

ISSN 2524-0323

ВІСНИК

Луганського державного
університету внутрішніх справ
імені Е. О. Дідоренка

Науковий журнал

*Заснований у 1997 році
Періодичність випуску – 4 номери на рік*

Випуск 3 (95)

Северодонецьк
2021

ВІСНИК

Луганського державного
університету внутрішніх справ
імені Е. О. Дідоренка

Засновник і видавець – Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. *Ресстраційне свідоцтво КВ № 24202-14042 ПР, видане Міністерством юстиції України 16.09.2019 *Уключений до переліку наукових фахових видань з юридичних наук за категорією «Б» Наказом МОН України від 02.07.2020 № 886 *Входить до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща) та Онлайн бази HeinOnline

3
2021

Редакційна колегія:

Є. О. Письменський – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна) – *головний редактор*; **О. О. Дудоров** – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна) – *заступник головного редактора*; **В. В. Коваленко** – канд. юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна) – *відповідальний секретар*; **Я. О. Берназюк** – д-р юрид. наук (КАС ВС, м. Київ, Україна); **А. Г. Бобкова** – д-р юрид. наук, проф., академік НАПрН України (ДонРІНЦ НАПрН України, м. Вінниця, Україна); **А. Вайшвіла** – габілітований доктор юриспруденції (д-р юрид. наук), (Університет ім. Миколаша Ромериса, м. Вільнюс, Литва); **Д. П. Євтуєва** – канд. юрид. наук (НДІ вивч. пробл. злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків, Україна); **К. С. Ізбаш** – канд. юрид. наук, доц. (ОДУВС, м. Одеса, Україна); **Н. В. Камінська** – д-р юрид. наук, проф. (НАВС, м. Київ, Україна); **М. В. Карчевський** – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **В. М. Комарницький** – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **А. В. Лапкін** – канд. юрид. наук, доц. (НБОУ ім. Яр. Мудрого, м. Харків, Україна); **О. М. Литвинов** – д-р юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **С. С. Лукаш** – д-р юрид. наук, проф. (СФ ХНУВС, м. Суми, Україна); **В. Ф. Нестерович** – д-р юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **Б. Г. Розовський** – д-р юрид. наук, проф. (СНУ ім. Володимира Даля, м. Северодонецьк, Україна); **Н. П. Свиридюк** – д-р юрид. наук, доц. (ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна); **Р. Л. Степанюк** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС, м. Харків, Україна); **В. Л. Федоренко** – д-р юрид. наук, проф. (НДЦСЕ з питань інтелектуальної власності МЮ України (м. Київ, Україна); **Т. Фельтес** – габілітований доктор права (д-р юрид. наук), проф. (Рурський університет у Бохумі, м. Бохум, Німеччина); **І. В. Чеховська** – д-р юрид. наук, проф. (УДФС України, м. Ірпінь, Україна)

Рекомендовано до опублікування та поширення через мережу Інтернет вченою радою Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка (протокол № 2 від 30 вересня 2021 року)

Для науковців та юристів-практиків.

☒ Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка, вул. Донецька, 1, м. Северодонецьк, Луганська область, Україна, 93401

☎ (факс): (06452) 9-07-77

© Луганський державний університет
внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка, 2021

ISSN 2524-0323

BULLETIN

of Luhansk State University
of Internal Affairs
named after E. Didorenko

Scientific journal

Founded in 1997

Periodicity of issue – 4 numbers a year

Issue 3 (95)

**Sievierodonetsk
2021**

BULLETIN

Luhansk State University
of Internal Affairs
named after E. Didorenko

Founder and publisher– Luhansk State University of Internal Affairs named after E. O. Didorenko * Registration Certificate KV № № 24202-14042 PR, given out by the Ministry of Justice of Ukraine 16.09.2019 * Inscribed to the list of scientific professional editions of legal sciences by the category «B» (order No. 886, dated January 02th, 2020) * Included into the international scientific metric base Index Copernicus International (The Republic of Poland) and HeinOnline database

3
2021

Editorial Board:

Ye. Pysmenskyi – Doctor of Legal Scien., Professor (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine) – *Chief Editor*; **O. Dudorov** – Doctor of Legal Scien., Professor, (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine) – *deputy of editor-in-chief*; **V. Kovalenko** – Cand. of Legal Scien., Associate Professor (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine) – *responsible secretary*; **Ya. Bernaziuk** – Doctor of Legal Science (KASVS, Kyiv, Ukraine); **A. Bobkova** – Doctor of Legal Scien., Professor, Academician of NAPrS of Ukraine (DonRNC NAPrN of Ukraine, Vinnytsya, Ukraine); **A. Vayishvila** – Habilitated Doctor of Jurisprudence (Doctor of Legal Scien.) (University named after Mykolasa Romerysa, city of Vil'nyus, Lithuania); **D. Evteeva** – Cand. of Legal Scien (Scientific Research Institute named after Academician V. Stashys, National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (Kharkiv, Ukraine); **K. Izbash** – Candidate of Legal Science, Associate Professor (ODUVS, Odesa, Ukraine); **N. Kaminska** – Doctor of Legal Science, Professor (NAVS, Kyiv, Ukraine); **M. Karchevskiyi** – Doctor of Legal Scien., Professor (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine); **K. Katerynchuk** – Doctor of Legal Science, Associate Professor (TNU named after V. I. Vernadskiyi, Kyiv, Ukraine); **V. Komarnytskiy** – Doctor of Legal Scien., Professor (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine); **A. Lapkin** – Cand. of Legal Scien., Assoc. Professor (NYU named after Yar. Mudry, Kharkiv, Ukraine); **O. Lytvynov** – Doctor of Legal Scien., Associate Professor (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine); **S. Lukash** – Doctor of Legal Scien., Professor (SB KhNUIA, Sumy city, Ukraine); **V. Nesterovych** – Doctor of Legal Scien., Associate Professor (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine); **B. Rosovskiyi** – Doctor of Legal Scien., Professor (SNU named after Volodymyr Dal, city of Sievierodonetsk, Ukraine); **N. Sviridyuk** – Doctor of Legal Scien, Associate Professor (DNDI of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Kyiv, Ukraine); **R. Stepaniuk** – Doctor of Legal Science, Professor (KhNUVS, Kharkiv, Ukraine); **V. Fedorenko** – Doctor of Legal Scien., Professor, The Scientific Research Centre for Forensic Examination on Intellectual Property (Kyiv, Ukraine); **T. Feltes** – Habilitated Doctor of Law, Doctor of Legal Sciences, Professor (Ruhr University in Bochum, city of Bochum, Germany); **I. Chekhovskaya** – Doctor of Law, Prof. (UDFS of Ukraine, Irpin, Ukraine)

Recommended to printing and to distribution through the Internet network by the scientific council of Luhansk State University of Internal Affairs named after E. Didorenko (protocol № 2 from September, 30, 2021)

For scientists and lawyers-practical workers.

☒ Luhansk State University of Internal Affairs named after E. Didorenko, Donietska Street, Bldg. 1, Sievierodonetsk city, Luhansk region, Ukraine, postcode 93401

☎ (Fax): (06452) 9-07-77

© Luhansk State University of Internal Affairs named after E. Didorenko, 2021

ЗМІСТ

ДО УВАГИ АВТОРІВ.....	11
-----------------------	----

Розділ І. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Бутирін Є. О. Реформа місцевого самоврядування на території Буковини в другій половині XIX століття.....	13
Магновський І. Й. Теоретико-правові аспекти сучасного розуміння категорії «децентралізація».....	27
Перепьолкін С. М. Митне право Європейського Союзу: історія становлення.....	38
Федоренко М. В. Особливості застосування історично-правового та компаративістського методів при дослідженні систем управління державною службою в Україні та Польщі.....	49

Розділ ІІ. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

Дехтярьов Є. В. Окремі кримінально-правові аспекти відповідальності слідчого (прокурора) за публічне розголошення даних досудового розслідування.....	61
Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Про рекриміналізацію товарної контрабанди в контексті євроінтеграційних прагнень України.....	75
Chirita V. Taking hostages and some acts against the person's freedom in the penal legislations of foreign states.....	95
Медицький І. Б. Допомога потерпілим від злочинів: зарубіжний досвід регламентації та національні перспективи.....	107
Шамсутдінов О. В. Особливості змісту вини в кримінальних правопорушеннях зі складною об'єктивною стороною (статті 272-275, 326 КК України).....	118

Розділ ІІІ. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ, АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА, АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Веселов М. Ю., Дубіна О. М. Правові засади проведення судово-психіатричної (психологічної) експертизи в адміністративно-деліктному провадженні.....	130
Галус О. О., Рижук І. В., Бригінець О. О. Впровадження принципу гендерної рівності в бюджетному процесі та при формуванні органів публічної влади в межах антикорупційної політики.....	141

Курдес О. В. Формування та підготовка кадрового резерву на керівні посади в судово-експертних установах.....	153
Кущенко К. Д. Особливості правового статусу помічника судді в адміністративному і цивільному судочинстві.....	163
Стрільців О. М., Буковський Ю. Д. Напрямки вдосконалення нормативно-правового регулювання організації діяльності підрозділів та органів Національної поліції України в протидії незаконному обігу наркотиків.....	172
Хромов А. В. Методологія та методи дослідження адміністративно-правового статусу державних архівів в Україні.....	183

Розділ IV. ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ТРУДОВОГО, ЕКОЛОГІЧНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

Воробель У. Б. Повернення судового збору у зв'язку із закриттям провадження в цивільній справі.....	192
Глущенко Н. В., Стебляк А. В., Мурач Д. В. Концепція спортивного права: огляд ключових теоретичних аспектів.....	213
Худенко М. В. Етичні та правові аспекти конкуренції осіб, які здійснюють незалежну професійну діяльність.....	223
Утехін І. Б. Елементи належного виконання за договором на проведення клінічних випробувань лікарських засобів.....	233

Розділ V. ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ

Бондар В. С. Цифрові бази даних у судово-експертній діяльності як засіб оптимізації її інформаційного забезпечення.....	241
Гусева В. О. Сучасні можливості психологічних експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених проти працівників правоохоронних органів.....	256
Лозова С. М., Кокорін О. В., Лозовий А. О. Використання освітлювальних приладів під час огляду місця події в утруднених умовах.....	267
Мирошниченко Ю. М. Загальні положення криміналістичної методики судового розгляду кримінальних справ.....	276

Розділ VI. НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Розовский Б. Г. «Рваные» нормы уголовного кодекса.....	287
---	-----

CONTENTS

TO THE ATTENTION OF AUTHORS.....	11
----------------------------------	----

Section I. GENERAL THEORETICAL PROBLEMS OF STATE AND LAW

Butyrin E. Reform of local self-government on the territory of Bukovina in the second half of the XIX century.....	13
Mahnovskyi I. Theoretical and legal aspects of the modern understanding of the category «decentralization».....	27
Perepolkin S. Customs law of the European Union: history of formation.....	38
Fedorenko M. Features of application of historical-legal and comparative methods in the study of civil service management systems in Ukraine and Poland.....	49

Section II. PROBLEMS OF THEORY AND PRACTICE OF LEGISLATION

Dekhtiarov Y. Certain Criminal Law aspects of the investigator's (prosecutor's) responsibility for public disclosure of pre-trial investigation data.....	61
Dudorov O., Movchan R. On the issue of commodity smuggling recriminalization in the context of Ukraine's European integration aspirations.....	75
Кирица В. Захват заложников и другие деяния против свободы личности по уголовному законодательству зарубежных стран.....	95
Meditsky I. Assistance to crime victims: international experience of regulations and national perspectives	107
Shamsutdinov O. Content features of guilt in criminal offenses with a complex actus reus (Articles 272-275, 326 of the Criminal Code of Ukraine).....	118

Section III. PROBLEMS OF MANAGEMENT, ADMINISTRATIVE LAW, ADMINISTRATIVE ACTIVITY OF LAW ENFORCEMENT

Veselov M., Dubina O. Legal basis of conducting forensic-psychiatric (psychological) examination in administrative-delictual procedure.....	130
Halus O., Ryzhuk I., Bryhinets O. Implementation of the principle of gender equality in the budgetary process and in the formation of public authorities within the framework of anti-corruption policy.....	141
Kurdes O. Formation and personnel reserve training for senior positions in forensic institutions.....	153
Kutsenko K. Specific features of the judge assistants legal status within administrative and civil proceedings.....	163

Striltsiv O., Bukovskiy Yu. Directions of legal regulation improvement of organization of divisions and bodies activities.....	172
Khromov A. Methodology and research methods of administrative and legal status of state archives in Ukraine.....	183

Section IV. PROBLEMS OF CIVIL, LABOR, ECOLOGICAL AND ECONOMIC LAW

Vorobel U. Return of court feen closure the proceedings in civil case.....	192
Hlushchenko N., Steblianko A., Murach D. The concept of Sports Law: a review of key theoretical aspects.....	213
Khudenko M. Ethical and legal aspects of competition of persons engaged in independent professional activities.....	223
Utekhin I. Elements of proper performance under a contract for clinical trials of medicinal products.....	233

Section V. PROBLEMS OF CONTROLLING CRIME AND LAW ENFORCEMENT ACTIVITY

Bondar V. Digital databases in forensic expert activities as a means of optimizing its information support.....	241
Husieva V. Current possibilities of psychological examinations in the investigation of criminal offenses committed against law enforcement officers.....	256
Lozova S., Kokorin O., Lozovyi A. Use of lighting devices when inspecting the scene in difficult conditions.....	267
Miroshnichenko Yu. General provisions of the forensic methodology of criminal cases judicial review.....	276

Section VI. SCIENTIFIC LIFE

Rozovsky B. "Ripped" standards of the Criminal Code.....	287
---	-----

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

ПОРЯДОК ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ОПУБЛІКУВАННЯ У «ВІСНИКУ ЛУТАНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ІМЕНІ Е. О. ДІДОРЕНКА»

ЗАГАЛЬНІ ВИМОГИ

До публікації в науковому журналі приймаються статті фахівців – науковців, науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти, аспірантів та докторантів, працівників юридичної та правоохоронної галузей тощо, що раніше не були опубліковані (розміщені) в друкованих (електронних) виданнях, та оформлені відповідно до цих вимог.

До рукопису додається **інформаційна довідка про автора (ів)**, що має містити таке: прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, учене звання, місце роботи й посаду (у повному обсязі), поштову адресу, контактний телефон, адресу електронної пошти, ORCID-ідентифікатор автора (ів), місто і країну; розділ наукового журналу, до якого доцільно включити статтю. Якщо автор не зареєстрований в ORCID, треба створити обліковий запис за посиланням <https://orcid.org/>. Ця інформація надається українською, російською та англійською мовами. **(Увага!** Прізвище та ім'я англійською слід зазначати відповідно до закордонного паспорта або ж іншого документа, що засвідчує особу).

Рукопис статті та інформаційна довідка надсилаються на адресу електронної пошти редакції (vonr.lduvs@gmail.com).

Якщо автор не має наукового ступеню, додатково надається рецензія (або її відсканована копія), підписана фахівцем у відповідній галузі знань, який має науковий ступінь та (або) вчене звання).

Статті приймаються до кожного 10 числа останнього місяця декади (терміну виходу чергового номера журналу), а саме: до 10 березня поточного року, до 10 червня, до 10 вересня і до 10 грудня відповідно.

Вимоги до оформлення тексту наукових статей:

Статті приймаються **українською, російською або англійською мовами** обсягом **від 10 до 17 сторінок** (редактор – Word for Windows, формат А 4, шрифт Times New Roman, кегль – 14, інтервал – 1,5, поля навколо тексту – 2 см з усіх боків). При форматуванні не слід використовувати переноси та додаткові пробіли.

Зображення, які подано в статті, слід вислати окремими файлами формату *.jpg або *.png, роздільна здатність не менше 600 dpi. Кольорову гаму привести до чорно-білого або подати в градаціях сірого.

Стаття повинна мати такі **структурні елементи**:

- у першому рядку (ліворуч) - **УДК** статті;
- у другому рядку (праворуч) - **ініціали та прізвище автора(ів)**;

- третій, четвертий та за необхідності п'ятий рядки (праворуч) - **науковий ступінь, учене звання, членство в НАН, НАПрНУ** (за наявності), **посада та місце роботи** автора(ів), **адреса електронної пошти** автора(ів), **ORCID-** ідентифікатор автора(ів); місто та країна.

- нижче, через один інтервал, напівжирним шрифтом, з вирівнюванням по центру- **назва статті**, яка повинна стисло інформувати про її зміст, містити не більше 12 слів. Назва має бути цікавою для вітчизняної та міжнародної аудиторії;

- нижче, через один інтервал, - **анотація українською мовою** (не менше ніж 500 друкованих знаків) та ключові слова (6-8 слів чи словосполучень).

Нижче, через один інтервал, розміщується **текст статті**, який повинен мати таку **структуру**:

Постановка проблеми. Наводиться актуальність й обґрунтовується доцільність проведеного наукового дослідження в загальному вигляді та її взаємозв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Має містити коротку оцінку сучасного стану досліджуваної проблеми на світовому рівні, аналіз сучасних наукових публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття.

Формулювання цілей. Мета (завдання) статті повинна випливати з огляду раніше виконаних досліджень; бути сформульована конкретно, відповідати змісту й назві статті, містити виділення невирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття.

Виклад основного матеріалу. Має містити обґрунтування та виклад отриманих результатів.

Висновки. Наводяться основні результати проведеного дослідження та висловлюються пропозиції щодо перспектив подальших розробок.

Текст статті має бути ретельно вичитаним, без орфографічних, пунктуаційних та стилістичних помилок. Стаття може містити оптимальну кількість графічного матеріалу для подібного типу досліджень. Посилання на використані джерела здійснюється у квадратних дужках із зазначенням номера джерела та конкретних сторінок (наприклад, [1, с. 25]), а назви джерел наводяться в кінці статті в порядку згадування в тексті.

Використані джерела. Бібліографічні посилання використаної літератури слід оформлювати згідно зі стандартом «ДСТУ 8302:2015. Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання». Кількість використаних джерел має бути не менше ніж 12.

References. Список використаних джерел має бути також оформлений відповідно до стандарту APA (American Psychological Association) <https://apastyle.apa.org/>. Оформлення References слід виконувати з урахуванням ДСТУ 8302:2015 та наказу МОН № 40 від 12.01.2017 р. за стандартом APA. Офіційну транслітерацію українського алфавіту латиницею затверджено Постановою КМ України від 27.01.2010 № 55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту лати-

ницею» <https://zakon.rada.gov.ua>. Транслітерувати український кириличний алфавіт латиницею можна безоплатно на сайті <https://slovnuk.ua/translit.php>, а російський – на сайті <https://translit.ru/>. Для транслітерації кирилиці з української мови латиницею слід обрати стандарт паспортний (КМУ 2010), а з російської – стандарт BGN.

Після **references** подаються анотації російською мовою (не менше ніж 500 друкованих знаків) і ключові слова (6-8 слів чи словосполучень) та англійською мовою (не менше ніж 1800 друкованих знаків) і ключові слова (6-8 слів чи словосполучень)). Перед анотаціями російською та англійською мовами відповідно зазначається прізвище та ініціали, науковий ступінь, учене звання та місце роботи автора(ів), місто та країна (відповідною мовою).

Кожна стаття не українською мовою супроводжується анотацією українською мовою обсягом не менше ніж 1800 знаків та ключовими словами (6- 8 слів чи словосполучень).

Анотація українською, російською та англійською мовами має бути структурована за логікою опису матеріалу в статті й містити такі елементи: **мета** (виокремлення недосліджених аспектів порушеної проблематики); **методологія** (методологічний інструментарій, теоретичний базис); **наукова новизна** (основні результати дослідження); **висновки** (рекомендації, перспективи подальших наукових розвідок). Анотація не має містити посилань і скорочень, а також дублювати текст статті.

Ми працюємо на таких засадах:

- редакційна колегія не завжди поділяє думку авторів статей. Відповідальність за їх якість, а також відсутність відомостей, що становлять державну таємницю та службову інформацію, несуть особисто автори;
- редакція має право робити скорочення, редакційні зміни; а також відхиляти статті, якщо вони не відповідають зазначеним вище вимогам;
- кожна з отриманих статей проходить обов'язкове рецензування, яке є анонімним як для рецензента, так і для автора (про результати «сліпого» рецензування повідомлять автора(ів) електронною поштою). За умови незгоди автора(ів) з висновками анонімного рецензування статті, редакція може повернути її без можливості наступного друку у «Віснику ЛДУВС імені Е. О. Дідоренка»;
- оцінку актуальності поданих статей і формування змісту «Вісника Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка» проводить редакційна колегія;
- подаючи рукопис до редакції, автор цим самим підтверджує бажання розмістити статтю у «Віснику Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка»; погоджується з усіма висунутими редакційною колегією вимогами щодо змісту, обсягу, оформлення й порядку подання матеріалів, а також надає згоду на використання наданих персональних даних для підготовки статті до друку, розміщення її в науковому журналі й мережі інтернет, розповсюдження, а також інші дії, потрібні для функціонування видання;

- при недотриманні перелічених вимог підготовки рукопису редакція залишає за собою право не розглядати його;
- опубліковані статті розміщуються у вільному електронному доступі в мережі Інтернет;
- матеріали публікуються на безоплатній основі.

Підстави для відмови в розгляді статті:

- ✓ відсутність або неповнота будь-якої складової метаданих (українською, російською або англійською мовами);
- ✓ відсутність контактної інформації;
- ✓ відсутність рецензії (рекомендації, відгуку) наукового керівника, засвідчені підписом та печаткою (тільки для авторів, які не мають наукового ступеня);
- ✓ відсутність ORCID;
- ✓ відсутність УДК;
- ✓ відсутність однієї зі складових статті (структурного елементу).
- ✓ відсутність списку використаних джерел (у тому числі **Референсу** латиницею);
- ✓ недостатній обсяг статті (менше 10 сторінок БЕЗ МЕТАДАНИХ);
- ✓ недостатній обсяг анотації (менше 500 знаків українською та російською мовами та 1800 знаків - англійською);
- ✓ недостатній обсяг списку використаних джерел (менше 12 найменувань);
- ✓ порушення правил цитування;
- ✓ у разі недоопрацювання автором(ами) статті за рекомендаціями анонімного рецензування.

Телефон для довідок: +38 068 1553835

Редакційна колегія

Розділ І. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

DOI: 10.33766/2524-0323.95.13-26

УДК 342.553.(477)

*Бутирін Є. О., кандидат юридичних наук, доцент кафедри політичних наук і права
Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського
(м. Одеса, Україна)*

e-mail: Butyrinevgenij83@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3915-4026>

РОЗРОБКА ЗАКОНОПРОЕКТУ ЗЕМСЬКОЇ РЕФОРМИ - БОРОТЬБА КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ДИСКУРСІВ

У статті здійснено історико-правовий аналіз концептів місцевого самоврядування в Російській імперії другої половини XIX століття. Зроблені висновки, що в першій половині XIX століття самоврядування в містах існувало суто номінально; ані магістрати та ратуші, ані шестигласні думи та міські голови не мали реальної влади, яка цілком зосереджувалась у поліційних установах та бюджетних комітетах, що адміністрували міські кошти. У статті досліджується еволюція ідей та поглядів на реформування системи місцевого управління після скасування кріпосного права і, зокрема, місцевого самоврядування, його система, склад, компетенція. Показана боротьба ліберального та консервативного таборів у ході розробки проекту земської реформи 1864 р.

Ключові слова: місцеве управління, місцеве самоврядування, земська реформа 1864 р., громадські установи.

Постановка проблеми. Органи місцевого самоврядування – земські установи, що виникли в Російській імперії в процесі буржуазних реформ 60–70-х рр. XIX ст., відіграли важливу роль у соціально-економічному, громадсько-політичному та культурному житті країни. Необхідність проведення реформи місцевого самоврядування зумовлює науковий інтерес на пострадянському просторі до проблеми земської реформи другої половини XIX ст. Досвід підготовки до проведення земської реформи та еволюції установ земського самоврядування в період другої половини XIX ст. може стати корисним у наш час.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У пострадянський період до проблеми розробки законопроекту земської реформи звертались вітчизняні науковці А. Волощенко, О. Голобуцький, І. Жиленкова, О. Скаун, а також російські вчені А. Верещагін, Н. Корольова, Н. Пірумова й інші. Незважаючи на це, залишається ряд невизначених чи проблемних питань, що потребують належної уваги в межах цієї статті. Особливе місце серед робіт сучасних вітчизняних дослідників посідають праці С. Різніченка, Л. Дровозюк, І. Верховцевої, В. Стецюка.

Формулювання цілей. Метою статті є історико-правовий аналіз різних концептів проекту земської реформи.

Виклад основного матеріалу. Реформи кінця XVIII ст. стали важливою віхою в процесі розбудови станових груп імперії, етапом, що обумовив їх зближення та подальшу спільну діяльність у місцевому самоврядуванні. Саме з цього часу можна вести мову про станові корпорації, які визначили характер місцевого самоврядування протягом першої половини XIX ст. [1, с. 112]. Надаючи оцінку реформам Катерини II, О. Б. Каменський зазначав, що вони створили своєрідну конституцію, бо були спрямовані на формування правової держави зі становою структурою суспільства та з визначеними в законі правами й обов'язками верховної влади та підданих, які корелювались із правовим статусом кожного стану [2]. Своєю чергою, В. О. Ключевський назвав це «чудовою спробою» уряду в справі зрівняння та зближення станів, спробою утворити всестанове суспільство з людей, що об'єднані лише місцем проживання [3, с. 161]. Утім суспільство ще не було готове до сприйняття ідеї всестановості, що була запозичена Катериною II з європейського законодавства, бо дворянство та інтелігенція на вибори не приходили та в міських справах участі не брали [4, с. 325, 355–358]. Ідеї, започатковані в законодавстві кінця XVIII ст., не змогли набути практичного втілення протягом усієї першої половини XIX ст. Міське управління практично залишилось у руках торговельно-промислової частини міського населення та не набуло всестановості.

Поняття «міська громада» втратило свій первинний сенс, як інституція, що обіймає все міське населення. У Зводі законів 1842 р. під ним розумілося об'єднання лише купців, міщан та ремісників. Служба на виборних посадах була обов'язковою, відповідальною та витратною, а відтак позбавлена будь-якого престижу. Завдання, які покладалась державою на виборні органи як дворянських колегій, так і магістратів, були далекими від служіння місцевим громадським інтересам та зводились до виконання приписів бюрократичного апарату зі збирання податків та належного виконання зобов'язань перед державою.

Отже, у першій половині XIX ст. самоврядування в містах існувало суто номінально, ані магістрати та ратуші, ані шестигласні думи та міські голови не мали реальної влади, яка цілком зосереджувалась у поліційних установах та бюджетних комітетах, що адміністрували міські кошти. За часи царювання й Олександра I, і його наступника Миколи I було створені численні комітети, комісії, присутності, які переймались розкладом повинностей та управлінням окремими галузями місцевого господарства.

Поява таких установ свідчила про те, що окремі питання місцевого управління все більше привертати увагу уряду, який починав сприймати ці компетенції саме як місцеві, формуючи предметне коло, яке в подальшому і склало сферу компетенцій земських установ. Особливістю цих інституції було те, що вони формувались за рахунок як призначених державою членів, так і тих, кого обирали на містах з представників станових громад, насамперед дворянства. Як зазначав О. О. Кізеветгер, виборні елементи проникали і в суто бюрократичні місцеві установи як необхідні співробітники коронного чиновництва. Саме в такій спосіб народжувалося земське самоврядування, з'являлися перші, віддалені обриси майбутніх земських установ пореформеної Росії [5, с. 456–457]. Власне, це дає

підстави погодитись із позицію О. М. Морозової, яка не підтримує усталену в історіографії думку [6] і не вважає реформу місцевого самоврядування прямим наслідком скасування кріпосного права [7].

У цій парадигмі посилення державної присутності та залучення до установ місцевої влади представників дворянства та чиновництва були витримані майже всі проекти 1820–1840 рр. щодо перебудови міських інституцій [8, с. 109], а саме: уже в 1809 р. М. М. Сперанський у «Плані державних перетворень» передбачає запровадження виборних колегіальних місцевих органів влади з господарськими повноваженнями. Підготовлений у 1820 р., за прямою вказівкою Олександра I, проект «Державної уставної грамоти Російської імперії» передбачав створення на рівні намісництв виборні органи місцевого самоврядування [9, с. 4].

Щодо практичних кроків, то вони були зроблені ще за часів царювання Миколи I. Один із таких проектів був випробуваний у 1846 р. у столиці імперії [10], а з часом столичний досвід зазнав поширення на Москву та Одесу.

Показовим є те, що концепт поєднання бюрократичних і громадських установ у місцевому самоврядуванні народився на місцях; ідею було віднайдено в дворянських депутатських наказах 1767 р. Утім накази висловлювались за те, щоб підпорядкувати бюрократів громадським обранцям, скатерининська реформа зробила все рівно навпаки, поклавши на виборні інституції всю поточну, значну за обсягом, роботу в повітах, підпорядкувавши їх керівництву губернії. Але тим самим держава визнала необхідність участі місцевих громад в управлінській справі, з якими бюрократія вже не могла впоратися. Утім втілити реформаторські задуми не судилося, бо на заваді їх реалізації стояли кріпацтво та адміністративне свавілля.

Увага з боку дворянства до питань місцевого самоврядування посилюється наприкінці 50-х років XIX ст.: актуальність цієї тематиці надала активізація розробки селянської реформи, а площадками майданчиками для суспільного обговорення виступили губернські дворянські комітети (Комітети для поліпшення побуту селян [11]) та окремі дворянські зібрання. Як відомо, від самого початку створення комітетів їх склад поділився на «більшість» та «меншість», які по-різному поставились до змісту селянської реформи, а, відповідно, і до модернізації місцевого самоврядування.

Підсумовуючи вимоги дворянських комітетів, міністр внутрішніх справ С. С. Ланської інформував держсекретаря В. П. Буткова, зазначаючи, що одні бажать ввести адміністративну та судову владу селянського стану до системи загального управління без розрізнення станів і відомств, інші – зберегти особливості та окремість управління селянськими громадами та співставити його з інтересами дворянського стану [12, с. 85].

Проекти ліберальної меншості дворянських комітетів містили нову модель організації місцевого самоврядування, побудовану на принципах розподілу влади, єдності управління, виборності, гласності, встановленості з провідною роллю дворянства, незалежності та відповідальності всіх посадовців перед судом. Самоврядування сприймалось як частина місцевого управління з передачею до його компетенції господарчо-розпорядчих справ. Щодо консервативної більшості, то в

своєму баченні місцевого самоврядування вона наполягала на збереженні вотчинної влади поміщика як очільника громади. Зазначалось, що усунення консервативного елемента приватної власності та поєднаного з ним розумового розвитку призведе до запровадження крайнього демократичного принципу, який є несумісним із сильною урядовою владою і від якого зазнає втрат громадський порядок у державі [13, с. 80–81].

На думку С. Я. Цейтліна, на початок 1860 р. існувало дві адміністративно-політичні програми. Перша була висунута дворянською аристократією, представниками кріпосницького великого землеволодіння (Мальцев, Безобразови, Орлов-Давидов, Шувалов), яка зводилась до скликання дорадчого дворянського представництва в центрі, та передачі дворянству всієї повноти адміністративної влади на містах. Зауважувалось, що йшлося про перенесення англійських аристократичних порядків на вищі адміністративні одиниці. Друга програма була віддзеркаленням думок представників дрібного та середнього землеволодіння. Вона передбачала таке: розподіл влади по всій вертикалі управління; незалежного, усного та гласного суду та суду присяжних; відповідальності чиновників перед законом, знову-таки гласності та всестанового місцевого самоврядування [14, с. 179–231, 194]. Утім таке розмежування, скоріше, є умовним, аніж таким, яке мало своє відображення в роботі комітетів.

У середині XIX ст. потреба в модернізації місцевого управління і, власне, поліції імперії як головної його складової стала нагальною. Міністерство внутрішніх справ напрацьовувало можливі варіанти майбутніх реформ, утім модернізація поліції, яка на повітовому рівні зосередила у своїх руках всі адміністративні, судові та господарські функції, була неможливою без комплексної трансформації всього місцевого управління. У своєму зверненні в 1856 р. на ім'я імператора щойно призначений на посаду міністра внутрішніх справ С. С. Ланскої наголошував на незадовільному стані земської та міської поліції. Міністр наполягав, що в умовах підготовки до селянської реформи варто створити інституцію, яка б забезпечила «спокій та порядок» на місцевому рівні. Пропонувалась зосередити в об'єднаній земській та міській поліції всю повноту виконавчої влади, виокремивши з її компетенції судові та господарсько-розпорядчі функції, що, своєю чергою, обумовлювало створення додаткових інституцій для виконання зазначених функцій [15, с. 27].

Підготувавши проект реформування поліції, С. С. Ланскої наказав своєму чиновнику з особливих доручень М. Є. Салтикову-Щедрину, відомому на той час завдяки літературній діяльності, а власне, «Губернським нарисам», що наробили галасу в суспільстві [16]. Розроблена ним записка щодо перебудови поліційної влади «Про земські та міські поліції» ґрунтувалась на концептах популярного в той час в Росії французького історика А. де Токвіля. Автор виходив з ідеї об'єднання поліції та запровадження принципів адміністративної децентралізації, виборності та всестановості, за яким усі місцеві справи передавались земствам – усьому місцевому населенню, що мешкало на цій території, – «крові та плоти місцевості» [17].

У 1858 р., спираючись на записку М. Є. Салтикова-Щедрина, очільник Земського відділу МВС Я. О. Соловйов підготував черговий проект. Розробка документа

відбувалася в умовах боротьби, що посилювалась в урядових ліберально та консервативно налаштованих колах при розробці цілей та основних умов скасування кріпацтва. Пропонувалось, щоб об'єднана поліція зосередилась, власне, на справах сучасної поліційних, а всю решту функцій – судових, слідчих, господарських – передати іншим установам. Саме в цьому проекті вже окреслились обриси майбутніх земських установ. Повітова рада була покликана об'єднати функції чисельних комітетів та комісій (про які йшлося вище) під проводом предводителя (маршалка) дворянства та зосередити у своїх руках всі господарські справи повіту [18, с. 562–563].

Радикалізм проекту був підданий нещадній критиці з боку консервативної бюрократії, рупором якої виступав міністр юстиції В. М. Панін, який відмовлявся сприймати необхідність поділу владних функцій у повіті [19, с. 33–34]. Критика реформаторського проекту МВС відбувалась на платформі так званої Комісії чотирьох, створеної 18 лютого 1858 р. із трьох міністрів: міністра внутрішніх справ С. С. Ланського, міністра юстиції В. М. Панина, міністра державного майна М. М. Муравйова та члена Головного комітету з селянської справи Я. І. Ростовцева [20, с. 5]. Імператор, з огляду на існуючі радикально протилежні думки серед урядовців, доручив комісії розробити проект місцевого управління, що змінював склад і порядок дії повітової поліції та забезпечував належне виконання селянами та поміщиками своїх обов'язків в умовах проведення селянської реформи.

Після обговорення проекту комісії чотирьох у Головному комітеті з селянської справи Олександр II наказав передати його на розгляд губернаторів, а спеціальна комісія з представників трьох міністерств під проводом міністра внутрішніх справ товариша М. О. Мілютіна повинна була узагальнити результати обговорення. За підбитими підсумками проект не знайшов будь-якої підтримки ані в царському оточенні, ані серед губернаторів [21, с. 6]. Комісія М. О. Мілютіна направила додаткові підстави для реформування місцевого управління, які були затверджені царем 25 березня 1859 р. як Головних начал [22, с. 1, 7], а міжвідомча інституція отримала назву Комісії щодо повітових та губернських установ. До складу комісії було залучено представників від міністерств внутрішніх справ, юстиції, держмайна, фінансів, військового, Головного управління шляхів сполучення, II Відділення Власної Його Величності канцелярії, державної канцелярії та петербурзького обер-поліцмейстера. Ситуативно до роботи комісії долучалися окремі губернатори та віцегубернатори. Серед членів комісії варто пригадати таких відомих учасників Великих реформ, як: Я. О. Соловйов, В. А. Арцимович, О. К. Гірс, К. К. Грот, С. І. Зарудний, М. В. Калачов, М. І. Стояновський й ін.

Утім, скасування кріпосного права суттєво змінило суспільно-політичну ситуацію в державі, що змусило Олександра II вдатися до певних кадрових змін в уряді та коригування самого урядового курсу. У квітні 1861 р. очільника МВС С. С. Ланського та виконуючого обов'язки товариша міністра М. О. Мілютіна було відсторонено від посад. Новим міністром став П. О. Валуєв, якому, як зазначав М. О. Мілютін, і були передані всі матеріали та первинний проект, котрий містив у собі пропозиції щодо земських установ та інших губернських адміністративних установлень [23].

Саме з особою графа П. О. Валуєва багато дослідників пов'язують реформу місцевого самоврядування, а його особисто вважають автором цієї реформи [24]. Утім є й нові розвідки, які зазначають про значний доробок у цей проект саме М. О. Мілютіна [25].

Обійнявши посаду міністра, П. О. Валуєв одночасно взяв під свою зверхність і Комісію про губернські та повітові установи. Новому міністрові довелось завершувати розробку законопроектів в умовах протистояння з одного боку ліберально налаштованому дворянству та прогресивним суспільним колам, що вимагали продовження та поглиблення реформ, а з іншого – консервативній частині бюрократії та помісного дворянства.

Новопризначений міністр був змушений враховувати політичну ситуацію, що склалася в Державній Раді. Про власні погляди царедворця можна дізнатися з його листування з впливовим публіцистом того часу, редактором «Московских ведомостей» М. Н. Катковим, який один із перших став просувати ідею державної приналежності земств. У своїх листах М. Н. Катков наполягав на тому, що не можна сприймати земства як господарські утворення; вони мають стати елементом політичного життя, і саме дворянські зібрання повинні скласти основу майбутніх земств [26]. Погоджуючись зі своїм співрозмовником, П. О. Валуєв зазначав, що «ви прагнете бажаного, а я веду мову про можливе, бо значна частина залучених до справи притримується інших думок» [27]. Цей відвертий обмін думками підтверджує невільність міністра діяти відповідно до власного розуміння, аби зробити дворянство господарем земства. До речі, його попередник М. О. Мілютін саме й намагався протистояти дворянським намірам щодо земств.

Взявши за основу мілютінські напрацювання та додавши власне бачення проблеми, П. О. Валуєв спочатку, 22 лютого 1862 р., «спрямував на повагу» Олександра II, а 8 березня 1862 р. – на розгляд Ради Міністрів [28] і потім, у травні 1862 р., – на розгляд Особливого нарадчого зібрання під зверхністю Великого князя Костянтина Миколайовича [29, с. 69] свої міркування – Нарис Положення щодо губернських та повітових земських установ [30, с. 129–175], який до того, 10 та 12 березня 1862 р., розглянула на своїх засіданнях Загальна присутність Комісії з губернських та повітових установ.

У нарисі досвідчений царедворець, навчений «ставити паруса по вітру» [31, с. 412], обережно подав своє бачення проблеми адміністративної децентралізації, відповідно до якої повинна була відбутися передача справ із безпосереднього відання коронних інстанцій до суспільних або станових. Впадає в око непевність міністра щодо всестановості запроєктованих органів самоврядування, на відміну від переконаності в тому, що всі новостворені громадські установи повинні знаходитись під огороджувальним урядовим наглядом [32].

Особливе нарадче зібрання на своєму травневому засіданні разом із міркуваннями міністра внутрішніх справ, заслухали й думку сенатора М. О. Мілютіна, який висловив власне бачення щодо устрою земських установ [33, с. 70–71]. Як зазначав М. О. Мілютін, уряд повинен відмовитись від безплідних спроб спрямовувати та контролювати найдрібніші дії місцевого управління, він, попри страх, не стане від цього слабшим, а зможе зосередити свою увагу на загальних державних

інтересах [34]. Принциповий підхід комісії до модернізації полягав у поділі місцевого управління на дві сфери: адміністративно-поліційну (на яку й була зорієнтована робота комісії на першому етапі своєї діяльності) та господарсько-розподічу.

У міркуваннях П. О. Валусєва була відзначена невідповідність існуючого в чинному законі станового поділу суспільства з принципами земського самоврядування, також зверталась увага, що територіальний принцип не міг бути застосований унаслідок різноманіття природних умов Вітчизни. Тому треба виходити не зі станових вподобань, а зі спільних господарських інтересів певної місцевості. Утім, зверталась увага, що обсяг інтересу кожного конкретного суб'єкта громади в спільних справах є різним і вимірюється він безперечно обсягом майна, що належить конкретній особі.

Запропонована виборча система надавала певну перевагу виборцям з вищою освітою, але це стосувалося лише поміщиків та духівництва, наявність вищої освіти знижувало майновий ценз для цих категорій [35, с. 155]. Така норма, як зазначав М. О. Мілпотін, украй здивувала б та викликала сумнів серед більш добродумних людей у Росії. Утім, це не було заперечення щодо врахування освіти, навпаки, на глибоке переконання мілпотінської комісії, до самоврядних органів повинні потрапляти кращі та освічені люди, бо лише в такий спосіб можна було створити «правильно поставлене земство» [36].

Валусєвський проект, визначаючи місце земських установ у політичному устрої імперії, у контексті розуміння адміністративної децентралізації, виокремлював місцеві господарські справи, які не повинні торкатися ані державних справ, ані інтересів державної казни, суду чи то поліції, що є компетенцією суто центральних державних установ. Поза цією сферою урядової діяльності залишається доволі суттєве коло місцевих інтересів, так би мовити буденних справ, неважливих для уряду, проте конче важливих для місцевого населення [37, с. 133]. Практично у відання земських установ потрапляли ті господарські справи, які потребували безпосередніх економічних рішень, а саме ті, що до цього часу вирішувались, – губернським комітетом із земських повинностей, особливого присутствія комітету з земських повинностей, комісії народного продовольства, приказу громадського презирства, комісіями з будівельних та дорожніх справ [38, с. 131-132].

На відміну від валусєвського проекту, який оминув фінансове питання, віддавши його на розсуд Комісії щодо перегляду системи податей [39, с. 164], яка працювала над розробкою нових статутів щодо земських повинностей, мілпотінські міркування щодо проекту про земські установи не обійшли такого важливого питання, як джерела фінансування земського проекту. Комісія вперше використала поняття «земського бюджету», як суми земських зборів, що збирається та витрачається в губернії. М. О. Мілпотін зазначає, що було б прикро відібрати в земства чотири п'ятих земського збору, що на загал становить 15–20 млн. руб., від цього держава навряд чи щось виграє, а земство втратить ту частину свого господарства, яка потребує найближчої опіки та благоспрямованої діяльності станових представни-

ків. Тому пропонувалося звернутися до Мінфіну щодо зміни існуючого державного збору з метою не усувати земства від прямого витрачання сум із будівельної, дорожньої та іншим частинам [40].

Цікавим є й протистояння двох проєктантів щодо встановлення меж влади земських інституцій. М. О. Мілютін, розуміючи, що в Росії не повною мірою розвинуте поняття законності, погоджувався зі своїм опонентом щодо необхідності відвернути будь-які намагання земських установ вийти поза встановлені законом межі, а відтак не заперечував і право губернатора призупинити виконання постанови земства, яке протирічить закону або «загальним зискам держави».

Висновки. Таким чином, уже на стадії розробки земської реформи можна спостерігати дивовижне переплетення [41, с. 44] двох протилежних концепцій щодо місцевого самоврядування, які наскрізно проходять через законопроект. Утім сприймати це як протистояння двох теорій навряд чи можливо, скоріше, мав місце компроміс поглядів розробників реформи, які й стали підґрунтям для науковців і громадських діячів, щоб, поєднавши їх з іноземним досвідом, запропонувати державі та суспільству наукове обґрунтування.

Якими б не були помисли та накреслення авторів проєкту, таке діалектичне поєднання протилежних підходів до земства варто уваги, бо воно передбачає наступне відношення самодержавної влади до самоврядування, яка, у залежності від політичної ситуації, ставилася до земства то як до громадської інституції, то як до державної, не переймаючись жодними теоретичними дискурсами.

Використані джерела:

1. Вернадський Г. В. Очерк истории права Русского государства XVIII-XIX вв. : (Период империи). Прага : Тип. Легиографія, 1924. 166 с.
2. Каменский А. Б. Реформы в России XVIII века в исторической ретроспективе. *Сословия и государственная власть в России, XV – середина XIX вв: международная конференция – чтения памяти акад. Л. В. Черепнина : тезисы докладов : Москва, 13–16 июня 1994 г.* Москва : Межвуз. центр гуманитар. образования МФТИ «Петр Великий», 1994. Ч. 1. С. 149.
3. Ключевский В. О. Краткое пособие по русской истории (На обл. : Краткий обзор русской истории). 8-е изд. Москва : Тип. Тов. Рябушинских, 1917. 239 с.
4. Кизеветтер А. А. Городовое положение Екатерины II 1785 г. : Опыт исторического комментария. Москва : тип. Имп. Моск. ун-та, 1909. X, 473 с.
5. Кизеветтер А. А. Внутренняя политика в царствование императора Николая Павловича *Исторические очерки : Из истории политических идей. Школа и просвещение. Русский город в 18 в. Из истории России в 19 в.* Москва : ОКТО, 1912. 502 с.
6. Гармиза В. В. Подготовка земской реформы 1864 г. ; под ред. С. С. Дмитриева. Москва : Издательство Ставковского университета, 1957. 264 с. ; Цейтлин С. Я. Земская реформа. *История России в XIX веке* : Б. м., Изд-во «Бр. Гранат», б. г. Т. 3.
7. Морозова Е. Н. Формирование концепции земской реформы: от Н. А. Милутина до П. А. Валуева (1856–1864 гг.). *Земское самоуправление в истории России: К 150-летию земской реформы.* Москва : Институт российской истории РАН, 2015. 256 с.
8. Рындрзюнский П. Г. Городское гражданство дореформенной России / Акад. наук СССР. Ин-т истории. Москва : Изд-во Акад. наук СССР, 1958. 559 с.

9. Верещагин А. Н. Земский вопрос в России (политико-правовые аспекты). Москва : Международ. отношения, 2002. 192 с.
10. ПСЗРИ. П. Т. 21. Отд. 1. № 19721. 13 февраля 1846 г.
11. Губернські дворянські комітети. *Юридична енциклопедія* : [у 6 т.] / ред. кол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. Т. 1 : А-Г. 672 с.
12. Земское самоуправление в России, 1864–1918. В 2 кн. / Отв. ред. Н. Г. Королева ; Ин-т рос. истории РАН. Москва : Наука, 2005. Кн. 1 : 1864–1904. 2005. 428 с.
13. Слобожанин М. (Максимов Е. Д.) Из истории и опыта земских учреждений в России. Санкт-Петербург : изд. журнала «Жизнь для всех», 1913. XII, 551 с. 1913.
14. Цейтлин С. Я. Земская реформа. *История России в XIX в.* Т. 3 : Ч. 2. Эпоха реформ. [1840-1866]. Отд. 1. Санкт-Петербург : Изд. А. И Гранар и К. 1908. 322 с.
15. Труды комиссии об уездных и губернских учреждениях. 1860–1863. Ч. 1: учреждения уездные. Кн. 2 : Объяснительные записки. Санкт-Петербург, 1860. 358 с.
16. Див.: Макашин С. А. Салтыков-Щедрин на рубеже 1850–1860 годов : Биография. Москва : Худ. лит., 1972. 600 с.
17. Арсеньев К. К. Материалы к биографии М. Е. Салтыкова. *Салтыков-Щедрин М. Е. Полное собрание сочинений. В 12 т.* Т. 1 : Губернские очерки (1856–1857 гг.) ; Арсеньев К. Материалы к биографии М. Е. Салтыкова. Санкт-Петербург : Тип. М. М. Стасюлевича, 1891. СХІІІ. С. XI–СХІІІ.
18. Записки сенатора Я. А. Соловьева о крестьянском деле. *Русская старина: ежемесичное историческое издание.* 1882. Т. 33. Кн. 3. С. 561–596.
19. Морозова Е. Н., Нижник Н. С. Реформирование российской полиции: плюрализм подходов к осуществлению в середине XIX века. *Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России.* 2020. № 2 (86). С. 30–39. DOI: 10.35750/2071-8284-2020-2-30-39.
20. Труды комиссии об уездных и губернских учреждениях. 1860–1863. Ч. 1 : Учреждения уездные. Кн. 1 : Проекты. Санкт-Петербург, 1860. 332 с.
21. Труды комиссии об уездных и губернских учреждениях. 1860–1863. Ч. 1 : Учреждения уездные. Кн. 1 : Проекты. Санкт-Петербург, 1860. 332 с.
22. Труды комиссии об уездных и губернских учреждениях. 1860–1863. Ч. 1 : Учреждения уездные. Кн. 1 : Проекты. Санкт-Петербург, 1860. 332 с.
23. Милотин Н. А. Соображения по проекту о земских учреждениях. *Видділ рукописів Російської національної бібліотеки* (далі – ВР РНБ). Ф. 379. Корнілов Ф. П. Оп. 1. Спр. 269. Ар. 13.
24. Див.: Гармиза В. В. Подготовка земской реформы 1864 г. ; под ред. С. С. Дмитриева. Москва : Изд. Московского ун-та, 1957. 264 с. ; Чернуха В. Г. Внутренняя политика правительства царизма с середины 60-х до начала 80-х гг. XIX в. Ленинград : Наука, 1978. 248 с. Porter Th. The Development of Political Pluralism in Late Imperial Russia: Local Self-government and the Movement for a National Zemstvo Union. 1864–1917. Washington, 1990.
25. Див.: Морозова Е. Н. У истоков земской реформы ; под ред. проф. Ю. Г. Голуба. Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 2000. 214 с.
26. Михаил Никифорович Катков и граф Петр Александрович Валуев в их переписке. (1863–1879 гг.) *Русская старина. Ежемесячное историческое издание.* 1915. № CLXIV. Октябрь. С. 94.
27. Михаил Никифорович Катков и граф Петр Александрович Валуев в их переписке. (1863–1879 гг.) *Русская старина. Ежемесячное историческое издание.* 1915. № CLXIV. Ноябрь. С. 249–250.

28. Валуев П. А. О положении работ в Комиссии, высочайше учрежденной для составления проектов преобразования губернских и уездных учреждений. Доложено в Совете министров 8 марта 1862 г. Б. м.; Б. р.

29. Исторический обзор деятельности Комитета министров : К столетию Комитета министров (1802-1902) : [В 7 т.] / Сост. С. М. Середонин. Т. 1-5. Санкт-Петербург : Канцелярия Ком. Министров, 1902. Т. 3 : Ч. 2 : Комитет Министров в царствование императора Александра Второго (1855 г. Февраля 19-1881 г. марта 1). 1902. 315 с.

30. Соображения об устройстве земско-хозяйственного управления. На началах, высочайше утвержденных 25 марта и 23 октября 1859 год. *Материалы по земскому общественному устройству : положение о земских учреждениях.* Санкт-Петербург : Изд. Хоз. деп. М-ва внутр. дел., 1885-1886. В 2 т. Т. 1. 1885. 409, II с.

31. Щоденниковий запис від 5 листопада 1860 р. Дневник П. А. Валуева министра внутренних дел. *Русская старина.* Санкт-Петербург : Печатня В. И. Головина, 1891. Т. LXXII. 845 с.

32. Валуев П. А. О положении работ в Комиссии, высочайше учрежденной для составления проектов преобразования губернских и уездных учреждений. Доложено в Совете министров 8 марта 1862 г. Б. м. Б. р. С. 11.

33. Исторический обзор деятельности Комитета министров : К столетию Комитета министров (1802-1902) : [В 7 т.] / Сост. С. М. Середонин. Т. 1-5. Санкт-Петербург : Канцелярия Ком. Министров, 1902. Т. 3 : Ч. 2 : Комитет Министров царствование императора Александра Второго (1885 г. февраля 19-1881 г. Марта 1). 1902. 315 с.

34. Милютин Н. А. Соображения по проекту о земских учреждениях. *Виділ рукописів Російської національної бібліотеки (далі – ВР РНБ).* Ф. 379. Корнілов Ф. П. Оп. 1. Спр. 269. Ар. 2.

35. Соображения об устройстве земско-хозяйственного управления. На началах, высочайше утвержденных 25 марта и 23 октября 1859 год. *Материалы по земскому общественному устройству : положение о земских учреждениях.* Санкт-Петербург : Изд. Хоз. деп. М-ва внутр. дел., 1885-1886. В 2 т. Т. 1. 1885. 409, II с.

36. Милютин Н. А. Соображения по проекту о земских учреждениях. *ВР РНБ.* Ф. 379. Корнілов Ф. П. Оп. 1. Спр. 269. Ар. 12.

37. Соображения об устройстве земско-хозяйственного управления. На началах, высочайше утвержденных 25 марта и 23 октября 1859 год. *Материалы по земскому общественному устройству : положение о земских учреждениях.* Санкт-Петербург : Изд. Хоз. деп. М-ва внутр. дел., 1885-1886. В 2 т. Т. 1. 1885. 409, II с. С. 133.

38. Соображения об устройстве земско-хозяйственного управления. На началах, высочайше утвержденных 25 марта и 23 октября 1859 год. *Материалы по земскому общественному устройству : положение о земских учреждениях.* Санкт-Петербург : Изд. Хоз. деп. М-ва внутр. дел., 1885-1886. В 2 т. Т. 1. 1885. 409, II с. С. 131-132.

39. Соображения об устройстве земско-хозяйственного управления. На началах, высочайше утвержденных 25 марта и 23 октября 1859 год. *Материалы по земскому общественному устройству : положение о земских учреждениях.* Санкт-Петербург : Изд. Хоз. деп. М-ва внутр. дел., 1885-1886. В 2 т. Т. 1. 1885. 409, II с. С. 164.

40. Милютин Н. А. Соображения по проекту о земских учреждениях. *ВР РНБ.* Ф. 379. Корнілов Ф. П. Оп. 1. Спр. 269. Ар. 5, 6.

41. Захарова Л. Г. Земская контрреформа 1890 г. ; под ред. проф. П. А. Зайончковского. Москва : Изд. Московского университета, 1968. 179 с.

References:

1. Vernadskij, G. V. (1924) Ocherk istorii prava Russkogo gosudarstva XVIII-XIX vv. : (Period imperii). Praga : Tip. Legiografiya, 112. [in Russian].
2. Kamenskij, A. B. (1994) Reformy v Rossii XVIII veka v istoricheskoy retrospektive. Sosloviya i gosudarstvennaya vlast v Rossii, XV – seredina XIX vv: mezhdunarodnaya konferenciya – chteniya pamyati akad. L. V. Cherepnina : tezisy dokladov : Moskva, 13-16 iyunya 1994 g. Moskva : Mezhhvuz. centr gumanit. obrazovaniya MFTI «Petr Velikij», part. 1, 149. [in Russian].
3. Klyuchevskij, V. O. (1917) Kratkoe posobie po russkoj istorii (Na obl.: Kratkij obzor russkoj istorii). 8-e izd. Moskva : Tip. Tov. Ryabushinskih, 161. [in Russian].
4. Kizevetter, A. A. (1909) Gorodovoe polozhenie Ekateriny II 1785 g. : Opyt istoricheskogo kommentariya. Moskva : tip. Imp. Mosk. un-ta, 1909. X, 325; 355–358. [in Russian].
5. Kizevetter, A. A. (1912) Vnutrennyaya politika v carstvovanii imperatora Nikolaya Pavlovicha Istoricheskie ocherki : Iz istorii politicheskikh idej. Shkola i prosveshchenie. Russkij gorod v 18 v. Iz istorii Rossii v 19 v. Moskva : OKTO, [4], 502, [1], 456–457. [in Russian].
6. Garmiza, V. V. (1957) Podgotovka zemskoj reformy 1864 g. : S. S. Dmitriev (Ed.). Moskva : Izdatelstvo Moskovskogo universiteta; Cejtin S. Ya. Zemskaya reforma. Istoriya Rossii v XIX veke : B. m., Izd-vo «Br. Granat», b. g. Vol. 3. [in Russian].
7. Morozova, E. N. (2015) Formirovanie koncepcii zemskoj reformy: ot N. A. Milyutina do P. A. Valueva (1856–1864 rr.). Zemskoe samoupravlenie v istorii Rossii: K 150-letiyu zemskoj reformy. Moskva : Institut rossijskoj istorii RAN. [in Russian].
8. Ryndzyunskij, P. G. (1958) Gorodskoe grazhdanstvo doreformennoj Rossii / Akad. nauk SSSR. In-t istorii. Moskva : Izd-vo Akad. nauk SSSR, 109. [in Russian].
9. Vereshagin, A. N. (2002) Zemskij vopros v Rossii (politiko-pravovye aspekty). Moskva : Mezhdunarod. otnosheniya, 4. [in Russian].
10. PSZRI. II. Vol. 21. Otd. 1. № 19721. 13 fevralya 1846 g. [in Russian].
11. Hubernski dvorianski komitety. (1998) Yurydychna entsyklopediia : [Vol. 1-6; vol. 6.] / Yu. S. Shemshuchenko (Ed.) [et al.]. Kyiv : Ukrainska entsyklopediia im. M. P. Bazhana, vol. 1 : A–H. [in Ukrainian].
12. Zemskoe samoupravlenie v Rossii, 1864–1918. (2005) (Book 1-2; book 2). / N. G. Koroleva (Ed.); In-t ros. istorii RAN. Moskva : Nauka, 2005. Book 1 : 1864–1904, 85. [in Russian].
13. Slobozhanin, M. (Maksimov, E. D.) (1913) Iz istorii i opyta zemskih uchrezhdenij v Rossii. Sankt-Peterburg : izd. zhurnala «Zhizn dlya vseh», XII, 551 c.1913, 80–81. [in Russian].
14. Cejtin, S. Ya. (1908) Zemskaya reforma. Istoriya Rossii v HIIH v. Vol. 3 : part. 2. Epoha reform. [1840–1866]. Otd. 1. Sankt-Peterburg : Izd. A. I. Granar i K. 1908. 179–231, 194. [in Russian].
15. Trudy komissii ob uezdnyh i gubernskih uchrezhdeniyah. 1860–1863. (1860) Part. 1 : Uchrezhdeniya uezdnye. Book. 2 : Obyasnitelnye zapiski. Sankt-Peterburg, 27. [in Russian].
16. Div.: Makashin, S. A. (1972) Saltykov-Shedrin na rubezhe 1850–1860 godov : Biografiya. Moskva: Hud. lit. [in Russian].
17. Arsenev, K. K. (1891) Materialy k biografii M. E. Saltykova. Saltykov-Shedrin M. E. Polnoe sobranie sochinenij. (Vol. 1- 12; Vol. 1): Gubernskie ocherki (1856–1857 gg.); Arsenev, K. (1891) Materialy k biografii M. E. Saltykova. Sankt-Peterburg : Tip. M. M. Stasyulevicha, 1891. CXIII, XI-CXIII. [in Russian].
18. Zapiski senatora Ya. A. Soloveva o krestyanskom dele. (1882) Russkaya starina: ezhemesyachnoe istoricheskoe izdanie. 1882. Vol. 33. Book 3, 561–596; 562–563. [in Russian].
19. Morozova, E. N., Nizhni, N. S. (2020) Reformirovanie rossijskoj policii: plyuralizm podhodov k osushestvleniyu v seredine XIX veka. Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta

MVD Rossii - Bulletin of St. Petersburg University of the Ministry of Internal Affairs of Russi, 2 (86), 30–39; 33–34. DOI : 10.35750/2071-8284-2020-2-30-39.

20. Trudy komissii ob uezdnyh i gubernskih uchrezhdeniyah. 1860–1863. (1860) Part. 1 : Uchrezhdeniya uezdnye. Book. 1 : Proekty. Sankt-Peterburg, 5. [in Russian].

21. Trudy komissii ob uezdnyh i gubernskih uchrezhdeniyah. 1860–1863. (1860) Part. 1: Uchrezhdeniya uezdnye. Kn. 1 : Proekty. Sankt-Peterburg, 1860, 6. [in Russian].

22. Trudy komissii ob uezdnyh i gubernskih uchrezhdeniyah. 1860–1863. (1860) Part. 1: Uchrezhdeniya uezdnye. Kn. 1 : Proekty. Sankt-Peterburg, 1860, 1, 7. [in Russian].

23. Milyutin, N. A. Soobrazheniya po proektu o zemskih uchrezhdeniyah. Viddil rukopisiv Rosijskoyi nacionalnoyi biblioteki (dali – VR RNB). F. 379. Kornilov F. P. Op. 1. Spr. 269. Ar. 13. [in Russian].

24. Div.: Garmiza, V. V. (1957) *Podgotovka zemskoj reformy 1864 g.*; S. S. Dmitriev (Ed.). Moskva : Izd. Moskovskogo un-ta, 1957.; Chernuha, V. G. (1978) *Vnutrennyaya politika pravitelstva carizma s serediny 60 h do nachala 80 h gg. XIX v.* Leningrad : Nauka. Porter, Th. (1990) *The Development of Political Pluralism in Late Imperial Russia: Local Self-government and the Movement for a National Zemstvo Union. 1864–1917.* Washington. [in Russian; English].

25. Div.: Morozova, E. N. (200) *U istokov zemskoj reformy*; Yu. G. Golub (Ed.). Saratov : Izd-vo Sarat. un-ta, 2000. [in Russian].

26. Mihail Nikiforovich Katkov i graf Petr Aleksandrovich Valuev v ih perepiske. (1863–1879 gg.) (1915) *Russkaya starina. Ezhemesyachnoe istoricheskoe izdanie - Russian antiquity. Monthly historical publication*, CLXIV. Oktyabr, 94. [in Russian].

27. Mihail Nikiforovich Katkov i graf Petr Aleksandrovich Valuev v ih perepiske. (1863–1879 gg.) (1915) *Russkaya starina. Ezhemesyachnoe istoricheskoe izdanie - Russian antiquity. Monthly historical publication*, CLXIV. Noyabr, 249–250. [in Russian].

28. Valuev, P. A. N. d. O polozhenii rabot v Komissii, vysochajshe uchrezhdennoj dlya sostavleniya proektov preobrazovaniya gubernskih i uezdnyh uchrezhdenij. Dolozheno v Sovete ministrov 8 marta 1862 g. B. m.; B. r. [in Russian].

29. Istoricheskij obzor deyatelnosti Komiteta ministrov : K stoletiyu Komiteta ministrov (1802–1902): [Vol. 1-7; vol. 7] (1902) / S. M. Seredonin (Ed.) Vol. 1–5. Sankt-Peterburg : Kancelariya Kom. ministrov, 1902. Vol. 3 : Part. 2 : Komitet Ministrov v carstvovanie imperatora Aleksa ndra Vtorogo (1855 g. fevralya 19–1881 g. marta 1), 69. [in Russian].

30. Soobrazheniya ob ustrojstve zemsko-hozyajstvennogo upravleniya. Na nachalah, vysochajshe utverzhdenykh 25 marta i 23 oktyabrya 1859 god. Materialy po zemskomu obshchestvennomu ustrojstvu : polozhenie o zemskih uchrezhdeniyah. Sankt-Peterburg : Izd. Hoz. dep. M-va vnutr. del., 1885–1886. (1885) (Vol.1-2; vol.1) 409, 129–175. [in Russian].

31. Shchodennykovy zapys vid 5 lystopada 1860 r. Dnevnyk, P. A. (1891) Valueva mynystra vnutrennykh del. Russkaia starina. Sankt-Peterburh : Pechatnia V. Y. Holovyna, 1891. T. LXXII, 412. [in Ukrainian].

32. Valuev, P. A. N. d. O polozhenii rabot v Komissii, vysochajshe uchrezhdennoj dlya sostavleniya proektov preobrazovaniya gubernskih i uezdnyh uchrezhdenij. Dolozheno v Sovete ministrov 8 marta 1862 g. B. m. B. r., 11. [in Russian].

33. Istoricheskij obzor deyatelnosti Komiteta ministrov : K stoletiyu Komiteta ministrov (1802–1902): [Vol. 1-7] / S. M. Seredonin (1902) Vol. 1–5. Sankt-Peterburg : Kancelariya Kom. ministrov (1902) Vol. 3 : Part. 2 : Komitet Ministrov v carstvovanie imperatora Aleksandra Vtorogo (1855 g. fevralya 19–1881 g. marta 1), 70–71. [in Russian].

34. Milyutin, N. A. Soobrazheniya po proektu o zemskih uchrezhdeniyah. Vid-dil rukopisiv Rosijskoyi nacionalnoyi biblioteki (dali – VR RNB). F. 379. Kornilov F. P. Op. 1. Spr. 269. Ar. 2. [in Russian].

35. Soobrazheniya ob ustrojstve zemsko-hozyajstvennogo upravljeniya. Na nachalah, vysochajshe utverzhdennyh 25 marta i 23 oktyabrya 1859 god. *Materialy po zemskomu obshchestvennomu ustrojstvu : polozhenie o zemskih uchrezhdeniyah - Materials on the zemstvo social system: regulations on zemstvo institutions*. Sankt-Peterburg : Izd. Hoz. dep. M-va vnutr. del., 1885–1886. (1885) (Vol. 1-2; Vol.1) 409, II s. [in Russian].

36. Milyutin, N. A. Soobrazheniya po proektu o zemskih uchrezhdeniyah. VR RNB. F. 379. Kornilov F. P. Op. 1. Spr. 269. Ar. 12. [in Russian].

37. Soobrazheniya ob ustrojstve zemsko-hozyajstvennogo upravljeniya. Na nachalah, vysochajshe utverzhdennyh 25 marta i 23 oktyabrya 1859 god. *Materialy po zemskomu obshchestvennomu ustrojstvu : polozhenie o zemskih uchrezhdeniyah - Materials on the zemstvo social system: regulations on zemstvo institutions*. Sankt-Peterburg : Izd. Hoz. dep. M-va vnutr. del., 1885–1886. (1885)(Vol. 1-2; Vol. 1). 409, II s., 133. [in Russian].

38. Soobrazheniya ob ustrojstve zemsko-hozyajstvennogo upravljeniya. Na nachalah, vysochajshe utverzhdennyh 25 marta i 23 oktyabrya 1859 god. *Materialy po zemskomu obshchestvennomu ustrojstvu : polozhenie o zemskih uchrezhdeniyah*. Sankt-Peterburg : Izd. Hoz. dep. M-va vnutr. del., 1885–1886. (1885)(Vol. 1-2; Vol. 1). 409, II s., 131-132. [in Russian].

39. Soobrazheniya ob ustrojstve zemsko-hozyajstvennogo upravljeniya. Na nachalah, vysochajshe utverzhdennyh 25 marta i 23 oktyabrya 1859 god. *Materialy po zemskomu obshchestvennomu ustrojstvu : polozhenie o zemskih uchrezhdeniyah*. Sankt-Peterburg : Izd. Hoz. dep. M-va vnutr. del., 1885–1886. (1885)(Vol. 1-2; Vol. 1). 409, II s., 164. [in Russian].

40. Milyutin N. A. Soobrazheniya po proektu o zemskih uchrezhdeniyah. VR RNB. F. 379. Kornilov F. P. Op. 1. Spr. 269. Ar. 5, 6. [in Russian].

41. Zaharova, L. G. (1968) *Zemskaya kontrreforma 1890 g.* ; P. A. Zajonchkovskij (Ed.). Moskva : Izd. Moskovskogo universiteta. [in Russian].

Стаття надійшла до редколегії 23.06.2021

Бутырин Е. А., кандидат юридических наук, доцент кафедры политических наук и права Южноукраинского национального педагогического университета имени К. Д. Ушинского (г. Одесса, Украина)

РАЗРАБОТКА ЗАКОНОПРОЕКТА ЗЕМСКОЙ РЕФОРМЫ – БОРЬБА КОНЦЕПТУАЛЬНЫХ ДИСКУРСОВ

В статье осуществлен историко-правовой анализ концептов местного самоуправления в Российской империи второй половины XIX века. Сделаны выводы, что в первой половине XIX в. самоуправление в городах было номинальным; ни магистраты и ратуши, ни шестигласные думы и городские головы не имели реальной власти. Реальная власть сосредоточивалась в полицейских учреждениях и бюджетных комитетах, которые распоряжались городскими средствами. В статье исследуется эволюция идей и взглядов на реформирование системы местного управления после отмены крепостного права и, в частности, местного самоуправления, его система, состав, компетенция. Показана борьба либерального и консервативного лагерей в ходе разработки проекта земской реформы 1864 г.

Ключевые слова: местное управление, местное самоуправление, земская реформа 1864, общественные учреждения.

*Butyrin E., Candidate of Law, Associate Professor of Political Science and Law
K. Ushinsky South Ukrainian National Pedagogical University (Odesa, Ukraine)*

DEVELOPMENT OF THE BILL OF ZEMSTVO REFORM – STRUGGLE OF CONCEPTUAL DISCOURSES

The article provides a historical and legal analysis of the concepts of local self-government in the Russian Empire. XIX century. It is concluded that in the first half of the XIX century self-government in cities existed purely nominally, neither magistrates and town halls, nor six-member dumas and mayors had real power, which was entirely concentrated in police agencies and budget committees that administered city funds.

Valuev's project, defining the place of zemstvos in the political system of the empire, in the context of understanding administrative decentralization, singled out local economic affairs, which should not affect either state affairs or the interests of the state treasury, court or police, which is the competence of purely central state institutions. Outside this area of government activity, there is a fairly significant range of local interests, so to speak, everyday matters, unimportant for the government, but extremely important for the local population. Unlike the Valuev project, which bypassed the financial issue at the discretion of the Tax Review Commission, which worked to develop new statutes on zemstvo duties, Milutin's considerations on the Zemstvo project did not bypass such an important issue as the sources of funding for the Zemstvo project. For the first time, the commission used the concept of "zemstvo budget" as the amount of zemstvo fees collected and spent in the province.

Milutin notes - and it would be unfortunate to take away from the zemstvos four-fifths of the zemstvo fee, which in total is 15-20 million rubles., From this the state is unlikely to gain anything, and the zemstvo will lose that part of its economy, which needs the immediate care and well-directed activities of the estate representatives. Therefore, it was proposed to apply to the Ministry of Finance to change the existing state fee in order not to eliminate the zemstvo from direct spending on construction, road and other parts.

The article examines the evolution of ideas and views on reforming the system of local government after the abolition of serfdom and in particular local self-government, its system, composition, competence. The struggle of the liberal and conservative camps during the development of the project of the zemstvo reform of 1864 is shown.

Keywords: local government, local self-government, zemstvo reform of 1864, public institutions.

DOI: 10.33766/2524-0323.95.27-38

УДК 340.1

Магновський І. Й., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри теорії та філософії права Одеського державного університету внутрішніх справ (м. Одеса, Україна)

e-mail: magn.igor@ukr.net

ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0001-7336-6212>

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ СУЧАСНОГО РОЗУМІННЯ КАТЕГОРІЇ «ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ»

У статті висвітлено в теоретико-правовому аспекті сучасне розуміння категорії «децентралізація». Охарактеризовано новітні підходи дослідників щодо тлумачення дефініції «децентралізація». Зауважено на відсутності серед науковців єдиної позиції щодо розуміння децентралізації. Указано на складність та комплексність поняття «децентралізація», яке розкривається через його вплив на адміністративно-територіальний устрій держави, систему органів публічної адміністрації, розподіл між ними функцій, повноважень та фінансових ресурсів. Означено мету децентралізації, котра полягає у відтворенні ефективної системи публічного управління державного, регіонального та місцевого рівнів, здатної своєчасно реагувати на потреби та проблеми сучасного суспільства. Наголошено на децентралізації як одній із форм розвитку демократії, що надає змогу (за збереження єдності держави та її інститутів) розширити місцеве самоврядування, активізувати населення для забезпечення власних потреб та інтересів, обмежити сферу впливу держави на суспільство. Децентралізація розглядається як принцип публічного управління і як спосіб організації державної влади.

Ключові слова: децентралізація, владні повноваження, місцеве самоврядування, публічна влада, державна влада.

Постановка проблеми. Останні декілька десятиліть поняття децентралізації є основним у Європі. Воно стало об'єднувальним гаслом щодо економічного розвитку регіонів [1, с. 404]. Не стала винятком в останні роки ХХІ століття й Україна, оскільки на шляху до європейської спільноти децентралізація публічної влади в Україні є одним із головних напрямів модернізації її суспільного ладу на благо демократичного, правового розвитку. Посилення реальних можливостей територіальних громад та сформованих ними органів місцевого самоврядування сприятиме наданню регіональному та муніципальному рівням публічного управління максимального обсягу повноважень та реальних можливостей їх реалізації для ефективного вирішення суспільно важливих завдань на місцях.

Ураховуючи вказане вище, дослідження з новітніх позицій поняття і сутності розуміння категорії «децентралізація» та її особливостей сприятиме запровадженню подальших тенденцій реформи у сфері децентралізації державної влади задля створення ефективної моделі публічного управління в Україні.

Як бачимо, необхідність та значимість указаного дослідження викликана сьогоденням та актуалізує дану тематику й потребує відповідних напрацювань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Певною мірою означеній проблемі присвятили свої роботи такі науковці: М. О. Баймуратов, Ю. Г. Барабаш, О. В. Батанов, І. М. Жаровська, О. А. Зарічний, М. С. Кельман, С. В. Ковальчук, М. І. Козюбра, В. О. Корнієнко, В. М. Кравчук, Н. М. Оніщенко, П. М. Рабінович, О. В. Ремєняк, А. О. Селіванов, О. В. Скрипнюк, Ю. М. Тодика, Ю. О. Фрицький, В. М. Шаповал, Ю. С. Шемшученко та ряд інших, творчі доробки котрих містять корисний за обсягом фактичний матеріал та спонукають до подальших правових досліджень практики національного державотворення.

Формулювання цілей. Метою статті є висвітлення в теоретико-правовому аспекті сучасного розуміння такої категорії як «децентралізація», що спрямована на передачу владних повноважень із центру на місцевий рівень управління задля забезпечення збалансованого розвитку держави.

Виклад основного матеріалу. Децентралізація, наголошує М. М. Баймуратов, є складним поняттям, яке можна розкривати через його вплив на адміністративно-територіальний устрій держави, систему органів публічної адміністрації, розподіл між ними функцій, повноважень та фінансових ресурсів. Конституційне закріплення децентралізації задекларовано в статті 132 Конституції України як одну із засад, на яких ґрунтується територіальний устрій держави [2]. Проте, на відміну від конституцій багатьох зарубіжних держав, засадою є не сама децентралізація, констатує вчений, а поєднання централізації та децентралізації у здійсненні державної влади. Тому, по-перше, децентралізація не є винятковим принципом за указаною конституційною нормою; по-друге, згадане поєднання відображає відповідну неконструктивну дихотомію в побудові як адміністративно-територіального устрою, так й системи її публічної влади; по-третє, це наглядно демонструє постійні та болочі коливання українського суспільства та його політику між Сходом і Заходом [3, с. 142].

Аналіз наукової літератури засвідчив існування різних підходів до визначення поняття «децентралізація»: енциклопедичний словник визначає це поняття як передачу функцій управління від центральних органів влади місцевим органам, розширення кола повноважень органів нижчого підпорядкування управління за рахунок вищих; юридична енциклопедія – як процес розширення і зміцнення прав та повноважень адміністративно-територіальних одиниць або нижчих органів та організацій за одночасного звуження прав і повноважень відповідного центру [4, с. 168]; енциклопедія державного управління – як спосіб територіальної організації влади, за якого держава передає право на прийняття рішень із визначених питань або у визначеній сфері структурам локального або регіонального рівня, що не належать до системи виконавчої влади і є відносно незалежними від неї [5, с. 167]; а Великий тлумачний словник сучасної української мови – як систему управління, за якої частина функцій центральної влади переходить до місцевих органів самоуправління; скасування або послаблення централізації [6, с. 218].

Відтак, за слухним визначенням М. О. Баймуратова, децентралізація у рамках публічної влади – це спосіб переміщення влади, повноважень із центру керо-

ваної системи на її периферію і зміцнення політико-правової самостійності периферійних підсистем – у випадку унітарної України – місцевих органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування (муніципальних утворень) [7, с. 272].

Дослідниця Т. І. Гладка визначає децентралізацію як процес передачі повноважень та бюджетів на їх здійснення від державних органів влади органам місцевого самоврядування, щоб забезпечити ефективність функціонування всіх владних структур, підвищення якості надання суспільних послуг та активізації розвитку регіонів [8, с. 16].

Підкреслюючи роль та значення децентралізації як чинника забезпечення конституційної стабільності в Україні, колектив науковців на чолі з Р. Площем зазначає, що децентралізація – це запорука ефективного територіального розвитку, шлях до демократизації, справжнього народовладдя [9, с. 227].

На думку А. Умланд, саме децентралізацію слід розглядати як процес, що зміцнює країну, протидіє федералізації та сепаратистським тенденціям. Як показав світовий досвід, значний ефект для розвитку економіки регіону та згуртованості країни в цілому має успішна реалізація проектів територіального розвитку, які здійснюються та втілюються територіальними громадами. Посилення спроможності громади дієвим чином впливати на суттєві характеристики якості свого життя – основа сталого розвитку громади на засадах інклюзивності [10].

Мета децентралізації, констатують Н. В. Агафонова, Ю. В. Данилюк та Х. В. Приходько, полягає в оптимізації територіальної та організаційно-правової основ функціонування держави – відтворення ефективної системи публічного управління державного, регіонального та місцевого рівнів, здатної швидко реагувати на мінливі умови життя, потреби та проблеми сучасного суспільства [11, с. 145].

На переконання А. Єрмоласва та інших, метою децентралізації є відхід від централізованої моделі управління в державі, забезпечення спроможності місцевого самоврядування та побудова ефективної системи територіальної організації влади в Україні, реалізація повною мірою положень Європейської хартії місцевого самоврядування, принципів субсидіарності, повсюдності й фінансової самодостатності місцевого самоврядування [12, с. 44].

Як бачимо, децентралізація є складним комплексним процесом, котрий має на меті, зазначає А. В. Коваленко, формування нової якості державної влади, створення нових інститутів влади, повніше залучення громадян до управління територіями свого проживання, розвиток приватної ініціативи та, як наслідок, удосконалення життєвого простору громадян. Це своєрідна розбудова громадянського суспільства (створення політичної, фінансової, адміністративної інфраструктури) самою державою шляхом передачі платникам податків права розпоряджатися сплаченими коштами на власний розсуд і під власну відповідальність [13, с. 4–5].

Децентралізація, зауважує О. В. Скрипнюк, є однією із форм розвитку демократії, що дає змогу за збереження єдності держави та її інститутів розширити місцеве самоврядування, активізувати населення для забезпечення власних потреб та інтересів, звузити сферу впливу держави на суспільство, замінюючи цей вплив механізмами саморегуляції, виробленими самим суспільством, зменшити витрати держави й платників податків на утримання держапарату [14, с. 23].

Як влучно зазначає П. Моргос, історія децентралізованої держави є історією суперечностей, пов'язаних із пошуком найкращої форми організації державної влади. І, як зауважувалося вище, останні десятиліття поняття «децентралізація» є основним у Європі й стало об'єднуючим стосовно економічного розвитку регіонів у цій частині світу. Децентралізація як концепція набуває багатьох форм, зважаючи на історію країн, рівні розвитку, культуру й підходи до державного управління [15, с. 40].

На думку А. В. Коваленко, сутність децентралізації зводиться до політико-правових елементів взаємовідносин громади і держави, що утворюють особливий правовий режим, і це надає місцевим органам самостійність й ієрархічну незалежність від органів і державного управління, і самоврядування [16, с. 374].

Серед науковців не існує єдиної позиції щодо розуміння децентралізації влади. Так А. Озмен дотримується позиції про те, що децентралізація є антонімом до централізації влади, завданням якої є концентрація влади в одному центрі. Відповідно, децентралізація влади, у сучасному розумінні, є передачею управлінських функцій щодо планування, прийняття рішень, фінансових ресурсів, від центрального уряду місцевим органам влади, а також функціонування професійних організацій та громадських організацій за межами публічного адміністрування [17, с. 417].

На переконання І. Грицяка, децентралізація є процесом розширення та зміцнення прав і повноважень адміністративно-територіальних одиниць або нижчих органів та організацій за одночасного звуження прав і повноважень відповідного центру [18, с. 66]. Даній позиції притримуються й інші сучасні науковці, зокрема Р. А. Покрова. Однак у своїх дослідженнях вчена значно розширила розуміння поняття децентралізації, доповнивши його таким змістом: децентралізація є процесом розширення і зміцнення прав та повноважень адміністративно-територіальних одиниць або органів нижчого рівня, водночас зі зменшенням компетенції відповідного центру з метою оптимізації та підвищення ефективності управління суспільно важливими питаннями, найповнішої реалізації регіональних та місцевих інтересів [19, с. 124].

О. М. Бабич розуміє поняття децентралізації як один із принципів реалізації державної влади, як діяльність незалежного місцевого самоврядування, унаслідок передачі (не шляхом делегування, а шляхом перетворення державних функцій у самоврядні) повноважень державою [20, с. 109].

Своєю чергою, С. М. Махіна під децентралізацією державної влади розуміє передачу певного обсягу владних повноважень компетентних суб'єктів управлінського впливу іншим структурним одиницям, наділеним необхідними правами, обов'язками та ресурсами. Причому, науковцем наголошується й на меті здійснення такої децентралізації, що полягає в перерозподілі управлінських функцій з метою прийняття різних оптимальних управлінських рішень на державному, регіональному та місцевому рівнях [21, с. 23].

У сучасній правовій теорії децентралізація розглядається не лише у вузькому розумінні як принцип публічного управління, а і як спосіб організації державної влади. Особливість такого підходу, стверджують дослідники, вбачається у само-

стійному вирішенні питань місцевого значення окремими адміністративно-територіальними одиницями, а не центральними органами державної влади. Власні завдання місцеві органи влади повинні реалізовувати в межах встановлених чинним законодавством повноважень. Доречними в цьому аспекті, будуть думки зарубіжних вчених щодо можливості втручання у діяльність уповноважених органів і посадових осіб лише з метою здійснення нагляду за законністю у передбачених законом випадках [22, с. 24].

Дещо інший підхід до розуміння поняття децентралізації має В. Ф. Роман, зазначаючи, що децентралізація є своєрідним вертикальним перерозподілом відповідальності між певними рівнями одного й того ж органу влади. Учений також зазначає й про певні демократичні переваги, оскільки децентралізація передбачає передачу управління максимальним числом справ у руки безпосередньо зацікавлених осіб або їхніх представників [23, с. 96].

Обґрунтоване визначення децентралізації, з позиції політико-правових засад децентралізації влади, сформоване А. С. Матвієнко та підтримане Т. О. Карабін: децентралізація є не одноразовою передачею владних повноважень від органів державної влади до органів місцевого самоврядування, а комплексним процесом, що включає такі елементи, як: питання спроможності органів державної влади передати, а органів місцевого самоврядування – отримати й ефективно розпорядитися владними повноваженнями; визначення обсягу повноважень; механізм взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування; питання адміністративно-територіальної реформи тощо [24, с. 3; 25, с. 440].

Вітчизняний дослідник, Р. А. Колишко під децентралізацією публічної влади розуміє процес перерозподілу владних повноважень та обсягів компетенції між центральними та місцевими рівнями децентралізації публічної влади зі зміщенням акценту виконання на місцях у частині здійснення заздалегідь окреслених і гарантованих державою функцій [26, с. 203].

Водночас І. Ф. Ляпін обґрунтував доцільність розуміння децентралізації влади у вузькому, широкому та традиційному значеннях. Під децентралізацією публічної влади у вузькому значенні, на думку вченого, слід розуміти спосіб перерозподілу влади в межах, обсягах та формах, визначених у встановленому порядку, – від центральних органів влади на нижні рівні влади. Децентралізація публічної влади в широкому значенні полягає в різних формах розподілу публічної влади. У традиційному значенні децентралізацію публічної влади слід розуміти як спосіб перерозподілу державної влади шляхом передачі повноважень органів центральної влади на виконавчі органи влади на місцях та здійснення контролю за їх діяльністю в межах наданих їм повноважень [27, с. 152].

Дослідження поняття децентралізації влади потребує виокремлення характерних ознак, що надасть підстави для розуміння сутності децентралізації в теорії держави і права. Так, зокрема, А. М. Онупрієнко виділяє такі основні риси децентралізаційної системи влади, як: міжрівнева розмежованість компетенції та фінансів, реальне функціонування самоврядування, різноманітні зв'язки по горизонталі та вертикалі, багатократний поділ влади [28, с. 225].

Своєю чергою, інші дослідники, такі як А. М. Подоляка та Ю. Л. Панейко, виділяють наступні загальні ознаки, притаманні децентралізації влади. По-перше, це визначений обсяг повноважень, що є предметом децентралізації. Причому, цей обсяг повноважень не може бути сталим, а повинен здійснюватися з урахуванням процесів публічного управління та розвитку потреб громадянського суспільства. По-друге, це механізм передачі повноважень від вищих органів влади до органів влади нижчого рівня, що забезпечить порядок й умови дієвої та успішної передачі цих прав і обов'язків. Механізм передачі повноважень повинен бути розроблений та затверджений у нормативно-правових приписах, може містити вказівки щодо строку виконання, виконавця, звітності тощо. По-третє, способи взаємозв'язків між суб'єктами децентралізації та іншими органами влади, громадськими організаціями, підприємствами, установами, організаціями. Взаємозв'язки вибудовуються шляхом взаємодії, узгодженості та координації дій. Так, під взаємодією необхідно розуміти співробітництво органів публічної влади, підприємств, установ, організацій, громадян та їх об'єднань з метою досягнення наперед визначеного результату. Реалізація поставленої мети є неможливою без спільних дій указаних органів [29, с. 23; 30, с. 24]. Координація, як тлумачить своєю чергою філософський словник (від лат. *coordinatio* – спільно з *ordinatio* – упорядкування), це узгодження, поєднання, приведення до ладу, відповідність дій [31, с. 247]. Тому, фактично, децентралізаційні процеси зводяться до налагодження діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, що взаємодіють між собою. По-четверте, відповідальність уповноважених осіб або органів влади перед громадськістю за прийняття і виконання рішення. По-п'яте, прозорість та відкритість діяльності органів публічної влади. По-шосте, наявність державного контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування в порядку, визначеному законом. По-сьоме, відсутність суттєвого розриву між суб'єктами та об'єктами управління державою [29, с. 24; 30, с. 25].

Як зазначають О. М. Бориславська, І. Б. Заверуха та А. М. Школик, децентралізація означає такий спосіб визначення та розмежування завдань і функцій, за якого більшість із них передається із рівня центральних органів на рівень нижчий і стає власним завданням та повноваженням органів нижчого рівня [32, с. 158].

Найбільш широке трактування децентралізації серед зарубіжних науковців, указує В. І. Козак, можна знайти в американського дослідника А. Розенбаума, який наголошує на тому, що децентралізація – це зміщення владних одиниць, що не належать до центральної влади; організація процесу ефективного управління й органів місцевого самоврядування, і органів влади проміжного рівня; дієвий механізм стримувань і противаг у середині влади; інструмент заохочення до урядування громадян та громадських організацій; полігони для розвитку демократичних навичок і практики [33, с. 3–4].

Висновки. Отже, децентралізація, за своєю сутністю, полягає в передачі частини владних повноважень органам місцевого самоврядування, тобто тим, що обираються громадою на місцях. Саме від методів, способів передачі, обсягу повноважень, розподілу завдань і функцій залежить обрана модель децентралізації. Як показує практика, сталої моделі децентралізації не існує.

Таким чином, можемо констатувати, що децентралізація як протипага централізації являє відповідний спосіб, у процесі якого відбувається зміщення / перехід владних повноважень із центру до місцевих органів самоуправління, із правом прийняття рішень у межах своєї компетенції визначеного кола питань власного розвитку певної території, що є необхідною умовою динамічного розвитку суспільства та ефективного функціонування держави задля забезпечення балансу між загальнодержавними інтересами та життєвими потребами населення регіонів і їх територіальних громад.

Використані джерела:

1. Самоїленко Л. Я. Етапи реформи адміністративно-територіального устрою та місцевого самоврядування в Україні. *Науковий вісник Академії муніципального управління* / за заг. ред. В. К. Присяжнюка, В. Д. Бакуменка. Київ : Видавничо-поліграфічний центр Академії муніципального управління, 2009. С. 404–415.

2. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

3. Баймуратов М. М. Децентралізація повноважень публічної влади в Польщі як засіб формування компетенції місцевого самоврядування: досвід для України. *Вісник Маріупольського державного університету*. Серія : Право. 2014. Вип. 7. С. 138–147.

4. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ : Укр. енцикл., 1999. Т. 2 : Д – Й. С. 744.

5. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; наук.-ред. кол.: Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. Київ : НАДУ, 2011. Т. 8 : Публічне врядування / наук.-ред. кол. : В. С. Загорський (голова), С. О. Телешун (співголова) та ін. С. 712.

6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2001. С. 1696.

7. Децентралізація в Україні: законодавчі новації та суспільні сподівання / передне слово Голови Верховної Ради України В. Б. Гройсмана. Київ : Інститут законодавства Верховної Ради України, 2015. 413 с.

8. Гладка Т. І. Децентралізація влади в Україні як засіб посилення демократії та підвищення її стабільності. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2015. № 12. URL : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=937>.

9. Місцеве самоврядування в умовах децентралізації влади в Україні : колект. монографія / кол. авт. ; за заг. ред. Р. М. Плюща. Київ : Рідна мова, 2016. 744 с.

10. Умланд А. Чотири геополітичні виміри децентралізації України. *Дзеркало тижня*. 11.01.2019 URL : <https://dt.ua/internal/chotiri-geopolitichni-vimiri-decentralizatsiyi-uk-rayini-299352..html>.

11. Агафонова Н., Данилюк Ю., Приходько Х. Актуальні проблеми децентралізації в Україні: від європейських стандартів до національного плану дій. *Децентралізація в Україні: законодавчі новації та суспільні сподівання* / перед. слово Голови Верхов. Ради України В. Б. Гройсмана. Київ: Ін-т законодавства Верхов. Ради України, 2015. С. 145–165.

12. Децентралізація влади та реформа місцевого самоврядування в Україні / А. Єрмолаєв, В. Лупацій, В. Потапенко та ін. *Нова Україна*. Київ : Інститут стратегічних досліджень, 2015. 44 с.

13. Коваленко А. В. Місцеве самоврядування: природа, ознаки, межі. *Право України*. 1997. № 2. С. 3–5.

14. Скрипнюк О. Децентралізація влади як чинник забезпечення стабільності конституційного ладу: теорія й практика. *Віче*. 2015. № 12. С. 22–24.

15. Моргос П. Процес децентралізації: деякі основні концепції розподілу повноважень між державним, регіональним та місцевим рівнями влади. *Економічний часопис – XXI*. 2006. № 5–6. С. 39–42.

16. Коваленко А. В. Органи місцевого самоврядування у системі державного контролю з питань захисту прав споживачів. *Теорія та практика державного управління*. 2012. Вип. 4. С. 374–379.

17. Alper Ozmen. Notes to the concept of decentralization. *European Scientific Journal*. April. 2014. Edition.vol.10. P. 415–424.

18. Грицяк І. Місьцеве самоврядування України в історії сучасності. *Вісник УАДУ*. 1996. № 1. С. 53–67.

19. Покрова Р. А. Децентралізація як основний інструмент реформування державного управління в країнах Центрально-Східної Європи (на прикладі Словачької Республіки та Республіки Польща). *Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології*: зб. наук. праць. 2011. № 2 (5). С. 123–130.

20. Babych, O. M. Relationship between of centralization and decentralization in public administration. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. 2011. № 12. P. 109–113.

21. Машина С. Н. Сущность и системные характеристики политико-правовой категории «децентрализация» в современном демократическом государстве. *Государство и право*. 2006. № 7. С. 27–30.

22. Jerzy Korczak, Piotr Lisowski, Adam Ostapski. *Ustoj samovradu terytorialnego : materialy dydaktyczne*. Wroclaw: Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa. 2013. 440 s.

23. Роман В. Особливості децентралізації та деконцентрації влади: теоретичний аспект. *Ефективність державного управління* : зб. наук. праць. 2014. Вип. 38. С. 92–98.

24. Матвієнко А. С. Політико-правові засади децентралізації влади в контексті адміністративної реформи в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.02 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2010. 23 с.

25. Карабін Т. О. Проблеми децентралізації виконавчої влади в Україні та можливі напрями їх вирішення. *Форум права*. 2012. № 4. С. 439–444.

26. Колишко Р. А. Децентралізація публічної влади: історія та сучасні тенденції розвитку. *Вісник КНУ. Серія: міжнар. відносини*. 2003. Вип. 27. С. 198–204.

27. Ляпин И. Ф. Конституционные особенности децентрализации государственной власти в Российской Федерации. *Вестник Нижегородского университета им. Н. М. Лобачевского*. 2015. № 1. С. 152–154.

28. Онупрієнко А. М. Принципи централізації та децентралізації в територіальній організації влади. *Форум права*. 2014. № 4. С. 224–227.

29. Подоляка А. М. Взаємодія державних органів в охороні громадського порядку. *Форум права*. 2009. № 2. С. 338–344.

30. Панейко Ю. Л. Теоретичні основи самоврядування. Львів : Літопис, 2002. 196 с.

31. *Философский словарь* / под ред. Т.И. Фролова. Москва : Политгиздат, 1991. 560 с.

32. Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України. Бориславська О. М., Заверуха І. Б., Школик А. М. та ін.; Центр політико-правових реформ. Київ : Москаленко О. М., 2012. 212 с.

33. Козак В. І. Аналіз наукового доробку у визначенні децентралізації як явища. *Державне будівництво*. 2017. № 1. С. 1–12.

References:

1. Samoilenko, L. Ya. (2009) Etapy reformy administratyvno-terytorialnoho ustroiu ta mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini. *Naukovyi visnyk Akademii munitsypalnoho upravlinnia - Scientific Bulletin of the Academy of Municipal Administration* / V. K. Prysiashniuk, V. D. Baku menko (Eds.). Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyi tsestr Akademii munitsypalnoho upravlinnia, 404–415. [in Ukrainian].
2. Konstytutsiia Ukrainy : pryiniata na p'iatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 cherv. 1996 r. (1996) N. p. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 30, art. 141. [in Ukrainian].
3. Baimuratov, M. M. (2014) Detsentralizatsiia povnovazhen publichnoi vlady v Polshchi yak zacib fopmuvannia kompetentsii mictsevoho camovriaduvannia: docvid dlia Ukraïny. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnogo universytetu. Serii: Pravo – Bulletin of Mariupol State University. Series: Right, issue 7*, 138–147. [in Ukrainian].
4. Yurydychna entsyklopediia (1999) (Vol. 1-6; Vol. 2: D-Y.) Yu. S. Shemshuchenko (Ed.) et al. Kyiv : Ukr. entsykl., 744. [in Ukrainian].
5. Entsyklopediia derzhavnogo upravlinnia (2011) (Vol. 1-8; Vol. 8) Nats. akad. derzh. upr. pry Prezydentovi Ukrainy ; Yu. V. Kovbasiuk (Ed.) et al; Publichne vriaduvannia / V. S. Zahorskyi (Ed.), S. O. Teleshun (Eds.) et al., Kyiv : NADU, 712. [in Ukrainian].
6. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (2001) V. T. Busel. Kyiv ; Irpin : Perun, 1696. [in Ukrainian].
7. Detsentralizatsiia v Ukraini: zakonodavchi novatsii ta suspilni spodivannia (2015) / perednie slovo Holovy Verkhovnoi Rady Ukrainy V. B. Hroismana. Kyiv : Instytut zakonodavst va Verkhovnoi Rady Ukrainy. [in Ukrainian].
8. Hladka, T. I. (2015) Detsentralizatsiia vlady v Ukraini yak zasib posylennia demokracji ta pidvyshchennia yii stabilnosti. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvoiyok - Public administration: improvement and development*, 12. URL : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=937>. [in Ukrainian].
9. Mistseve samovriaduvannia v umovakh detsentralizatsii vlady v Ukraini : kolekt. Monohrafiia (2016) / kol. avt. ; R. M. Pliushch (Ed.). Kyiv : Ridna mova. [in Ukrainian].
10. Umland, A. Chotyry heopolitychni vymiry detsentralizatsii Ukrainy. *Dzerkalo tyzhnia - Mirror of the week*, 11.01.2019. (2019) N. p. URL : [https:// dt.ua/internal/chotiri-geopolitichni-vimiri-decentralizatsiyi-ukrayini-299352_html](https://dt.ua/internal/chotiri-geopolitichni-vimiri-decentralizatsiyi-ukrayini-299352_html). [in Ukrainian].
11. Ahafonova, N., Danyliuk, Yu., Prykhodko, Kh. (2015) Aktualni problemy detsent ralizatsii v Ukraini: vid yevropeiskykh standartiv do natsionalnoho planu dii. *Detsentralizatsiia v Ukraini: zakonodavchi novatsii ta suspilni spodivannia* / pered. slovo Holovy Verkhov. Rady Ukrainy V. B. Hroismana. Kyiv : In-t zakonodavstva Verkhov. Rady Ukrainy, 145–165. [in Ukrainian].
12. Detsentralizatsiia vlady ta reforma mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini (2015) / A. Yermolaiev, V. Lupatsii, V. Potapenko (Eds.) et al. Nova Ukraina. Kyiv : Instytut stratehichny kh doslidzhen. [in Ukrainian].
13. Kovalenko, A. V. (1997) Mistseve samovriaduvannia: pryroda, oznaky, mezhi. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, 2, 3–5. [in Ukrainian].
14. Skrypniuk, O. (2015) Detsentralizatsiia vlady yak chynnyk zabezpechennia stabilnosti konstytutsiinoho ladu: teoriia y praktyka. *Viche – Chamber*, 12, 22–24. [in Ukrainian].
15. Morhos, P. (2006) Protse detsentralizatsii: deiaki osnovni kontseptsii rozpodilu povnovazhen mizh derzhavnym, rehionalnym ta mistsevym rivniamy vlady. *Ekonomichnyi chasopys-XXI – Economic Journal-XXI*, 5–6, 39–42. [in Ukrainian].

16. Kovalenko, A. V. (2012) Orhany mistsevoho samovriaduvannya u systemi derzhavnoho kontroliu z pytan zakhystu prav spozhyvachiv. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia – Theory and practice of public administration, issue 4*, 374–379. [in Ukrainian].

17. Alper, Ozmen (2014) Notes to the concept of decentralization. *European Scientific Journal. April. 2014. Edition. Vol. 10. P. 415–424*. [in English].

18. Hrytsiak, I. (1996) Mistseve samovriaduvannya Ukrainy v istorii suchasnosti. *Visnyk UADU – UADU Bulletin, 1*, 53–67. [in Ukrainian].

19. Pokrova, R. A. (2011) Detsentralizatsiia yak osnovnyi instrument reformuvannya derzhavnoho upravlinnia v krainakh Tsentralno-Skhidnoi Yevropy (na prykladi Slovatskoi Respubliky ta Respubliky Polshcha. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia, pedahohiky ta psykholohii: Zb. nauk. prats. - Current issues of public administration, pedagogy and psychology: Collection of scientific works, 2 (5)*, 123–130. [in Ukrainian].

20. Babych, O. M. (2011) Relationship between of centralization and decentralization in public administration. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava. N 12. P. 109–113*. [in English].

21. Makhyna, S. N. (2006) Sushchnost y systemne kharakterystyky polytyko-pravovoi katehoryy «detsentralyzatsiia» v sovremennom demokratsycheskom hosudarstve. *Hosudarstvo y pravo – State and law, 7*, 27–30. [in Ukrainian].

22. Jerzy, Korczak, Piotr, Lisowski, Adam, Ostapski (2013) Ustoj samovradu terytorial nego : materialy dydaktyczne. Wroclaw: Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa. [in Polish].

23. Roman, V. (2014) Osoblyvosti detsentralizatsii ta dekontsentratsii vlady: teoretychnyi aspekt. *Efektynist derzhavnoho upravlinnia : zb. nauk. prats.- Effectiveness of public administration: collection of scientific works, issue 38*, 92–98. [in Ukrainian].

24. Matvienko, A. S. (2010) Polityko-pravovi zasady detsentralizatsii vlady v konteksti administratyvnoi reformy v Ukraini. *Extended abstract of candidate`s thesis. / In-t derzhavy i prava im. V. M. Koreskoho NAN Ukrainy. Kyiv*. [in Ukrainian].

25. Karabin, T. O. (2012) Problemy detsentralizatsii vykonavchoi vlady v Ukraini ta mozhlyvi napriamy yikh vyrishennia. *Forum prava – Law Forum, 4*, 439–444. [in Ukrainian].

26. Kolyshko, R. A. (2003) Detsentralizatsiia publichnoi vlady: istoriia ta suchasni tendentsii rozvytku. *Visnyk KNU. Serii: mizhnar. vidnosyny – Bulletin of the KNU. Series: International. Relationship, s issue 27*, 198–204. [in Ukrainian].

27. Liapyn, Y. F. (2015) Konstytutsyonnnye osobennosti detsentralyzatsiiy hosudar stvennoi vlady v Rossyiskoi Federatsii. *Vestnyk Nyzhegorodskoho unyversyteta im. N. M. Lobachevskoho - Bulletin of Nizhny Novgorod University. NM Lobachevsky, 1*, 152–154. [in Ukrainian].

28. Onupriienko, A. M. (2014) Pryntsypy tsentralizatsii ta detsentralizatsii v terytorialnii orhanizatsii vlady. *Forum prava – Law Forum, 4*, 224–227. [in Ukrainian].

29. Podoliaka, A. M. (2009) Vzaiemodiia derzhavnykh orhaniv v okhoroni hromadskoho poriadku. *Forum prava – Law Forum, 2*, 338–344. [in Ukrainian].

30. Paneiko, Yu. L. (2002) Teoretychni osnovy samovriaduvannya. Lviv : Litopys. [in Ukrainian].

31. Fylosofskiy slovar (1991) / T. Y. Frolov (Ed.). Moskva : Polytyzdat. [in Ukrainian].

32. Detsentralizatsiia publichnoi vlady: dosvid yevropeiskykh krain ta perspektyvy Ukrainy (2012) Boryslavska O. M., Zaverukha I. B., Shkolyk A. M. (Eds.) et al.; Tsentr polityko-pravovykh reform. Kyiv : Moskalenko O. M. [in Ukrainian].

33. Kozak, V. I. (2017) Analiz naukovooho dorobku u vyznachenni detsentralizatsii yak yavyscha. *Derzhavne budivnytstvo – State building, 1*, 1–12. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 09.09.2021

Магновский И. И., доктор юридических наук, доцент, профессор кафедры теории и философии права Одесского государственного университета внутренних дел (г. Одесса, Украина)

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ СОВРЕМЕННОГО ПОНИМАНИЯ КАТЕГОРИИ «ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИЯ»

В статье освещено в теоретико-правовом аспекте современное понимание категории «децентрализация». Охарактеризованы новые подходы исследователей относительно толкования дефиниции «децентрализация». Замечено отсутствие среди ученых единой позиции относительно понимания децентрализации. Указано на сложность и комплексность понятия «децентрализация», которая раскрывается через его влияние на административно-территориальное устройство государства, систему органов публичной администрации, распределение между ними функций, полномочий и финансовых ресурсов. Отмечено цель децентрализации, которая заключается в воспроизведении эффективной системы публичного управления федерального, регионального и местного уровней, способной своевременно реагировать на потребности и проблемы современного общества. Отмечено, что децентрализация, как одна из форм развития демократии, даёт возможность, при сохранении единства государства и его институтов, расширить местное самоуправление, активизировать население для обеспечения собственных потребностей и интересов, ограничить сферу влияния государства на общество. Децентрализация рассматривается как принцип публичного управления и как способ организации государственной власти.

Ключевые слова: децентрализация, властные полномочия, местное самоуправление, публичная власть, государственная власть.

Mahnovskiy I., Doctor of Law, Associate Professor, Professor of the Department of theory and philosophy of Law faculty of experts training for pre-trial investigation bodies Odessa State University of Internal Affairs (Odesa, Ukraine)

THEORETICAL AND LEGAL ASPECTS OF THE MODERN UNDERSTANDING OF THE CATEGORY «DECENTRALIZATION»

The article highlights the modern understanding of the category «decentralization» in the theoretical and legal aspect. The newest approaches of researchers referring to the interpretation of the definition «decentralization» are characterized. It is noted that there is no common position among scholars on the understanding of decentralization. The complexity of the concept «decentralization» is being revealed through its influence on the administrative-territorial structure of the state, system of public administration bodies, distribution of functions, powers and financial resources between them. The decentralization is aimed at creating an effective system of public administration at the state, regional and local levels which is able to respond to the needs and problems of modern society. Emphasis is placed on decentralization as one of the forms of democracy development which allows, while preserving the unity of the state and its institutions, to expand local self-government, activate the population to meet its own needs and interests, limit the sphere of state influence on society. Decentralization is seen as a principle of public administration and as a way of organizing state power. The characteristic features of decentralization are singled out: interlevel separation of competence and finances;

real functioning of self-government; various horizontal and vertical connections; multiple separation of powers; a certain amount of authority that is the subject of decentralization; the mechanism of transfer of powers from higher authorities to lower authorities; ways of interrelations between the subjects of decentralization and other authorities, public organizations, enterprises, institutions; the responsibility of authorized persons or authorities to the public for making and implementing decisions; transparency and openness of public authorities; the presence of state control over the activities of local governments in the way prescribed by law; the absence of a significant gaps between the subjects and objects of government. It is concluded that decentralization as a counterweight to centralization is an appropriate way in which there is a shift/transfer of power from the center to local governments with the right to make decisions, within its competence, as to a certain range of issues of their own development which is a necessary condition for dynamic and effective development for functioning of the state and ensurance of a balance between national interests and vital needs of the population of regions and their territorial communities.

Keywords: decentralization, powers, local self-government, public authorities, state authorities.

DOI: 10.33766/2524-0323.95.38-48

УДК 341:339.543(ЄС)(091)

Перепьолкін С. М., доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри міжнародного права Навчально-наукового інституту права та міжнародно-правових відносин Університету митної справи та фінансів (м. Дніпро, Україна)

e-mail: psm-13@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2914-5898>

МИТНЕ ПРАВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ

Стаття присвячена дослідженню історії становлення митного права Європейського Союзу, з'ясуванню його сучасного стану та визначенню перспектив подальшого розвитку. Історію становлення митного права Європейського Союзу запропоновано вивчати з дати набуття чинності Договору про заснування Європейського економічного співтовариства від 25 березня 1957 р. до сьогодні, розділивши на три етапи. Доведено, що митне право Європейського Союзу продовжує розвиватися й надалі. Серед можливих напрямів його подальшого розвитку виокремлено таке: приведення у відповідність до звичаєвих і договірних норм міжнародного митного права, розробка єдиного переліку правопорушень у митній сфері та єдиної системи санкцій за їх вчинення тощо.

Ключові слова: Європейський Союз, митне законодавство, митне право, митний союз, митні адміністрації, митний тариф, митний кодекс, міжнародні угоди.

Поставка проблеми. Розвиток процесів глобалізації торгівлі та регіональної економічної інтеграції, конвергенція національних митних систем і формування міжнародного митного права, а також потреба об'єднання зусиль представників міжнародного співтовариства для протидії загрозам існування людської цивілізації, зокрема міжнародному тероризму та поширенню COVID-19, протягом другої

половини XX – на початку XXI ст. значною мірою вплинули на вироблення нових підходів до розуміння ролі митних органів та еволюцію митного права як соціального явища. Одним із проявів останньої стала поява поряд із внутрішньодержавним митним правом і міжнародним митним правом ще одного його виду – митного права митних союзів.

У правовій доктрині проблематикою формування митного права митних союзів займаються вчені з різних регіонів світу. Причому, це стосується як науковців із країн, що входять до складу митних союзів, так і третіх держав. Так, за підрахунками М. Овадек та І. Віллемінс, нині у світі функціонує 16 митних союзів, до складу яких входить 118 країн [16, с. 362].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведений аналіз наукових публікацій у цій сфері засвідчив, що найбільшою уваги науковці приділяють дослідженню різноманітних теоретичних і прикладних аспектів митного права Європейського Союзу (ЄС). Найчастіше вчені характеризують сучасний стан основоположних актів митного права ЄС або останніх внесених до них змін. Водночас положення, присвячені питанням історії становлення митного права ЄС та прогнозуванню можливих варіантів його подальшого розвитку, вкрай рідко зустрічаються в науковій літературі.

Формулювання цілей. З огляду на наведене вище, мета статті полягає в започаткуванні наукової дискусії з приводу вивчення історії становлення митного права ЄС. Досягнення окресленої мети зумовлює необхідність розв'язання таких завдань: проаналізувати основні етапи становлення митного права ЄС; з'ясувати його сучасний стан; визначити перспективи подальшого розвитку митного права ЄС.

Виклад основного матеріалу. У європейській правовій доктрині дослідженню історії становлення митного права ЄС уваги майже не приділяється. Для багатьох учених його історія розпочинається з 1994 р., після набуття чинності прийнятих у 1992 р. Митного кодексу Співтовариства, а також у 1993 р. Регламенту, що встановлював положення для імплементації Митного кодексу Співтовариства [1, с. 274; 24, с. 3].

Проте, на нашу думку, історію митного права ЄС слід розглядати від дати набуття чинності Договору про заснування Європейського економічного співтовариства від 25 березня 1957 р. (Договір про ЗЄЕС або Римський договір), положення якого вимагали від його договірних сторін не лише прийняти єдиний митний тариф для відносин із третіми країнами, а також здійснити гармонізацію їх митних законодавств [23].

Авжеж, створення митного права не входило до безпосередніх цілей Договору про ЗЄЕС. Проте, без створення єдиного для всіх держав – членів ЄС митного права та зближення їх національних митних правопорядків було не можливо створити спільний ринок. Розбудову його було розпочато зі створення митного союзу для промислових товарів. Договірні сторони Римського договору планували збудувати митний союз поступово, протягом дванадцятирічного перехідного періоду, розмежованого на три чотирирічні етапи. Наскільки цей процес виявився плідним, свідчить той факт, що його завершення, замість запланованого на 31 грудня 1969 р., відбулося 1 липня 1968 р., на 18 місяців раніше.

Водночас, як зазначає з цього приводу Т. Лайонс, незважаючи на те, що у 1968 р. почали діяти єдиний митний тариф, узгоджені правила походження й митної оцінки та визначено митну територію, для створення завершеного митного союзу слід було ще багато чого зробити [13, с. 33].

Отже, одним із перших кроків у напрямку створення завершеного митного союзу було визначено подальшу гармонізацію митного права держав – членів ЄЕС. Від самого початку до 1961 р. цей процес відбувався на основі рекомендацій Комісії ЄЕС, які спрямовувалися державам-членам і стосувалися питань зближення законодавчих, розпорядчих та адміністративних положень з митних питань (ст. 27 та 155 Договору про ЗЄЕС). А після 1961 р. – на основі директив Ради або Комісії, що розроблялися відповідно до положень ст. 100 Договору про ЗЄЕС. Однак ця практика виявилася неефективною. Тому Співтовариство поступово перейшло від здійснення гармонізації митного права на основі директив до її здійснення на основі регламентів Ради або Комісії, які безпосередньо діяли на території держав – учасниць митного союзу.

2 серпня 1963 р. у рамках цієї діяльності Комісія ЄЕС представила Раді Меморандум про програму дій у сфері митного законодавства, одним з основних завдань якої було формування та застосування в межах об'єднання єдиного зводу правил у сфері митного законодавства. У 1971 р. Комісія ЄЕС прийняла Програму зі зближення митного права, що кінцевою метою проголошувала консолідацію митного права держав – членів ЄЕС. Зазначені Програмою завдання, наприклад, гармонізацію правових й адміністративних розпоряджень щодо переведення товарів у вільний з погляду митного права обіг тощо, планувалося виконати до кінця 1975 р. Однак ці завдання не було виконано в строк. Через це в другій половині 70 - х рр. ХХ ст. Комісія ЄЕС, незважаючи на досягнуті результати (наприклад, остаточне скасування з 1 липня 1977 р. усіх мит між державами – членами ЄЕС і збільшення товарообігу більш ніж у 10 разів), змушена була констатувати незадовільний стан остаточного завершення формування митного союзу [15].

Особливо це стосувалося підсумків виконання завдань, передбачених уже іншою багаторічною Програмою здійснення митного союзу, затвердженою в 1979 р. Заходи, передбачені цією Програмою, спрямовувалися на завершення гармонізації митного законодавства і підвищення ступеня його обов'язковості, прийняття у формі регламенту єдиного митного кодексу, правил ГАТТ щодо оцінки товарів у митних цілях, спрощення митних формальностей та пов'язаних з ними митних процедур [14].

Загалом Комісія була стурбована тим, що Співтовариство частіше називали тарифним, а не митним союзом. Через те 1980 рік було визначено кінцевим терміном впровадження найважливіших заходів, спрямованих на перетворення тарифного союзу на справжній митний союз. Зауважимо, що серед передбачених заходів були й такі, впровадження яких не завершено донині, зокрема розробка єдиного переліку правопорушень у митній сфері та єдиної системи санкцій за їх вчинення [15].

У цілому Комісія ЄЕС проголошувала правову єдність, як обов'язкову умову функціонування митного союзу, і спрямовувала свої зусилля на кодифікацію митного права у формі регламентів. Оскільки директиви не могли повною мірою гарантувати уніфікацію законодавства і необхідний правопорядок, тому саме такому підходу, на її думку, слід було віддавати перевагу. До кінця 1981 р. з цією метою Рада прийняла 21 пропозицію Комісії ЄЕС. Проте, у червні 1981 р. Європейська рада висловила занепокоєння станом внутрішньої торгівлі Співтовариства, а Комісії ЄЕС довелося знову констатувати незадовільність досягнутих із 1979 р. результатів. На початку ж 1982 р. Комісія ЄЕС наголосила, що «Через 24 роки після створення Європейського Співтовариства слід визнати, що до повного митного союзу ще далеко» [12].

Однак, з 1983 р. виконання передбачених Програмою здійснення митного союзу 1979 р. цілей суттєво пришвидшилось. Уже 28 березня 1983 р. було прийнято Регламент Ради (ЄЕС) № 918/83, що встановлював систему звільнень від обкладення митом у Співтоваристві [8].

Особливо цей процес активізувався після підписання державами-членами ЄЕС 17 лютого 1986 р. Єдиного європейського акту (ЄЄА). ЄЄА набрав чинності з 1 липня 1987 р. і серед інших завдань чітко визначав трьохетапну програму створення єдиного внутрішнього ринку в строк до 31 грудня 1992 р. [22]. Тому наявність будь-яких митних формальностей на спільних кордонах держав – членів ЄЕС суперечило вже як програмі здійснення митного союзу, так і програмі створення внутрішнього ринку.

Після скасування митних зборів на кордонах між державами-членами ЄЕС єдиною перешкодою на шляху руху товарів залишалась необхідність заповнення митних документів. Цей процес полегшився 1 січня 1988 р., коли було введено Єдиний адміністративний документ, що замінив 150 різноманітних національних формулярів. 1 січня 1993 р., після того як 31 грудня 1992 р. офіційно було завершено програму створення внутрішнього ринку і держави, члени ЄС проголосили про усунення всіх перешкод на внутрішніх кордонах митного союзу, зазначену процедуру було скасовано. Отже, не залишилося жодних перешкод, що змушували робити зупинки на кордонах між державами-членами ЄС під час перевезення вантажів. Це дало можливість остаточно скасувати внутрішні митні кордони на всій території ЄС.

Також з 1 січня 1988 р., після приєднання ЄЕС до Міжнародної конвенції про гармонізовану систему опису і кодування товарів 1983 р., набрав чинності новий Спільний митний тариф ЄЕС [6]. Чинний митний тариф замінив побудований на основі положень Конвенції про номенклатуру для класифікації товарів у митних тарифах 1950 р. Спільний митний тариф ЄЕС 1968 р. [18].

28 лютого 1990 р. Комісія ЄЕС подала на розгляд проект Митного кодексу Співтовариства (МКС), розробка якого розпочалася ще на початку 80-х рр. XX ст. Його прийняття відбулося 12 жовтня 1992 р., як і у випадку зі Спільним митним тарифом, у формі регламенту [7]. Застосування на практиці положень МКС у повному обсязі було розпочато лише з 1 січня 1994 р., після того як стало можливим

застосування Регламенту Комісії ЄС № 2454/93 від 2 липня 1993 р., який установлював положення про виконання Регламенту Ради (ЄС) № 2913/92, що запроваджував Митний кодекс Співтовариства від 12 жовтня 1992 р. [4]. По суті, застосування МКС за відсутності даного регламенту було неможливим.

Зазначимо, що МКС 1992 р. було розроблено шляхом інтеграції митних процедур, які застосовувалися окремо у відповідних державах-членах протягом 80-х рр. XX ст. Кодекс анулював більше ста регламентів і директив, що діяли в галузі митного регулювання з 1968 р. до 1993 р., та був спрямований на досягнення ясності й одноманітності під час тлумачення положень права ЄС щодо торгівлі з третіми сторонами. Для визначення випадків та умов, за яких застосування митного законодавства може бути спрощеним, а також розгляду інших питань, пов'язаних із його застосуванням, заснувався Комітет Митного кодексу.

Прийняття МКС стало значним досягненням консолідації митного права ЄС, яку було започатковано ще Програмою зі зближення митного права 1971 р. Однак з його появою необхідність існування національних митних законодавств держав-членів ЄС залишалася, оскільки МКС закріплював лише базові основи правового регулювання митних відносин. За національним митним правом держав-членів ЄС залишалися регламентація питань організації діяльності митних служб, правове регулювання відносин відповідальності за порушення митного законодавства й окремих митно-процесуальних норм. У деяких статтях МКС були навіть посилення на необхідність застосування положень митного права держав-членів ЄС (ст. 167, 217, 245 тощо) [7].

Положення МКС тривалий час використовувались як основні засади митного регулювання державами-членами ЄС. Однак згодом, з метою подальшого вдосконалення норм митного права ЄС та діяльності митних служб його держав-членів, Європейська комісія розробила проект нового Митного кодексу. Від самого початку роботи над проектом було вирішено, що модернізація чинного кодексу має здійснюватися тільки через його повний перегляд та заміну новим ефективним документом, а не шляхом перегляду його окремих положень. У підсумку затвердження оновленого модернізованого Митного кодексу Співтовариства відбулося 23 квітня 2008 р. Регламентом Європейського Парламенту і Ради № 450/2008, офіційно опублікованого 4 червня 2008 р. [17]. Згідно зі ст. 188 модернізованого Митного кодексу (ММК), набуття чинності закріплених у його статтях положень планувалося у декілька етапів, а саме: з 24 червня 2008 р., 24 червня 2009 р., 1 січня 2011 р. та 24 червня 2013 р.

Як за структурою, так і за змістом він суттєво відрізнявся від МКС 1992 р. Так, зберігши в структурі МСС 9 розділів, кількість статей у них було зменшено з 253 до 188. У змісті останніх значна увага приділялась співпраці між митними адміністраціями та уповноваженими економічними операторами, поданню електронних митних декларацій та обміну електронними даними між митними адміністраціями, при повному дотриманні положень щодо захисту та конфіденційності особистих даних тощо. У зв'язку із набуттям чинності Регламенту Європейського Парламенту і Ради № 450/2008, Комісією ЄС у формі Регламенту від 17 листопада 2008 р. також були затверджені зміни до положень про його імплементацію [3].

Водночас, як зазначають Г.-М. Вольфганг і К. Харден, Модернізований європейський митний кодекс застарів ще задовго до набуття ним чинності [25, с. 3].

Тому 20 лютого 2012 р. Комісія ЄС оголосила про початок роботи над розробкою третьої редакції Митного кодексу Союзу, підсумком якої стало прийняття Європейським Парламентом та Радою ЄС Регламенту № 952/2013 від 9 жовтня 2013 р. про встановлення Митного кодексу Європейського Союзу [21], що набув остаточної чинності з 1 травня 2016 р.

Одночасно з удосконаленням системи принципів та норм митного права, значної уваги в діяльності ЄС надавалось заходам, спрямованим на забезпечення ефективної та результативної роботи національних митних адміністрацій та їх регування на будь-які вимоги, що виникають унаслідок змін митного середовища, як це робила б єдина адміністрація.

Задля досягнення зазначеної мети Європейським Парламентом та Радою ЄС, у формі рішень послідовно ухвалювались програми дій для митниць у Співтоваристві. Так, згідно з Рішенням Ради ЄЕС № 91/341/ЄЕС від 20 червня 1991 р., було прийнято програму дій Співтовариства з питань професійної підготовки митних службовців [5]. Відповідно до Рішення № 210/97/ЄС від 19 грудня 1996 р., затверджено програму дій для митниць у Співтоваристві (Митниця 2000), впровадження якої розраховувалось на період з 1 січня 1996 р. по 31 грудня 2002 р. [9]. На основі Рішення № 253/2003/ЄС від 11 лютого 2003 р., затверджено програму «Митниця 2007», розраховану на період з 2003 по 2007 роки [10]. Відповідно до Рішення Європейського Парламенту та Ради № 624/2007/ЄС від 23 травня 2007 р., – «Програма дій для митниць у Співтоваристві (Митниця 2013)» [11]. Програма дій для митниць у ЄС (Митниця 2020) стала першою програмою, затвердженою Регламентом ЄС (№ 1294/2013 від 11 грудня 2013 р.). Її реалізацію було заплановано на період з 1 січня 2014 р. по 31 грудня 2020 р. [19]. Чинну Митну програму співпраці в галузі митної справи, розраховану на період з 1 січня 2021 р. по 31 грудня 2027 р., затверджено Регламентом Європейського Парламенту та Ради № 2021/444 від 11 березня 2021 р. У порівнянні з іншими Програмами, у її меті вже констатується факт того, що митні органи працюють разом і діють як єдине ціле [20].

Отже, на сучасному етапі функціонування ЄС формування його митного права, як єдиного для всіх держав-членів узгодженого комплексу принципів, норм і стандартів, триває. На практиці нормам митного права ЄС надається пріоритет над нормами митного права його держав-членів [2], що поступово сприяє підвищенню рівня погодженості, а в окремих випадках – і повній уніфікації окремих положень національного митного законодавства. Можна припустити, що згодом розвиток відповідних процесів може призвести до повної заміни митного права держав-членів єдиним митним правом ЄС.

Висновки. Митне право ЄС – «живе», динамічне, соціокультурне явище, яке продовжує розвиватися. Історію його становлення доречно аналізувати, розділивши на декілька етапів. На першому етапі, який тривав з 1 січня 1958 р. до 1 липня 1968 р., держави-засновниці ЄС розпочали процес зближення їх митних правопорядків і прийняли першу редакцію Спільного митного тарифу. Найбільш значними результатами другого етапу стали такі: створення на основі Регламенту Ради

(ЄС) № 918/83 єдиної для держав-членів ЄС системи звільнень від обкладення митом у Співтоваристві; розробка проекту спільного Митного кодексу ЄС; прийняття 1 січня 1988 р. нової редакції Спільного митного тарифу ЄС. З 1 січня 1994 р. – дати застосування на практиці положень Митного кодексу Співтовариства 1992 р. – започатковано третій етап формування митного права ЄС. Протягом цього етапу, який триває до сьогодні, відбулося прийняття модернізованого Митного кодексу Співтовариства 2008 р. та набуття чинності з 1 травня 2016 р. чинного Митного кодексу Союзу. Держави-члени ЄС досягли значного прогресу не лише в напрямку зближення національних митних законодавств, а й активно взаємодіють із питань застосування митного законодавства ЄС, як би це робила єдина адміністрація. Фактично сформовано структуру митного права ЄС, яку станом на кінець 2021 р. утворюють установчі угоди ЄС; а також акти, що приймаються установами ЄС; міжнародні угоди; національне митне право держав-членів ЄС; практика застосування митного законодавства ЄС, зокрема судова практика тощо.

Серед пріоритетних напрямків становлення митного права ЄС найбільш актуальними є: подальше зближення митних правопорядків держав-членів ЄС та повна заміни національного митного права єдиним митним правом ЄС; приведення митного права ЄС у відповідність до звичаєвих і договірних норм міжнародного митного права; впровадження інформаційних митних технологій у практичну діяльність митних адміністрацій держав-членів ЄС; утворення єдиного Європейського митного агентства.

Підсумовуючи наведене вище, зазначимо, що висвітлене в статті дослідження є лише першим кроком у напрямку системного вивчення історії виникнення та становлення митного права ЄС. Подальші наукові дослідження митного права ЄС будуть корисними як для ЄС та його держав-членів, так і для країн, що приєднуються до ЄС, країн-кандидатів, потенційних кандидатів, країн-партнерів Європейської політики сусідства та будь-яких третіх країн.

Використані джерела:

1. Anaboli P. Customs Law Violations and Penalties in Europe/Where Do We Stand After fifty Years of Customs Union? *Global Trade and Customs Journal*. 2018. Vol. 13. Iss. 7/8. P. 274–280.
2. Case 26-62. 1963. NV Algemene Transport- en Expeditie Onderneming van Gend & Loos v. Netherlands Inland Revenue Administration. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61962CJ0026>. (дата звернення : 23.08.2021).
3. Commission Regulation (EC) № 1192/2008 of 17 November 2008 amending Regulation (EEC) № 2454/93 laying down provisions for the implementation of Council Regulation (EEC) № 2913/92 establishing the Community Customs Code. *Official Journal of the European Union*. 2008. № L 329. P. 1–51.
4. Commission Regulation (EEC) № 2454/93 of 2 July 1993 laying down provisions for the implementation of Council Regulation (EEC) № 2913/92 establishing the Community Customs Code. *Official Journal of the European Communities*. 1993. № L 253. P. 1–766.
5. Council Decision № 91/341/EEC of 20 June 1991 on the adoption of a programme of Community action on the subject of the vocational training of customs officials (Matthaeus programme). *Official Journal of the European Communities*. 1991. № L 187. P. 41–46.

6. Council Regulation (EEC) № 2658/87 of 23 July 1987 on the tariff and statistical nomenclature and on the Common Customs Tariff. *Official Journal of the European Communities*. 1987. № L 256. P. 1–675.

7. Council Regulation (EEC) № 2913/92 of 12 October 1992 establishing the Community Customs Code. *Official Journal of the European Communities*. 1992. № L 302. P. 1–50.

8. Council Regulation (EEC) № 918/83 of 28 March 1983 setting up a Community system of reliefs from customs duty. *Official Journal of the European Communities*. 1983. № L 105. P. 1–37.

9. Decision № 210/97/EC of the European Parliament and of the Council of 19 December 1996 adopting an action programme for customs in the Community (Customs 2000). *Official Journal of the European Communities*. 1997. № L 33. P. 24–31.

10. Decision № 253/2003/EC of the European Parliament and of the Council of 11 February 2003 adopting an action programme for customs in the Community (Customs 2007). *Official Journal of the European Union*. 2003. № L 36. P. 1–6.

11. Decision № 624/2007/EC of the European Parliament and of the Council of 23 May 2007 establishing an action programme for customs in the Community (Customs 2013). *Official Journal of the European Union*. 2008. № L 154. P. 25–31.

12. European Commission Programme for the Attainment of the Customs Union, COM(82) 50 final, 12 February 1982, at paragraph 3, p. 2. URL : [http://aei.pitt.edu/15659/1/COM_\(82\)_50_final.pdf](http://aei.pitt.edu/15659/1/COM_(82)_50_final.pdf). (дата звернення : 23.08.2021).

13. Lyons T. EU Customs Law. Third Edition. Oxford : Oxford University Press, 2018. 680 p.

14. Multiannual programme for the attainment of the customs union. *Official Journal of the European Communities*. 1979. № C 84. P. 2–10.

15. Opinion on the communication of the Commission to the Council and to the European Parliament on the state of the customs union of the European Economic Community. *Official Journal of the European Communities*. 1978. № C 181. P. 31–38.

16. Ovádek, M., Willemyns, I. International Law of Customs Unions: Conceptual Variety, Legal Ambiguity and Diverse Practice. *European Journal of International Law*. 2019. Vol. 30. Iss. 2. P. 361–389.

17. Regulation (EC) № 450/2008 of the European Parliament and of the Council of 23 April 2008 laying down the Community Customs Code (Modernised Customs Code). *Official Journal of the European Union*. 2008. № L 145. P. 1–64.

18. Regulation (EEC) № 950/68 of the Council of 28 June 1968 on the common customs tariff. *Official Journal of the European Communities*. 1968. № L 172. P. 275–276.

19. Regulation (EU) № 1294/2013 Of The European Parliament and of the Council of 11 December 2013 establishing an action programme for customs in the European Union for the period 2014–2020 (Customs 2020) and repealing Decision № 624/2007/EC. *Official Journal of the European Union*. 2013. № L 347. P. 209–220.

20. Regulation (EU) № 2021/444 of the European Parliament and of the Council of 11 March 2021 establishing the Customs programme for cooperation in the field of customs and repealing Regulation (EU) № 1294/2013. *Official Journal of the European Union*. 2021. № L 87. P. 1–16.

21. Regulation (EU) № 952/2013 of the European Parliament and of the Council of 9 October 2013 laying down the Union Customs Code. *Official Journal of the European Union*. 2013. № L 269. P. 1–101.

22. Single European Act. *Official Journal of the European Communities*. 1987. № L 169. P. 1–29.

23. The Treaty of Rome 25 March 1957. URL : https://ec.europa.eu/archives/emu_history/documents/treaties/rometreaty2.pdf.

24. Wolfgang, H.-M., Ovie, T. Emerging issues in European customs law. *World Customs Journal*. Vol 2. № 1. P. 3–16.
25. Wolfgang H.-M., Harden K. The new European customs law. *World Customs Journal*. 2016. Vol 10. № 1. P. 3–16.

References:

1. Anaboli, P. (2018). Customs Law Violations and Penalties in Europe/Where Do We Stand After fifty Years of Customs Union? *Global Trade and Customs Journal*, vol. 13, issue 7/8, 274–280. [in English].
2. Court of Justice of the European Economic Community. (1963). Case 26-62. NV Algemene Transport- en Expeditie Onderneming van Gend & Loos v. Netherlands Inland Revenue Administration. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61962CJ0026>. [in English].
3. European Union. (2008). Commission Regulation (EC) № 1192/2008 of 17 November 2008 amending Regulation (EEC) № 2454/93 laying down provisions for the implementation of Council Regulation (EEC) № 2913/92 establishing the Community Customs Code. *Official Journal of the European Union*, L 329, 1–51. [in English].
4. European Economic Community (1993) Commission Regulation (EEC) № 2454/93 of 2 July 1993 laying down provisions for the implementation of Council Regulation (EEC) № 2913/92 establishing the Community Customs Code. *Official Journal of the European Communities*, L 253,1–766. [in English].
5. European Economic Community (1991) Council Decision № 91/341/EEC of 20 June 1991 on the adoption of a programme of Community action on the subject of the vocational training of customs officials (Matthaeus programme). *Official Journal of the European Communities*, L 187, 41–46. [in English].
6. European Economic Community (1987) Council Regulation (EEC) № 2658/87 of 23 July 1987 on the tariff and statistical nomenclature and on the Common Customs Tariff. *Official Journal of the European Communities*, L 256, 1–675. [in English].
7. European Economic Community (1992). Council Regulation (EEC) № 2913/92 of 12 October 1992 establishing the Community Customs Code. *Official Journal of the European Communities*, L 302, 1–50. [in English].
8. European Economic Community (1983) Council Regulation (EEC) № 918/83 of 28 March 1983 setting up a Community system of reliefs from customs duty. *Official Journal of the European Communities*, L 105, 1–37. [in English].
9. European Communities (1997) Decision № 210/97/EC of the European Parliament and of the Council of 19 December 1996 adopting an action programme for customs in the Community (Customs 2000). *Official Journal of the European Communities*, L 33, 24–31. [in English].
10. European Union (2003) Decision № 253/2003/EC of the European Parliament and of the Council of 11 February 2003 adopting an action programme for customs in the Community (Customs 2007). *Official Journal of the European Union*, L 36, 1–6. [in English].
11. European Union. (2008). Decision № 624/2007/EC of the European Parliament and of the Council of 23 May 2007 establishing an action programme for customs in the Community (Customs 2013). *Official Journal of the European Union*, L 154, 25–31. [in English].
12. European Economic Community (1982) European Commission Programme for the Attainment of the Customs Union, COM(82) 50 final, 12 February 1982, at paragraph 3, p. 2. URL : [http://aei.pitt.edu/15659/1/COM_\(82\)_50_final.pdf](http://aei.pitt.edu/15659/1/COM_(82)_50_final.pdf). [in English].
13. Lyons, T. (2018) EU Customs Law. Third Edition. Oxford : Oxford University Press. [in English].

14. European Economic Community. (1979). Multiannual programme for the attainment of the customs union. *Official Journal of the European Communities*, C 84, 2–10. [in English].

15. European Economic Community (1978) Opinion on the communication of the Commission to the Council and to the European Parliament on the state of the customs union of the European Economic Community. *Official Journal of the European Communities*, C 181, 31–38. [in English].

16. Ovádek, M., Willemyns, I. (2019) International Law of Customs Unions: Conceptual Variety, Legal Ambiguity and Diverse Practice. *European Journal of International Law*, vol. 30, issue 2, 361–389. [in English].

17. European Union. (2008). Regulation (EC) № 450/2008 of the European Parliament and of the Council of 23 April 2008 laying down the Community Customs Code (Modernised Customs Code). *Official Journal of the European Union*, L 145, 1–64. [in English].

18. European Economic Community (1968) Regulation (EEC) № 950/68 of the Council of 28 June 1968 on the common customs tariff. *Official Journal of the European Communities*, L 172, 275–276. [in English].

19. European Union (2013) Regulation (EU) № 1294/2013 Of The European Parliament and of the Council of 11 December 2013 establishing an action programme for customs in the European Union for the period 2014–2020 (Customs 2020) and repealing Decision № 624/2007/EC. *Official Journal of the European Union*, L 347, 209–220. [in English].

20. European Union (2021) Regulation (EU) № 2021/444 of the European Parliament and of the Council of 11 March 2021 establishing the Customs programme for cooperation in the field of customs and repealing Regulation (EU) № 1294/2013. *Official Journal of the European Union*, L 87, 1–16. [in English].

21. European Union (2013) Regulation (EU) № 952/2013 of the European Parliament and of the Council of 9 October 2013 laying down the Union Customs Code. *Official Journal of the European Union*, L 269, 1–101. [in English].

22. European Economic Community (1987) Single European Act. *Official Journal of the European Communities*, L 169, 1–29. [in English].

23. European Economic Community (1957) The Treaty of Rome 25 March 1957. URL : https://ec.europa.eu/archives/emu_history/documents/treaties/rometreaty2.pdf. [in English].

24. Wolfgang, H.-M., Ovie, T. (2008) Emerging issues in European customs law. *World Customs Journal*, vol. 2, 1, 3–16. [in English].

25. Wolfgang, H.-M., Harden, K. (2016) The new European customs law. *World Customs Journal*, vol. 10, 1, 3–16. [in English].

Стаття надійшла до редколегії 27.08.2021

Перепёлкин С. М., доктор юридических наук, доцент, заведующий кафедрой международного права Учебно-научного института права и международно-правовых отношений Университета таможенного дела и финансов (г. Днепр, Украина)

ТАМОЖЕННОЕ ПРАВО ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА: ИСТОРИЯ СТАНОВЛЕНИЯ

Статья посвящена исследованию истории становления таможенного права Европейского Союза, выяснению его современного состояния и определению перспектив дальнейшего развития. Историю становления таможенного права Европейского Союза

предлагается изучать с даты вступления в силу Договора об учреждении Европейского экономического сообщества от 25 марта 1957 г. и до сегодня, разделив на три этапа. Доказано, что таможенное право Европейского Союза продолжает свое дальнейшее развитие. Среди возможных направлений его развития выделены такие: приведение в соответствие обычным и договорным нормам международного таможенного права; разработка единого перечня правонарушений в таможенной сфере и единой системы санкций за их совершение и т.д.

Ключевые слова: Европейский Союз, таможенное законодательство, таможенное право, таможенный союз, таможенные администрации, таможенный тариф, таможенный кодекс, международные соглашения.

Perepolkin S., Doctor of Law, Associate Professor, Head of the Department of International Law Educational and Scientific Institute of Law and International Legal Relations University of Customs and Finance (Dnipro, Ukraine)

CUSTOMS LAW OF THE EUROPEAN UNION: HISTORY OF FORMATION

The European Union customs law is a unique socio-cultural phenomenon that has attracted the attention of scientists from around the world for more than sixty years. However, in the vast majority of scientific works, scientists focus on the characteristics of the current customs law of the European Union and do not analyze the history of its formation. With this in mind, the article is devoted to the study of the history of the formation of customs law of the European Union, determining its current state and identifying prospects for further development. The History of Customs Law of the European Union proposed to be studied from the date of entry into force of the Treaty establishing the European Economic Community of March 25, 1957, dividing it into three stages. The first stage is considered within the period from January 1, 1958 to July 1, 1968. The second stage – from July 1, 1968 to January 1, 1994. The third stage lasts from January 1, 1994 until now. Particular attention has been paid to the analysis of measures related to the approximation of customs law of the Member States of the European Union and the development of the practice of joint management of the customs union, as would be done by a united administration. It was proved that the customs law of the European Union continues to develop. It has been suggested that the subsequent development of the relevant processes may lead to the complete replacement of the customs law of the Member States of the European Union by a united customs law and to the creation of a united European customs agency. Among other possible areas of further development of customs law of the European Union can also be identified: bringing in line with customary and treaty rules of international customs law; development of a single list of offenses in the customs sphere and a single system of sanctions for their commission; establishment of customs information technologies into the practical activities of customs administrations of the Member States of the European Union, etc. Further study of the development of customs law of the European Union is relevant both for the European Union and its Member States and for other states.

Keywords: European Union, customs legislation, customs law, customs union, customs administrations, customs tariff, customs code, international agreements.

DOI: 10.33766/2524-0323.95.49-60

УДК 342.951

Федоренко М. В., аспірант Гуманітарного інституту

Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського (м. Київ, Україна)

e-mail: lermont98@gmail.com

ORCID iD : <https://orcid.org/0000-0003-4392-7124>

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ІСТОРИЧНО-ПРАВОВОГО ТА КОМПАРАТИВІСТСЬКОГО МЕТОДІВ ПРИ ДОСЛІДЖЕННІ СИСТЕМ УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНОЮ СЛУЖБОЮ В УКРАЇНІ ТА ПОЛЬЩІ

У статті розкрито особливості застосування історично-правового та порівняльно-правового методів у складі методології дослідження проблем формування, функціонування та розвитку систем управління державною (цивільною) службою в Україні та Польщі. Встановлено передумови утвердження цих методів у державно-правовій науці, починаючи з XIX ст.

Зважаючи, що методологія державно-правових наук, яка поширювалася й на дослідження явищ адміністративного права, стала системою завдань, цілепокладань, світоглядних принципів, прийомів і способів пізнання сутності та змісту адміністративно-правових явищ, режимів і статусів, а також аналізу та узагальнення відповідної правотворчої, правозастосовної, а після утвердження адміністративної юстиції в кінці XIX ст. – і правосудної діяльності.

Зроблено висновок, що історичний метод є похідним від загального світоглядного принципу історизму, який використовується для дослідження більшості правових явищ, процесів, режимів і статусів, включаючи інститут державної служби. Зазначено, що аналізуючи й порівнюючи системи управління державною службою в Україні та Республіці Польща, необхідно не лише обґрунтувати висновок про їх схожість і відмінність, а й виділити позитивні складники польської системи і сформулювати пропозиції щодо можливості їх імплементації в українську систему, з урахуванням усіх чинників, які можуть нівелювати результати такої імплементації на практиці.

Ключові слова: метод, методологія, історично-правовий метод, компаративістський метод, державна служба, система управління державною службою в Україні та Польщі.

Постановка проблеми. Подальший розвиток України як успішної держави, а також реалізації її проєвропейського та євроатлантичного курсу, закріпленого в преамбулі Основного Закону, залежить насамперед від формування професійного та добросовісного корпусу державних службовців в Україні.

Загалом вдала реформа державної служби (розмежування політичних та адміністративних посад; запровадження конкурсів на всі вакантні посади державної служби, утвердження інституту державних секретарів тощо), проведена в Україні у 2015-2020 роках, на сьогодні, у 2021 році, потребує свого логічного завершення. Зокрема, потребує удосконалення система управління державною службою в Україні, система оплати праці державних службовців, система підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації та спеціалізації корпусу державних службовців,

їх соціальний і правовий захист тощо. У контексті реформування державної служби також варто враховувати процеси децентралізації, які останнім часом доволі активно відбуваються в Україні [1; 2] та впливають на конфігурацію державної служби.

Через те для реформування державної служби в Україні та системи управління нею важливим є використання позитивного досвіду проведення подібних реформ у державах-учасницях ЄС із подібною правовою та управлінською системою. Такою державою, на наш погляд, може бути Республіка Польща. Своєю чергою, цілеспрямоване та комплексне дослідження систем управління державною службою в Україні та Республіці Польща, у їх порівняльно-правовому аспекті, потребує досконалої методології.

Як відомо, метод науки традиційно сприймався вченими саме як її процедурно-евристичний компонент, як сукупність певних логічних способів і прийомів пізнання та розуміння певних явищ. Його основне призначення полягало в раціональній організації наукового дослідження, пізнавальної діяльності як такої. Саме категорії «способи» і «прийоми» розкривають етимологію та зміст терміна «метод», який походить від грецького слова «*μέθοδος*», що означає «*шлях пізнання*» [3, с. 9].

Причому, метод і методологія, як система відповідних методів, є такою ж давньою, як і сама наука та філософія, що передувала появі науці. Прийнято вважати, що основи методології пізнання політико-правових і управлінських явищ з'являються ще в античній Греції: це відома сучасникам «*дедуктика Арістотеля*», «*герменевтика Платона*» *etc.* Водночас, ознайомлення з пам'ятками філософської спадщини Стародавнього Сходу дозволяє віднайти основи методології її у інших державах і культурах того часу.

Так у відомому давньоіндійському епосі «*Артхашастра*» («*Наука Політики*») (IV-III ст. до н.е.) знаходимо вчення про 32 методи, які називаються «*наукою про цінності*». Такими методами є: 1) визначення головних сюжетів; 2) послідовність викладення; 3) зв'язок; 4) пояснення змісту слів; 5) доказ (аргументація); 6) вказівка; 7) роз'яснення; 8) настанова; 9) цитати; 10) посилення на попереднє; 11) вказівка на наступне; 12) співставлення (аналогія); 13) очевидний висновок; 14) дилема; 15) підведення (під один розряд, категорію); 16) протиставлення; 17) доповнення; 18) погодження (з думкою інших); 19) тлумачення; 20) етимологічне пояснення слова; 21) демонстрація (ілюстрація прикладу); 22) виключення (відомих випадків); 23) спеціальні позначення чи технічні терміни (що вживаються автором); 24) спростоване положення (теза) противника; 25) заперечення на нього; 26) неспростоване положення (аксіома); 27) прийняття до уваги наступного; 28) прийняття до уваги попереднього; 29) єдина можливість; 30) необхідний вибір; 31) сукупність (можливостей); 32) невизначене рішення [4, с. 492-493]. Очевидно, більшість із наведених у «*Артхашастрі*» методів наукових досліджень і виклад результатів їх застосування зберігають свою актуальність донині.

Заразом методологія наукових досліджень набуває свого сучасного значення набагато пізніше, після Реформації та становлення світської філософії природного права, а також після «*наукової революції*» XVII ст. Мислителі XVII – XVIII ст. нама-

гаються обґрунтувати універсальний метод для пізнання всіх явищ буття, а з часом – системно об'єднати вже відомі методи логіки в цілісну методологію наукових досліджень. Уже з сер. XVIII ст. у Європі починає формуватися галузева методологія наукових досліджень у сфері природознавства, точних наук, логіки тощо.

Своєю чергою, становлення методології правових досліджень відбувається пізніше, переважно в XIX ст., під впливом згаданих здобутків у сфері розвитку методології природничих і точних наук. Як писав Х.-Г. Гадамер, «Логічне самоусвідомлення гуманітарних наук, яке супроводжувало в XIX ст. їх формування, повністю знаходилося у владі зразків природничих наук. Це демонструє вже сам розгляд терміна «гуманітарна наука» (*Geisteswissenschaft*, буквально «наука про дух»)» [5, с. 9].

У Європі того часу вже сформована методологія державно-правових досліджень, яка в цілому була універсальною як для конституційного права, так і для адміністративного (поліцейського) права. Півтора століття тому В. Сергєєвич писав щодо цього так: «... не можна сумніватися в тому, що успішна розробка будь-якої науки полягає в самих тісних зв'язках з правильним розумінням її завдання і вчених прийомів. Правильне визначення завдання науки визначає мету, до якої вона має прагнути; вірне визначення прийомів науки є дороговказом, яким вона має йти до мети» [6, с. 1]. Таким чином, методологія, або «вчені прийоми» почали визнаватися правниками запорукою успішного досягнення мети і завдань наукових досліджень.

З розвитком загальної методології правових досліджень відповідний поступ отримала й галузева методологія юридичних досліджень, у тому числі й методологія державно-правових досліджень, яка поширювалась на явища адміністративного права, включаючи питання державної служби, функціонування системи управління державною службою та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання методології наукових досліджень, у контексті предмету цієї публікації, залишаються на сьогодні, з одного боку, традиційними для наукознавства, науки публічного права та адміністративно-правової науки зокрема, а з іншого – щодо особливостей застосування окремих методів дослідження систем управління державною службою – малодослідженими.

При підготовці цієї публікації нами використовувалися роботи таких правознавців сер. XIX–поч. XX ст.: В. Сергєєвич [6], Ю. Гачек [7], О. Градовський [8], Д. Дюгамель [9], М. Загоскін [10], В. Івановський [11], М. Лазаревський [12], Й. Ольшевський [13], О. Романович-Словатинський [14] та ін.; були враховані також попередні авторські дослідження [16; 17; 18].

Формулювання цілей. Загальна мета статті полягає в розкритті сутності, змісту, призначення та особливостей застосування історично-правового та порівняльно-правового методів у складі методології дослідження проблем формування, функціонування та розвитку систем управління державною (цивільною) службою в Україні та Польщі.

Викладення основного матеріалу. Сутність, зміст та особливості застосування методів наукових досліджень у їх системному об'єднанні в методологію пізнання державно-правових явищ, режимів, процесів і статусів одним із перших в

Україні розкрив професор Київського університету Св. Володомира О. Романович-Словатинський у своїй роботі «Посібник для вивчення російського державного права за методом історично-догматичним» (1872 р.). Так серед «*прийо́мів вивчення позитивного права*», тобто методів, які рекомендувалися ним для застосування ученими, у тому числі й для дослідження т.зв. «*підлеглої влади – чиновників, які відправляли відомі посади*» за Статутами про службу цивільну, професор виокремлював:

а) метод догматичний, який «*установлює своїм завданням згрупувати і коментувати діюче позитивне право, наскільки воно прикладне та обов'язково в цей час*»;

б) метод філософський, діалектичний, який «*порівнює норми діючого права з загальними початками, філософськими, аналізує ці норми з точки зору постулатів теоретичного розуму*»;

в) метод історичний, що «*успадковує, як генетично нашарувалися діючі норми позитивного права, установлювалися та поступово розвивалися, за ступенем історичного розвитку народу*»;

г) метод порівняльний, що «*роз'яснює позитивне право якогось народу шляхом по-рівняння з позитивним правом одного з багатьох інших народів*» [14, с. 7; 9].

При тому О. Романович-Словатинський виокремлював недоліки застосування вищезазначених методів поодинокі, роздільно один від одного. Так «*догматичний прийом призводить до емпіризму, розвиває суху формалістику, бюрократичну рутину ... Історичний метод у своєму однобокому застосуванні зосереджує увагу на минулому, відводить очі від теперішнього часу, розвиває надмірні симпатії до віджилих форм*» [14, с. 9], – писав учений. Унаслідок цього, О. Романович-Словатинський обґрунтував висновок: «*для того щоб добре вивчити і зрозуміти догму права державного, слід вивчити її поступове історичне нашарування. ... Догматичний прийом, таким чином, має поєднуватися з історичним*» [14, с. 10].

Таким чином, методологія державно-правових наук, яка поширювалася й на дослідження явищ адміністративного права, утвердилася як система завдань, цілепокладань, світоглядних принципів, прийомів і способів пізнання сутності та змісту адміністративно-правових явищ, режимів і статусів, а також аналізу та узагальнення відповідної правотворчої, правозастосовної, а після утвердження адміністративної юстиції в к. XIX ст., – й адміністративної правосудної діяльності.

Об'єктом для застосування методології державно-правових досліджень, починаючи з XIX ст., стають і питання режиму державної (цивільної) служби, зокрема й питання побудови і забезпечення ефективного функціонування системи управління державною службою, з огляду на позитивний досвід її розвитку в інших державах. У першу чергу, мова йде про держави Західної Європи і Північної Америки, де після революцій і війн за незалежність у XIX ст. започаткували розбудову моделей публічної служби (державної, військової, самоврядної), які трансформували її з аристократичної (привілей за часів абсолютизму з конституційним правом на рівний доступ до публічної служби на засадах патріотизму, добросовісності та професіоналізму).

Цілком логічно, що для досягнення мети і завдань дослідження становлення та розвитку систем управління державною службою в Україні, у порівнянні з аналогічною адміністративною системою в Польщі, основними методами є, у першу

чергу, історичний і порівняльний (компаративістський). Ці методи є досить популярними у вчених-правників, але для цілей нашого дослідження вони мають особливості свого застосування.

Як відомо, історичний є традиційним методом соціогуманітарних досліджень. Його застосування передбачає виявлення генезису та особливостей розвитку досліджуваного явища, режиму, статусу, інституту тощо. Застосування цього методу дає можливість виявити їх сутність (походження), зміст і визначити перспективи подальшого розвитку, оцінити особливості історичних транзитів досліджуваного об'єкта. Щодо застосування історичного методу для дослідження державно-правових явищ, режимів, статусів й інститутів, насамперед інституту державної служби, то в правознавстві він у чистому вигляді використовується рідко. Як уже зазначалось попередньо, історичний метод іще в ХІХ ст. почали поєднувати з догматичним.

Історично-догматичний метод отримав значне поширення серед дослідників у науці державного права, яка умовно поділялася на державне конституційне право та адміністративне (поліцейське) право (у другій п. ХІХ ст. – на п. ХХ ст.). Ціла плеяда тогочасних правознавців (українців, росіян, поляків та ін.), які працювали на території Російської імперії, видали цикл робіт, у яких було сформовано вчення про цивільну публічну службу, з урахуванням її історичного розвитку, як правило, з часів Київської Русі.

До прикладу, другий том фундаментальної роботи О. Градовського «Початки російського державного права» мав назву «Сутність державних посад і вчення про службу цивільну». У ньому, зокрема, містились самостійні глави, присвячені розвитку посад у Західній Європі та Росії. При тому, особлива увага приділялася утворенню посад державної служби із часів Петра І [8, с. 9-46].

Такий поділ генезису та еволюціонування державної (цивільної) служби на землях, які входили до складу Російської імперії на допетровську епоху й післяпетровську епоху, став результатом застосування правознавцями історичного (історично-догматичного) методу ще з часів одного з перших видань у сфері державного права – роботи Д. Дюгамеля «Досвід державного права Російської імперії» (1833 р.). У ній Д. Дюгамель наводить Указ Петра І від 24 січня 1721 р. про чини, як цивільні, так і військові, які поділяються на 14 класів (т.зв. «Табель про ранги») і, по суті, здійснює коментар щодо застосування цього Указу на час написання ним своєї роботи [9, с. 66-81]. Причому, звернемо увагу на те, що запровадження Петром І Табеля про ранги припало на початок ліквідації Російською імперією української державності.

За відомого негативного впливу Петра І на згорання т.зв. «Козацької держави» в Україні [19], Петровський Табель про ранги відіграв загалом позитивну роль у розвитку публічної служби в Російській імперії, до складу якої було включено й більшу частину Українських земель. У цьому сенсі важливою науковою розвідкою, заснованою на історично-догматичному методі, стало дисертаційне дослідження М. Загоскіна «Нариси організації та походження служилого стану в допетровській Русі» (1876 р.), у якій учений ґрунтовно досліджує виникнення основ

державних відносин службових відносин загалом та зокрема в Давній Русі, і в т.зв. «удільно-вічевий» період [10, с. 3-59].

Застосування історичного методу, у його різноманітних інтерпретаціях, знаходимо і в роботах учених у галузі державного та поліцейського права. Зокрема, досліджуваний нами метод у своєму підручнику згадував В. Івановський, який відносив до основних методів такі: індуктивний метод, історико-порівняльний або соціологічний і, власне, юридичний метод [11, с. 14].

Зауважимо, що наведене положення підручника В. Івановського засвідчує поступову втрату популярності історико-догматичного методу досліджень на користь історично-правового та історично-порівняльного, коли дослідники аналізують становлення та розвиток державної служби, порівнюючи ці процеси з аналогічними в конституційних державах Західної Європи і США. Прикладом вдалого застосування цього методу вважаємо появу другого тому з адміністративного права «Лекції з державного права» (1910) проф. М. Лазаревського. У цій роботі, подібно з вищеохарактеризованою працею О. Градовського, учений робить історично-порівняльний екскурс у становлення державної служби в Росії та Німеччині, Франції, Англії та Північній Америці [12, с. 52-77].

Іще одним прикладом позитивного застосування історичного методу є робота польського дослідника Й. Ольшевського «Бюрократія», написана в 1903 р. у Львові (Лемберзі). У ній дослідник вмістив фундаментальний розділ, присвячений «історії бюрократизму», у якому дослідив утвердження та розвиток інституту державних чиновників із часів східних деспотій і розвитку бюрократії на межі XIX і XX ст. Причому, учений зазначає про дихотомічний зв'язок характеру посад із особливостями конкретних історичних епох. «Тією мірою, як з перебігом історії людства змінювалися джерела, із яких витікало керівництво суспільними справами, змінювався й характер посад» [13, с. 19], – писав Й. Ольшевський.

Для дослідження державної служби і системи управління нею, як на наш погляд, вдало застосовано історико-порівняльний та історично-правовий методи в роботі Ю. Гачека «Загальне державне право на основі порівняльного правознавства» (1913 р.). Польський правознавець, порівнюючи модель державної служби в Російській імперії з моделями публічної служби на Заході, писав наступне.

«Абсолютна монархія в Англії, Франції та Німеччині, а рівно й теперішня Росія, демонструють абсолютно своєрідне розуміння державних службових відносин. Відповідно до цього розуміння, службовець, по суті, є лише слугою монарха, який має представляти виключно його інтереси і який за це винагороджується монархом грошима; у будь-якому випадку він може бути відсторонений від своєї посади. Цьому положенню цілком відповідає й тодішня юридична конструкція державно-службових відносин, яка розумілася то як приватно-правові прекарні відносини (precarium) ..., то як найм послуг, ..., то як доручення, то врешті як реальний контракт» [7, с. 176].

Однак, уже в середині XIX ст. наведена модель державної служби в монархіях зазнає суттєвих трансформацій серед держав Західної Європи і США. Сутність цих змін Ю. Гачек визначає цитатою Пертеса, який у своїй роботі «Державна служба в Пруссії, 1838 р.» писав: «Сутність державної служби, у тій формі, як вона була утворена в Пруссії і правом і життям, полягає в особливому обов'язку, в роботі для держави у душі короля» [7, с. 176].

Застосування ж історично-правового методу дозволило Ю. Гачеку зробити висновок, що уже на п. XX ст. «державно-службові відносини є не приватно-правові, а публічно-правові суб'єктивні відносини, особливе посилення загального ставлення суб'єкта до держави, у силу чого йому підпорядковані інші громадяни держави» [7, с. 177].

Водночас, Ю. Гачек далекий від формування догми про однозначну державницьку природу публічної служби. Він вказує на подвійну юридичну природу статусу державного службовця та пише, що ці службовці не є невідчужуваними ланками державного організму й не отримують довічної ренти, «... їх винагорода є винагородою приватно-правового найму послуг» [7, с. 177].

Підсумовуючи, зауважимо, що історичний метод є похідним від загального світоглядного принципу історизму, який використовується для дослідження більшості правових явищ, процесів, режимів і статусів, включаючи інститут державної служби. Із самого початку історичний метод поєднувався з догматичним методом та утворював вдало описаний О. Романовичем-Словатинським історично (історико)-догматичний метод. Він зумовлював дослідження явищ державного володарювання та управління, а також державної служби на основі попереднього історичного досвіду державотворення та правотворення, який не лише передував, а й передбачав сучасний для дослідника стан теорії та практики, як єдино правильний, догматичного (з грец. *δόγμα, δόγματος* – «рішення», «постанова»).

Із лібералізацією наукових досліджень у галузі державного права та державної служби історично-догматичний метод поступається місцем історично-порівняльному методу та історично-правовому, нерідко у їх поєднанні. Перший із них ґрунтується на порівнянні магістральних шляхів генезису та еволюціонування адміністративних режимів, зокрема, режиму державної (цивільної) служби в конституційних державах. Другий, історично-правовий, є відмовою від безапеляційних догматичних тверджень, які зводяться до коментарів позитивного законодавства, на користь виявлення парадигм правової природи державної служби, пошуку шляхів розв'язання цих парадигм на рівні доктрини, правотворчої та адміністративно-правової практики. Ці методи, на наше переконання, зберігають свою актуальність донині.

Водночас, перспективність застосування історико-порівняльного методу, який використовують як для виявлення та порівняння основних етапів генезису й еволюціонування досліджуваного явища адміністративного права в їх співвідношенні, так і для зіставлення та аналізу особливостей розвитку досліджуваного явища, режиму, статусу та інституту в різних державах чи регіонах на конкретному етапі історичного розвитку, не заперечує важливості порівняльного або компаративістського (з лат. *comparativus* – «порівняльний») методу, який активно застосовувався науковцями, починаючи з другої половини XIX ст. Хоча український правник Л. Ребет вбачав витоки цього методу в Античний період, добу Гуманізму та епоху Природного права [20, с. 29–30].

У правових дослідженнях не можна обійтися без формально-юридичного методу, під яким в українській науці розуміють «науковий метод, що дає змогу пізнати та дослідити [певне явище], його структурні елементи лише з юридичної точки зору, уникаючи до того ж його зв'язків із політичними, економічними та

іншими соціальними явищами» [15, с. 40]. Водночас, порівняльно-правовий метод у правовій науці, у тому числі й у науці адміністративного права, відрізняється від емпіричного співставлення явищ управлінського характеру, насамперед чітким і послідовним алгоритмом свого застосування. Мова йде про наступну послідовність дій дослідника: а) роздільне дослідження об'єктів порівняння та виокремлення їх істотних ознак (статус, функції, структура *etc*); б) співставлення досліджуваних об'єктів і порівняння їхніх істотних ознак; в) виокремлення схожих і відмінних істотних ознак досліджуваного об'єкта; г) узагальнення та систематизація істотних ознак досліджуваного об'єкта; і) обґрунтування загального висновку про схожість чи відмінність досліджуваних об'єктів у контексті мети і завдань дослідження; л) формування пропозицій і рекомендацій щодо врахування результатів порівняльного дослідження в адміністративній правотворчій, правозастосовній і юрисдикційній діяльності.

Таким чином, аналізуючи і порівнюючи системи управління державною службою в Україні та Республіці Польща, необхідно не лише обґрунтувати висновок про їх схожість і відмінність, а й виокремити позитивні складники польської системи і сформулювати пропозиції щодо можливості їх імплементації в українську адміністративно-правову систему, з урахуванням усіх чинників, які можуть нівелювати результати такої імплементації на практиці.

Висновки. Підсумовуючи, зауважимо, що історично-правовий і порівняльний (компаративістський) методи є ключовими в комплексному дослідженні систем управління державною (цивільною) службою в Україні та Польщі. Їх застосування дозволяє виявити витoki й еволюціонування інституту державної (цивільної) служби за часів формування та відродження національної державності, а також у часи перебування наших держав у склад Російської та Австро-Угорської імперій, у складі колишнього СРСР та в складі т.зв. «соціалістичного табору» й за часів проголошення та відновлення державного суверенітету. Тож слід зіставити, проаналізувати і порівняти системи управління державною (публічною) службою в Україні та Польщі, виокремити переваги і недоліки порівнюваних систем, оцінити перспективи рецепції вдалих складників польської моделі управління цивільної служби в систему управління державною службою в Україні тощо.

Очевидно, історично-правовий і порівняльний (компаративістський) метод не вичерпують весь арсенал методології дослідження систем управління державною (цивільною) службою в наших країнах. Зрозуміло, що функціонування досліджуваних адміністративно-правових систем, їх внутрішня побудова та статус складових елементів (суб'єктів, інституцій) потребують застосування системно-функціонального методу, методу правового моделювання та інших.

Використані джерела:

1. Данилишин Б. М. Пилипів В. В. Децентралізація у країнах ЄС: уроки для України. *Регіональна економіка*. 2016. № 1. С. 5-11.
2. Нестерович В. Ф. Децентралізація як конституційний принцип здійснення публічної влади на регіональному та місцевому рівнях. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 3. С. 47-54.

3. Федоренко В. Л. Методологія сучасних конституційно-правових досліджень в Україні : наук. доповідь. НАПрН України, Київський регіональний центр. Київ: Ліра, 2015. 64 с.
4. Архашастра, Ж или Наука Политики. Пер. с санскрита. Издан. подгот. В. И. Кальянов. Москва : Научно-издат. центр «Ладомир»; Изд-во «Наука», 1993. 793 с.
5. Гадамер Х.-Г. Истина и метод: Основы философской герменевтики. Пер. с нем. Общ. ред. и вступ. ст. Б. Н. Бессонова. Москва : Прогресс, 1988. 704 с.
6. Сергеевич В. Задача и метода государственных наук. Очерки современной политической литературы. Москва : Типогр. Грачова и Комп., 1871. VIII с., 231 с.
7. Гачек Ю. Общее государственное право на основе сравнительного правоведения. Часть I. Право современной монархии. Под ред. и с пред. М. А. Рейснера. Авториз. пер. с нем. М. Я. Лазерсона. Рига : Изд-е «Наука и Жизнь», 1913. 213 с.
8. Градовский А. Начала Русского государственного права. Том II. Органы управления. Санкт-Петербург : Типогр. М. М. Стасюлевича, 1881. VIII с., 459 с.
9. Д... [Дюгамель]. К. Опытты государственного права Российской империи. Санкт-Петербург : В Типограф. Импер. Российской Академии, 1833. V., 414 с.
10. Загоскин Н. Очерки организации и происхождения служилого сословия в допетровской Руси. Исследов. кандидата права. Казань : В Университ. Типограф., 1875. 216 с.
11. Ивановский В. В. Учебник административного права (Полицейское право. Право внутреннего управления). Казань : Типо-литография Императорского Ун-та, 1907. 546 с. X., С. 14.
12. Лазаревский Н. И. Лекции по русскому государственному праву. Том II. Административное право. Ч. 1. Органы управления. Санкт-Петербург : Типогр. Санкт-Петербург: Общ. «Слово», 1910. 509 с.
13. Ольшевский И. Бюрократия. Москва : Изд-во В. М. Саблина, 1906. 417 с., VIII.
14. Романович-Славатинский А. Пособие для изучения русского государственного права по методу историко-догматическому. Выпуск первый и второй. Киев : В Университ. Типографии, 1872. 286 с.
15. Нестерович В. Ф. Предмет і метод виборчого права України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2018. № 3. С. 35-42.
16. Федоренко В. Л. Федоренко М. В. Системи управління державною службою в Україні та Польщі: порівняльно-правовий аспект. *Вісник Луганського держ. університету внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка*. 2020. № 3 (91). С. 205-217;
17. Федоренко М. В. Генезис системи управління державною (публічною) службою в Україні та Республіці Польща: адміністративно-правові аспекти. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2021. № 2(14). С. 169-190.
18. Федоренко М. В. Особливості застосування порівняльно-правового методу при дослідженні системи управління державною службою в Україні та Польщі. *Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку* : матеріали XIII Міжнар. науково-практ. конф., м. Київ; Бухарест, 07 вересня 2021 р. За ред. Є. О. Романенка, І. В. Жукової. Київ; Бухарест : ГО «ВАДНД», 2021. С. 71-75.
19. Шевчук В. Козацька держава як ідея в системі суспільно-політичного мислення XVI-XVII століть / У двох книгах. Книга 1. Київ : ТОВ «Вид-во «Кліо», 2019. 792 с., іл.
20. Ребет Л. М. Порівняльна метода в науці права: наукове вид. Упоряд.: О. В. Кресіна, І. В. Кресіної. Київ-Мюнхен : Україн. вільн. ун-т, Центр порівн. правозн. Інституту держ. і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ : Логос, 2017. 231 с.

References:

1. Danylyshyn, B. M., Pylypiv, V. V. (2016) Detsentralizatsiya u krayinakh YES: uroky dlya Ukrainy. *Rehional'na ekonomika – Regional economy*, 1, 5-11. [in Ukrainian].
2. Nesterovych, V. F. (2019) Detsentralizatsiya yak konstytutsiynnyy pryntsyp zdiysnennya publichnoyi vlady na rehional'nomu ta mistsevomu rivnyakh. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 3, 47-54. [in Ukrainian].
3. Fedorenko, V. L. (2015) Metodolohiya suchasnykh konstytutsiyno-pravovykh do slidzhen' v Ukraini : nauk. dopovid'. NAPrN Ukrainy, Kyivs'kyy rehional'nyy tsentr. Kyiv : Lira. [in Ukrainian].
4. Artkhashastra yly Nauka Polytyky (1993) Per. s sanskryta. Yzdan. podhot. V. Y. Kal'yanov. Moskva : Nauchno-yzdat. tsentr «Ladomyr»; Yzd-vo «Nauka». [in Russian].
5. Hadamer, KH.-H. (1988) Ystyna y metod: Osnovy fylosofskoy hermenvytky. Per. s nem. Obshch. red. y vstup. st. B. N. Bessonova (Ed.). Moskva : Prohress. [in Russian].
6. Serheevych, V. (1871) Zadacha y metoda hosudarstvennykh nauk. Ocherky sovremennoy polytycheskoy lyteratury. Moskva : Typohr. Hrachova y Komp. [in Russian].
7. Gachek, Yu. (1913) Obshchee hosudarstvennoe pravo na osnove sravnytel'noho pra vovedenyya. Pravo sovremennoy monarkhyi. Pod red. y s pred. M. A. Reysnera. Avtoryz. per. s nem. M. YA. Lazersona (Ed.) Part I. Ryha : Yzd-e «Nauka y Zhyzn'». [in Russian].
8. Hradovskyy, A. (1881) Nachala Russkoho hosudarstvennoho prava. Vol. II. Orhany upravlenyya. Sankt-Peterburh : Typohr. M. M. Stasyulevycha. [in Russian].
9. D... [Dyuhamel']. K. (1833) Opyty hosudarstvennoho prava Rossyyskoy ympery. Sankt-Peterburh : V Typohraf. Ymper. Rossyyskoy Akademyy. [in Russian].
10. Zahoskyn, N. (1875) Ocherky orhanyzatsyy y proyskhozhenyya sluzhyloho soslovyia v dopetrovskoy Rusy. Yssledov. kandydata prava. Kazan' : V Unyversyt. Typohraf. [in Russian].
11. Yvanovskyy, V. V. (1907) Uchebnyk admynystratyvnoho prava (Polytseyskoe pravo. Pravo vnutrenneho upravlenyya). Kazan' : Typo-lytohrafiya Ymperatorskoho Un-ta. [in Russian].
12. Lazarevskyy, N. Y. (1910) Lektsyy po russkomu hosudarstvennomu pravu. Tom II. Admynystratyvnoe pravo. Part. 1. Orhany upravlenyya. Sankt-Peterburh : Typohr. SPb. Obshch. «Slovo». [in Russian].
13. Ol'shevskyy, Y. (1906) Byurokratyia. Moskva : Yzd-vo V. M. Sablyna. [in Russian].
14. Romanovych-Slavatynskyy, A. (1872) Posobyie dlya yzuchenyya russkoho hosudarstvennoho prava po metodu ystoryko-dohmatycheskomu. *Issue 1-2*. Kyiv : V Unyversyt. Typohrafiy. [in Russian].
15. Nesterovych, V. F. (2018) Predmet i metod vyborchoho prava Ukrainy. *Visnyk Luhans'koho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. Didorenka – Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E. Didorenko*, 3, 35-42. [in Ukrainian].
16. Fedorenko, V. L. Fedorenko, M. V. (2020) Cystemy upravlinnya derzhavnoyu sluzhboyu v Ukraini ta Pol'shchi: porivnyal'no-pravovy aspekt. *Visnyk Luhans'koho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. Didorenka – Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E. Didorenko*, 3 (91), 205-217. [in Ukrainian].
17. Fedorenko, M. V. (2021) Henezys systemy upravlinnya derzhavnoyu (publichnoyu) sluzhboyu v Ukraini ta Respublitsi Pol'shcha: administratyvno-pravovi aspekty. *Ekspert: paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnogo upravlinnya – Expert: paradigms of legal sciences and public administration*, 2(14), 169-190. [in Ukrainian].

18. Fedorenko, M. V. (2021) Osoblyvosti zastosuvannya porivnyal'no-pravovoho metodu pry doslidzhenni systemy upravlinnya derzhavnoyu sluzhboyu v Ukraini ta Pol'shchi. *Suchasni aspekty modernizatsiyi nauky: stan, problemy, tendentsiyi rozvytku: materialy XIII Mizhnar. naukovo-prakt. conf., m. Kyiv; Bukharest, 07 veresnya 2021 r. - Contemporary aspects of modernization of science: country, problems, development trends: materials of the XIII Mizhnar. scientific and practical. conf., m. Kiev; Bucharest, 07 spring 2021 r.* YE. O. Romanenko, & I. V. Zhukova (Eds.). Kyiv ; Bukharest : HO «VADND». [in Ukrainian].

19. Shevchuk, V. (2019) Kozats'ka derzhava yak ideya v systemi suspil'no-politychnoho myslennya XVI-XVIII stolit' (in 1-2; 1). Kyiv : TOV «Vyd-vo «Klio». [in Ukrainian].

20. Rebet, L. M. (2017) Porivnyal'na metoda v nauksi prava: naukove vyd. O. V. Kresin, & I. V. Kresina (Eds.). Kyiv-Myunxhen : Ukrayin. vil'n. un-t, Tsentri porivn. pravozn. Instytutu derzh. i prava im. V. M. Korets'koho NAN Ukrayiny. Kyiv : Lohos. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 10.09.2021

Федоренко М. В., аспірант Гуманітарного інституту
Таврицького національного університету імені В. І. Вернадського (г. Київ, Україна)

ОСОБЕННОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ ИСТОРИКО-ПРАВОВОГО И КОМПАРАТИВИСТСКОГО МЕТОДОВ ПРИ ИССЛЕДОВАНИИ СИСТЕМ УПРАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБОЙ В УКРАИНЕ И ПОЛЬШЕ

В статье раскрыты особенности применения историко-правового и сравнительно-правового методов в составе методологии исследования проблем формирования, функционирования и развития систем управления государственной (гражданской) службы в Украине и Польше. Установлены предпосылки утверждения этих методов в государственно-правовой науке, начиная с XIX в. Отмечено, что методология государственно-правовых наук, которая распространялась и на исследования явлений административного права, стала системой задач, целеустремлений, мировоззренческих принципов, приемов и способов познания сущности и содержания административно-правовых явлений, режимов и статусов, а также анализа и обобщения соответствующей правотворческой, правоприменительной, а после утверждения административной юстиции в конце XIX в. – и правосудной деятельности.

Ключевые слова: метод, методология, исторически-правовой метод, компаративистский метод, государственная служба, система управления государственной службой в Украине и Польше.

Fedorenko M., Graduate Student of the Humanities Institute of the
Tauriya National University named after V. I. Vernadskoho (Kyiv, Ukraine)

FEATURES OF APPLICATION OF HISTORICAL-LEGAL AND COMPARATIVE METHODS IN THE STUDY OF CIVIL SERVICE MANAGEMENT SYSTEMS IN UKRAINE AND POLAND

Features of application of historical-legal and comparative-legal methods as a part of methodology of research of problems of formation, functioning and development of systems

of management of public (civil) service in Ukraine and Poland are revealed. The prerequisites for the approval of these methods in state and legal science since the XIX century.

It is noted that the methodology of state and legal sciences, which extended to the study of administrative law, has become a system of tasks, goals, worldviews, techniques and methods of knowing the nature and content of administrative law phenomena, regimes and statuses, as well as analysis and generalization of lawmaking, law enforcement, and after the approval of administrative justice in the end. XIX century. – and judicial activity.

It is concluded that the historical method is derived from the general worldview principle of historicism, which is used to study most legal phenomena, processes, regimes and statuses, including the institution of civil service. It is emphasized that analyzing and comparing the civil service management systems in Ukraine and the Republic of Poland, it is necessary not only to substantiate the conclusion about their similarities and differences, but also to identify positive components of the Polish system and formulate proposals for their implementation in the Ukrainian system, which may not prevent the results of such implementation in practice.

It is pointed out that the historical-legal and comparative (comparative) method does not exhaust the whole arsenal of the methodology of research of public (civil) service management systems in our countries. It is obvious that the functioning of the studied administrative and legal systems, their internal structure and the status of the constituent elements (subjects, institutions) require the use of system-functional method, the method of legal modeling and others.

Keywords: method, methodology, historical-legal method, comparative method, civil service, civil service management system in Ukraine and Poland.

Розділ II. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

DOI: 10.33766/2524-0323.95.61-75

УДК 343.36

Дехтярьов Є. В., кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри господарського та адміністративного права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (м. Київ, Україна)

e-mail: e.dehtyarev@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3771-6542>

ОКРЕМІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СЛІДЧОГО (ПРОКУРОРА) ЗА ПУБЛІЧНЕ РОЗГОЛОШЕННЯ ДАНИХ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

У статті констатовано, що кримінальна карність незаконного розголошенням даних досудового розслідування визначається не лише потребою забезпечення інтересів слідства в отриманні доказової інформації, але й необхідністю захисту відносин з відправлення правосуддя. Обґрунтовано позицію про те, що дія кримінально-правової заборони, що передбачена ч.2 ст. 387 Кримінального кодексу України, повинна охоплювати випадки публічного оприлюднення співробітниками правоохоронних органів даних досудового розслідування, вчиненого за відсутності підстав, передбачених законом.

Ключові слова: розголошення даних досудового розслідування, презумпція невинуватості, правосуддя, присяжні, негласні слідчі (розшукові) дії, приватне життя, суспільно-корисна інформація.

Постановка проблеми. Широке впровадження змагальних засад у вітчизняному кримінальному процесі, поєднаних зі стрімким розвитком цифрових технологій розповсюдження інформації в суспільстві, змушує по-іншому поглянути на правові засоби забезпечення недоторканості відомостей, що складають слідчу таємницю. На сьогодні очевидно, що незаконне розголошення таких даних не тільки позначається на інтересах розслідування, але й є дієвим інструментом маніпулювання суспільною думкою, здатним істотним чином, якщо не перешкодити, то ускладнити досягнення цілей кримінального провадження.

Одним із таких правових засобів, покликаних забезпечити реалізацію завдань правосуддя в цій площині, є кримінальна відповідальність за розголошення даних оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування, вчинене суддею, прокурором, слідчим, дізнавачем, працівником оперативно-розшукового органу незалежно від того, чи брала ця особа безпосередню участь в оперативно-розшуковій діяльності, досудовому розслідуванні (ч.2 ст. 387 КК України).

Незважаючи на те, що наведена кримінально-правова заборона охоплює випадки безумовного настання відповідальності співробітників правоохоронних ор-

ганів, лише за сам факт незаконного розголошення даних досудового розслідування, вивчення правозастосовної практики свідчить, що сьогодні розуміння меж протиправності вказаних посягань відбувається через їх звуження – лише з огляду на виникнення можливості заподіяння шкоди процесу розслідування. Практика показує, що всі інші негативні явища, пов'язані з таким розголосом, – чи то формування негативного суспільного ставлення до фігурантів розслідувань, чи то непрямої вплив на свідків, чи то посягання на авторитет суду, чи то порушення особистих немайнових прав учасників кримінального провадження, а також спричинення шкоди діловій репутації юридичних осіб, – залишаються поза дією досліджуваної кримінально-правової норми.

Відтак, сьогодні є вже тенденцією факти оприлюднення матеріалів слідства на офіційних вебсторінках правоохоронних органів, відтворення змісту інформації, отриманої в результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій у ході брифінгів, передачі посадовими особами слідства та прокуратури копій процесуальних документів представникам засобів масової інформації (далі – ЗМІ). Зазвичай такі дії вчиняються ще до офіційного кримінального переслідування осіб, а потім супроводжують у медійному просторі процес розслідування та застосування до підозрюваних заходів забезпечення кримінального провадження. У результаті до відома громадськості доводиться одностороння та неповна версія події кримінального правопорушення, побудована з огляду на інтереси лише однієї сторони кримінального процесу. Натомість дзеркальні дії сторони захисту можуть отіноватись зворотно – як протиправна спроба тиску на свідків, незаконний вплив на неупередженість суду та замах на авторитет правосуддя¹.

Особливої гостроти в сучасній правовій доктрині вказане питання набуває, через те що такого роду зловживання сторони обвинувачення не тільки не розглядають у кримінально-правовій площині, а й загалом трактують як правомірні. Таке розуміння сягає своїм корінням радянських часів, коли розголошення слідчих даних досудового розслідування активно заохочувалось, з огляду на необхідність підтримання авторитету державних органів та здійснення ними профілактичної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання кримінально-правової характеристики розголошення даних досудового розслідування традиційно розглядалися в межах дослідження кримінальних правопорушень проти правосуддя такими авторами, як: А. Ю. Алексеева, О. В. Андрушко, В. І. Борисов, З. А. Тростюк,

¹ Показовим є наступний випадок із правозастосовної практики. 09.01.2020 до Шевченківського районного суду міста Києва прокурором було подане клопотання про зміну запобіжного заходу обвинуваченому на більш суворий. Таке прохання було обґрунтоване тим, що обвинувачений може бути причетний до розповсюдження в ЗМІ фотографій процесуальних документів та відеозаписів, на яких зафіксовано перебіг слідчих дій. За позицією сторони обвинувачення, такі дії є злочинними, оскільки можуть вплинути на достовірність показань недопитаних свідків, а також позначитися на неупередженості суду [1]. Цікаво, що вивчення офіційних повідомлень прокуратури свідчить, що ще на стадії досудового розслідування у вказаному кримінальному провадженні стороною обвинувачення неодноразово вчинялись аналогічні дії з розголошення матеріалів слідства [2].

В. І. Тютюгін та іншими. На фундаментальному рівні питанням соціальної обумовленості та проблемам кваліфікації розголошення даних досудового розслідування присвячене дисертаційне дослідження А. А. Бражника [3]. Окремі аспекти відповідальності за відповідне діяння досліджувалися в роботах М. І. Бажанова, В. А. Мисливого, С. С. Мірошніченка, І. Д. Метельського. Процесуальні питання дотримання слідчої таємниці розроблялись О. А. Осауленком, Г. І. Глобенком, О. В. Гризую, В. Г. Дроздом, А. О. Ляшом.

Попри безсумнівну теоретичну значущість праць названих учених, склад кримінального правопорушення, передбачений ч.2 ст. 387 КК України, досі залишається в доктрині кримінального права помірно дослідженим. У сучасних наукових дослідженнях проблема розголошення даних слідства в поза процесуальний спосіб вивчалася лише в площині кримінально-правової відповідальності представників ЗМІ [4] та з огляду на порушення права особи на справедливий суд [5].

Формулювання цілей. Зазначені чинники й зумовили написання цієї статті, метою якої є з'ясування проблемних питань застосування ч.2 ст. 387 КК України до випадків публічного розголошення слідчим (прокурором) даних досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу. Історико-правовий аналіз свідчить, що локальне завдання із забезпечення захисту інтересів слідства як підставу криміналізації діяння, пов'язаного з розголошеннями даних розслідування, було надбанням радянської законодавства.

Відправним моментом запровадження вказаної кримінально-правової заборони було прийняття ст. 104-2 КК УСРР 1922 року, якою встановлена відповідальність за розголошення даних попереднього слідства, дізнання, прокурорського догляду та ревізії. У подальшому в ст. 181 КК УСРР 1960 року цю норму було видозмінено та предмет злочину було обмежено лише даними попереднього розслідування. У тодішній доктрині суспільна небезпечність розголошення даних слідства пояснювалась виключно потребами процесу збору доказів слідчим у ході виявлення, розкриття та розслідування злочинів [6, с. 971].

Аналіз редакції ст. 387 КК станом на момент прийняття Кримінального кодексу України в 2001 році, свідчить про те, що вітчизняний законодавець дещо відійшов від такого підходу. Так приписами частини другої вказаної статті була передбачена відповідальність посадових осіб слідства та прокуратури за розголошення даних попереднього розслідування, якщо ця інформація порушує особисті немайнові права особи. Слід зазначити, що підхід, за якого передбачалась, хай і в обмежених випадках, спеціальна підстава відповідальності співробітників правоохоронних органів, значною мірою відрізняв національне кримінальне законодавство від аналогічних нормативних приписів країн, що входили до складу СРСР. За дослідженням А. А. Бражника, станом на 2015 рік лише в КК Естонської Республіки не містилося норми, яка передбачала заборону вчинення відповідних діянь. Водночас здебільшого в інших країнах редакція цієї норми не зазнала суттєвих змін [2, с. 24].

Порівняльно-правове вивчення відповідного питання свідчить, що в країнах Європейського союзу криміналізація діянь, пов'язаних із розголошенням даних

досудового розслідування, не є поширеним явищем. Кримінальна відповідальність за такого роду дії, передбачена в законодавстві Італії, Франції, Іспанії та Німеччини.

Найбільш наближеним до вітчизняної конструкції складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 387 КК України, є норми КК Італії. Відповідно до цих приписів, будь-якій особі забороняється розголошувати секретні дані кримінального процесу (згідно з процесуальним законодавством, такими є відомості попереднього розслідування, які не відомі обвинуваченому) [7]. Щоправда, процедура поводження з відомостями, які складають суть обвинувачення, досить ретельно регламентується іншими нормами законодавства. Так ст. 114 КПК Італії установлює, що публічне розголошення секретної інформації можливе лише в інтересах розслідування та на підставі вмотивованої постанови прокурора [8]. Крім того, ст. 329 цього закону визначає, що навіть якщо відомості розслідування більше не складають секретної інформації, їх публікація до завершення попереднього слідства заборонена [9].

В інших країнах під охорону кримінального законодавства береться будь-яке публічне розголошення інформації незалежно від належності до сторони кримінального процесу. Зокрема, у кримінальному законодавстві Франції встановлена відповідальність за розголошення інформації слідства, яке має на меті перешкодження процесу розслідування та з'ясування істини у справі (ст. 434-7-2 КК Франції) [10]. Водночас іншою нормою цього закону передбачено кримінально-правову заборону поширення до постановлення остаточного рішення у справі коментарів, що можуть вплинути на показання свідків чи рішення слідчого судді або суду (ст. 434-16 КК Франції). У ст. 466 Кримінального кодексу Іспанії передбачена відповідальність прокурора та адвоката за розголошення факту проведення процесуальних дій, які визнані судом таємними. Причому вчинення таких діянь прокурором є кваліфікуючою ознакою [11]. Законодавство Німеччини передбачає кримінальну відповідальність за публічне оголошення офіційних документів кримінального процесу, перш ніж вони будуть оголошені у відкритому судовому засіданні або відповідний процес буде завершений (353d КК ФРН) [12]. Варто зауважити, що в німецькому законодавстві обґрунтування конституційності вказаного правового припису прямо визначається потребою захисту обвинуваченого від громадських забобон. Факультативною метою заборони є необхідність забезпечення належного функціонування системи кримінального правосуддя. У цьому випадку заборона передчасної публікації відомостей пояснюється небезпекою непрямого впливу на свідків та присяжних, а також потенційним порушенням гарантованого та безумовного нейтралітету суду [13].

Здебільшого редакція ст. 387 КК України була наближена до вищенаведених стандартів із прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення дотримання прав учасників кримінального провадження та інших осіб правоохоронними органами під час здійснення досудового розслідування» [14], яким і було запроваджено кримінальну відповідальність, передбачену ч.2 ст. 387 КК України в чинній редакції. Цим законом також було надано право стороні захисту здійснювати безперешкодно відеофіксацію обшуку

(ст. 107 КПК України). Причому, згідно з пояснювальною запискою до законопроекту, реалізація цього права повинна бути збалансована обов'язком підозрюваного та захисника «...не розголошувати відомості досудового розслідування без письмового дозволу слідчого, прокурора...» [15]. З одного боку, позиція, відповідно до якої, адресатом обов'язку нерозголошення є підозрюваний чи його захисник може здатися такою, що суперечить самій концепції кримінально-правової заборони. У такій ситуації по суті втрачається сенс у засекречуванні даних слідства, оскільки вони вже відомі підозрюваному. З іншого, це може непрямо свідчити про спробу, хай і не вдалу, перегляду на законодавчому рівні суті та мети кримінально-правової норми, допущення розширювального тлумачення відносин зі збереження таємниці слідства як процесу, який має на меті досягнення не тільки цілей розслідування, але забезпечення інтересів правосуддя загалом.

Водночас ознайомлення як сучасними науковими дослідженнями, так і актуальною правозастосовною практикою, вказує на те, що суспільна небезпечність діяння, передбаченого ч. 2 ст. 387 КК України, дотепер перебуває під впливом сталого розуміння змісту суспільних відносин, яким спричиняється шкода незаконним розголошенням даних слідства.

Загальновідомо, що родовим об'єктом злочинів, відповідальність за вчинення яких передбачена в розділі XVIII КК України, є суспільні відносини, що забезпечують визначений законом порядок здійснення правосуддя. Утім, дотепер дефініція правосуддя визначається окремими вченими досить «широко», з огляду на розуміння правоохоронних органів поряд із судом як суб'єктів реалізації правосуддя [16, с. 527]. Такий підхід штучно створює ситуацію, коли інтереси слідства напряму отожднюються з інтересами правосуддя та є невід'ємними від нього. Усе, що перешкоджає слідству, перешкоджає і правосуддю, та навпаки.

Якщо екстраполювати ці положення на відносини зі збереження слідчої таємниці, то суб'єктами відносин за таких умов завжди є зобов'язуючі особи (слідчий, прокурор), та зобов'язані особи (усі інші учасники кримінального провадження). Слідчий (прокурор) виступає як ініціатор виникнення вказаних відносин, так і єдина особа наділена повноваженнями контролювати виконання вимог, що ставляться до зобов'язаної особи. Відтак, якщо він встановлює, які відомості складають таємницю розслідування, то й визначає суспільну небезпечність несанкціонованого її розголошення. Очевидно, що за таких умов, розголошення даних досудового розслідування спеціальним суб'єктом, передбаченим ч.2 ст. 387 КК України, може тільки бути здійснено з метою порушення інтересів розслідування. Наприклад, у спосіб умисної або необережної передачі інформації фігурантам кримінальних проваджень.

Звісно, конституційне визначення правосуддя як виключної прерогативи суду, а також запровадження реальної рівності сторін процесу, поступово змінює сучасні погляди на місце та роль слідчих і прокурорських органів у процесуальних відносинах. Як правильно зазначає О. В. Андрушко «... жоден державний орган, окрім суду, не має і не може мати жодного відношення до правосуддя ... це наслідок інквізиційної форми кримінального процесу, у якій прокурорсько-слідчий

владі приписуються тією або іншою мірою функції обвинувачення, захисту і вирішення справ по суті, що ідентифікуються з правосуддям» [17, с. 216].

На наше переконання, як сторона захисту, так і сторона обвинувачення, на стадії досудового розслідування на паритетних засадах лише забезпечують досягнення цілей правосуддя, а саме створюють належні умови проведення швидкого, повного та неупередженого розгляду кримінальної справи по суті в суді. З такого погляду, органи слідства та прокуратури, цікавлять законодавця не як ланка державного апарату, а як особливий «механізм», що виконує завдання виняткової важливості, пов'язані зі забезпеченням ефективної діяльності суду. Через це порушення недоторканості інформації слідства, вчинене на користь заінтересованих у перешкоджанні розслідуванню осіб, може розглядатися лише як один із випадків посягання на інтереси правосуддя в частині отримання судом повної та достовірної інформації. В інших випадках під ознаки такого посягання повинно також підпадати публічне незаконне розголошення слідчим (прокурором) даних досудового розслідування, вчинене в межах та обсягах, які суттєво можуть вплинути на існуючі гарантії судочинства. На перший погляд, може здатися, що окреслені дії не можуть завдати будь-якої істотної шкоди суспільним відносинам з відправлення правосуддя¹. Проте, такий висновок є передчасним, оскільки розголошення відомостей слідства ще на початковій стадії процесу закладає небезпечні перешкоди для майбутньої реалізації судом своїх повноважень, а також прямо порушує права підозрюваних.

Суспільна небезпечність полягає в тому, що, завдяки однобічному та передчасному публічному оприлюдненню даних досудового розслідування, шпучно формується громадська думка щодо обставин скоєння певного злочину, а також причетності до його вчинення конкретних осіб. Причому, аналіз окремих випадків публічного оголошення даних досудового розслідування свідчить про те, що зміст відомостей, які доводяться до загалу, завжди ширший, аніж той, який може бути використано в суді стороною обвинувачення. З одного боку, такими є фактичні дані, які закон прямо забороняє використовувати через їх очевидну недопустимість (відомості, що стосуються судимостей або певних рис характеру підозрюваного; аудіо-, відеозаписи, отримані всупереч порядку, встановленому законом тощо); з іншого – це відомості, що свідчать про випадки аморальної чи протиправної не кримінально карної поведінки підозрюваних.

Квінтесенцією такого роду зловживань можна визнати брифінг керівництва органів прокуратури та слідства, що відбувся 12.12.2019. Цей захід транслювався живо загалом національними телеканалами, учасниками заходу були вищі посадові особи країни. У ході його проведення працівниками оперативних підрозділів було оприлюднено дані проведення негласних слідчих (розшукових) дій щодо конкретних осіб. Оголошення даних досудового розслідування супроводжувалося відтворенням змісту їх телефонних розмов, а також коментарями, у ході яких службові особи надавали свою оцінку відповідним матеріалам, спираючись на суб'єктивне бачення справи. Ба більше, під час брифінгу також було

¹ Указуючи на шкоду, як ознаку складу об'єктивної сторони злочину, потрібно зауважити, що, з огляду на формальну конструкцію диспозиції статті ч.2 ст. 387 КК, вона носить лише потенційний характер.

оприлюднено інформацію з приватного життя фігурантів справи. Наприклад, вказувалось на наявність у них нічим не підтверджених статків у виді нерухомості. Показово, що брифінг було проведено, ще до вручення повідомлення про підозру цим особам, а справа підсудна суду присяжних [18].

Очевидно, що в результаті проведення таких заходів, реалізованих у тому числі із застосуванням маніпулятивних прийомів, інші учасники кримінального провадження та суд опиняються в полоні «версії обвинувачення», вихід за межі якої буде сприйматися представниками громадськості як сумнівна та несправедлива дія. Це прямо створює загрозу авторитету суду, спонукує свідків змінити свої показання, а також істотним чином впливає на внутрішнє переконання присяжних як не професійних суб'єктів із відправлення правосуддя. В останньому випадку, широке, на кшталт вищевказаного, розголошення даних досудового розслідування взагалі нівелює можливість реалізації права обвинуваченого на суд присяжних, оскільки наперед порушуються гарантії необізнаності останніх з матеріалами кримінального провадження.

І нарешті, найбільш уразливою засадою правосуддя, з позиції суспільної безпечності дій, передбачених ч.2 ст. 387 КК України, є презумпція невинуватості. Обов'язок держави визнавати правовий статус обвинуваченого як невинуватого на всіх стадіях, що передують судовому рішення, не можливо не порушити публічним оприлюдненням даних досудового розслідування. На сьогодні як у національному законодавстві, так і в міжнародній судовій практиці, сформованій Європейським судом з прав людини (далі – ЄСПЛ), заяви про винність здійснені посадовими особами органів державної влади, що випереджають оцінку справи компетентним судом та виходять за рамки звичайного інформаційного повідомлення, завжди трактуються як порушення «ключового елементу» правосуддя – права особи на справедливий суд.

Не менш важливим у частині кримінальної карності вказаного посягання є проблема кваліфікації дій з розголошення даних досудового розслідування слідчим (прокурором) як незаконних. Незважаючи на те, що за ст. 387 КК України, встановлене загальне правило недопустимості розголошення даних досудового розслідування, межі та умови повідомлення такого роду інформації іншим особам визначаються КПК України, а також нормами законів, що регулюють обіг публічної інформації (Закон України «Про інформацію», Закон України «Про доступ до публічної інформації»).

Відповідно до ч.1 ст. 222 КПК України, відомості досудового розслідування можна розголошувати лише з письмового дозволу слідчого та прокурора і в тому обсязі, у якому вони визнають можливим. Може здатися, що за таких умов слідчий наділяється нічим не обмеженим правом розголошувати дані досудового розслідування. Проте системне тлумачення зазначеної норми разом із ч.2 ст. 222 КПК України свідчить, що право контролювати факти та обсяги розголошення даних слідства може реалізовуватися представниками сторони обвинувачення лише по відношенню до осіб, які беруть або взяли участь у досудовому розслідуванні (потерпілий, підозрюваний, понятий, свідок, експерт, заявник, спеціаліст тощо). Безпосередньо ж слідчий (прокурор) у частині визначення власних повноважень на

розголошення даних досудового розслідування повинен керуватися не відсутністю певної заборони, а наявністю відповідного дозволу. Такий підхід прямо визнається базовим принципом правового регулювання публічних відносин «заборонено все, що не дозволено законом». Тобто слідчий має право розголошувати дані досудового розслідування тільки у випадках передбачених законом. Водночас чинне кримінальне процесуальне законодавство не наділяє жодного співробітника правоохоронних органів правом надавати дозвіл на розголошення даних досудового розслідування, адресатом якого є стороння до кримінального провадження особа.

Одночасно не виключається ситуація, коли службові особи правоохоронних органів опосередковано, через того або іншого учасника кримінального провадження можуть надати дозвіл на публічне розголошення даних досудового розслідування. Наприклад, дозволити потерпілому або свідку публікацію матеріалів кримінального провадження в соціальні мережі або в ЗМІ¹. Чи не легалізує вказана прогалина право слідчого та прокурора опосередковано повідомляти журналістам процесуальну інформацію? Вважаємо, що відповідь на це запитання повинна бути негативною. Теологічне тлумачення цих приписів свідчить, що випадки законного розголошення даних досудового розслідування на адресу учасників кримінального провадження є винятком із загального правила, що обґрунтовується необхідністю забезпечення інтересів цих осіб. Наприклад, потерпілий може ознайомитись із матеріалами кримінального провадження для формування своєї позиції та підготовки цивільного позову. Крім того, якщо слідчий і прокурор не мають право публічно оприлюднювати матеріали кримінального провадження, то й делегувати відповідне повноваження вони також не можуть. Іншими словами, ніхто не може передати більше прав, ніж він має.

Обмеження широких дискреційних повноважень службових осіб правоохоронних органів відбувається не тільки за колом осіб, але й за змістом інформації, що складає дані досудового розслідування. В окремих випадках закон виділяє певні різновиди інформації, які не можуть бути розголошені навіть іншим учасниками процесу, незважаючи навіть на засоби масової інформації. Так системне тлумачення ст.ст. 14, 15, 27 КПК України вказує на те, що єдиним органом, який визначає межі публічного розголошення інформації, що стосується приватного життя або відомостей, отриманих внаслідок втручання в приватне спілкування, є суд. Зокрема, виключно слідчий суддя, суд може прийняти рішення про дослідження в закритому судовому засіданні особистих записів, листів, змісту телефонних розмов, телеграфних та інших повідомлень. Натомість передчасне публічне розголошення посадовими особами таких даних не тільки обмежує визначене

¹ Слід зазначити, що можна змоделювати більш витончені ситуації опосередкованого делегування права на розголошення даних досудового розслідування представникам ЗМІ. Наприклад, останні залучаються слідчим до проведення процесуальних у ролі повнотих та не попереджаються про заборону розголошення процесуальної інформації, очевидцями отримання якої вони були. Оскільки за відсутності письмового попередження вони не є суб'єктами відповідальності за ч.1 ст. 387 КК України, журналісти можуть вільно поширювати таку інформацію.

право суду, а й унеможливило їх реалізацію, адже вказана інформація є вже загальнодоступною.

Слід зауважити, що, незважаючи на те, що інформація, отримана внаслідок втручання в приватне спілкування, відповідно до ч.3 ст. 14 КПК України, не може бути використана «інакше як для вирішення завдань кримінального провадження», як показує вивчення офіційних повідомлень Національного антикорупційного бюро, підрозділів Національної поліції України, Офісу Генерального прокурора, сьогодні публічне розголошення цих відомостей носить системний характер. Показово, що, внаслідок приписів ст. 254 КПК України, для всіх інших учасників кримінального провадження розголошення даних, отриманих у результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій, заборонено під загрозою кримінальної відповідальності.

Водночас логічним у цій ситуації є питання визначення балансу між гарантією справедливості судового розгляду та правом громадськості бути обізнаною про хід розслідування кримінальних справ, що містять суспільний інтерес¹. Саме останньою потребою зазвичай правоохоронцями обґрунтовується вихід за межі вимог кримінального процесуального законодавства.

Найбільш детально розв'язання окресленої проблеми було висвітлено в практиці ЄСПЛ. Аналіз рішень свідчить, що загалом суд не заперечує право посадових осіб правоохоронних органів інформувати громадськість про порушення кримінальної справи, факт проведення розслідування, про наявність підозри, про арешт певних осіб, про визнання ними своєї вини. Водночас узакане право не вважається абсолютним, з огляду на можливе порушення гарантії справедливого судового розгляду. Системний аналіз усталеної практики ЄСПЛ свідчить, що порушення засади справедливого судового розгляду однозначно констатується за сукупності таких умов: 1) оголошення даних досудового розслідування здійснюється до початку судового переслідування особи; 2) такі дії вчиняються представниками державних органів; 3) інформація стосується конкретно визначної особи; 4) межі та обсяг такого оприлюднення здатні спонукати громадськість повірити про винність особи у вчиненні злочину; 5) на констатацію порушення не впливає подальше визнання судом особи винною.

Взірцевим у цьому аспекті є рішення у справі «*Alenet de Ribermont*» від 10.02.1995. Пунктом 38 рішення встановлено, що п.2 ст. 6 Конвенції не може бути перешкодою для влади щодо інформування громадськості про розслідування, які ведуться, але вона зобов'язує, щоб влада робила це стримано та делікатно, як того вимагає презумпція невинуватості. Далі, у пункті 41 цього рішення зазначено, що «...деякі з найбільш високопоставлених співробітників французької поліції назвали пана

¹ Відповідно до ст. 29 Закону України «Про інформацію», інформація з обмеженим доступом може бути поширена, якщо вона є суспільно необхідною, тобто є предметом суспільного інтересу, і право громадськості знати цю інформацію переважає потенційну шкоду від її поширення. Умови розголошення такого роду даних визначаються положеннями ст.ст. 6, 8 Законом України «Про доступ до публічної інформації». Зокрема, у випадку коли шкода від оприлюднення даних досудового розслідування переважає суспільний інтерес в її отриманні, то такі дії вважаються правомірними.

Алене де Рібемона без будь-яких застережень одним із підбурювачів, тобто співучасником вбивства. Отже, у діях правоохоронців вбачалась очевидна заява про винність, яка, з одного боку, спонукала громадськість повірити в неї, а з іншого – випереджала оцінку фактів компетентними суддям» [19].

Показовою з точки зору розголошення даних розслідування на телебаченні є справа «Khuznin and others v. Russia». Судом було встановлено факт порушення презумпції невинуватості з боку представників слідства, які до публічного судового процесу в телевізійній програмі детально описали факт вчинення певними особами тяжких злочинів. Суд звернув увагу, що обраний спосіб інформування громадськості «...не обмежувався повідомленням про стан розслідування справи чи «висловленням підозри». Як наслідок, судом було констатовано, що «...твердження з боку посадової особи правоохоронного відомства становить «декларацію/проголошення винуватості» заявників, і що ці висловлювання спотворили оцінку фактичних обставин справи судом» [20].

Очевидно, що за таких умов оприлюднення даних про факти повідомлення про підозру певних осіб, оголошення їх в розшук або анонсування звернення до суду із клопотанням про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, жодним чином не можуть створювати суспільну небезпеку для авторитету суду, внутрішнє переконання присяжних, об'єктивність показань свідків та суттєво вплинути на гарантію презумпції невинуватості. Прийняття вказаних рішень є процесуальним обов'язком сторони обвинувачення, а інформування суспільства про це – її правом. Натомість вихід за межі таких звичайних інформаційних повідомлень є завжди порушенням.

Окрім власне дотримання балансу між правом особи на справедливий суд та правом свободи вираження думки та поглядів, вказана проблема може бути також розглянута в іншій площині, пов'язаній з існуючим підходом до забезпечення гласності розгляду питань слідчим суддею. На відміну від прокурора та слідчого, кримінальне процесуальне законодавство надає слідчому судді широкі повноваження щодо визначення режиму гласного оприлюднення даних досудового розслідування. Як наслідок, на сьогодні переважна більшість розглядів слідчим суддею клопотань сторони обвинувачення, особливо тих, що стосуються резонансних справ, відбувається у відкритих засіданнях. На такі засідання допускаються всі бажачі, у тому числі й представники ЗМІ. В окремих випадках, за рішенням суду, засідання транслюються наживо на офіційному вебпорталі «Судова влада». Завдяки цьому, кожен може дізнатися обставини справи, ознайомитись із позицією сторони обвинувачення та контраргументами сторони захисту, думкою суду щодо обрентованості підозри тощо. Допущення ж попереднього публічного розголошення посадовими особами правоохоронних органів даних слідства, яке виходить за межі «фактологічного» інформаційного повідомлення, не може вважатися об'єктивним з огляду на їх власний процесуальний інтерес, пов'язаний із виконанням функції обвинувачення в кримінальному провадженні, а отже, *a priori* не може бути об'єктивного та неупередженого інформування громадськості, як того передбачає інститут «суспільно-корисної інформації».

Насамкінець, слід наголосити, що всі наведені законодавчі обмеження публічного розголошення мати відношення до відомостей, що оголошені сторонами та

досліджені судом у гласному судовому процесі. За таких умов процесуальні дані набувають статусу публічної інформації у формі відкритих даних. Відтак, будь-яка особа може вільно їх копіювати, публікувати, поширювати, використовувати, зокрема в комерційних цілях (ч.2 ст. 10-1 Закону України «Про доступ до публічної інформації»).

Висновки. З урахуванням викладеного, можна констатувати, що суспільна небезпечність посягання, передбаченого ч.2 ст. 387 КК України, повинна бути визначена не тільки потребами убезпечення процесу збору доказів слідчим у ході виявлення, розкриття та розслідування злочинів, але й захистом відносин із відправлення з правосуддя загалом. Зокрема, розголошення даних досудового розслідування службовими особами правоохоронних органів у спосіб їх публічного оприлюднення або передачі представникам ЗМІ, слід кваліфікувати за ч.2 ст. 387 КК України, оскільки таке діяння становить посягання на авторитет та неупередженість суду, ускладнює процес отримання судом достовірних показань свідків, негативно впливає на витрушене переконання присяжних як не професійних учасників процесу, а також порушує існуючі гарантії презумпції невинуватості.

Свого чергою, межі протиправності розголошення даних досудового розслідування мають визначитися процесуальним статусом осіб, яким ця інформація повідомляється, а також обсягом та обстановкою її передачі. Системне тлумачення чинного законодавства свідчить, що незаконність розголошення даних досудового розслідування виникає за наявності сукупності таких умов: 1) відомості досудового розслідування повідомляються особам, які не є учасниками кримінального провадження; 2) в обсягах, які виходять за межі звичайного інформаційного повідомлення про здійснені процесуальні дії або рішення, прийняті в кримінальному провадженні; 3) публічне оприлюднення за часом передуює дослідженню в гласному судовому процесі документів, які містять такі відомості.

Використані джерела.

1. Засідання від 09.01.2020 по справі №761/24281/16-к за обвинуваченням Шеголєва О. В. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=L7MD3BjKD1A&t=2550>. (дата звернення: 15.06.2021).
2. Луценко Ю. Справа по розстрілах на Майдані готова для передачі в суд. Рішення – за парламентом. URL : <https://blogs.pravda.com.ua/authors/lucenko/5c6ed44681a47>. (дата звернення: 15.06.2021).
3. Бражник А. А. Кримінальна відповідальність за розголошення даних оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування (ст. 387 КК України): аналіз складу злочину: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2015. 237 с.
4. Бражник А. А. Правові аспекти поширення кримінально-значущої інформації працівниками ЗМІ. *Форум права*. 2012. № 1. С. 128-134.
5. Сиза Н. П. Матюхнюк О. Д. Презумпція невинуватості як складова права на справедливий суд у практиці Європейського суду з прав людини. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 3. С. 36-44.
6. Бажанов М. И. Избранные труды. Харьков : «Право», 2012. 1244 с.
7. Articolo 379 bis Codice Penale URL : <https://www.altalex.com/documents/news/2014/09/30/dei-delitti-contro-l-amministrazione-della-giustizia>. (дата звернення: 15.06.2021).

8. Codice di Proctdura Penale. Parte Prima. URL: <https://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes/country/22>. (дата звернення: 15.06.2021).

9. Codice di Proctdura Penale. Parte Seconda. URL: <https://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes/country/22>. (дата звернення: 15.06.2021).

10. Code penal (Version en vigueur au 15 juin 2021). URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070719/. (дата звернення: 15.06.2021).

11. Ley Orgánica 10/1995, de 23 de noviembre, del Código Penal. URL: <https://www.boe.es/eli/es/lo/1995/11/23/10/cons>. (дата звернення 15.06.2021).

12. § 353d Verbotene Mitteilungen über Gerichtsverhandlungen Strafgesetzbuch (StGB). URL : http://www.gesetze-im-internet.de/stgb/_353d.html. (дата звернення: 15.06.2021).

13. Beschluss vom 27. Juni 2014 (2 BvR 429/12). URL : https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2014/06/rk20140627_2bvr042912.html. (дата звернення: 15.06.2021).

14. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення дотримання прав учасників кримінального провадження та інших осіб правоохоронними органами під час здійснення досудового розслідування»: Закон України від 16.11.2017 № 2213-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2213-19#Text>. (дата звернення: 15.06.2021).

15. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення дотримання прав учасників кримінального провадження та інших осіб правоохоронними органами під час здійснення досудового розслідування»: Пояснювальна записка до проекту Закону України від 09.11.2017. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=7275&skl=9. (дата звернення: 15.06.2021).

16. Навроцький В. О. Кримінальне право України. Особлива частина: курс лекцій. Київ : Т-во «Знання», 2000. 771 с.

17. Андрушко О. В. Кримінальна відповідальність за правопорушення в кримінальному процесі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 4. С. 215-221.

18. Вбивство Шеремета: брифінг від 12.12.2019. URL : https://www.youtube.com/watch?v=9ou_ZDg1gyA. (дата звернення: 15.06.2021).

19. Case of Allenet de Ribemont v. France (Application no. 15175/89): Judgment of the European Court of Human rights 10.02.1995. URL : [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"ite mid":\["001-57914"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{). (дата звернення: 15.06.2021).

20. Case of Khuznin and others v. Russia: Judgment of the European Court of Human rights 23.10.2008 URL : <https://cedem.org.ua/library/sprava-huzhyn-ta-inshi-proty-rosiyi/>. (дата звернення: 15.06.2021).

References:

1. Zasadnania vid 09.01.2020 po spravi № 761/24281/16-k za obvynuvachenniam Shcheholieva O. V. (2020) N. p. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=L7MD3BjKD1A&t=2550>. [in Ukrainian].

2. Lutsenko, Yu. Sprava po rozstrilakh na Maidani hotova dlia peredachi v sud. Rishennia – za parlamentom. N. d. N. p. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/lucenko/5c6ed44681a47>. [in Ukrainian].

3. Brazhnyk, A. A. (2015) Kryminalna vidpovidalnist za rozgholoshennia danykh operativno-rozshukovoi diialnosti, dosudovoho rozsliduvannia (art. 387 KK Ukrainy): analiz skla du zlochynu. *Candidate's thesis*. Kharkiv. [in Ukrainian].

4. Brazhnyk, A. A. (2012) Pravovi aspekty poshyrennia kryminalno-znachushchoi informatsii pratsivnykamy ZMI. *Forum prava - Law Forum*, 1, 128-134. [in Ukrainian].
5. Syza, N. P. Matokhniuk, O. D. (2018) Prezumptsiia nevinovatosti yak skladova prava na spravedlyvyi sud u praktysyi Yevropeiskoho sudu z prav liudyny. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva - Bulletin of criminal proceedings*, 3, 36-44. [in Ukrainian].
6. Bazhanov, M. I. (2012) Izbrannyye trudy. Khar'kov : «Pravo». [in Russian].
7. Articolo 379 bis Codice Penale. N. d. N. p. URL : <https://www.altalex.com/documents/news/2014/09/30/dei-delitti-contro-l-amministrazione-della-giustizia>. [in Italian].
8. Codice di Proctdura Penale. Parte Prima. N. d. N. p. URL: <https://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes/country/22>. [in Italian].
9. Codice di Proctdura Penale. Parte Seconda. N. d. N. p. URL: <https://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes/country/22>. [in Italian].
10. Code penal (Version en vigueur au 15 juin 2021). (2021) N. p. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEX T000006070719/. [in French].
11. Ley Orgánica 10/1995, de 23 de noviembre, del Código Penal. (1995) N. p. URL: <https://www.boe.es/eli/es/lo/1995/11/23/10/con>. [in Spanish].
12. § 353d Verbotene Mitteilungen über Gerichtsverhandlungen Strafgesetzbuch (StGB). N. d. N. p. URL: http://www.gesetze-im-internet.de/stgb/_3_53d.html. [in German].
13. Beschluss vom 27. Juni 2014 (2 BvR 429/12). (2014) N. p. URL: https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2014/06/rk20140627_2bwr042912.html. [in German].
14. «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv shchodo zabezpechennia dotrymanna prav uchasnykiv kryminalnoho provadzhennia ta inshykh osib pravookhoronnymy orhanamy pid chas zdiisnennia dosudovoho rozsliduvannia»: Zakon Ukrainy vid 16.11.2017 № 2213-VIII. (2017) N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2213-19#Text>. [in Ukrainian].
15. «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv shchodo zabezpechennia dotrymanna prav uchasnykiv kryminalnoho provadzhennia ta inshykh osib pravookhoronnymy orhanamy pid chas zdiisnennia dosudovoho rozsliduvannia»: Poiasniuvalna zapyska do proektu Zakonu Ukrainy vid 09.11.2017. (2017) N. p. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=7275&skl=9. [in Ukrainian].
16. Navrotskiy, V. O. (2000) Kryminalne pravo Ukrainy. Osoblyva chastyna: Kurs lektsii. Kyiv : T-vo «Znannia», KOO. [in Ukrainian].
17. Andrushko, O. V. (2019) Kryminalna vidpovidalnist za pravoporushennia v kryminalnomu protsesi. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal - Legal scientific electronic journal*, 4, 215-221. [in Ukrainian].
18. Vbyvstvo Sheremeta: bryfinh vid 12.12.2019. (2019) N. p. URL: https://www.youtube.com/watch?v=9ou_ZDg1gyA. [in Ukrainian].
19. Case of *Allenet de Ribemont v. France* (Application no. 15175/89): Judgment of the European Court of Human rights 10.02.1995. (1996) N. p. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["001-57914"\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{)}. [in English].
20. Case of *Khuznin and others v. Russia*: Judgment of the European Court of Human rights 23.10.2008. (2008) N. p. URL: <https://cedem.org.ua/library/sprava-huzhyn-ta-inshy-proty-rosiy/>. [in English].

Стаття надійшла до редакції 26.06.2021

Дехтярев Е. В., кандидат юридических наук, старший преподаватель кафедры хозяйственного и административного права Национального технического университета Украины «Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского» (г. Киев, Украина)

ОТДЕЛЬНЫЕ УГОЛОВНО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ОТВЕТСТВЕННОСТИ СЛЕДОВАТЕЛЯ (ПРОКУРОРА) ЗА ПУБЛИЧНОЕ РАЗГЛАШЕНИЕ ДАННЫХ ДОСУДЕБНОГО РАССЛЕДОВАНИЯ

В статье констатируется, что уголовная наказуемость незаконного разглашения данных досудебного расследования определяется не только необходимостью обеспечения интересов следствия в получении доказательственной информации, но и защитой отношений по отправлению правосудия. Обосновано позицию о том, что под уголовно-правовой запрет, предусмотренный ч.2 ст. 387 Уголовного кодекса Украины, должны подпадать случаи публичного незаконного обнародования сотрудниками правоохранительных органов данных досудебного расследования.

Ключевые слова: разглашение данных досудебного расследования; презумпция невиновности, правосудие, присяжные, негласные следственные (розыскные) действия, частная жизнь, общественно-полезная информация.

Dekhtiarov Y., Candidate of Law, Senior Lecturer of the Department of Economic and Administrative Law National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute» (Kyiv, Ukraine).

CERTAIN CRIMINAL LAW ASPECTS OF THE INVESTIGATOR'S (PROSECUTOR'S) RESPONSIBILITY FOR PUBLIC DISCLOSURE OF PRE-TRIAL INVESTIGATION DATA

The articles analyze the public danger of actions involved in a public conversation before the trial in criminal proceedings following the prosecutor's data of the pre-trial investigation. On the basis of this, it is determined that the public danger of achievement under Part 2 of Art. 387 of the Criminal Code of Ukraine, should be determined not only by the need to ensure the security of the process of collecting evidence that investigators in the detection, detection and investigation of crimes, but also the protection of relations with the transfer of justice in general. In particular, the disclosure of pre-trial investigation data by law enforcement officials by way of their public disclosure or transmission to the media should be qualified under Part 2 of Art. 387 of the Criminal Code of Ukraine, as such an act constitutes an encroachment on the authority and impartiality of the court, which complicates the process of obtaining reliable testimony, negatively affects the shaken conviction of jurors as non-professional participants in the process, and violates existing guarantees of presumption of innocence.

In turn, the limits of the illegality of the disclosure of pre-trial investigation data should be determined by the procedural status of the persons to whom this information is communicated, as well as the scope and circumstances of its transmission. A systematic interpretation of the criminal procedure legislation shows that the illegality of the disclosure of pre-trial investigation data arises in the presence of a set of the following conditions: 1) information of the pre-trial investigation is communicated to persons who are not participants in the criminal proceedings; 2) in amounts that go beyond the usual information notice of procedural actions

or decisions taken in criminal proceedings; 3) public disclosure in time precedes the examination in a public trial of documents containing such information.

Keywords: disclosure of pre-trial investigation data; presumption of innocence, justice, jurors, covert investigative (investigative) actions, private life, socially useful information.

DOI: 10.33766/2524-0323.95.75-94

УДК 343.359.3

Дудоров О. О., доктор юридичних наук, професор, завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем попередження, припинення та розслідування кримінальних правопорушень територіальними органами Національної поліції України Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка (м. Северодонецьк, Україна)

e-mail: o.o.dudorov@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4860-0681>

Мовчан Р. О., доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця, Україна)

e-mail: romanmov1984@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2074-8895>

ПРО РЕКРИМІНАЛІЗАЦІЮ ТОВАРНІЙ КОНТРАБАНДИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРАГНЕНЬ УКРАЇНИ

Статтю присвячено проблемі відновлення кримінальної відповідальності за товарну контрабанду в Україні. З урахуванням здобутків вітчизняної кримінально-правової науки, матеріалів правозастосовної практики, результатів соціологічних опитувань і на підставі аналізу супровідних документів до відповідних законопроектів з'ясовано соціальну обумовленість криміналізації контрабанди товарів, проаналізовано аргументи «за» і «проти» її рекриміналізації.

Досліджено іноземний досвід криміналізації вказаного різновиду контрабанди. Пояснено, чому для порівняльно-правового аналізу обрано передусім законодавство Європейського Союзу. Зроблено застереження щодо запозичення європейського досвіду кримінально-правової боротьби з товарною контрабандою.

Ключові слова: контрабанда, митний кордон, товари, кримінальна відповідальність, адміністративна відповідальність, криміналізація, суспільна небезпека.

Постановка проблеми. На сьогодні однією з найбільших загроз для національної безпеки України в економічній сфері є контрабанда. Так нещодавно на засіданні Ради національної безпеки і оборони України глава держави В. О. Зеленський озвучив інформацію про те, що через контрабанду державний бюджет щорічно втрачає 300 млрд грн, що дало Президенту України підстави для її порівняння з економічним тероризмом проти нашої держави [1]. Дещо «скромніші», однак не менш приголомшливі показники озвучено в експертному середовищі,

представники якого констатують, що через існування контрабандних схем протягом 2018–2020 рр. Україна втрачала щорічно від 63 до 96 млрд грн [2; 3] (за іншими підрахунками – від 70–80 до 100 млрд грн [4, с. 9; 5; 6]); водночас спрогнозовано, що у 2021 р. такі втрати можуть сягнути суми у 5,2 млрд доларів США [7].

Зважаючи на продемонстровані вище загрозливі масштаби досліджуваного явища, а також на те, що контрабанда набуває дедалі більш витончених та організованих форм, слід погодитись із фахівцями, які зазначають, що в сучасних умовах боротьба з нею є одним із першочергових завдань держави [8, с. 92]. Це усвідомлюється й у найвищих владних ешелонах країни, свідченням чого є прийняття останніми роками низки рішень, спрямованих на протидію контрабанді. Ідеться про Указ Президента України № 505/2019 від 9 липня 2019 р. «Про заходи щодо протидії контрабанді та корупції під час митного оформлення товарів», Стратегію у сфері протидії незаконному виробництву та обігу тютюнових виробів на період до 2021 р., Стратегію інтегрованого управління кордонами на період до 2025 р. тощо. Кожним із зазначених документів передбачено впровадження комплексу нормативних та організаційних заходів, спрямованих на боротьбу з контрабандою. Причому, розробники згаданих актів наполягають на тому, що одним із основних правових рішень у згаданому напрямі має стати вдосконалення механізму кримінально-правової протидії контрабанді, що повинно бути забезпечено, зокрема, за рахунок відновлення скасованої у 2011 р. кримінальної відповідальності за товарну контрабанду.

Як наслідок, 23 квітня 2021 р. у Верховній Раді України (далі – ВРУ) зареєстровано внесений Президентом України законопроект № 5420 «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо криміналізації контрабанди товарів та підакцизних товарів, а також недостовірного декларування товарів» (далі – законопроект № 5420), яким, крім доповнення Кримінального кодексу (далі – КК) України, окремою статтею про контрабанду товарів, запропоновано низку інших новел, спрямованих на підвищення ефективності відповідного кримінально-правового механізму.

Нагадаємо, що товарну контрабанду в Україні було декриміналізовано на підставі Закону від 15 листопада 2011 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» (далі – Закон від 15 листопада 2011 р.). Необхідність ухвалення цього Закону його розробники пояснювали надмірним втручанням правоохоронних органів у діяльність суб'єктів господарювання, необґрунтовано завищеним рівнем криміналізації правопорушень у сфері господарської діяльності, невинуватим широким колом законодавчо встановлених підстав для застосування покарання у виді позбавлення волі за вчинення злочинів в економічній сфері, що не сприяло відшкодуванню засудженими заподіяної ними шкоди, а також непоодинокими випадками зловживань правоохоронними органами під час притягнення підприємців до кримінальної відповідальності. Перераховане вище мало своїм сукупним наслідком погіршення інвестиційного клімату і зниження підприємницької активності населення.

Обговорення законопроекту № 5420 вчергове ставить перед юридичною наукою питання про доцільність рекриміналізації товарної контрабанди і пошук оптимальної моделі відповідної кримінально-правової заборони (заборон). Дати виважені відповіді на ці питання неможливо без вивчення зарубіжного (передусім європейського) досвіду кримінально-правової протидії згаданому посяганням. Тим більше, що в ст. 352 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони йдеться про розвиток співробітництва і гармонізації політики щодо протидії та боротьби, у тому числі з контрабандою піддакцизованих товарів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Чимало вітчизняних дослідників на сьогодні підтримує відновлення кримінальної відповідальності за товарну контрабанду [9, с. 285–287; 10, с. 84–85; 11, с. 92, 94; 12, с. 54; 13, с. 193, 194; 14, с. 26–27; 15, с. 91; 16, с. 138–139; 17, с. 232; 18, с. 1115–1116]. Нами вже зазначалося, що здійснене, відповідно до Закону від 15 листопада 2011 р., виключення з диспозиції ст. 201 КК України «Контрабанда» вказівки на товари було не на часі, а країна економічно і психологічно навряд чи була готова до такого кроку. Фактично проблему кримінальної відповідальності за товарну контрабанду було вирішено розв'язувати лише під кутом економічної рентабельності розкриття і розслідування відповідних порушень митного законодавства, а також наповнення державної скарбниці [19, с. 122–125]. Існують, однак, і супротивники такого законодавчого рішення, як рекриміналізація товарної контрабанди, а відтак наукова дискусія триває; природно, що обговорення законопроекту № 5420 її лише загострило.

Обґрунтовуючи необхідність ухвалення Закону від 15 листопада 2011 р., його розробники з-поміж іншого посилалися на те, що на сьогодні (тобто в 2011 р.) очевидно є потреба в приведенні положень вітчизняного законодавства, що встановлює юридичну відповідальність за кримінальні правопорушення у сфері економіки та господарської діяльності, у відповідність з європейськими стандартами, згідно з якими за скоєння зазначених правопорушень пріоритет надається застосуванню фінансових санкцій.

Окремі автори висловлюються подібним чином, безапеляційно стверджуючи, що рішення вітчизняного законодавця про декриміналізацію товарної контрабанди «цілком узгоджується із європейською практикою притягнення до кримінальної відповідальності лише за соціально-небезпечну контрабанду предметів, вилучених із легального обігу, та контрабанду культурних цінностей...» [20]. Зазначається, що кримінальне законодавство багатьох держав-членів Європейського Союзу (далі – ЄС) не передбачає такого складу злочину, як контрабанда, а тому значну кількість порушень митних правил правоохоронні органи цих держав кваліфікують за іншими статтями КК, зокрема як ухилення від сплати податків [21, с. 408–409]. Справді, ознайомившись із результатами відповідних компаративістських досліджень [22, с. 226], можна побачити, що серед країн-учасниць ЄС є держави, у яких відсутня кримінальна відповідальність за контрабанду товарів (наприклад, Австрія, Бельгія, Норвегія). Однак, чи може цей факт бути покладений в основу обґрунтування рішення про відмову від ідеї рекриміналізації товарної контрабанди в сучасній Україні? Спробуємо відповісти й на це питання.

Формулювання цілей. Автори мають на меті (з урахуванням здобутків вітчизняної кримінально-правової науки, результатів соціологічних опитувань, зарубіжного досвіду і на підставі аналізу супровідних документів до законопроекту № 5420) з'ясувати соціальну обумовленість рекриміналізації контрабанди товарів.

Виклад основного матеріалу. Здійснена у 2011 р. декриміналізація розгляданого різновиду контрабанди означала, що викриття осіб, винуватих в її вчиненні, має здійснюватись у межах адміністративного провадження без застосування оперативно-розшукових заходів, а тому в багатьох випадках не може розраховувати на успіх [23, с. 117; 24, с. 383]. Наслідком такої недалекоглядності законодавця стало те, що на сьогодні органи охорони, які здійснюють контроль на державному кордоні, фактично позбавлені можливості адекватно реагувати на існуючі загрози національній безпеці держави в прикордонній сфері [25, с. 190], а відсутність у митних органів повноважень із проведення ОРД задля протидії контрабанді є однією з головних причин недостатньої ефективності такої протидії [26, с. 324; 27, с. 147–148].

Декриміналізація товарної контрабанди, здійснена на підставі Закону від 15 листопада 2011 р., у жодному разі не змінює суспільну небезпеку певних порушень митних правил. «Вони як були, так і залишаються діями, визнаними світовим суспільством як ті, що ставлять загрозу економічним, соціальним та фіскальним інтересам держав та законним інтересам торгівлі» [28, с. 31]. Ілюструючи тезу про безпідставність здійсненої у 2011 р. декриміналізації товарної контрабанди, В. О. Навроцький згадує курйозний випадок 2012 р., коли кримінально-правове реагування на незаконне переміщення тютюнових виробів через україно-словацький кордон за допомогою проритого під землею 600-метрового тунелю вимушено набуло вигляду застосування ст. 197-1 КК України «Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво» [29, с. 430].

Слід брати до уваги і те, що: а) відсутність кримінальної відповідальності за аналізоване посягання не дає змоги ефективно впливати на криміногенну обстановку у сфері боротьби з контрабандою і надавати відповідну допомогу партнерським спецслужбам і правоохоронним органам іноземних держав із ліквідації каналів незаконного переміщення через митний кордон України товарів підакцизної групи [30, с. 28]; б) характерна для чинної редакції ст. 201 КК України обмеженість кола предметів контрабанди має наслідком те, що товарна контрабанда не виступає предикатним діянням стосовно відмивання «брудних» коштів. Цей факт край негативно оцінюється нашими європейськими партнерами, які вже тривалий час переконують Українську державу криміналізувати контрабанду хоча б деяких товарів, зокрема тютюнових виробів [31, с. 56, 138].

Як вже зазначалось, існує і чимало аналітиків, які не є прибічниками розглядуваної ініціативи. Зокрема, супротивники рекриміналізації товарної контрабанди інколи апелюють до того, що адміністративна відповідальність є більш ефективною за кримінальну, дозволяючи оперативніше розглядати справи про відповідні порушення митного законодавства [32]. Однак така позиція, як на цьому справедливо наголошується в пояснювальній записці до законопроекту № 5420, не враховує того, що: 1) значна кількість посягань, пов'язаних із порушенням митних правил, залишається безкарною, а застосування відповідних (адміністративних)

санкцій не зупиняє правопорушників від подальшої неправомірної поведінки (інакше кажучи, передбачений Митним кодексом України (далі – МК) інститут адміністративної відповідальності за митні правопорушення не забезпечує належну превентивну функцію, не усуваючи бажання осіб у подальшому займатися протиправною діяльністю); 2) строки досудового розслідування кримінального провадження у разі, якщо особи не повідомлено про підозру, є значно тривалішими за строки адміністративного провадження, що дає змогу забезпечити більш якісне збирання доказів.

У цьому контексті пригадаймо резонні міркування заступника керівника кримінальної служби Литовської митниці В. Сарапіна про те, що адміністративна відповідальність є ефективною лише стосовно простих правопорушень – на кшталт незаконного переміщення через митний кордон блоку цигарок, пляшки горілки, сумки товарів тощо. Адміністративна відповідальність орієнтована на швидкий процес щодо правопорушника, але не на ідентифікацію всієї групи, включаючи організаторів. Кримінальний процес, на відміну від адміністративного, дає змогу вести роботу щодо організаторів. Це займає набагато більше часу, але вдало спланована операція, всебічне розслідування дозволяє затримати не окрему партію контрабанди, а всю групу, зокрема організаторів [33]. Криміналізація контрабанди товарів у великих розмірах необхідна для документування діяльності організованих злочинних угруповань, які займаються контрабандою високоліквідних товарів, бурштину, адже існування кримінальної відповідальності дозволяє з'єднати ланцюжок злочинної діяльності воедино, правильно кваліфікувати злочини і доводити їхніх суб'єктів до лави підсудних [34]. На переконання голови Комітету ВРУ з питань правоохоронної діяльності Д. А. Монастирського, криміналізація товарної контрабанди матиме своїм наслідком те, що правоохоронні органи зможуть використовувати негласні розшуково-слідчі дії при розслідуванні відповідних кримінальних проваджень: «Це дозволить ловити не дрібних контрабандистів, які перевозять кілька пачок цигарок, а великі мережі, злочинні організації... Вони якраз і становлять основну загрозу для нормального товарообігу між країнами» [35].

Цікаво, що, попри певні песимістичні очікування, після зниження в Литві мінімального порогу настання кримінальної відповідальності за контрабанду товарів із 10 тис. до 6 тис. євро кількість випадків кримінально караної контрабанди значно зменшилась; водночас збільшилась кількість випадків контрабанди товарів, які підпадають під адміністративну відповідальність. Це наочно демонструє те, що, незважаючи на можливість отримати більші прибутки від товарної контрабанди, альтернатива у вигляді кримінальної відповідальності відлякує потенційних делінквентів, а відтак є доброю превенцією [33].

Щоправда, окремі експерти не сприймають і такі доводи. Зокрема, критично оцінюючи превентивну роль кримінального закону, вони посилаються на низьку результативність як досудового, так і судового розгляду справ про розглядувану контрабанду. Саме до цієї обставини апелює один з ідеологів Закону від 15 листопада 2011 р. А. В. Портнов, вказуючи на те, що за всі роки існування кримінальної відповідальності за товарну контрабанду майже ніхто не сидів за ґратами за її вчинення

[32], а також колишній Генеральний прокурор України (2019–2020 рр.) Р. Г. Рябошапка, на думку якого життя вже довело, що «кримінал» за контрабанду в нас не працює: справ відкривалось багато, а до суду надходили одиниці [36]. Аналогічно висловлюється А. В. Саварець, наводячи інформацію про те, що за «класичну» контрабанду із 42-х засуджених за минулий рік лише четверо отримали «реальне» позбавлення волі; за незаконне переміщення лісу засуджено троє осіб, із них ніхто не отримав позбавлення волі; за контрабанду наркотиків засуджено 110 осіб, і лише 15 із них отримали «реальне» позбавлення волі. До того ж, дві третини відповідних кримінальних проваджень «вмирає» на стадії розслідування, що так само не характеризує позитивно превентивну функцію кримінального закону [34].

Вступаючи в полеміку з авторами наведених висловлювань, хотіли б поцікавитись у них: з яких пір головним критерієм доцільності встановлення кримінальної відповідальності за певне діяння стала результативність як досудового, так і судового розгляду відповідних кримінальних проваджень? І чи не призведе сприйняття такого сумнівного підходу, який явно ігнорує вчення про криміналізацію, до висновку про доцільність декриміналізації не лише більшості господарських, а й лівової частки інших кримінальних правопорушень, передбачених КК України, ефективність протидії яким загалом корелюється із продемонстрованою в боротьбі з контрабандою?

Так, згідно з оприлюдненою Державною судовою адміністрацією України інформацією [37], протягом 2020 р. за вчинення господарських деліктів загалом засуджено 475 осіб, з яких 201 особу звільнено від відбування покарання на підставі ст. 75 КК України; щодо некваліфікованого умисного тяжкого тілесного ушкодження (ч.1 ст. 121 КК України, санкція – позбавлення волі на строк від 5 до 8 років) відповідне співвідношення склало 765 до 511; щодо умисного середньої тяжкості тілесного ушкодження (ст. 122 КК України) – 524 до 417; щодо особливо кваліфікованого вимагання, поєднаного з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, або такого, що завдало майнової шкоди у великих розмірах (ч.3 ст. 189 КК України, санкція – позбавлення волі на строк від 5 до 10 років із конфіскацією майна), – 11 до 10; щодо кваліфікованого порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, якщо воно спричинило смерть потерпілого або заподіяло тяжке тілесне ушкодження (ч.2 ст. 286 КК України), – 1008 до 749. Якщо слідувати озвученій вище хибній логіці, то, виходить, що і всі згадані діяння мають бути декриміналізовані?

Вимушені нагадати тут чи не аксіоматичне положення: ефективність законотворення вимірюється передусім правозастосуванням, оскільки яким би не був закон, він може бути спотворений практикою його застосування [38]. Проблема невідворотності й адекватності кримінально-правового впливу на поведінку порушників кримінально-правових заборон лежить на сьогодні не стільки в законодавчій, скільки в правозастосовній площині. Відтак апеляція до того, що боротьба з товарною контрабандою може набути вигляду притягнення до кримінальної відповідальності «просто обивателів, неуважних брокерів, неписьмених водіїв фур і селян» [34], означає неприйнятне зміщення акцентів у дискусії про доцільність рекриміналізації такої контрабанди.

У цьому контексті пригадуються влучні зауваження стратегічного радника з питань митного контролю Консультативної місії ЄС в Україні К. Леймонаса, який, наголосивши на необхідності для держави мати дієві інструменти для подолання товарної контрабанди, водночас зауважив, що ефективна боротьба з нею неможлива без такої, що функціонує результативно, правоохоронної та судової системи, а також без застосування всього комплексу митних інструментів [39]. Ба більше: навіть критики законопроекту № 5420 визнають вирішальну (ключову) роль у протидії товарній контрабанді не стільки правотворчості, скільки правозастосування, заявляючи, що ідея криміналізації такої контрабанди може бути «похована» через хибну практику правозастосування і вибіркове правосуддя [40].

Найбільше ж дивують закиди деяких дослідників щодо малої кількості осіб, які «сиділи за ґратами» за вчинення товарної контрабанди, факт чого дозволив спрогнозувати їм низький превентивний потенціал проєктованої кримінально-правової заборони, присвяченої такій контрабанді. Не маючи наміру доводити очевидну спірність використання як мірила ефективності кримінально-правової протидії тим чи іншим посяганням такого показника, як кількість осіб, засуджених до «реального» позбавлення волі, обмежимося наведенням інформації, отриманої експертами «Інституту економічних досліджень та політичних консультацій» за результатами опитування більш як тисячі експортерів та імпортерів. Це опитування засвідчило, що переважна частина стейкхолдерів (а ними, до речі, були не лише суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності (далі – ЗЕД) і споживачі відповідної продукції, а й представники державних митної та податкової служб, Міністерства фінансів України, правоохоронних органів) підтримала встановлення кримінальної відповідальності за товарну контрабанду, проте лише за однієї умови – за це діяння (принаймні за його некваліфіковані прояви) має бути встановлено покарання, не пов'язане з позбавленням волі [41; 42].

Щорічно оприлюднюваними офіційними статистичними даними підтверджується та обставина, що з ухваленням Закону від 15 листопада 2011 р. у частині скасування кримінальної відповідальності за товарну контрабанду відбувається перманентне зростання кількості правопорушень, пов'язаних із незаконним переміщенням через митний кордон України великих обсягів товарів. Так у пояснювальній записці до законопроекту № 5420 з цього приводу зазначається, що, якщо у 2019 р. було складено 1 105 протоколів про порушення митних правил на суму 1,6 млрд грн, то вже впродовж 2020 р. – 1 234 протоколи про порушення митних правил на суму 1,96 млрд грн. Як бачимо, справдилися побоювання фахівців, які, виступаючи проти декриміналізації товарної контрабанди, застерігали, що засоби адміністративно-правового впливу будуть неспроможні ефективно протидіяти та попереджати таку контрабанду [43, с. 168, 263–264].

Не менш важливе значення для відповіді на питання про соціальну обумовленість криміналізації товарної контрабанди має й та обставина, що таке рішення вважають виправданим не лише представники української влади і науковці, а й суб'єкти ЗЕД. Зокрема, красномовними є результати згаданого вище опитування більш як тисячі експортерів та імпортерів, яке засвідчило: відповідну ініціативу підтримують близько 80 % респондентів у той час, як проти криміналізації товарної контрабанди виступило лише 15 % опитаних [42].

Поділяючи тезу про доцільність рекриміналізації товарної контрабанди, закликаємо взяти до уваги й застереження тих експертів, які зазначають, що саме собою це рішення (без комплексного застосування інших (некримінально-правових) засобів) проблему не вирішить. Для мінімізації контрабандних схем необхідно реформувати Державну митну службу України, що передбачає набір співробітників на відкритих конкурсах, виплату їм гідних заробітних плат, персональну відповідальність співробітників, налагодження обміну митною інформацією з усіма країнами-сусідами і торговельними партнерами України, запровадження комплексної національної електронної моделі контролю переміщення товарів через державний кордон тощо [2]. Інакше збудуться песимістичні очікування дослідників, на думку яких: запровадження кримінальної відповідальності за контрабанду товарів призведе до збільшення надходжень до бюджетів не держави, а корумпованих податківців, митників і працівників СБУ, тобто відбудеться повернення до пов'язаних із ЗЕД корупційних практик, прихованих під «благородними» цілями захисту національної економіки; без системних змін, включаючи подолання корупції на митницях, рекриміналізація товарної контрабанди матиме своїм наслідком те, що у правоохоронного блоку митниці з'являться надповноваження щодо забезпечення «квитками» своїх же інспекторів, а мрії про «суверенну» митницю так і залишаться мріями [21, с. 408; 34; 36].

Переходячи до висвітлення відповідного зарубіжного досвіду, зазначимо, що з урахуванням закріпленої на конституційному рівні незворотності європейського та євроатлантичного курсу України звернення до досвіду саме європейських країн варто визнати слушним. Водночас, обираючи як об'єкт для вивчення передусім законодавство країн ЄС, необхідно враховувати і такі обставини.

По-перше, твердження про те, що в країнах ЄС (Франція, ФРН, Італія тощо) відсутня кримінальна відповідальність за товарну контрабанду, і відповідальність за її вчинення настає лише в порядку застосування адміністративних, податкових, цивільних та економічних санкцій [43, с. 162], потребує уточнення, адже в законодавстві деяких (зокрема, найрозвинутіших) європейських держав існують норми, присвячені регламентації кримінальної відповідальності або за будь-які різновиди товарної контрабанди (ст. 289 КК Данії, ст. 337 КК Нідерланди), або за контрабанду деяких видів товарів, наприклад, алкогольних напоїв (ст. 280 КК Сан-Марино).

У ФРН за порушення митного законодавства, поруч з адміністративними санкціями, передбачено кримінальну відповідальність; щоправда, остання регламентується не в межах КК цієї країни. Розглядаючи контрабанду (Bannbruch) як кримінально каране посягання на систему митного оподаткування, німецький законодавець вважає, що цей злочин скоює той, хто, всупереч встановленій забороні ввозить, вивозить або переміщує транзитом предмети. Винуватцю простої контрабанди на підставі відсильної санкції § 372 Податкового статуту ФРН призначається таке ж покарання, що й особі, яка умисно ухилилась від сплати податку. Поряд із § 370 і § 372 Податкового статуту, у цьому Кодексі є і ще одна відсильна норма про контрабанду: § 373 передбачає покарання у виді позбавлення волі на срок до 5 років за професійну, насильницьку або бандитську контрабанду (для позначення контрабанди тут використовується термін «Schmuggel»). Відповідальність передбачено для особи, яка професійно ухиляється від сплати імпортованих або експортних мит

(відсилка до § 370), або вчиняє контрабанду, професійно порушуючи постанови про монополії (відсилка до § 372). Також карається ухилення від сплати митних зборів і будь-яка контрабанда (Bannbruch), якщо: 1) хоча б один з учасників злочину має при собі вогнепальну зброю; 2) діяння було вчинено із застосуванням будь-якої зброї або з насильницьким використанням інших предметів або погрозою їх застосувати; 3) особа діє як учасник банди, яка об'єдналася для продовжуваного ухилення від сплати митних зборів або контрабанди (Bannbruch), причому діяння скоєно за участю іншого члена банди [44, с. 190–191].

У ФРН вважається, що митні злочини посягають на фінансові інтереси держави та ЄС (через шкоду, яка заподіюється в результаті ухилення від сплати податків і мит, а також у результаті необґрунтованого надання експортних субвенцій). Крім того, митні злочини посягають на інші економічні, зовнішньополітичні та інші соціальні блага (на економічні інтереси щодо захисту національної економіки, забезпечення технічної переваги національних товарів, захисту внутрішнього ринку і споживачів від недоброякісних, фальсифікованих і контрафактних товарів; на зовнішньополітичні інтереси щодо нерозповсюдження зброї масового ураження, контролю міжнародної торгівлі зброєю і бойовою технікою; на громадську безпеку і порядок, які порушуються у зв'язку з незаконним ввезенням, наприклад, зброї або екстремістської літератури; на здоров'я населення у зв'язку з незаконним транскордонним обігом наркотиків та їх прекурсорів; на екологічну безпеку, наприклад, у разі незаконного ввезення або вивезення промислових і побутових відходів, рідкісних тварин і рослин). Однак і такі митні злочини в більшості випадків, з огляду на пряму вказівку в § 369 і § 372 Податкового статуту ФРН, формально зазначаються злочинами податковими – Steuerstraftaten (Zollstraftaten) [44, с. 187–188].

У французькому правознавстві контрабанда (contrebande) розглядається як посягання на національний фінанс. Відповідно до ст. 417 Кодексу про митниці Франції, контрабандою визнається імпорту або експорту, здійснений поза митними установами, а також будь-яке порушення положень, які встановлені законом або регламентом і стосуються зберігання або перевезення товарів у митній зоні. Сформулювавши загальне поняття контрабанди, французький законодавець також передбачає великий перелік її окремих проявів. Карається контрабанда позбавленням волі на строк до трьох років та (або) штрафом [44, с. 191].

По-друге, у контексті звернення до відповідного європейського досвіду не можемо не виділити й ту важливу обставину, що необхідність посилення відповідальності за товарну контрабанду визнається не лише в окремих європейських країнах, а й на рівні ЄС загалом. Зокрема, Директивою № 2017/1371 Європейського парламенту і Ради ЄС передбачалося, що до липня 2019 р. всі країни-члени ЄС мали встановити мінімальне покарання за злочини, вчинені фізичними особами, що шкодять фінансовим інтересам ЄС: 4 роки ув'язнення – у випадку значної шкоди або значної отриманої вигоди; інше покарання, яке не є кримінальною санкцією, – якщо шкода/вигода становить менше 10 тис. євро [28, с. 34].

По-третє, у країнах ЄС наявний сталий механізм протидії аналізованому посяганням адміністративними, податковими, цивільними та економічними засобами, про наявність якого (механізму) Україна, причому, як тодішня (2011 р.), так і

сучасна, будемо відверті, може лише мріяти. У пояснювальній записці до законопроекту № 5420 та обставина, що в низці розвинутих держав із стабільною потужною економікою акцент у боротьбі з товарною контрабандою зроблено на застосуванні економічних стимулів, слушно пояснюється високим рівнем законслухняності суб'єктів господарювання і громадян. Зважаючи на дієвість зазначеного (некримінально-правового) механізму, інший рівень соціально-економічного розвитку та правової культури, а також ефективність правоохоронних органів, у європейських державах нерідко просто не має потреби звертатися до кримінально-правових засобів боротьби з товарною контрабандою, актуальність протидії якій у цих країнах є незрівнянно нижчою порівняно з існуючою в Україні. Це так само, якби при оцінці необхідності відновлення призову на військову службу наша держава в тій складній ситуації, у якій вона опинилась і вже тривалий час перебуває у зв'язку із збройною агресією з боку РФ, орієнтувалася на досвід тих країн, у яких такий призов відсутній та які ніколи не зустрічались із викликами, подібними до тих, з якими зіткнулась Україна в 2014 р.

Тут варто нагадати, що законодавець під час прийняття 5 квітня 2001 р. чинного КК України не наважився вилучити товари з кола предметів контрабанди як злочину, з приводу чого О. О. Кравченко слушно зауважила, що «пріоритетними в цьому питанні мають бути національні інтереси, а не досвід країн з високорозвиненою економікою» [45, с. 51]. При тому, повторимо, що, незважаючи на наявність ефективного некримінально-правового механізму, у випадках серйозного порушення митного законодавства в багатьох країнах ЄС (поряд з адміністративними та цивільними санкціями) передбачено і можливість кримінального переслідування.

По-четверте, ведучи мову про європейський досвід кримінально-правової боротьби з товарною контрабандою, слід пам'ятати про те, що Європа та ЄС – це не лише найрозвинутіші західноєвропейські країни, про досвід яких йшлося вище та які або перебували у витоків створення ЄС (починаючи з Римських договорів 1957 р.), або вступили до нього згодом (так у 1995 р. склад членів ЄС поповнився за рахунок Австрії, Фінляндії та Швеції), а й інші центральноєвропейські та прибалтійські (умовні назви) держави, які, як і Україна, незважаючи на тривале перебування «в орбіті» впливу колишнього Радянського Союзу, або вже стали членами ЄС, або активно декларують відповідні європейські прагнення.

Цілком очевидно, що, попри намагання України відразу досягнути рівня розвитку першої із зазначених груп європейських країн, через схожі правові традиції та проблеми сьогодення, пов'язані з переходом до ринкової економічної системи, і, врешті-решт, спільність/близькість державних кордонів, що особливо важливо в контексті досліджуваної проблематики, наша держава сьогодні передусім має враховувати досвід тих країн, які репрезентують «другу» групу європейських країн, у яких, як і в Україні, гостро постає проблема протидії товарній контрабанді.

Досвід же цих країн є більш ніж красномовним: законодавством чи не кожної з них передбачено кримінальну відповідальність за товарну контрабанду. Мова, зокрема, іде про ст. 242 КК Болгарії, ст. 299 КК Польщі, ст. 230 КК Сербії, ст. 254 КК Словаччини, ст. 250 КК Словенії, ст. 462 КК Угорщини, статті 256–257 КК Хорватії, ст. 265 КК Чорногорії. У деяких же інших країнах передбачено відповідальність не

лише за товарну контрабанду, а й, наприклад, за ухилення від сплати ввізних платежів та незаконні дії (операції) з контрабандним товаром, митне шахрайство тощо (статті 391, 393 Пенітенціарного кодексу Естонії, статті 190, 190-1, 191 КК Латвії, статті 199, 199-1, 199-2 КК Литви, статті 278, 278-а, 278-б КК Македонії, статті 248.1, 248.2, 249 КК Молдови). У КК Албанії (на кшталт КК Фінляндії) виділено структурний підрозділ, присвячений регламентації кримінальної відповідальності за митні злочини (розділ V). У Карному казначейському кодексі Республіки Польща так само міститься окремий розділ, присвячений казначейським злочинам і казначейським проступкам проти митних обов'язків, зокрема митному шахрайству [46, с. 102–108].

Кримінальну відповідальність за порушення митних правил передбачено не лише в багатьох європейських країнах, а й, наприклад, у США. Так у розділі 18 Зібрання законів цієї країни глава 27, присвячена порушенням митних правил, містить § 545, який встановлює покарання у виді штрафу до 10 тис. доларів або (та) тюремного ув'язнення строком до 20 років за контрабандне ввезення товарів до Сполучених Штатів. Злочин скоює той, хто, по-перше, свідомо і навмисно з наміром обманути уряд ввозить у країну будь-який товар, який повинен бути вказаний у митному інвойсі, по-друге, складає, намагається пронести або транспортує через митницю будь-який фальшивий, підроблений документ або документ, який містить неправдиві відомості, по-третє, обманним шляхом імпортує до Сполучених Штатів будь-який незаконний товар або отримує, купує, приховує або іншим чином сприяє приховуванню такого товару, знаючи про те, що його ввезено з порушенням вимог закону [47]. Взагалі федеральне законодавство США нараховує 15 (!) кримінально-правових заборон, покликаних охороняти систему легального зовнішнього товарообігу цієї країни. Оцінюючи американську модель протидії контрабанді, Д. В. Каменський зазначає, що вона уособлює традиційно пріоритетне значення захисту національної економіки від неконтрольованого переміщення товарів через державний кордон і такий собі «здоровий кримінально-правовий протекціонізм» [48, с. 248, 252]. У Великій Британії за контрабанду так само передбачено кримінальну відповідальність (причому, до 7 років ув'язнення) [4, с. 15]

Отже, є підстави погодитись із дослідниками, які зауважують, що відступ від криміналізації товарної контрабанди суперечить досвіду демократичних і високорозвинених держав світу, зокрема тих, що репрезентують англо-американську правову сім'ю, де цей злочин переслідується саме на підставі кримінального законодавства [43, с. 75].

Водночас не слід забувати правило, згідно з яким при проведенні будь-якого порівняльно-правового дослідження потрібно за можливості прагнути до аналізу *sine ira et studio* («без гніву та пристрасті», «без ненависті та завзяття»). Тому, навіть враховуючи кардинальну зміну векторів зовнішньої (як і внутрішньої) політики України, при аналізі іноземного досвіду регламентації кримінальної відповідальності за товарну контрабанду необхідно зважати і на досвід тих країн «східної гілки» романо-германської правової системи, які представляють «групу СНД».

Незважаючи на різні вектори розвитку, позиція парламентаріїв цих держав щодо розгляданого питання є ідентичною до позиції законодавців попередньої групи країн: в усіх них за вчинення товарної контрабанди (а в деяких – окремо ще й за ухилення від митних платежів, незаконне переміщення товарів через митний

кордон тощо) передбачено кримінальну відповідальність (статті 206, 209 КК Азербайджану, статті 228, 228-1, 231 КК Білорусі, ст. 214 КК Вірменії, ст. 214 КК Грузії, статті 234, 236 КК Казахстану, ст. 223 (як і ст. 234 КК Казахстану, відповідна заборона називається «Економічна контрабанда»), ст. 230 КК Киргизії, статті 200-1, 200-2 КК РФ, статті 289, 291 КК Таджикистану, статті 182, 246 КК Узбекистану).

Причому, за більшістю КК країн СНД, контрабанда вважається злочином у сфері економіки; переважно відповідальність за контрабанду предметів у великих розмірах і спеціальних предметів (вогнепальної зброї, наркотичних засобів, радіоактивних матеріалів тощо) передбачено або різними статтями, або різними частинами однієї і тієї ж статті (до речі, контрабанда спеціальних предметів карається суворіше), і такий досвід доцільно запозичити [43, с. 86, 216].

Висновки. Викладені у нашій статті положення засвідчують нагальну потребу відновлення кримінальної відповідальності за товарну контрабанду, рішення про декриміналізацію якої в 2011 р. було передчасним і безпідставним. Основними аргументами на користь рекриміналізації товарної контрабанди є: масштабність останньої, яка призводить до ненадходження до бюджету величезних сум коштів; доведена часом неефективність інших, крім кримінальної, видів юридичної відповідальності за вчинення цього посягання, і складність викриття осіб, які скоїли вказану контрабанду (особливо в її організованих формах), у межах адміністративного провадження без застосування оперативно-розшукових заходів; неможливість ефективного співробітництва з правоохоронними органами іноземних держав із ліквідації каналів незаконного переміщення через митний кордон України високоліквідних товарів тощо. Необхідність ухвалення пропонованого рішення підтверджується і результатами проведеного компаративістського аналізу, які засвідчили, що законодавством більшості європейських країн (насправді не лише їх) передбачено кримінальну відповідальність за контрабанду товарів.

Водночас навіть поверхове ознайомлення із законопроектом № 5420 засвідчує, що втілений у ньому спосіб реалізації ідеї рекриміналізації товарної контрабанди є край не вдалим, а відтак цей документ потребує серйозного доопрацювання. Визначенню напрямів такого доопрацювання і будуть присвячені наші подальші наукові розвідки.

Використані джерела:

1. Зеленський, контрабанда і «бойова сокира» РНБО. URL : <https://www.radio voboda.org/a/zelenskyi-kontrabanda-i-boiova-sokyra-rnbo/31188315.html>. (дата звернення: 20.06.2021).

2. Гетман О. Уклонение и избежание. URL : <https://zn.ua/macrolevel/uklonenie-i-iz-bezhanie.html>.

3. Дубровський В., Черкашин В., Гетман О. Порівняльний аналіз фіскального ефекту від застосування інструментів ухилення/уникнення оподаткування в Україні: нові виклики. Київ, 2020. URL : <http://www.visnuk.com.ua/uploads/media/file/2020/10/15/511abe042e29b50d054719df87b29acff11922c8.pdf>.

4. Закірова С. Криміналізація контрабанди : нові підходи до вирішення старих проблем. *Громадська думка про правотворення*. 2021. № 8. С. 8–17.

5. Капітанець С. В. Незаконне переміщення товарів через митний кордон України як реальна загроза економічній безпеці держави. URL : <https://www.ndifp.com/1149>. (дата звернення: 20.06.2021).

6. Громко О. Щеплення від схем на митниці : як перемогти перерваний транзит та поштову контрабанду. URL : <https://www.epravda.com.ua/columns/2019/08/21/650782>. (дата звернення: 20.06.2021).

7. Кукуруза Г., Лесик М., Ніколасенко С. Аналіз обсягів контрабанди в Україні : обсяги, прямі та непрямі втрати бюджету та економіки. URL : <http://ua-outlook.com.ua/wp-content/uploads/2019/07/pdf>. (дата звернення: 20.06.2021).

8. Довілко В. О., Явдошук Р. В. Правові засоби протидії контрабанді та порушенням митних правил на транспорті : сучасний стан. *Lex Portus*. 2019. № 4. С. 90–104.

9. Дячкін О. П. Суспільна небезпечність контрабанди і правова відповідальність за її вчинення. *Форум права*. 2012. № 1. С. 281–288.

10. Степанова Ю. П. Кримінально-правові аспекти протидії контрабанді товарів. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2017. № 12. С. 79–86.

11. Бабіков Д. В. Проблеми кримінальної відповідальності за контрабанду товарів у сучасних умовах підтримання безпеки на державному (митному) кордоні України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2019. Вип. 3. С. 87–99.

12. Савченко А. В., Плутатир М. В. Удосконалення механізму відповідальності у сфері виробництва й обігу теплононих виробів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки*. 2015. Вип. 6. Т. 3. С. 53–56.

13. Филиппов С. А. Незаконне переміщення табачних izdeliy через таможенну границю : тенденції в контексте перспектив криміналізації. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 1. С. 190–195.

14. Комзюк В. Т., Комзюк А. А. Актуальні питання вдосконалення законодавства України, яке регулює запобігання і протидію контрабанді, та окремих юридичних складів порушень митних правил. *Вісник ХНУВС*. 2018. № 3. С. 20–29.

15. Паламарчук Г. В. Контрабанда – транснаціональний чи трансграничний злочин : визначення понять. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2019. № 21. С. 87–93.

16. Паламарчук Г. В. Дестабілізуючий вплив контрабанди та «сірого імпорту» на економічну систему України. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2020. № 22. С. 134–140.

17. Хома В. О. Незаконне переміщення теплононих виробів через митний кордон : український сегмент оптимальних шляхів вирішення проблеми. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 6. С. 319–322.

18. Каменський Д. В. Відповідальність за економічні злочини у Сполучених Штатах Америки та Україні : порівняльно-правове дослідження : монографія / передне слово д-ра юрид. наук, проф. О. О. Дудорова. Київ : ВД «Дакор», 2020. 1128 с.

19. Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Розвиток законодавства України про кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності : проблеми і тенденції. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2020. Вип. 4. С. 120–140.

20. Шавров І. Відповідальність у митному законодавстві європейських країн. URL : <https://blog.liga.net/user/ishavrov/article/33384>.

21. Новіков О. В., Новікова К. А. Деякі аргументи проти криміналізації «товарної» контрабанди. *Концептуальні засади нової редакції Кримінального кодексу України* : матеріали

міжнар. наук. конф., м. Харків, 17–19 жовт. 2019 р. / редкол. : В. Я. Тацій (голов. ред.), А. П. Гетьман, Ю. В. Баулін та ін. Харків : Право, 2019. С. 407–409.

22. Лепина Т. Г. Уголовная ответственность за совершение контрабанды товаров в зарубежных странах. *Вестник Томского государственного университета*. 2020. № 454. С. 226–232.

23. Остапенко В. Реформирование таможенного законодательства и уголовная ответственность за контрабанду. *Уголовное право*. 2010. № 3. С. 113–117.

24. Прокопенко О. С. До питання про криміналізацію контрабанди товарів. *Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 8–9 жовтня 2015 р. / редкол. : В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2015. С. 381–385.

25. Бабій Ю. Удосконалення декомпозицій загроз і небезпек національній безпеці держави у прикордонній сфері. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : військові та технічні науки*. 2016. № 4. С. 185–196.

26. Чумак В. В. Особливості діяльності митних органів щодо протидії контрабанді. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2020. Вип. 3. С. 320–328.

27. Яромий І. В. Адміністративно-правовий механізм запобігання та протидії порушенням митних правил в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Дніпро, 2018. 197 с.

28. Хомулянський В. В. Адміністративно-правова протидія порушенням митних правил : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2021. 242 с.

29. Сучасна кримінально-правова система в Україні : реалії та перспективи : монографія / Ю. В. Баулін, М. В. Буроменський, В. В. Голіна та ін.; під заг. ред. Ю. В. Бауліна. Київ : Ваіте, 2015. 688 с.

30. Омельчук О. М. Контрабанда за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2002. 239 с.

31. Заходи щодо боротьби з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму. Україна. *Звіт за результатами п'ятого раунду взаємної оцінки. Підготовлений Комітетом експертів Ради Європи з оцінки заходів протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму (MONEYVAL). Грудень 2017 року*. 231 с. URL : http://finmonitoring.in.ua/wp-content/uploads/2018/03/zvit_ukr.pdf. (дата звернення: 20.06.2021).

32. Портнов А. Президент внес в парламент закон о криминализации товарной контрабанды. URL : <https://t.me/PortnovUA/2952>. (дата звернення: 20.06.2021).

33. Сарапінас В. Чому в ЄС контрабанда криміналізована, а митниця має правоохоронні функції? Як підвищення відповідальності за порушення допомагає ефективніше боротися з контрабандою у країнах ЄС. URL : <https://www.epravda.com.ua/columns/2020/12/10/669042>. (дата звернення: 20.06.2021).

34. Саварець А. Реанімація криміналізації контрабанди як визнання власного безсилля. Чому президентський законопроект не вирішить ситуацію? URL : <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/reanimatsiya-kryminalizatsiyi-kontrabandy-yak-vyznannya-vlasnogo-bezsylyya-chomu-prezydentskyj-zakonoproekt-ne-vyrishyt-sytuatsiyu/>. (дата звернення: 20.06.2021).

35. Родічкіна А. Рада хоче криміналізувати товарну контрабанду : що пропонується і як це може працювати. URL : <https://www.epravda.com.ua/projects/ni-kontrabandi/2021/06/17/675015>. (дата звернення: 20.06.2021).

36. Експерти озвучили справжні наслідки криміналізації товарної контрабанди. URL : https://zib.com.ua/ua/147561-eksperti_ozvuchili_spravzhni_naslidki_kriminaliza_cii_tovarno.html. (дата звернення: 20.06.2021).

37. Звіт про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності, та види кримінального покарання за 2020 рік. Державна судова адміністрація України. URL : https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2020. (дата звернення: 20.06.2021).

38. Якість та ефективність законотворення : актуальні питання. *Голос України*. 18 лютого 2017 р. № 32.

39. Криміналізація контрабанди – досвід ЄС. URL : <https://www.facebook.com/UkraineCustoms/posts/191721332562966>. (дата звернення: 20.06.2021).

40. Саварец А. Товарная контрабанда : санкции или тюрьма? URL : <https://zn.ua/macrolevel/tovarnaja-kontrabanda-sanktsii-ili-tjurma.html>. (дата звернення: 20.06.2021).

41. Ангел Є., Бутін А., Кузяків О., Федець І. Спрощення процедур торгівлі в Україні: оцінки та очікування бізнесу : аналітичний звіт за результатами п'ятої хвилі щорічного опитування українських імпортерів та експортерів. Київ, 2021. URL : <https://we.cache.googleusercontent.com/search?q=cache:vLtGCT2CbZEJ;https://customs.gov.ua/web/content/3323%3Funique%3D585b7f4fcb8a2937affe2530d18f85af4c7b1e9d%26download%3Dtrue+%&cd=6&hl=ru&ct=clnk&gl=ua>.

42. Бутін А. Чи потрібна криміналізація товарної контрабанди? : аналітично-консультативна робота. Київ, 2020. URL : https://gpr.org.ua/wp-content/uploads/2020/09/RR_Goods_smuggling_1.pdf. (дата звернення: 20.06.2021).

43. Музика А. А., Савченко А. В., Процюк О. В., Сіленко В. В., Горох О. П. Кримінальна відповідальність за контрабанду : національний та міжнародний досвід : *монографія*. Київ : ПАЛІВОДА А.В., 2011. 276 с.

44. Клепидкий І. А. Система норм о хозяйственных преступлениях : основные тенденции развития : *дис. ... д-ра юрид. наук* : 12.00.08. Москва, 2006. 622 с.

45. Кравченко О. О. Кримінально-правові норми про контрабанду потребують реконструкції. *Вісник Верховного Суду України*. 2001. № 1. С. 50–54.

46. Карний казначейський кодекс Республіки Польща. Переклад / наук. ред. П. С. Берзін. Київ : Байте, 2015. 164 с.

47. 18 U.S. Code § 545 – Smuggling goods into the United States. URL : <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/545>. (дата звернення: 20.06.2021).

48. Каменський Д. В. Про необхідність рекриміналізації «товарної» контрабанди (порівняльно-правовий аспект) / *Сучасний стан та перспективи розвитку митних правовідносин в Україні* : колективна монографія / за заг. ред. Д. В. Приймаченка. Дніпро : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 237–254.

References:

1. Zelenskyi, kontrabanda i «boiova sokyra» RNBO. N. d. N. p. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/zelenskyi-kontrabanda-i-boiova-sokyra-rnbo/31188315.html>. [in Ukrainian].

2. Getman, O. Uklonenie i izbezhanie. N. d. N. p. URL : <https://zn.ua/macrolevel/uklonenie-i-izbezhanie.html>. [in Russian].

3. Dubrovskiy, V., Cherkashyn, V., Hetman, O. (2020). Porivnialnyi analiz fiskalnoho efektu vid zastosuvannia instrumentiv ukhlyennia/ unyknennia opodatkovannia v Ukraini : novi vyklyky. Kyiv. N. p. URL : <http://www.visnuk.com.ua/uploads/media/file/2020/10/15/511abe042e29b50d054719df87b29acff11922c8.pdf>. [in Ukrainian].

4. Zakirova, S. (2021). Kryminalizatsiia kontrbandy : novi pidkhody do vyrishennia starykh problem. *Hromadska dumka pro pravotvorennia – Public opinion on lawmaking*, 8, 8–17. [in Ukrainian].

5. Kapitanets, S. V. Nezakonne peremishchennia tovariv cherez mytnyi kordon Ukrainy yak realna zahroza ekonomichnii bezpetsi derzhavy. N. d. N. p. URL : <https://www.ndifp.com/1149>. [in Ukrainian].

6. Hromko, O. Shcheplennia vid skhem na mytnytsi : yak peremohty perervanyi tranzyt ta poshtovu kontrbandu. N. d. N. p. URL : <https://www.epravda.com.ua/columns/2019/08/21/650782>. [in Ukrainian].

7. Kukuza, H., Lesyk, M., Nikolaienko, S. Analiz obsiahiv kontrbandy v Ukraini : obshahy, priami ta nepriami vtraty biudzhetu ta ekonomiky. N. d. N. p. URL : <http://ua-oulook.com.ua/wp-content/uploads/2019/07/pdf>. [in Ukrainian].

8. Dopilko, V. O., Yavdoshchuk, R. V. (2019). Pravovi zasoby protydyi kontrbandi ta porushenniam mytnykh pravyl na transporti : suchasnyi stan. *Lex Portus*, 4, 90–104. [in Ukrainian].

9. Diachkin, O. P. (2012). Suspilna nebezpechnist kontrbandy i pravova vidpovidalnist za yii vchynennia. *Forum prava – Forum of Law*, 1, 281–288. [in Ukrainian].

10. Stepanova, Yu. P. (2017). Kryminalno-pravovi aspekty protydyi kontrbandi tovariv. *Visnyk Pivdennoho rehionalnoho tsentru Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy – Bulletin of the Southern Regional Center of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 12, 79–86. [in Ukrainian].

11. Babikov, D. V. (2019). Problemy kryminalnoi vidpovidalnosti za kontrbandu tovariv u suchasnykh umovakh pidtrymanna bezpeky na derzhavnomu (mytnomu) kordoni Ukrainy. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka – Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko*, 3, 87–99. [in Ukrainian].

12. Savchenko, A. V., Pluhaty, M. V. (2015). Udoskonalennia mekhanizmu vidpovidalnosti u sferi vyrobnytstva y obihu tiutiunovykh vyrobiv. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu. Serii : Yurydychni nauky – Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Legal Sciences*, 6, 3, 53–56. [in Ukrainian].

13. Filippov, S. A. (2018). Nezakonne peremeshhenie tabachnykh izdeliy cherez tamozhennuju granicu : tendencii v kontekste perspektiv kriminalizatsii. *Chasopis Kiïvs'kogo universitetu prava – Journal of Kyiv University of Law*, 1, 190–195. [in Russian].

14. Komziuk, V. T., Komziuk, A. A. (2018). Aktualni pytannia vdoskonalennia zakonodavstva Ukrainy, yake rehuliuie zapobihannia i protydyi kontrbandi, ta okremykh yurydychnykh skladiv porushen mytnykh pravyl. *Visnyk KhNUVS – Bulletin of the KhNUVS*, 3, 20–29. [in Ukrainian].

15. Palamarchuk, H. V. (2019). Kontrbanda – transnatsionalnyi chy transhranychnyi zlochyn: vyznachennia poniat. *Visnyk Pivdennoho rehionalnoho tsentru Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy – Bulletin of the Southern Regional Center of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 21, 87–93. [in Ukrainian].

16. Palamarchuk, H. V. (2020). Destabilizuiuchy vplyv kontrbandy ta «siroho importu» na ekonomichnu systemu Ukrainy. *Visnyk Pivdennoho rehionalnoho tsentru Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy – Bulletin of the Southern Regional Center of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 22, 134–140. [in Ukrainian].

17. Khoma, V. O. (2018). Nezakonne peremishchennia tiutiunovykh vyrobiv cherez mytnyi kordon : ukrainskyi sehment optymalnykh shliakhiv vyrishennia problemy. *Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 6, 319–322. [in Ukrainian].

18. Kamenskyi, D. V. (2020). Vidpovidalnist za ekonomichni zlochyny u Spoluchenykh Shtatak Ameryky ta Ukraini: porivnialno-pravove doslidzhennia : *monohrafiia* / perednie slo vo d-ra yuryd. nauk, prof. O. O. Dudorova. Kyiv: VD «Dakor». [in Ukrainian].

19. Dudorov, O. O., Movchan, R. O. (2020). Rozvytok zakonodavstva Ukrainy pro kryminalni pravoporushennia u sferi hospodarskoi diialnosti: problemy i tendentsii. *Visnyk Luhanskoho derzhaonoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka – Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko*, 4, 120–140. [in Ukrainian].

20. Shavrov, I. Vidpovidalnist u mytnomu zakonodavstvi yevropeiskykh krain. N. d. N. p. URL : <https://blog.liga.net/user/ishavrov/article/33384>. [in Ukrainian].

21. Novikov, O. V., Novikova, K. A. (2019). Deiaki arhumenty proty kryminalizatsii «to-varnoi» kontrabandy. *Kontseptualni zasady novoi redaktsii Kryminalnogo kodeksu Ukrainy : materialy mizhmar. nauk. konf., m. Kharkiv, 17–19 zhovt. 2019 r. – Conceptual principles of the new edition of the Criminal Code of Ukraine: materials of the international. Science. conf.* V. Ya. Tatsii, A. P. Hetman, Yu. V. Baulin (Eds.). Kharkiv : Pravo, 407–409. [in Ukrainian].

22. Lepina, T. G. (2020). Ugolovnaja otvetstvennost' za sovershenie kontrabandy tovarov v zarubezhnykh stranah. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta – Bulletin of Tomsk State University*, 454, 226–232. [in Russian].

23. Ostapenko, V. (2010). Reformirovanie tamozhennogo zakonodatel'stva i ugolovnaja otvetstvennost' za kontrabandu. *Ugolovnoe pravo – Criminal law*, 3, 113–117. [in Russian].

24. Prokopenko, O. S. (2015). Do pytannia pro kryminalizatsiiu kontrabandy tovariv. *Problemy nauky kryminalnogo prava ta yikh vyrishennia u zakonotvorchii ta pravozastosonii diialnosti : materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, 8–9 zhovtnia 2015 r. – Problems of the science of criminal law and their solutions in law-making and law-enforcement activity: materials of the international scientific-practical conference.* V. Ya. Tatsii, V. I. Borysov (Eds.). Kharkiv : Pravo, 381–385. [in Ukrainian].

25. Babii, Yu. (2016). Udoskonalennia dekompozytsii zahroz i nebezpek natsionalnii bezpetsi derzhavy u prykordonnii sferi. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhaonoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Seriya : viiskovi ta tekhnichni nauky – Collection of scientific works of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine. Series: military and technical sciences*, 4, 185–196. [in Ukrainian].

26. Chumak, V. V. (2020). Osoblyvosti diialnosti mytnykh orhaniv shchodo protydii kontrabandi. *Visnyk Luhanskoho derzhaonoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka – Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E. O. Didorenko*, 3, 320–328. [in Ukrainian].

27. Yaromii, I. V. (2018). Administratyvno-pravovy mekhanizm zapobihannia ta protydii porushenniam mytnykh pravyl v Ukraini. *Candidate's thesis.* Dnipro. [in Ukrainian].

28. Khomutianskyi, V. V. (2021). Administratyvno-pravova protydii porushenniam mytnykh pravyl. *Candidate's thesis.* Zaporizhzhia. [in Ukrainian].

29. Suchasna kryminalno-pravova systema v Ukraini : realii ta perspektyvy : *monohrafiia* (2015). Yu. V. Baulin, M. V. Buromenskyi, V. V. Holina (Eds.). Kyiv : Vaite. [in Ukrainian].

30. Omelchuk, O. M. (2002). Kontrabanda za kryminalnym pravom Ukrainy. *Candidate's thesis.* Lviv. [in Ukrainian].

31. Zakhody shchodo borotby z vidmyvanniam koshtiv ta finansuvanniam teroryzmu. Ukraina. *Zvit za rezultatamy p'iatoho raundu vzaiemnoi otsinky. Pidhotovlenyi Komitetom ekspertiv Rady Yevropy z otsinky zakhodiv protydii vidmyvanniu koshtiv ta finansuvanniu teroryzmu (MONEYVAL). Hrudni 2017 roku - Report on the results of the fifth round of mutual evaluation. Prepared by the Committee of Experts of the Council of Europe on the Evaluation of Measures to Combat Money*

Laundering and Terrorist Financing (MONEYVAL). December 2017. N. p. URL : http://finmonitoring.in.ua/wp-content/uploads/2018/03/zvit_ukr.pdf. [in Ukrainian].

32. Portnov, A. Prezydent vnes v parlament zakon o krymynalyzatsyyi tovarnoi kontrabandy. N. d. N. p. URL : <https://t.me/PortnovUA/2952>. [in Russian].

33. Sarapinas, V. Chomu v YeS kontrabanda kryminalizovana, a mytrytsia maie pravookhoronni funktsii? Yak pidvyshchennia vidpovidalnosti za porushennia dopomahaie efektyvnishe borotysia z kontrabandoiu u krainakh YeS. N. d. N. p. URL: <https://www.Epravda.com.ua/columns/2020/12/10/669042>. [in Ukrainian].

34. Savarets, A. Reanimatsiia kryminalizatsii kontrabandy yak vyznannia vlasnoho bezsylvia. Chomu prezydentskyi zakonoproiekt ne vyryshyt sytuatsiiu? N. d. N. p. URL : <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/reanimatsiya-kryminalizatsiyi-kontrabandy-yak-vyznannya-vlasnogo-bezsylvia-chomu-prezydentskyj-zakonoproiekt-ne-vyryshyt-sytuatsiyu/>. [in Ukrainian].

35. Rodichkina, A. Rada khoche kryminalizuvaty tovarnu kontrabandu : shcho proponuietsia i yak tse mozhe pratsiuvaty. N. d. N. p. URL : <https://www.epravda.com.ua/projects/nikontrabandi/2021/06/17/675015>. [in Ukrainian].

36. Eksperty ozvuchyly spravzhni naslidky kryminalizatsii tovarnoi kontrabandy. N. d. N. p. URL : https://zib.com.ua/ua/147561-eksperti_ozvuchili_spravzhni_naslidki_kryminalizatsii_tovarno.html. [in Ukrainian].

37. Zvit pro osib, prytyahnutykh do kryminalnoi vidpovidalnosti, ta vydy kryminalnoho pokarannia za 2020 rik. Derzhavna sudova administratsiia Ukrainy. N. p. URL : https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2020. [in Ukrainian].

38. Yakist ta efektyvnist zakonotvorennia : aktualni pytannia. *Holos Ukrainy – Voice of Ukraine, No 32*. [in Ukrainian].

39. Kryminalizatsiia kontrabandy – dosvid YeS. N. d. N. p. URL : <https://www.facebook.com/UkraineCustoms/posts/191721332562966>. [in Ukrainian].

40. Savarec, A. Tovarnaja kontrabanda : sankcii ili tjur'ma? N. d. N. p. URL : <https://zn.ua/macrolevel/tovarnaja-kontrabanda-sanktsii-ili-tjurma.html>. [in Ukrainian].

41. Anhel, Ye., Butin, A., Kuziakiv, O., Fedets, I. Sproshchennia protsedur torhivli v Ukraini: otsinky ta ochikuvannia biznesu : analitychnyi zvit za rezultatsy p'iatoi khvyli shchorichnoho opytuvannia ukrainskykh importeriv ta eksporteriv. N. p. URL : <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:vLtGCT2CbZEJ:https://customs.gov.ua/web/content/3323%3Funique%3D585b7f4fcb8a2937affe2530d18f85af4c7b1e9d%26download%3Dtrue+&cd=6&hl=ru&ct=clnk&gl=ua>. [in Ukrainian].

42. Butin, A. Chy potrebna kryminalizatsiia tovarnoi kontrabandy? : analitychno-konsultatyvna robota. N. p. URL : https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2020/09/RR_Goods_smuggling_1.pdf. [in Ukrainian].

43. Muzyka, A. A., Savchenko, A. V., Protsiuk, O. V., Silenko, V. V., Horokh, O. P. (2011). Kryminalna vidpovidalnist za kontrabandu : natsionalnyi ta mizhnarodnyi dosvid. Kyiv : PALYVODA A.V. [in Ukrainian].

44. Klepickij, I. A. (2006). Sistema norm o hozhajstvennyh prestuplenijah : osnovnye tendencii razvitiia. *Doctor's thesis*. Moskva. [in Russian].

45. Kravchenko, O. O. (2001). Kryminalno-pravovi normy pro kontrabandu potrebuti rekonstruksii. *Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy – Bulletin of the Supreme Court of Ukraine, 1*, 50–54. [in Ukrainian].

46. Karnyi kaznacheiskyi kodeks Respubliki Polshcha. Pereklad / nauk. red. P. S. Berzin. Kyiv : Vaite [in Ukrainian].

47. 18 U.S. Code § 545 – Smuggling goods into the United States. N. d. N. p. URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/545>. [in English].

48. Kamenskyi, D. V. (2018). Pro neobkhidnist rekryminalizatsii «tovarnoi» kontrabandy (porivnialno-pravovyi aspekt). Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku mytnykh pravovidnosyn v Ukraini : kolektyvna monohrafiia / D. V. Prymachenko (Ed.). Dnipro : Vydavnychi dim «Helvetyka», 237–254. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 22.06.2021

Дудоров А. А., доктор юридических наук, професор, заведуючий научно-дослідницької лабораторії по проблемам предотвращения, пресечения и расследования уголовных правонарушений территориальными органами Национальной полиции Украины Луганского государственного университета внутренних дел имени Э. А. Дидоренка (г. Северодонецк, Украина)

Мовчан Р. А., доктор юридических наук, доцент, доцент кафедры конституционного, международного и уголовного права Донецкого национального университета имени Василия Стуса (г. Винница, Украина)

О РЕКРИМИНАЛИЗАЦИИ ТОВАРНОЙ КОНТРАБАНДЫ В КОНТЕКСТЕ ЕВРОИНТЕГРАЦИОННЫХ УСТРЕМЛЕНИЙ УКРАИНЫ

Статья посвящена проблеме восстановления уголовной ответственности за товарную контрабанду в Украине. С учетом достижений отечественной уголовно-правовой науки, материалов правоприменительной практики, результатов социологических опросов и на основании анализа сопроводительных документов к соответствующим законопроектам определена социальная обусловленность криминализации контрабанды товаров, проанализированы аргументы «за» и «против» ее рекриминализации.

Исследован иностранный опыт криминализации указанной разновидности контрабанды. Дано пояснение, почему для сравнительно-правового анализа избрано прежде всего законодательство Европейского Союза. Высказано предостережение относительно заимствования европейского опыта уголовно-правовой борьбы с товарной контрабандой.

Ключевые слова: контрабанда, таможенная граница, товары, уголовная ответственность, административная ответственность, криминализация, общественная опасность.

Dudorov O., Doctor of Law, Professor, Head of research laboratory on problems of prevention, suppression and investigation of Criminal Offenses by territorial bodies of the National Police of Ukraine at Luhansk State University of Internal Affairs named after E. Didorenko (Sievierodonetsk, Ukraine)

Movchan R., Doctor of Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Constitutional, International and Criminal Law at Donetsk National University named after Vasyl Stus (Vinnytsa, Ukraine)

ON THE ISSUE OF COMMODITY SMUGGLING RECRIMINALIZATION IN THE CONTEXT OF UKRAINE'S EUROPEAN INTEGRATION ASPIRATIONS

The article is devoted to the issue of resumption of criminal liability for commodity smuggling in Ukraine. Taking into account achievements of domestic criminal law science,

materials of law enforcement practice, results of opinion polls and on the basis of analysis of accompanying documents to the relevant bills the social conditionality of criminalization of smuggling has been clarified, the pros and cons for its criminalization have been analyzed.

Among other issues, the inefficiency of other types of legal liability, except for criminal, for the commission of the researched offense, in particular administrative liability provided for by the Customs Code of Ukraine for violation of customs offenses, has been stated. It has also been emphasized on the difficulty of exposing persons who have committed goods smuggling (especially in its organized forms), within the administrative proceedings without using operational and investigative measures and the impossibility of effective cooperation with foreign law enforcement agencies in this area.

The thesis is supported that criminalization of commodity smuggling will have a positive effect only if such legislative decision is combined with the integrated use of other (non-criminal) means (reforming the State Customs Service of Ukraine, which provides, in particular, for recruitment in open competitions and payment of decent wages, establishing the exchange of customs information with neighboring countries and trading partners of Ukraine, introduction of a comprehensive national electronic model of control over the movement of goods across the customs border, minimizing corruption risks, etc.). It is noted that the problem of inevitability and adequacy of criminal-legal influence on the behavior of violators of criminal-legal prohibitions is embodied in modern Ukraine not so much in the legislative as in the law-enforcement sphere.

Foreign experience of criminalization of commodity smuggling has been investigated. It has been explained why the legislation of the European Union was primarily chosen for the comparative legal analysis. At the same time, reservations have been given regarding the partial borrowing of the European experience of criminal law struggle against commodity smuggling. It has been concluded that both among absolutely all European countries which have a comparable level of socio-economic development with Ukraine, and among all countries of the "CIS group", which also have comparable with domestic legal traditions and even common borders, Ukraine remains almost the only state, in which there is currently no criminal liability for commodity smuggling.

Keywords: smuggling, customs border, goods, criminal liability, administrative liability, criminalization, public danger.

DOI:10.33766/2524-0323.95.95-106

УДК 343.43

Chirita V., Ph.D, Associate Professor, Associate Professor Chair of Penal Law and Criminology Academy, "Stefan cel Mare" of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Moldova (Chisinau, Republic of Moldova)

e-mail: valentin-chirita@yandex.ru

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7711-022X>

TAKING HOSTAGES AND SOME ACTS AGAINST THE PERSON'S FREEDOM IN THE PENAL LEGISLATIONS OF FOREIGN STATES

The facts of hostage-taking are recognized throughout the civilized world as prejudicial. Current legislation in most states provides for criminal liability for the offence of hostage-taking, abduction and illegal deprivation of liberty. In the national laws of some states, the concepts of «hostage-taking», «kidnapping of a person», «illegal deprivation of liberty» is not always differentiated.

Thus, in some states, in addition to the responsibility for the abduction of a person and the illegal deprivation of liberty, there is also the independent responsibility for taking hostages. In the penal legislation of other states, on the contrary, the offences related to the abduction of a person include in themselves the taking of hostages.

Keywords: hostage-taking, abduction, unlawful deprivation of liberty, aggravating circumstances, penal legislation, criminal liability.

Formulation of the problem. Attacks on public security, as well as those on human liberty, represent a real threat to society as a whole. Unfortunately, more and more individuals are solving their problems by being taken hostage, abducted or illegally deprived of their liberty. The person becomes, in this situation, a simple „currency” in achieving criminal purposes.

The value of a person, of his life, of his health, and of his physical liberty, is becoming more and more insignificant. These offences are a pressing problem due to the fact that they, because of the danger they pose, the forms of manifestation and the effects they produce, often go beyond the framework of a country's internal law and pose a threat to the entire international community. It is for these reasons that most foreign states criminalize such acts in their national penal codes.

Analysis of the latest achievements and publications. In the writing of this scientific article were studied some doctrinal publications, such as the works of the authors Bobotov S. V., Zhigachev I. Ju., Krashennikova N. A. and others.

Also, as points of reference and comparison in the elaboration of this scientific article served the provisions of national criminal law and penal legislation of some countries from Anglo-Saxon and Roman-Germanic legal systems such as: Ukraine, Romania, USA, China, Germany, France, Spain, Switzerland, Denmark, Sweden, Estonia, Russia, Azerbaijan, Belarus, Kazakhstan, Tajikistan etc.

Purpose of the article. The purpose of this scientific approach is the thorough investigation of the issue related to the incrimination in the penal legislation of some foreign states of the offence of hostage-taking as well as other similar facts.

Also, as a goal was drawn the study of the positions of the states vis-à-vis the issue of liberation from criminal responsibility of the persons who committed such acts as kidnapping or taking hostages and the amount of the criminal punishment for committing any such crimes. At the same time, it was proposed also to submit some recommendations for amending the penal legislation of the Republic of Moldova, especially the offence of hostage-taking and the abduction of a person.

Presenting main material. Analyzing the penal legislation of the United States of America, with the Anglo-Saxon legal system, it should be mentioned first of all that specific for the given penal legislation is the existence of 53 legislative systems in force, namely: the federal one; of the 50 states; of the Federal District of Columbia and the Free State of Puerto Rico [1, p. 8].

U.S. federal law provides for criminal liability for kidnapping. Pursuant to §1201 of the U.S. Code of Laws (Title 18), a person who illegally captures, deprives of liberty, abuses by deception or violence, detains a person for the purpose of receiving a ransom or remuneration (unless such actions are committed by the parents), shall be punished by imprisonment for an indefinite period or by life imprisonment. According to § 1202 of the U.S. Code of Laws provides for criminal liability in the form of a fine of up to \$ 10,000, or imprisonment for up to 10 years for a person who receives certain sums of money, property, or only some of them possess or dispose of them if these goods have ever been transferred for redemption or remuneration in connection with the commission of the offense under § 1201 of the United States Code, and the perpetrator is aware of this fact with certainty [2, p. 418]. According to § 1751 of the U.S. Code, separate criminal liability is provided for the murder, abduction or attempt on the life of the USA President or a member of the President's apparatus, which does not require a qualification under § 1201 of that Code [2, p 419]. From here, we come to a conventional conclusion (thanks to the specifics of U.S. law) that US federal penal legislation does not differentiate between the responsibility for kidnapping a person and that for taking hostages.

The criminal legislation of the People's Republic of China, which can rightly be called socialist, based on the Romanian-German legal system, contains quite specific regulations regarding criminal liability for hostage-taking. Article 120 of Chapter II „Crimes against public security” of the Criminal Code of the PRC provides for criminal liability for the organization, lead and active participation in terrorist organizations. In case of the existence of aggravating circumstances provided by art. 120 CP of the PRC, followed by murder, explosion, hostage-taking, etc., the punishment is applied for committing several criminal acts [3, p. 285]. Chapter IV „Crimes against the person and the democratic rights of citizens” of the Criminal Code of the PRC (art. 239) provides a separate rule on criminal liability for the abduction of a person (including the abduction of a newborn) for material purposes or for taking a person as a hostage. The offense is punishable by imprisonment for a term of ten years and more or life imprisonment. As complementary punishment may be applied a fine or a confiscation of property. The cause of death or the murder of a person abducted or taken hostage entails the death penalty [3, p. 331].

Article 240 of the criminal code of the PRC stipulates criminal liability for abduction committed by deception for the purpose of selling a woman or a child. In case of aggravating circumstances (causing the death or murder of the person), the death penalty can be applied [3, p. 339].

The analysis of the criminal legislation of the People's Republic of China also shows that the criminal liability for kidnapping and hostage-taking is not differentiated, and the facts are contained in a single composition.

An opposite approach to this problem is found in the penal legislation of the Federal Republic of Germany. The criminal code, in Chapter XVIII „Crimes against the freedom of the person”, provides for separate criminal liability for such crimes as the abduction of a person (§ 234), the abduction of a minor (§ 235), the illegal deprivation of liberty (§ 239), the abduction of a person for material purposes (§ 239a) and hostage-taking (§ 239b). For the purposes of § 239b CP of the FRG, taking hostages is the capture or detention of a person, accompanied by the danger of causing death, serious bodily injury or deprivation of liberty of the person taken hostage for more than one week, in order to force a third party to commit or refrain from committing any action as a condition for the release of the hostage. According to § 234 CP of the FRG „Abduction of a person”, the offender is considered the person who, by applying violence, threats or deception, abducts another person, to put him in a state of helplessness, in conditions of slavery or to hand it over to the military of foreign armies or similar services [4].

French penal legislation provides for liability for the abduction or unlawful detention of a person (art. 224-1 CPF) and for the illegal arrest or deprivation of liberty (art. 341 CPF) [5].

The Spanish criminal code, in Title VI „Crimes against the freedom of the person”, stipulates criminal liability for unlawful persecution and abduction of a person.

Article 163 of the Spanish criminal code provide criminal liability for illegal deprivation of liberty and provides for a sentence of imprisonment from four to six years. If the deprivation of liberty lasted more than 15 days, the perpetrator shall be punished by imprisonment for a period of five to eight years. In accordance with art. 164 CPS, for the abduction of a person accompanied by requirements to perform certain actions as a condition for his release, the penalty of imprisonment from six to ten years is applied [6].

Swiss penal legislation provides for criminal liability for the crime of unlawful deprivation of liberty and abduction of a person (art. 183 CPE), as well as for the crime of hostage-taking (art. 185 CPE). Both criminal norms are contained in Title IV „Crimes against liberty”. The maximum punishment for the crime of taking hostages with aggravating circumstances is life imprisonment [7].

In accordance with § 261 of the Danish Criminal Code (Chapter 26 „Offenses against the person's liberty”), any person who unlawfully deprives another person of liberty (point 1) shall be punished by imprisonment for a term not exceeding four years; and if he is illegally deprived of his liberty in order to obtain material gain or if the deprivation of liberty has been prolonged, or if the person has been illegally detained as a person with mental disabilities, or if he has been recruited into a foreign intelligence service, or if she has been taken prisoner, or in any situation of dependency in any foreign state (point 2), shall be punished by imprisonment for a term exceeding twelve years.

Danish penal legislation lacks separate liability for hostage-taking, but there is the offense of capturing the airship, which stipulates the maximum penalty - life imprisonment [8].

The Swedish criminal code contains the crime of kidnapping a person (§ 1), which is punishable by imprisonment from four to ten years or life imprisonment; and the offense of unlawful deprivation of liberty (§2), which is punishable by imprisonment for a term of one to ten years [9].

The Estonian criminal code, in the Chapter „Crimes against liberty”, provides for criminal liability for the human trafficking (art. 133), kidnapping a person (art. 134), hostage-taking (art. 135), illegal deprivation of liberty (art. 136) [10].

The Criminal Code of Romania of July 17, 2009 stipulates liability for the crime of illegal deprivation of liberty. This is included in the article 205, which is part of Title I „Offenses against the person”, Chapter VI „Offenses against the freedom of the person” [11].

Thus, the analysis of the penal legislations of the above-mentioned states demonstrates the existence of a series of legal norms that provide for criminal liability for acts related to hostage-taking. In most cases, these components of the crime are contained in chapters or titles on crimes against liberty. At the same time, it should be noted that an unequivocal treatment of these facts is missing. Such a situation is conditioned both by the existence of divergent provisions in different legal systems, and by the particularities of the legislations of each state viewed separately.

The penal legislations of most member states of the Commonwealth of Independent States traditionally provide for criminal liability for offences against public security and the freedom of the person, such as: abduction, illegal deprivation of liberty, hostage-taking, illegal detention in psychiatric institution, trafficking in human beings, etc.

At the same time, the above-mentioned components of offenses are usually placed by the legislator in various chapters or titles of national criminal codes, depending on both the generic legal object of the offense and other essential circumstances, such as the legal traditions of a concrete state etc.

For example, the components of criminal offenses for the abduction of a person, unlawful deprivation of liberty and unlawful admission to a psychiatric institution are usually contained in the chapters of the Criminal Codes on Crimes against the freedom, honor and dignity of the Person (Chapter 3 of Special Part CP of the Republic of Moldova, Chapter 17 CP of the Russian Federation, Chapter 19 CP of the Republic of Azerbaijan, Chapter 17 CP of the Republic of Tajikistan, etc.).

The Criminal Code of the Republic of Belarus, in Chapter 22 „Crimes against the freedom, honor and dignity of the person”, together with the abduction of a person (art. 182 CP of the RB) and illegal deprivation of liberty (art. 183 CP of the RB), also provides the crime trafficking in human beings (art. 181 CP of the RB) [12]. Such a crime is also contained in the Criminal Code of the Republic of Moldova (art. 165 „Trafficking in human beings” from Chapter III „Crimes against the freedom, honor and dignity of the person” and art. 206 „Trafficking in children” from Chapter VII „Crimes against the family and minors” of the Special Part).

The components of crimes related to hostage-taking, in national penal legislation, are usually placed in the chapters on crimes against public security and public order

(Chapter 13 of the Special Part CP of the Republic of Moldova, Chapter 24 CP of the Russian Federation, Chapter 25 CP of the Republic of Azerbaijan, Chapter 9 of the Special Part CP of the Republic of Kazakhstan, etc.).

In the Criminal Code of Ukraine, the crime of hostage-taking (art. 147) is found in the Chapter „Crimes against the freedom, honor and dignity of the person”, along with the abduction of a person or illegal deprivation of liberty (art. 146), trafficking in human beings human rights (art. 149) and illegal hospitalization in a psychiatric institution (art. 151). Specific to the criminal legislation of Ukraine is the introduction of a separate offense of taking as a hostage the representative of public authorities or the collaborator of law enforcement bodies (art. 349); the respective juridical-criminal norm (being special in relation to art. 147 CPU) is placed in Title XV „Crimes against central public authorities, local public administration bodies and citizens’ authority” [13]. An analogous situation is attested in the Criminal Code of Georgia, where the components of crimes of illegal deprivation of liberty (art. 143) and hostage-taking (art. 144) are found in the same chapter „Crimes against liberty and human rights” [14].

Offenses related to the illegal actions of employees of law enforcement bodies, aimed, for example, at the illegal detention or arrest of a person, are usually placed in the chapters on crimes against justice (Chapter 14 of the Special Part PC of the Republic of Moldova, Chapter 31 CP of the Russian Federation, Chapter 34 CP of the Republic of Belarus, Chapter 16 CP of the Republic of Uzbekistan, etc.).

In most CIS member states (Moldova, Russia, Azerbaijan, Kazakhstan, Tajikistan, etc.) criminal liability is increased for homicide with abduction or hostage-taking, which is a qualified circumstance of intentional homicide.

In art. 115 par. (2) point 3 of the Criminal Code of Ukraine provides for increased criminal liability for the killing of a hostage [13]. Georgia’s penal code provides for liability for hostage-taking, but the abduction of a person is missing. Such a qualifying sign applicable to murder (murder committed with abduction or hostage-taking) is missing in the criminal law of the Republic of Uzbekistan [15]. We consider that the position of the majority of the legislators from the CIS member states regarding the establishment of an increased responsibility for the murder committed with the abduction or taking of the person as a hostage is grounded (art. 145 par. (2) letter f) CP of the Republic of Moldova; art. 105 par. (2) let. v) CP of the Russian Federation; art. 120. 2. 9. CP of the Republic of Azerbaijan; art. 139 para. (2) point 4 of the Criminal Code of the Republic of Belarus; art. 104 par. (2) let. g) CP of the Republic of Tajikistan etc.). This position is argued that, in the process of abducting or taking hostages, the perpetrator may kill other persons, including persons attempting to prevent the offense of hostage-taking or abduction, as well as employees of law enforcement agencies, which have direct obligations regarding the release of victims.

The criminal law of the Republic of Belarus provides for a separate liability for hostage-taking (art. 291 CPB) and abduction of a person (art. 182 CPB). The taking of hostages, according to the Belarusian Criminal Code, means: „Taking or detaining a person as a hostage, accompanied by danger to life or physical health, or subsequent detention of a person in order to force the legal or physical or a group of persons to commit or refrain from committing any action as a condition for the release of the hostage” [12]. The

aggravating circumstances of the given crime are similar to those provided by art. 280 of the Criminal Code of the Republic of Moldova, except for the aggravating circumstance – „Hostage-taking committed to order”.

Article 182 of the Criminal Code of the Republic of Belarus provides for criminal liability for the abduction of a person, which means the open or secret capture of a person contrary to his will or will, committed by deception or accompanied by violence, if the signs of the crime provided by art. 291 CPB (hostage-taking) [12]. Unlike the criminal legislation of the Republic of Belarus, the Criminal Code of the Republic of Moldova, in addition to liability for abduction of a person (art. 164 CP), also provides separate liability for abduction of a minor by close relatives (art. 164¹ CP).

The Criminal Code of Georgia, in Chapter 23 „Crimes against liberty and human rights”, contains articles providing for liability for unlawful deprivation of liberty (art. 143); hostage-taking (art. 144); illegal detention or arrest (art. 147) and illegal hospitalization in a psychiatric institution (art. 149). The responsibility for kidnapping a person in Georgia's criminal law is missing. In accordance with art. 411 para. (2) let. z) CP of Georgia „Violation of the rules of international humanitarian law during armed conflicts”, is also responsible for hostage-taking. This article can be found in the chapter „Crimes against peace, human security and humanitarian law”. Georgia's criminal law also establishes liability for hostage-taking for terrorist purposes (art. 329 „Terrorism”, Chapter 38 „Crimes against the State”) [14].

In the criminal law of the Republic of Kazakhstan, offenses of abduction of a person (art. 125), illegal deprivation of liberty (art. 126), illegal admission to a psychiatric institution (art. 127) and recruitment of persons for sexual exploitation or any other types of exploitation (art. 128) are included in Chapter 1 „Crimes against the person” of the Special Part of the Criminal Code. Liability for hostage-taking (art. 261) is provided in the Chapter „Criminal infraction against public security and public order”, and liability for illegal detention or arrest (art. 414) - in the Chapter „Criminal infraction against justice and procedure of execution of punishments” [16].

The legislator of the Kyrgyz Republic placed the crime of hostage-taking (art. 227 CP of the RK) in Chapter 24 „Crimes against public security”. The Kyrgyz Criminal Code provides for such offenses as: abduction of a person (art. 123); recruitment of persons for exploitation (art. 124) and illegal deprivation of liberty (art. 125). These are found in Chapter 17 „Crimes against the freedom, honor and dignity of the person” [17].

The Criminal Code of the Republic of Tajikistan, in Chapter 17 „Offenses against the freedom, honor and dignity of the person”, provides for criminal liability for the abduction of a person (art. 130); illegal deprivation of liberty (art. 131); recruitment of persons for sexual exploitation or any other form of exploitation (132); illegal hospitalization in a psychiatric institution (art. 133). In the Chapter „Crimes against public security” is found the crime of hostage-taking (art. 181); in the Chapter „Crimes against justice” is placed the crime of illegal detention or arrest (art. 358); and the Chapter „Crimes against the peace and security of mankind” provides for criminal liability for intentional violation of the rules of international humanitarian law during the armed conflict and for hostage-taking (art. 403 par. (2) let. j) CP of RT) [18].

The penal legislation of the Republic of Uzbekistan, in the Chapter „Crimes against the freedom, honor and dignity of the person”, stipulates the responsibility for the recruitment of persons for sexual exploitation or any other kind of exploitation (art. 135); abduction of a person (art. 137); illegal deprivation of liberty (art. 138). The Chapter „Crimes against the Peace and Security of Mankind”, under Article 155 „Terrorism”, establishes the responsibility for hostage-taking in order to strain international relations, provoke a war or destabilize the situation in the Republic of Uzbekistan. The crime of illegal detention or arrest (art. 234) can be found in the Chapter „Crimes against justice”. The taking of hostages (art. 245) is treated separately, in the Chapter „Crimes against public security and public order” [15].

Unevenly, the issue of the release of criminally responsible persons who have committed crimes that threaten the physical freedom of the person and public security is solved in the national laws of the studied states.

Thus, the penal legislation of a number of CIS member states (Russia, Kazakhstan, Tajikistan, etc.) provide for the possibility of release from criminal responsibility of persons who have committed such acts as kidnapping or taking hostages. It is a so-called repentance, when the person who abducted or took a person hostage voluntarily releases himself.

For example, the note in art. 206 „Hostage-taking” of the Criminal Code of the Russian Federation stipulates: „The person who, voluntarily or at the request of the representatives of the authorities, released the hostage shall be released from criminal liability if his actions do not contain another component of the crime”. Similar provisions are attested in the note to art. 126 of the Criminal Code of the Russian Federation „Abduction of a person” - „The person who voluntarily released the abducted person is released from criminal liability if his actions do not contain another component of crime” [19]. The Criminal Code of the Republic of Belarus provides for the possibility of release from criminal liability only in case of committing the crime of hostage-taking.

The criminal laws of the Republic of Moldova, Ukraine, the Republic of Uzbekistan, unlike the laws of the above-mentioned states, do not provide for the possibility of release from criminal liability for taking hostages or abducting a person. The punishment for the crime of hostage-taking in most CIS member states is quite severe. A lighter sentence is usually provided for committing the crime of unlawful deprivation of liberty. The death penalty for the crime of hostage-taking with particularly aggravating circumstances is provided for in the Criminal Code of the Republic of Tajikistan. The same Code stipulates the maximum prison sentence for taking hostages and kidnapping a person - for twenty years, and for illegal deprivation of liberty - for ten years.

The criminal code of the Russian Federation provides for the taking of hostages the maximum punishment with imprisonment for a term of twenty years or life imprisonment, for the abduction of a person - for a term of fifteen years and for illegal deprivation of liberty - for a term of eight years.

The maximum prison sentence for hostage-taking under the Georgian Penal Code is eighteen years. The penalty of imprisonment of up to fifteen years for taking hostages and abducting a person is provided by the criminal legislation of the Republic of Azerbaijan, Belarus, Kazakhstan, Uzbekistan, etc.

Drawing a parallel with the Anglo-Saxon system of law (common law), we mention that in this segment, the penal legislation of the United States of America is quite strict.

So, pursuant to § 1201 of the U.S. Code of Laws (Title 18), a person who illegally captures, deprives of liberty, abuses by deception or violence, detains a person for the purpose of receiving a ransom or remuneration (unless such actions are committed by the parents), shall be punished by imprisonment for an indefinite period or by life imprisonment [20].

According to the Criminal Code of the Republic of Moldova, the crime of hostage-taking is punishable by imprisonment for a maximum term of fifteen years; the abduction of a person is punishable by imprisonment for a maximum term of thirteen years; and illegal deprivation of liberty – with imprisonment for a maximum period of twelve years [21].

Conclusions. Criminal liability for hostage-taking and that for other similar offenses have a series of tangents in the penal legislations of the number of states.

They are placed by the legislator in different chapters or titles of the national criminal codes, depending on both the generic legal object of the respective crimes and other circumstances, such as the legal traditions of a concrete state, the divergences of the legal systems, etc.

Thus, the punishment for committing the offence of hostage-taking and kidnapping a person in most foreign states is quite rough. A lighter punishment is usually provided for committing the crime of unlawful deprivation of liberty. The death penalty for the offence of hostage-taking with particularly aggravating circumstances is provided by the Criminal Code of the Republic of Tajikistan.

Also the act is punished severely according to US criminal law, which provides for life imprisonment. And a lighter sentence, with imprisonment of up to fifteen years, for taking hostages committed with aggravating circumstances is provided by the penal legislation of the Republic of Azerbaijan, Belarus, Kazakhstan, Uzbekistan, Ukraine, Moldova, etc.

At the same time, the national criminal codes of some states often provide for criminal liability for a series of facts that are missing in the laws of other states, respectively there is a lack of a uniform interpretation of the concept of „hostage-taking”.

Therefore, in the context of divergent legislative treatments in various states of the offence of hostage-taking and abduction of a person, and to create conditions for clear delimitation of these criminal acts, it is necessary to amend the Criminal Code of the Republic of Moldova by reformulating the wording of art. 280 para. (1) CP of the RM (Taking hostages) as follows: *„Capture, i.e. the action characterized by illegal possession accompanied by the restriction of the person's freedom, or detention, i.e. the action characterized by the illegal deprivation of the possibility of leaving the person's place, as a hostage, carried out against his will, openly or secretly, with or without the direct application of physical or mental violence to the hostage, and the threat of murder, injury to bodily integrity or health, or further detention of the person in this capacity for the purpose of forcing the state, international organization, legal or natural person or group persons to commit or refrain from committing any action as a condition for the release of the hostage”*.

At the same time, we propose the modification of the wording of art. 164 para. (1) CP of the Republic of Moldova (Kidnapping of a person), by completing it, after the words “*Kidnapping of a person*”, with the following text: *that is, the action characterized by the illegal captivity of a person, against his will, carried out openly or secretly, with or without the application of physical or mental violence, accompanied by his displacement from his place to another place, where he is deprived of liberty*”.

Such a definition would be not only a basic one for the given composition of the offence, but also a point of reference for making a fair delimitation of the offence of hostage-taking, because it would not contain a special purpose. By opposition, the special purpose indicated in the provision of art. 280 of the Criminal Code is referred to the main special legal object - public security, and not the freedom of the person, as in the case of abduction.

Used sources:

1. Боботов С. В., Жигачев И. Ю. Введение в правовую систему США. Москва : Норма, 1997. 333 с.

2. Title 18 of the United States Code (as of 2017). URL : https://www.legislationline.org/download/id/8301/file/USA_title_18_us_code_crimes_2017_en.pdf. (visited at 11.09.2021).

3. Cod Penal China. URL: <https://ru.scribd.com/doc/254100773/Cod-penal-CHINA-en-ro>. (visited at 11.09.2021).

4. Criminal Code of the Federal Republic of Germany (1971, amended 2019). URL : https://www.legislationline.org/download/id/6115/file/Germany_CC_am2013_en.pdf. (visited at 11.09.2021).

5. Codul Penal Al Republicii Franceze. URL : <http://codexpenal.just.ro/laws/Cod-Penal-Franta-RO.html>. (visited at 11.09.2021).

6. Codul Penal Al Regatului Spaniei. URL : <http://codexpenal.just.ro/laws/Cod-Penal-Spania-RO.html>. (visited at 11.09.2021).

7. Swiss Criminal Code of 21 December 1937 (Status as of 1 July 2020). URL : https://www.legislationline.org/download/id/8991/file/SWITZ_Criminal%20Code_as%20of%202020-07-01.pdf. (visited at 11.09.2021).

8. Codul Penal Al Regatului Danemarcei. URL : <http://codexpenal.just.ro/laws/Cod-Penal-Danemarca-RO.html>. (visited at 11.09.2021).

9. Codul Penal Al Regatului Suediei. URL : <http://codexpenal.just.ro/laws/Cod-Penal-Suedia-RO.html>. (visited at 11.09.2021).

10. Penal Code. URL: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/522012015002/consolide>. (visited at 11.09.2021).

11. Codul penal al României din 17.07.2009, adoptat prin Legea nr.286. Monitorul Oficial al României, 24.07.2009, nr.510. URL : <http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/109855>. (visited at 11.09.2021)

12. Уголовный кодекс Республики Беларусь. Принят Палатой представителей 2 июня 1999. Одобрен Советом Республики 24 июля 1999 г. URL : https://kodeksy-by.com/ugolovnyj_kodeks_rb.htm. (дата обращения 11.09.2021).

13. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. (дата звернення 12.09.2021)

14. Criminal Code of Georgia (1999, amended 2019). URL : https://www.legislationline.org/download/id/8540/file/Georgia_CC_2009_amAug2019_en.pdf. (visited at 12.09.2021).

15. Criminal Code of the Republic of Uzbekistan. URL : <https://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/8931>. (visited at 12.09.2021).

16. Penal Code of the Republic of Kazakhstan. URL: https://www.legislationline.org/download/id/8260/file/Kazakhstan_CC_2014_2016_en.pdf. (visited at 12.09.2021).

17. Criminal Code of the Kyrgyz Republic. URL : https://www.legislationline.org/download/id/4221/file/Kyrgyzstan_CC_1997_%20am_2006_en.pdf. (visited at 12.09.2021).

18. Criminal Code of the Republic of Tajikistan. URL : https://www.legislationline.org/download/id/8915/file/Tajikistan_CC_1998_am_2020_en.pdf. (visited at 12.09.2021).

19. The Criminal Code of the Russian Federation No. 63-Fz Of June 13, 1996. URL : https://www.legislationline.org/download/id/4247/file/RF_CC_1996_am03.2012_en.pdf. (visited at 12.09.2021).

20. Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран (Новое и новейшее время). Под редакцией Н. А. Крашенинковой Москва : Зерцало, 1999. 592 с.

21. Codul penal al Republicii Moldova nr.985-XV din 18.04.2002. *Monitorul Oficial Republicii Moldova*, 13.09.2002, nr.128-129/1012. URL : https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=109495&lang=ro. (visited at 12.09.2021).

References:

1. Bobotov, S. V., Zhigachev, I. Ju. (1997) *Vvedenie v pravovuju sistemu SShA*. Moskva : Norma. [in Russian].

2. Title 18 of the United States Code (as of 2017). URL : https://www.legislationline.org/download/id/8301/file/USA_title_18_us_code_crimes_2017_en.pdf. [in English].

3. Cod Penal China. URL : <https://ru.scribd.com/doc/254100773/Cod-penal-CHINA-en-ro>. [in Romanian].

4. Criminal Code of the Federal Republic of Germany (1971, amended 2019). URL : https://www.legislationline.org/download/id/6115/file/Germany_CC_am2013_en.pdf. [in English].

5. Codul Penal Al Republicii Franceze. URL : <http://codexpenal.just.ro/laws/Cod-Penal-Franta-RO.html>. [in Romanian].

6. Codul Penal Al Regatului Spaniei. URL : <http://codexpenal.just.ro/laws/Cod-Penal-Spania-RO.html>. [in Romanian].

7. Swiss Criminal Code of 21 December 1937 (Status as of 1 July 2020). URL : https://www.legislationline.org/download/id/8991/file/SWITZ_Criminal%20Code_as%20of%202020-07-01.pdf. [in Ukrainian].

8. Codul Penal Al Regatului Danemarcei. URL : <http://codexpenal.just.ro/laws/Cod-Penal-Danemarca-RO.html>. [in Romanian].

9. Codul Penal Al Regatului Suediei. URL: <http://codexpenal.just.ro/laws/Cod-Penal-Suedia-RO.html>. [in Romanian].

10. Penal Code. URL : <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/522012015002/consolide>. [in Romanian].

11. Codul penal al României din 17.07.2009, adoptat prin Legea nr.286. *Monitorul Oficial al României*, 24.07.2009, nr.510. URL : <http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/109855>. [in Romanian].

12. Ugolovnyj kodeks Respubliki Belarus'. Prinjat Palatoj predstavitelej 2 ijunja 1999. *Odobren Sovetom Respubliki* 24.06.1999. URL : https://kodeksy-by.com/ugolovnyj_kodeks_rb.htm. [in Russian].

13. Criminal Code of Ukraine 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. [in Ukrainian].

14. Criminal Code of Georgia (1999, amended 2019). URL : https://www.legislationline.org/download/id/8540/file/Georgia_CC_2009_amAug2019_en.pdf. [in English].

15. Criminal Code of the Republic of Uzbekistan. URL : <https://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/8931>. [in English].

16. Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. URL : https://www.legislationline.org/download/id/8260/file/Kazakhstan_CC_2014_2016_en.pdf. [in English].

17. Criminal Code of the Kyrgyz Republic. URL : https://www.legislationline.org/download/id/4221/file/Kyrgyzstan_CC_1997_%20am_2006_en.pdf. [in English].

18. Criminal Code of the Republic of Tajikistan. URL : https://www.legislationline.org/download/id/8915/file/Tajikistan_CC_1998_am2020_en.pdf. [in English].

19. The Criminal Code of the Russian Federation No. 63-Fz Of June 13, 1996. URL : https://www.legislationline.org/download/id/4247/file/RF_CC_1996_am03.2012_en.pdf. [in Russian].

20. Hrestomatija po istorii gosudarstva i prava zarubezhnyh stran Novoe i novejshee vremja (1999). Krashennikova N. A. (Ed.) Moskva : Zercalo. [in Russian].

21. Codul penal al Republicii Moldova nr.985-XV din 18.04.2002. Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 13.09.2002, nr.128-129/1012. URL : https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=109495&lang=ro. [in Romanian].

Стаття надійшла до редакції 12.09.2021

Кирица В., доктор права, доцент, доцент кафедри уголовного права и криминологии Академии «Stefan cel Mare» Министерства внутренних дел Республики Молдова (г. Кишинев, Республика Молдова)

ЗАХВАТ ЗАЛОЖНИКОВ И ДРУГИЕ ДЕЯНИЯ ПРОТИВ СВОБОДЫ ЛИЧНОСТИ ПО УГОЛОВНОМУ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН

Статья посвящена актуальной проблеме – сравнительному анализу уголовной ответственности за преступления против свободы личности по законодательству зарубежных стран. Отмечено, что преступные деяния, связанные с захватом заложников, признаны особо опасными во всем цивилизованном мире. Действующее законодательство большинства стран предусматривают уголовную ответственность за захват заложников, похищение человека и незаконного лишения свободы. Обосновано, что в уголовном законодательстве некоторых стран не всегда различаются между собой понятия «захват заложников», «похищение человека» и «незаконное лишение свободы».

Сделан вывод, что в некоторых государствах, помимо ответственности за похищение человека и незаконное лишение свободы, предусмотрена и отдельная норма, предусматривающая ответственность за захват заложников. В Уголовных кодексах других государств, напротив, преступления, связанные с похищением человека, включают в себя и захват заложников.

Ключевые слова: захват заложников, похищение человека, незаконное лишение свободы,отягчающие обстоятельства, национальное уголовное законодательство, уголовная ответственность.

Кіріца В., доктор права, доцент, доцент кафедри кримінального права та кримінології Академії «Ștefan cel Mare» Міністерства внутрішніх справ Республіки Молдова (м. Кишинів, Республіка Молдова)

ЗАХОПЛЕННЯ ЗАРУЧНИКІВ ТА ДЕЯКІ ДІЇ ПРОТИ СВОБОДИ ОСОБИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ

Стаття присвячена актуальній проблемі – порівняльному аналізу кримінальної відповідальності за злочини проти свободи особи за законодавством зарубіжних країн. Зауважено, що протиправні діяння, пов'язані із захопленням заручників, визнані особливо небезпечними в усьому цивілізованому світі.

Автором проаналізовано кримінальне законодавство Республіки Молдова та положення кримінального законодавства деяких зарубіжних країн, а саме: України, Румунії, Сполучених Штатів Америки, Китайської Народної Республіки, Федеративної Республіки Німеччини, Французької Республіки, Королівства Іспанії, Швейцарської Конфедерації, Королівства Данії, Королівства Швеції, Естонської Республіки, Російської Федерації, Азербайджанської Республіки, Республік Білорусь, Казахстан, Таджикистан тощо.

Зазначено, що чинне законодавство більшості країн передбачає кримінальну відповідальність за захоплення заручників, викрадення людини та незаконне позбавлення волі. Обґрунтовано, що кримінальне законодавство Республіки Молдова, України, Республіки Узбекистан, на відміну від законів вищезазначених держав, не передбачає можливості звільнення від кримінальної відповідальності за захоплення заручників або викрадення особи. Покарання за захоплення заручників у більшості держав-членів СНД є досить суворим. За скоєння незаконного позбавлення волі зазвичай передбачається більш м'яке покарання. Смертна кара за захоплення заручників з особливо обтяжуючими обставинами передбачена лише Кримінальним кодексом Республіки Таджикистан. Цей же Кодекс також передбачає максимальний термін ув'язнення за захоплення заручників та викрадення особи строком на двадцять років, а за незаконне позбавлення волі – на десять років.

Зауважено, що в кримінальному законодавстві деяких країн не завжди розрізняють між собою поняття «захоплення заручників», «викрадення людини» і «незаконне позбавлення волі». Зроблено висновок, що в деяких державах, крім відповідальності за викрадення людини та незаконне позбавлення волі, передбачена й окрема норма, що передбачає відповідальність за захоплення заручників. У Кримінальних кодексах інших держав, навпаки, злочини, пов'язані з викраденням людини, включають і захоплення заручників.

Ключові слова: захоплення заручників, викрадення людини, незаконне позбавлення волі, обтяжуючі обставини, кримінальне законодавство, кримінальна відповідальність.

DOI: 10.33766/2524-0323.95.107-117
УДК 343:97

Медицький І. Б., доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри політики у сфері боротьби зі злочинністю і кримінального права навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника (м. Івано-Франківськ, Україна)

e-mail: ibm78@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6720-6658>

ДОПОМОГА ПОТЕРПЛИМ ВІД ЗЛОЧИНІВ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ТА НАЦІОНАЛЬНІ ПЕРСПЕКТИВИ

У статті, на основі досвіду США та європейських держав, а також досвіду країн пострадянського періоду, узагальнено підходи щодо правової регламентації питань, пов'язаних із компенсаційними механізмами допомоги потерпілим від злочинів. Констатовано необхідність зміщення вектору суспільної практики протидії злочинності в напрямку посилення захисту прав та інтересів потерпілих. Окреслено шляхи удосконалення вітчизняного законодавства, зокрема, у частині створення та функціонування державного Фонду компенсації шкоди потерпілим від умисних насильницьких злочинів.

Ключові слова: протидія злочинності, наслідки злочинності, потерпілий від злочину, жертва злочину, компенсація, реституція.

Постановка проблеми. Суспільна практика протидії злочинності потребує максимально можливого відновлення порушених злочинними проявами прав і інтересів громадян, передусім шляхом запровадження економіко-правових механізмів, що відповідають сформованим міжнародним стандартам. Законодавчий механізм соціальної, матеріальної, правової, психологічної, медичної чи іншої допомоги; пошук бюджетних чи позабюджетних шляхів реалізації запропонованих заходів – ці та інші питання продиктовані до їх невідкладного розв'язання вимогами сучасного правозастосування.

Діяльність органів кримінальної юстиції в питанні забезпечення відшкодування завданих потерпілим збитків не має підстав вважати ефективною повною мірою. За даними Генеральної прокуратури України, у 2020 р. від кримінальних правопорушень потерпіло 234 816 осіб, з них 91 744 – від тяжких та особливо тяжких злочинів, тоді як, згідно зі Звітом про роботу прокурора за означений період, представництво інтересів громадян з питань відшкодування заподіяної кримінальними правопорушеннями шкоди в кримінальному судочинстві здійснюється лише у 1 185 судових справах. Заявлено позовів на суму 739 640 тис. грн., підлягає виконанню за рішеннями звітного року – 13 814 тис. грн., реально виконано рішень суду упродовж звітного року на суму 1 092 тис. грн.¹

¹ Див.: Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі (січень-грудень 2020 року). URL : https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=114140&libid=100820&c=edit&c=fo; Звіт про роботу прокурора за 12 місяців 2020 року. URL : https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=114137&libid=100820&c=edit&c=fo. (дата звернення: 25.05.2021).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемність відшкодування/компенсації завданої потерпілим унаслідок злочинної поведінки шкоди (їх кримінально-правові, процесуальні, кримінологічні аспекти) була предметом чисельних наукових пошуків, у тому числі С. Є. Абламського, О. А. Банчука, І. О. Дмитрієвої, Є. М. Карпенка, М. А. Мусаєва, М. В. Сенаторова, В. О. Тулякова, Н. А. Хмельової, С. В. Юношева та ін. Продовжують, проте, й надалі залишатися дискусійними питання сфери дії політики компенсаційних виплат (усім без винятку потерпілим від злочинних проявів чи лише окремим їх категоріям); правових підстав регламентації (на рівні окремих спеціалізованих нормативно-правових документів чи шляхом внесення відповідних змін до процесуальних законів); створення та функціонування фондів відповідних відшкодувань (їх відомчої належності, джерел наповнюваності тощо) та ін.

Означена проблематика є цікавою для дослідження також і в контексті з'ясування обсягу наслідків злочинності, структуру яких утворює не тільки матеріальний еквівалент шкоди фізичному та психологічному здоров'ю громадян, але й вимушена реакція суспільства та держави, втілена в затратах на організацію протидії злочинності та запобігання злочинним проявам.

Формулювання цілей. Стаття має за мету узагальнення зарубіжного досвіду економіко-правової допомоги потерпілим від злочинів особам та формулювання відповідних пропозицій щодо напрямів подальшого удосконалення вітчизняного законодавства.

Виклад основного матеріалу. У США здобутком прийнятого у 1984 р. закону «Про жертви злочину» стало створення Федерального фонду допомоги жертвам. Компенсації в більшості штатів виплачують за фізичну шкоду від насильницьких злочинів та містять витрати на медичну допомогу, відшкодування тимчасової втрати працездатності та заробітку. Право на отримання державної компенсації мають безпосередні потерпілі, їхні родичі, а також ті, хто намагався припинити правопорушення та затримати злочинця [1, с. 118]. Основне призначення Фонду – додаткове (до витрат штатів) фінансування двох головних національних програм. Перша з них направлена на розширення мережі та сфери послуг для жертв злочинів, що надаються державними, громадськими та приватними організаціями. Друга програма спрямована на забезпечення штатів додатковими засобами для виплати потерпілим власне державної компенсації спричиненої шкоди. Федеральний фонд допомоги жертвам (як і аналогічні фонди на рівні штатів) акумулює фінансові засоби не за рахунок стягуваних державою податків, а із загальної суми призначених штрафів у вигляді покарань, застав, різноманітного мита, зборів та судових витрат, що сплачуються правопорушниками [2, с. 213-214]. Станом на серпень 2010 р. розмір Фонду складав 4 млрд. доларів США [3, с. 117].

У *Великобританії* існують дві форми компенсації потерпілим від злочинної поведінки особам: 1) виплати винуватим суб'єктом за вироком суду; 2) компенсація з державного фонду. Причому, як і в США, не має значення, чи був хто-небудь

затриманий, чи визнаний винуватим за вироком суду. У будь-якому випадку жертва має право на компенсацію за рахунок державних коштів. Розміри компенсаційних виплат визначені спеціальною інструкцією МВС (1988 р.) та пов'язуються із тяжкістю спричиненої шкоди [2, с. 214].

Згідно з положеннями Закону про відшкодування завданої злочином шкоди (1995 р.), схема відшкодування завданої злочином шкоди передбачає такі види відшкодувань: 1) нормована компенсація – у визначеному для конкретних видів тілесних ушкоджень розмірі; 2) компенсація в разі втрати працездатності на термін понад 28 тижнів – у розмірі нормативної компенсації, збільшеної на суму втраченого доходу і заробітку; 3) компенсація у зв'язку з каліцтвом, яке спричинило смерть потерпілого, що виплачується для відшкодування вартості послуг на похорон, а також на утримання осіб, які перебували на утриманні померлого (його самотнього подружжя, непрацездатних батьків, дітей віком до 18 років і т. ін.) [5, с. 24-26]. Крім того, у Великобританії існує Служба відшкодування завданої злочином шкоди, у віданні якої перебуває спеціальний фонд, створений для надання відшкодування потерпілим від злочинів навіть неістотної шкоди, що не підпадає під затверджені тарифи загального порядку. Уряд виділяє щороку близько 500 000 фунтів стерлінгів на відшкодування шкоди потерпілим від злочинів [5, с. 26-27].

У ФРН відшкодування за рахунок коштів держави надається потерпілим від умисних насильницьких дій, у тому числі діянь, що мають характер сексуального насильства. Наявність фізичної або психічної шкоди в результаті нападу є необхідною умовою для одержання відшкодування. Виплати здійснюються незалежно від наявності заяви жертви до органу правопорядку та незалежно від завершення досудового розслідування, адже достатнім є сам факт відкриття провадження [6, с. 191].

Закон ФРН про відшкодування жертвам насильницьких дій (1985 р.) закріплює п'ять рівнів наслідків ушкоджень, із встановленням яких держава пов'язує виплату одноразової допомоги постраждалим особам – від 714 до 14 976 євро. Втрата кількох кінцівок чи втрата кінцівок у комбінації із ушкодженням органів чуттів або комбінації із ушкодженням мозку або в разі тяжких опіків є підставою для одноразової виплати в розмірі 25 632 євро; у випадку смерті потерпілої особи одноразову виплату отримують її родичі, яка становить: для повних сиріт – 2 364 євро, для сиріт – 1 272 євро, для інших випадків – 4 488 євро. Відповідне фінансове забезпечення надає Земля (як федеральна одиниця – І. М.), на території якої мало місце спричинення шкоди, у випадку неможливості встановлення цієї обставини носієм витрат є Земля, на території якої постраждалий мав на момент вчинення діяння місце проживання або звичайного перебування. За відсутності в постраждалого відповідного місця проживання або звичайного перебування, витрати покладаються на Федерацію [5, с. 157-158].

У Франції потерпілі від злочинів мають право на компенсацію завданої їм злочином шкоди від держави до того моменту, коли злочинець постане перед судом. У подальшому держава порядку регресу стягує із засудженого всі витрати у зв'язку із виплатою збитку потерпілому [2, с. 214]. Кримінально-процесуальні норми передбачають компенсацію за юридичну допомогу особам, що стали жертвами крадіжки чи шахрайства. Аналогічна компенсація здійснюється й потерпілим від на-

сильницьких злочинів, але збитки і тієї, й іншої категорії потерпілих повинні лягати в шкоді або скороченні доходів, у збільшенні витрат або настанні професійної непрацездатності [8, с. 197].

Відповідно до положень Карного кодексу, відшкодуванню підлягають: 1) шкода, завдана внаслідок застосування до особи насильства, що мало фізичний чи сексуальний характер; 2) витрати на лікування та втрату доходу (якщо внаслідок вчинення злочину особа втратила працездатність, строком не менше ніж на один місяць); 3) витрати на утримання внаслідок смерті потерпілого-годувальника. Право на відшкодування шкоди мають громадяни Франції, у тому числі в тих випадках, коли злочин було вчинено за кордоном, а також громадяни держав-членів ЄС або країн, з якою Франція підписала міжнародний договір за умови, що злочин було вчинено на території Франції. У Франції також функціонує Гарантійний фонд для потерпілих від терористичних актів та інших злочинів, який отримує фінансування наступним чином: 1) 75 % коштів надходить від разової сплати у розмірі 3,30 євро при укладенні кожного договору страхування товарів, придбаних у юридичної особи, що розміщується у Франції; 2) 20 % коштів надходить від сплати штрафів засудженими за вчинення злочинів; 3) 5 % коштів надходять разом з іншими інвестиціями Фонду [5, с. 15-16].

У Карному кодексі Австрії інститут відшкодування завданої злочином шкоди використано як пробачінну умову в випадку умовного звільнення від покарання, умовно-дострокового звільнення від відбування покарання у вигляді позбавлення волі, умовного звільнення від відбування примусового заходу, пов'язаного з позбавленням волі у формі вказівки винуватій особі в період строку випробування відшкодувати своїми силами завдану злочином шкоду. Також в Австрії діють державний та неурядові механізми, покликані здійснювати виплати потерпілим від злочинів. Так існує урядова програма, яка надає фінансову допомогу для громадян країн Європейського економічного простору, які є жертвами злочинів. У цьому випадку компенсація здійснюється Федеральною соціальною службою, джерелом фінансування діяльності якої в основному є штрафи, які накладаються і стягуються із засуджених осіб. Крім того, у країні діє «Weisser Ring» – незалежна некомерційна організація, яка надає допомогу і відшкодування жертвам злочинів, у тому числі іноземним громадянам. Фонд має інші джерела наповнення – грошові внески його членів і спонсорська допомога [5, с. 13]. Законом Австрійської Республіки про надання допомоги жертвам злочинів (1972 р.) передбачено такі різновиди допомоги, як: відшкодування втраченого заробітку або утримання; лікування, у тому числі кризове лікування психологами; ортопедичне забезпечення; медична, професійна та соціальна реабілітація; доплати за догляд, доплати сліпим; відшкодування витрат на поховання; одноразове й наперед визначене відшкодування моральної шкоди; додаткові послуги, що залежать від рівня доходів [5, с. 165-167].

Заходи допомоги потерпілим від злочинів у Бельгії визначені в Законі «Про податки та інші заходи» (1985 р.). У Бельгії існує спеціальний фонд, з якого потерпілі від злочинів отримують грошове відшкодування від держави, який фінансується Міністерством юстиції. Відшкодуванню самому потерпілому підлягає: моральна шкода, що призвела до тимчасової або постійної непрацездатності; медичні

витрати, у тому числі на протези, препарати тощо; тимчасова або постійна інвалідність; втрата або скорочення доходів унаслідок тимчасової або постійної непрацездатності; етична шкода тощо. Якщо особу злочинця встановлено, потерпілий повинен спочатку спробувати отримати відшкодування від нього через подання цивільного позову [6, с. 191-192].

У *Нідерландах* аналізовані моменти врегульовані кримінальним та кримінальним процесуальним законодавством, а також Законом про посилення становища потерпілого в кримінальному провадженні (2009 р.). Потерпілий може звертатися із вимогою про відшкодування шкоди як на стадії досудового розслідування, так і під час судового провадження. У випадку припинення провадження, потерпілий має право звертатися із позовом у порядку цивільного судочинства [6, с. 192]. Джерелом фінансування виплат з Фонду відшкодування шкоди від насильницьких злочинів, підзвітного Міністерству юстиції Нідерландів, є державні кошти. Відшкодування з Фонду, як правило, у повному обсязі не покриває завданих збитків, що пов'язано з обмеженістю грошових ресурсів та принципом розумності [5, с. 20].

Фонд допомоги жертвам злочинів існує в *Польщі*, джерелами якого є кошти, що надходять за рішенням судів як відшкодування збитку, благодійні внески. Також фонд надає допомогу не лише своїм громадянам, а й іноземцям, які постраждали на території Польщі від майнових злочинів та злочинів проти особи [7, с. 125-126].

У правовій системі *Чехії* захист прав потерпілих від злочинів, у тому числі відшкодування шкоди, завданої їм унаслідок вчинення карного діяння, регулюється положеннями Карного кодексу, Кодексу карного провадження і Закону про жертв карних діянь від 2013 року. Потерпілий має право на відшкодування: 1) збитків (наприклад, компенсації витрат на лікування, вартості пошкоджень автомобіля, викрадених предметів, витрат, завданих непрацездатністю тощо); 2) моральної шкоди; 3) вартості безпідставного збагачення, що було отримане злочинцем унаслідок вчинення ним карного діяння щодо окремої особи. Держава надає відшкодування, яке включає суму втраченого доходу і доведені витрати на лікування, а також витрати на поховання у випадку смерті потерпілого. Відшкодування здійснюється або у вигляді одноразової суми або як сума, еквівалентна доведеної сумі втраченого заробітку, витрат на лікування, витрат на поховання тощо. Суми, отримані як відшкодування збитків потерпілим з інших джерел (наприклад, від страхової компанії), враховується з цієї суми [5, с. 31-33].

Держави СНД. У *Республіці Білорусь* прийнята Концепція захисту жертв злочинної діяльності (20.01.2006 р.) визначила основні підходи до побудови системи попередження впливу наслідків злочинної діяльності на населення, звівши їх до такого: 1) регламентація на законодавчому рівні питань, що стосуються захисту потенційних жертв від злочинних посягань, із зазначенням заходів профілактики, спрямованих на зменшення ризику стати жертвою злочину; 2) покладення організації соціального захисту і реабілітації потерпілих від злочинної діяльності на відповідні місцеві виконавчі і розпорядчі органи; 3) підготовка проекту закону Республіки Білорусь «Про правовий статус жертв злочинної діяльності»; 4) впровадження у правоохоронну практику передових форм і методів профілактики впливу наслідків злочинної діяльності, надання громадянам, які володіють підвищеним впливом наслідків злочинної діяльності, фінансової підтримки у придбанні технічних засобів

самозахисту від злочинних посягань; 5) регулярне здійснення обліку та моніторингу рівня впливу наслідків злочинної діяльності на населення в країні та її регіонах, проведення періодичних опитувань населення з метою виявлення справжніх масштабів впливу наслідків злочинної діяльності на населення і оцінки діяльності органів, що ведуть кримінальний процес, щодо попередження злочинності і такого впливу; 6) необхідність пошуку оптимальних наукових методик визначення грошових еквівалентів заподіяної в результаті злочинів потерпілим майнової, фізичної і моральної шкоди [9].

Проте більшість передбачених Концепцією заходів так і залишилися нереалізованими, на що вказують білоруські дослідники [10].

Положення прийнятого в Молдові закону «Про реабілітацію жертв злочинів» (29.07.2016 р.) передбачають надання жертвам злочинів спектру послуг з інформаційної, психологічної, юридичної чи фінансової підтримки уповноваженими суб'єктами. Право на отримання фінансової компенсації обмежене відповідним колом деліктів (убивства, тілесні ушкодження, торгівля людьми, статеві злочини, отримання послуг дитячої проституції та ін.), поведінкою жертви злочину (у ряді випадків фінансова допомога виключається), територіальною юрисдикцією Республіки Молдова. При визначенні розміру фінансової компенсації до уваги беруть: а) витрати на госпіталізацію, лікування або інші пов'язані з лікуванням витрати, понесені жертвою злочину; б) пошкодження окулярів, контактних лінз, зубних протезів та інших предметів, що заповнюють функціональність окремих частин тіла людини; в) шкоду, заподіяну знищенням, пошкодженням чи відібранням майна жертви; г) збиток, заподіяний завданою злочинними діями втраченою працездатності; д) у разі смерті жертви злочину – витрати на її поховання [11]. Окрім указанного закону, жертви злочинної поведінки користуються допомогою на умовах Закону про запобігання та припинення торгівлі людьми (20.10.2005 р.), Закону про запобігання та припинення насильства в сім'ї (01.03.2007 р.). Значний потенціал притаманний таким нормативним документам, як: Рамкове положення про організацію та функціонування Служби з надання допомоги та захисту жертв торгівлі людьми (постанова уряду Республіки Молдова від 30.12.2015 р. № 898), Інструкція по механізму міжсекторіального співробітництва в області виявлення, оцінки, направлення, допомоги та моніторингу дітей – жертв та потенційних жертв насильства, зневаги, експлуатації та торгівлі (постанова уряду Республіки Молдова від 08.04.2014 р. № 270), Типове положення про організацію та функціонування центрів реабілітації жертв насильства в сім'ї (постанова уряду Республіки Молдова від 22.02.2010 р. № 129) та ін.

Відшкодування шкоди, завданої потерпілому внаслідок вчинення злочину, відповідно до законодавства *Естонської Республіки*, здійснюється як шляхом здійснення державою виплат, так і в порядку кримінального провадження шляхом застосування медіаційних процедур. Закон «Про допомогу потерпілим» (17.12.2003 р.) розрізняє матеріальну допомогу як різновид послуги з підтримки потерпілої особи (від недбалства, жорстокого поводження або фізичного, психологічного чи сексуального насильства) та відшкодування потерпілим від насильницьких злочинів, унаслідок яких особа помирає, отримує тяжку шкоду для здоров'я чи його розлад тривалі-

стю не менше шести місяців. Сума відшкодування визначається на підставі інформації про матеріальну шкоду: 1) у зв'язку із втратою працездатності; 2) з огляду на лікування; 3) завдану смертю потерпілого; 4) завдану допоміжним засобам, що виконують окремі функції тіла чи предметів одягу; 5) що складається з витрат на поховання. Розмір відшкодування встановлено на рівні 80 % від завданої матеріальної шкоди і не повинен перевищувати 9 590 євро [12].

У Російській Федерації їй досі не прийнято спеціального акту про допомогу жертвам злочинів та не створено державних чи громадських фондів допомоги, хоча проєкт Федерального закону «Про потерпілих від злочинів» був розроблений у 2012 р., а Положення про Державний фонд допомоги жертвам насильницьких злочинів – ще у 1998 р. Конституційний Суд РФ у своєму визначенні від 27.12.2005 р. № 523-0 сформулював правову позицію про те, що держава бере на себе відповідальність за дії третіх осіб, виступаючи тим самим гарантом відшкодування шкоди потерпілим. Це означає, що держава в даному випадку бере на себе компенсацію заподіяної шкоди як орган, що діє в публічних інтересах, який має на меті підтримку соціальних зв'язків, збереження соціуму. Організуючи систему компенсацій, держава виступає не як особа, що спричинила шкоду (що вимагало б повного відшкодування заподіяної шкоди) і не як боржник по деліктних зобов'язаннях, а як публічний орган, що виражає загальні інтереси, і як розпорядник бюджету, що створюється та витрачається в спільних інтересах [13, с. 193].

Відсутність спеціалізованого нормативного акту, який регламентував би суспільні відносини, пов'язані із допомогою (реабілітацією) жертв злочинних посягань, спостерігається в законодавстві ряду держав пострадянського простору. Чинна ситуація відображає державницькі спроби радше точкового, а не повноцінного розв'язання посталої соціально-правової проблеми, шляхом відповідного сприяння жертвам – учасникам кримінального судочинства або потерпілим від окремих категорій деліктів: постанови Кабінету Міністрів Республіки Азербайджан «Про затвердження Положення про фонд допомоги жертвам торгівлі людьми» (2006 р.), «Про затвердження Правил здійснення соціальної реабілітації жертв торгівлі людьми» (2006 р.); закон Республіки Казахстан «Про фонд компенсації потерпілим» (2018 р.); закон Киргизької Республіки «Про захист прав учасників кримінального судочинства» (2006 р.); закон Республіки Таджикистан «Про протидію торгівлі людьми та надання допомоги жертвам торгівлі людьми» (2014 р.); постанова уряду Республіки Таджикистан «Про затвердження типового положення про центри підтримки та допомоги жертвам торгівлі людьми» (2007 р.); закон Республіки Туркменістан «Про протидію торгівлі людьми» (2016 р.); постанова Кабінету Міністрів Республіки Узбекистан «Про утворення республіканського реабілітаційного центру з надання допомоги жертвам торгівлі людьми» (2008 р.).

Висновки. Очевидною є потреба в прийнятті відповідного закону та підзаконних актів, скерованих на деталізацію його положень (передусім, у частині створення Фонду компенсації потерпілим від умисних насильницьких злочинів). Базовими для цього визначено такі вектори: 1) компенсація повинна здійснюватися потерпілим від умисних насильницьких злочинів, матеріальною підставою яких є спричинення винятково фізичної шкоди. Це зумовлено необхідністю виконання

взятих на себе міжнародних зобов'язань (Європейська конвенція щодо відшкодування збитку жертвам насильницьких злочинів), а також врахуванням об'єктивних можливостей забезпечення відповідного фінансування. Держава не може проголосити зобов'язання компенсувати шкоду від усіх без винятку актів кримінально протиправної поведінки, а потім зіштовхнутися із браком відповідних фінансових інструментів; 2) підпорядкування Фонду слід закріпити за Міністерством юстиції України, яке володіє найбільшим ресурсом, засобами та можливостями повноцінної перевірки та адміністрування інформації, як підстави для виплат; з уникненням випадків недобросовісних звернень та шахрайств (запити з посиланнями на насильницький злочин, якого у дійсності не було; вказівка на більш тяжку шкоду, ніж справді завдана; завищена вартість речі або неіснуючі збитки; неправдиві свідчення і т. ін.); 3) джерелами формування Фонду компенсації шкоди потерпілим від умисних насильницьких злочинів не повинні виступати кошти бюджету, призначені для реалізації конкретних соціальних програм тощо. Мова повинна йти лише про потенційні надходження у вигляді фінансових санкцій до правопорушників (штрафи, застави, додаткові податки на користь жертв злочинів, мито, збори та судові витрати тощо).

Використані джерела:

1. Мусаев М. А. Принципы международных пактов о защите жертв преступлений и их отражение в отечественном законодательстве и практике правоприменения. *Современное право*. 2012. № 2. С. 115-122. URL : https://elibrary.ru/download/elibrary_17365_053_41689736.PDF).

2. Юношев С. В. Государственные компенсации жертвам преступлений: зарубежный опыт и российские перспективы. *Вестник Самарского государственного университета*. 2014. № 11-2(122). С. 212-219. URL : https://elibrary.ru/download/elibrary_22805589_17806832.pdf.

3. Андрусенко С. П., Власов И. С. Государственная компенсация вреда как способ судебной защиты жертв преступлений в США. *Журнал зарубежного законодательства и правоучения*. 2018. № 4(71). С. 115-122. URL : https://elibrary.ru/download/elibrary_3558_6260_55949990.pdf.

4. Мусаев М. А. Об условиях и порядке возмещения вреда жертвам преступлений за счет государства. *Современное право*. 2012. №1. С. 103-107. URL : https://elibrary.rudownload/elibrary_17417071_44043557.pdf.

5. Відшкодування потерпілим від насильницьких злочинів: європейські стандарти і зарубіжне законодавство / О. А. Банчук, І. О. Дмитрієва, Б. В. Малишев, З. М. Сайдова; за заг. редакцією О. А. Банчука. Київ : Москаленко О. М., 2015. 268 с.

6. Карпенко Є. М. Міжнародний досвід відшкодування шкоди потерпілому як одна з форм запобігання злочинам. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 1(62). С. 190-196.

7. Хмельова Н. А. Проблеми реалізації прав потерпілих від злочину осіб на відшкодування шкоди державою. *Проблеми законності*. 2015. Вип. 129. С. 122-129.

8. Селедникова О. Н. Защита имущественных прав потерпевшего от преступления по законодательству зарубежных стран. *Научное обозрение. Серия 1: Экономика и право*. 2012. № 5. С. 195-203. URL : https://elibrary.ru/download/elibrary_18261833_89393746.pdf.

9. О Концепции защиты жертв преступной деятельности: постановление Совета Министров Республики Беларусь от 20.01.2006 г. № 74. URL : [http://pravo.by/document/?Guid=2012&oldDoc=2006-19/2006-19\(052-082\).pdf&oldDocPage=11](http://pravo.by/document/?Guid=2012&oldDoc=2006-19/2006-19(052-082).pdf&oldDocPage=11). (дата звернення: 06.05.2020).

10. Стаценко В. Г. Международно-правовые стандарты обеспечения прав жертв преступления и национальное законодательство. *Проблемы укрепления законности и правопорядка: наука, практика, тенденции*. 2013. № 6. С. 374. URL : https://elibrary.ru/download/elibrary_21234066_27389657.pdf; Стаценко В. Г. О совершенствовании правового обеспечения защиты жертв преступной деятельности. *Актуальные проблемы сравнительного правоведения: теория и практика. Сборник научных статей*. (Витебск, 21-22 апреля 2017 г.). С. 261. URL : https://elibrary.ru/download/elibrary_29223777_13358743.pdf.

11. О реабилитации жертв преступлений: закон Республики Молдова от 29.07.2016 г. №137. URL : https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=105870&lang=ru. (дата звернення: 12.05.2020).

12. Про допомогу потерпілим: Закон Естонської Республіки від 17.12.2003 р. URL : <https://www.riigiteataja.ee/akt/13227600?leiaKehtiv>. (дата звернення: 13.05.2020).

13. Хасаншина Р. Г., Муратова Н. Г. Проблемы совершенствования компенсационных механизмов защиты прав потерпевших от преступлений в свете общепризнанных норм и принципов международного права. *Вестник Удмуртского университета. Экономика и право*. 2014. Т. 24. Вып. 4. С. 190-196. URL : https://kpfu.ru/staff_files/F2052771820/PROBLEMY_SOVERSHENSTVOVANIYA_KOMPENSACIONNYH_MECHANIZMOV.pdf. (дата звернення: 13.05.2020).

References:

1. Musaev, M. A. (2012) Printsipy mezhdunarodnykh paktov o zashchite zhertv prestupleniy i ikh otrazhenie v otechestvennom zakonodatel'stve i praktike pravoprimeneniya. *Sovremennoe pravo – Moving right, 2*, 115-122. URL : https://elibrary.ru/download/elibrary_17365053_41689736.PDF. [in Russian].

2. Yunoshev, S. V. (2014) Gosudarstvennye kompensatsii zhertvam prestupleniy: zarubezhnyy opyt i rossiyskie perspektivy. *Vestnik Samarskogo gosudarstvennogo univer siteta - Westman of the Samarsk Gosournd University, 11-2 (122)*, 212-219. [in Russian].

3. Andrusenko, S. P., Vlasov, I. S. (2018) Gosudarstvennaya kompensatsiya vreda kak sposob sudebnoy zashchity zhertv prestupleniy v SSHA. *Zhurnal zarubezhnogo zakonodatel'stva i pravovedeniya - The magazine of foreign legislation and regulations, 4(71)*, 115-122. [in Russian].

4. Musaev, M. A. (2012) Ob usloviyakh i poryadke vozmeshcheniya vreda zhertvam prestupleniy za schet gosudarstva. *Sovremennoe pravo – Moving right, 1*, 103-107. URL: https://elibrary.ru/download/elibrary_17417071_44043557.pdf. [in Russian].

5. Vidshkoduvannya poterpilym vid nasylnytskykh zlochyniv: yevropeiski standarty i zarubizhne zakonodavstvo (2015) / O. A. Banchuk, I. O. Dmytriieva, B. V. Malyshev, Z. M. Saidova (Eds.). O. A. Banchuka (Ed.) Kyiv : Moskalenko O. M. [in Ukrainian].

6. Karpenko, Ye. M. (2018) Mizhnarodnyi dosvid vidshkoduvannya shkody poterpilomu yak odna z form zapobihannia zlochynam. *Pravovyi chasopys Donbasu - Legal magazine of the Donbass, 1(62)*, 190-196. [in Ukrainian].

7. Hmelova, N. A. (2015) Problemy realizatsii prav poterpilykh vid zlochynu osib na vidshkoduvannya shkody derzhavoiu. *Problemy zakonnosti – Problems of legality, issue 129*, 122-129. [in Ukrainian].

8. Selednikova, O. N. (2012) Zashchita imushchestvennykh prav poterpivshego ot prestupleniya po zakonodatel'stvu zarubezhnykh stran. *Nauchnoe obozrenie. Seriya 1: Ekono mika*

i pravo – Economics and Law, 5, 195-203. URL : https://elibrary.ru/download/elibrary_18261833_89393746.pdf. [in Russian].

9. O Kontseptsii zashchity zhertv prestupnoy deyatel'nosti: postanovlenie Soveta Ministrov Respubliki Belarus' ot 20.01.2006 g. № 74. (2006) N. p. URL: [http://pravo.by/document/?guid=2012&oldDoc=2006-19/2006-19\(052-082\).pdf&oldDocPage=11](http://pravo.by/document/?guid=2012&oldDoc=2006-19/2006-19(052-082).pdf&oldDocPage=11). [in Russian].

10. Statsenko, V. H. (2013) Mezhdunarodno-pravovoye standarty obespecheniya prav zhertv prestupleniya y natsyonalnoe zakonodatelstvo. *Problemy ukrepleniya zakonno-sty y pravo poriadka: nauka, praktyka, tendentsyy – Problems of strengthening law and order: science, practice, trends*. 6, 374. URL : https://elibrary.ru/download/elibrary_21234066_27389657.pdf; Statsenko, V. H. O sovershenstvovanyu pravovoho obespecheniya zashchyty zhertv prestupnoi deia-telnosti. *Aktualnye problemy sravnytel'nogo pravovedeniya: teoriya y praktyka. Sbornyk nauchnykh statei. (Vytebsk, 21-22 aprilia 2017 h.)*. - *Actual problems of comparative jurisprudence: theory and practice. Collection of scientific articles. (Vitebsk, April 21-22, 2017)*, 261. URL : https://elibrary.ru/download/elibrary_29223777_13358743.pdf. [in Russian].

11. O reabilitatsii zhertv prestupleniy: zakon Respubliki Moldova ot 29.07.2016 g. № 137. (2016) N. p. URL : https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=105870&lang=ru. [in Russian].

12. Pro dopomohu poterpilym: Zakon Estonskoi Respubliki vid 17.12.2003 r. URL : <https://www.riigiteataja.ee/akt/13227600?leiaKehtiv>. [in Ukrainian].

13. Hasanshina, R. G., Muratova, N. G. (2014) Problemy sovershenstvovaniya kompensatsionnykh mekhanizmov zashchity prav poterpeshikh ot prestupleniy v svete obshchepriznannykh norm i printsipov mezhdunarodnogo prava. *Vestnik Udmurtskogo universiteta. Ekonomika i pravo – Economics and Law*, vol. 24, issue 4, 190-196. URL : https://kpfu.ru/staff_files/F2052771820/PROBLEMY_SOVERSHENSTVOVANIYa_KOMPENSACONNYH_MEKANIZMOV.pdf. [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 15.05.2021

Медицкий И. Б., доктор юридических наук, доцент, доцент кафедры политики в сфере борьбы с преступностью и уголовного права учебно-научного Юридического института Прикарпатского национального университета имени В. Стефанюка (г. Ивано-Франковск, Украина)

ПОМОЩЬ ПОТЕРПЕВШИМ ОТ ПРЕСТУПЛЕНИЙ: МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ РЕГЛАМЕНТАЦИИ И НАЦИОНАЛЬНЫЕ ПЕРСПЕКТИВЫ

В статье, на основе опыта США и европейских государств, а также опыта стран постсоветского периода, обобщены подходы относительно правовой регламентации вопросов, связанных с компенсационными механизмами помощи пострадавшим от преступлений. Констатирована необходимость смещения вектора общественной практики противодействия преступности в направлении усиления защиты их прав и интересов. Определены пути совершенствования отечественного законодательства в части создания и функционирования государственного Фонда компенсации ущерба пострадавшим от умышленных насильственных преступлений.

Ключевые слова: противодействие преступности, последствия преступности, пострадавший от преступления, жертва преступления, компенсация, реституция.

Medytskiji I., Doctor of Law., Associate Professor, Associate Professor of Department of Policy in the field of Crime control and Criminal Law the Law and Educational Institute of the Precarpathian National University named after V. Stefaniuk (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

ASSISTANCE TO CRIME VICTIMS: INTERNATIONAL EXPERIENCE OF REGULATIONS AND NATIONAL PERSPECTIVES

Based on the experience of the United States and European states, as well as the experience of post-Soviet countries, the article summarizes approaches to the legal regulation of issues related to compensation mechanisms for helping victims of crime.

It is substantiated that the participation of the state in minimizing the consequences of criminal activity for victims is a socially significant and urgent problem, due, inter alia, its inability to prevent crime through effective criminal policy or the use of ineffective criminal law measures; the obligation of the state to alleviate the suffering of the victim or his dependents due to the existing ban on personal revenge; considerations of social solidarity and justice. The material resources involved in this issue should be the focus of their careful accounting and economical use. The necessity of shifting the vector of social practice of combating crime in the direction of strengthening the protection of their rights and interests is stated.

It is established that Ukraine follows the traditional path of legal development of post-Soviet states, accumulating attention to the safety of persons involved in criminal proceedings (Law of Ukraine «On Ensuring the Safety of Persons Participating in Criminal Proceedings»), or assistance to victims of certain categories crimes or types of illegal behavior (laws of Ukraine «On Combating Trafficking in Human Beings», «On Combating Terrorism»).

The ways to improve domestic legislation, in terms of the creation and functioning of the State Fund for Compensation of Damage to Victims of Intentional Violent Crimes, have been identified.

Keywords: counteraction to crime, consequences of crime, victim of crime, victim of crime, compensation, restitution.

DOI:10.33766/2524-0323.95.118-129

УДК 343.222.1:343.615.4(477)

Шамсутдінов О. В., кандидат юридичних наук, професор кафедри кримінального права, кримінального процесу та криміналістики Національної академії Служби безпеки України (м. Київ, Україна)

e-mail: sun091141@gmail.com

ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0002-9325-9227>

ОСОБЛИВОСТІ ЗМІСТУ ВИНИ В КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕННЯХ ЗІ СКЛАДНОЮ ОБ'ЄКТИВНОЮ СТОРОНОЮ (СТАТТІ 272-275, 326 КК УКРАЇНИ)

У статті досліджено питання про зміст вини як обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони складу кримінальних правопорушень зі складною об'єктивною стороною, яка передбачає діяння у формі порушення спеціальних правил безпеки та декілька альтернативних наслідків. Детально розглянуто особливості інтелектуальних і вольових моментів умисної та необережної форм вини в кримінальних правопорушеннях, передбачених статтями 272-275, 326 КК України.

Зроблено висновок про те, що при умисному порушенні спеціальних правил безпеки психічне ставлення особи до суспільно небезпечних наслідків першого порядку (створення реальної загрози) характеризується непрямим умислом або злочинною самопевністю, а до наслідків другого і третього порядку (заповдіння реальної шкоди) можливі є лише необережне ставлення винуватої особи. Аргументовано твердження, що зі злочинною недбалістю при вчиненні досліджуваних правопорушень суб'єкт ставиться як до діяння, так і до його наслідків, тобто складна форма вини виключається.

Ключові слова: вина, складна форма вини, умисел, необережність, порушення спеціальних правил безпеки, делікт створення небезпеки.

Постановка проблеми. Кваліфікація злочину є основним етапом, стрижневою ланкою застосування кримінально-правової норми, оскільки правильна юридична оцінка вчиненого особою діяння є необхідною умовою досягнення законності при відправленні правосуддя. У цьому контексті питання здійснення належної кримінально-правової оцінки дійсних внутрішніх проявів особи при вчиненні нею суспільно небезпечного діяння, а також суб'єктивного ставлення до наслідків такого діяння має istotне, а іноді й визначальне значення для правильної кваліфікації вчиненого, відмежування його від суміжних кримінальних правопорушень та призначення справедливого покарання.

У випадках, коли форма вини прямо не визначена в диспозиції конкретної кримінально-правової норми, виникає ситуація, коли науковці-правники та суб'єкти правозастосовної діяльності по-різному тлумачать що суб'єктивну ознаку, що може призвести до порушення принципу справедливості, законності та винуватості. Саме такий стан справ є характерним для диспозицій низки кримінально-правових норм, які встановлюють відповідальність за порушення спеціальних правил безпеки (ст.ст. 272-275, 326 КК України). Указані кримінальні правопорушення

належать до складних злочинів, які характеризуються наявністю двох і більше безпосередніх об'єктів, настанням різних альтернативних наслідків, залежно від чого ці кримінальні правопорушення можуть бути деліктами створення небезпеки або ж класичними злочинами з матеріальним складом.

У теорії кримінального права України та відповідній правозастосовній практиці визнано, що для таких типів злочинів також притаманна складна форма вини, коли психічне ставлення особи до вчиненого нею діяння виражається в умислі, а до наслідків – у необережності. Чітке з'ясування інтелектуальних і вольових моментів цих форм вини має велике теоретичне та практичне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням правової оцінки випадків поєднання різних форм вини присвячено праці багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема: М. І. Бажанова, Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова, Р. В. Верши, Н. О. Гуторової, В. П. Смельянова, О. М. Костенка, А. О. Пінаєва, О. Я. Светлова, С. А. Тарарухіна, М. І. Хавронюка, Є. В. Шевченка та інших, однак багато питань залишаються невирішеними та потребують подальшого вивчення. Проблеми суб'єктивної сторони злочинів, спрямованих на порушення спеціальних правил безпеки, зокрема безпеки виробництва та безпеки здоров'я населення, вивчали В. І. Борисов, С. В. Візімчук, О. П. Горох, М. С. Грінберг, М. І. Даньшин, Г. С. Крайник, Б. А. Куринов, І. П. Лановенко, О. П. Литвин, В. К. Матвійчук, П. С. Матишевський, А. А. Музика, О. О. Пащенко, В. П. Самокиш, В. М. Смітєнко, О. А. Смик, В. Я. Тацій, В. П. Тихий, Є. В. Фесенко, М. І. Хавронюк та багато інших. Однак питання про зміст вини у таких злочинах зі складною об'єктивною стороною залишається дискусійним, єдиний підхід з цього приводу не вироблений.

Формулювання цілей. Тож метою статті є всебічне дослідження змісту вини як обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони складу кримінальних правопорушень зі складною об'єктивною стороною, яка передбачає діяння у формі порушення спеціальних правил безпеки та декілька альтернативних наслідків.

Виклад основного матеріалу. Змістовна сторона злочинної поведінки, детермінованої свідомістю і волею індивідууму, виражається в тій чи іншій формі вини, мотивах і меті вчиненого. Проте основу суб'єктивної сторони як психічної діяльності суб'єкта складає його психічне ставлення до вчиненого суспільно небезпечного діяння і його наслідків у формі умислу чи необережності. Цією основою є вина.

У теорії кримінального права поширеною є думка, що порушення будь-яких правил безпеки характеризується умислом щодо самого порушення (дії чи бездіяльності) і необережністю до настання шкідливих наслідків [1, с. 206; 2, с. 55]. Таке неоднакове суб'єктивне ставлення винної особи до діяння та його наслідків отримало назву «складної форми вини», яку іноді називають також змішаною або подвійною формою вини [2, с. 118; 3, с. 262-282].

На даному етапі розвитку науки кримінального права питання складної вини, як правило, розглядаються у контексті дослідження суб'єктивної сторони складів окремих злочинів. Зокрема, З. Г. Корчева зазначає, що злочини, пов'язані з порушенням спеціальних правил (безпеки руху, проведення будівельних робіт то

що), в усіх випадках учиняються зі складною формою вини, що стає ще очевиднішим в умовах науково-технічного прогресу [4, с. 203]. Є. В. Фесенко, як і більшість дослідників, визнає складну форму вини при вчиненні злочину, передбаченого ст. 326 КК України: він стверджує, що суб'єктивна сторона такого порушення правил характеризується виною у формі умислу щодо вчиненого діяння (особа має усвідомлювати, що порушує правила поведінки саме з мікробіологічними чи іншими біологічними агентами або токсинами), необережністю – стосовно реальних наслідків діяння, а щодо факту створення загрози для здоров'я людей чи настання інших тяжких наслідків не виключається і непрямий умисел [5, с. 264]. Зважаючи, що науковець не уточнює, які види умислу щодо порушення відповідних правил та необережності щодо наслідків характерні для суб'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 326 КК України, вважатимемо, що він мав на увазі всі – прямий і непрямий, самовпевненість і недбалість.

Позиція Ю. В. Бауліна у цьому питанні дещо відрізняється. Дослідник упевнений, що із суб'єктивної сторони порушення зазначених правил може бути як умисним, так і необережним, а щодо наслідків – тільки необережним [6, с. 429]. Тобто, не конкретизуючи види умислу і необережності, Ю. В. Баулін, на відміну від Є. В. Фесенка, вбачає можливість альтернативної форми вини щодо діяння та, не розрізняючи делікт створення небезпеки і матеріальний склад вказаного злочину, безапеляційно вказує лише на необережну (очевидно, обох видів) форму вини щодо наслідків.

Указану позицію поділяє й О. П. Литвин, який зазначає: «Щодо факту порушення правил вина особи може виявлятися у формі умислу або необережності. Щодо ж до настання або можливості настання тяжких наслідків, то вина може бути тільки необережною. За наявності умислу щодо наслідків скоєне потрібно кваліфікувати за статтями про злочини проти особи або власності» [7, с. 135].

Дещо інше бачення на досліджуване питання в М. І. Хавронюка. Частково поділяючи позицію Ю. В. Бауліна й О. П. Литвина, він вважає, що суб'єктивна сторона цих злочинів характеризується умислом або необережністю до діяння. Водночас, подібно до Є. В. Фесенка, учений розрізняє психічне ставлення винної особи до наслідків у вигляді шкоди здоров'ю потерпілого (необережність) та створення загрози загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків (умисел або необережність) [8, с. 1022]. Водночас вбачається некоректним в останньому випадку вказувати в узагальненому виді умисну форму вини. Підхід Є. В. Фесенка, який говорить лише про евентуальний умисел, вважаємо більш виваженим.

Як бачимо, більш-менш усталеного підходу до характеристики вини особи при вчиненні злочинів, передбачених ст.ст. 272-275, 326 КК України, серед науковців немає. Зазначене змушує нас детально зупинитися на визначенні особливостей інтелектуальних і вольових моментів умисної та необережної форм вини суб'єкта досліджуваних кримінальних правопорушень.

Усвідомлення особою суспільно небезпечного характеру вчинюваного нею діяння є першою ознакою інтелектуального моменту умислу (як прямого, так і непрямого). Усвідомлення включає, зокрема, не тільки розуміння суб'єктом фактичної сторони того, що вчиняється, але й всіх обставин, що характеризують об'єктивні

ознаки складу злочину, у тому числі значущість об'єкта і предмета посягання, характеру діяння, місця, часу, способу його вчинення та інших обставин. Крім того, автор поділяє позицію тих науковців, які вважають, що умисел передбачає також усвідомлення тих особливих властивостей (якостей) спеціального суб'єкта, які є конститутивними ознаками конкретного складу злочину [9, с. 84]. Усвідомлення ознак спеціального суб'єкта входить до змісту умислу, тому що вони, визначаючи правове становище суб'єкта, нерозривно пов'язані з його спеціальними обов'язками. Усвідомлення цих обов'язків і того, що вони порушуються діянням, не можливе без усвідомлення ознак, що визначають правове становище особи.

О. О. Пашенко при дослідженні злочинів, пов'язаних із порушенням правил безпеки, зазначає, що під час умисного порушення правил суб'єкт усвідомлює, що його діяння завдає шкоди відносинам безпеки у відповідній сфері і що воно суперечить інтересам осіб, які знаходяться у цій сфері. Для усвідомлення особою суспільно небезпечного характеру діяння необхідне відображення (хоча б у загальних рисах) об'єкта злочину, якому спричиняється шкода. З приводу порушення правил безпеки, суб'єкт усвідомлює, що саме внаслідок його діяння (порушення) знижується рівень безпеки у відповідній сфері й через це можуть настати суспільно небезпечні наслідки у вигляді загибелі людей, забруднення довкілля, спричинення матеріальної шкоди тощо. Крім того, до змісту усвідомлення входить (хоча б у загальних рисах) передбачення розвитку причинного зв'язку [10, с. 75].

З огляду на викладене, *інтелектуальний момент* умисного порушення спеціальних правил безпеки передбачає *усвідомлення* суб'єктом того, що: 1) механізми, виробничі процеси, речовини, матеріали, агенти, які він використовує у своїй виробничій, дослідницькій, медичній та іншій діяльності, є небезпечними; 2) на ньому лежить обов'язок дотримання відповідних правил, з якими він обізнаний; 3) він порушує ці правила та свій обов'язок; 4) його дії (бездіяльність) знижують рівень безпеки у відповідній сфері.

Усвідомлення винним суспільно небезпечного характеру вчинюваного ним діяння зумовлене передбаченням настання суспільно небезпечних наслідків цього діяння. *Передбачення*, друга ознака інтелектуального моменту умислу, означає, що у свідомості даної особи склалося певне уявлення про можливі (ймовірні) чи неминучі наслідки свого діяння.

Зважаючи на те, що суспільно небезпечні наслідки досліджуваних основних складів злочинів різняться за своєю природою (одні – це створення реальної загрози, інші – заподіяння шкоди здоров'ю людини), відповідним чином і психічне ставлення особи до них є неоднозначним.

Наприклад, свідомо порушуючи правила поведінки з біологічними патогенними агентами (ст. 326 КК України), особа передбачає лише можливість (а не неминучість) виходу таких патогенів з-під контролю, тобто вірогідність створення біологічної загрози. За такої умови суб'єкт у цілому розуміє закономірність такого розвитку подій, тобто передбачає причинний зв'язок між порушенням ним відповідних правил та створенням в результаті цього ситуації біологічної небезпеки. Отже, ідеться про *непрямий умисел*.

Чи може при умисному порушенні спеціальних правил безпеки суб'єкт передбачати реальну можливість альтернативного розвитку подій – заподіяння шкоди здоров'ю іншої особи? На наше переконання, ні, інакше таке діяння особи виходитиме за межі складів злочинів, передбачених ст.ст. 272-275, 326 КК України. У такому разі йтиметься, перш за все, про кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи, передбачені розділом II Особливої частини КК України (наприклад, ч.1 ст. 121, ч.1 ст. 122, ч.1 ст. 130, ч.1 ст. 131) або деякі інші.

Аби переконатися в доречності наших висновків, розглянемо зміст *вольового моменту* умислу, який означає наявність у суб'єкта злочину бажання настання суспільно небезпечних наслідків як результату вчиненого ним діяння чи свідомого їх допущення.

При прямому умислі вольовий момент, який характеризується цілеспрямованим регулюванням поведінки, прагненням досягти злочинного результату, задовольнити ту чи іншу потребу, визначається в законі як бажання настання суспільно небезпечних наслідків. Тобто винний ставиться до злочинного результату як до потрібної йому події. При непрямому умислі винний не прагне заподіяти суспільно небезпечні наслідки, вони не потрібні йому, він не бажає, проте свідомо допускає їх настання. За такої умови злочинний наслідок не є ані метою дій винного, ані засобом її досягнення, ні етапом на шляху до мети. Тут воля винного посідає, на відміну від прямого умислу, не активну, а пасивну позицію щодо шкідливих наслідків. Тобто при непрямому умислі вольовий момент виражається в байдужому ставленні особи до наслідків свого діяння.

Тож особа, свідомо порушуючи спеціальні правила безпеки, не бажає, але свідомо допускає можливість руйнування або пошкодження знарядь праці, будівель, детонації вибухонебезпечних об'єктів, вивільнення радіоактивних матеріалів, біологічних агентів чи інших небезпечних речовин в оточуюче середовище тощо. Тобто суб'єкт не зацікавлений у настанні цих наслідків, хоча й передбачає їх, не має потреби в створенні загрози вибуху, аварії, опромінення, зараження інших осіб або забруднення довкілля, однак внутрішньо з цим погоджується. Таке пасивне небажання рівноцінне байдужості до зазначених шкідливих наслідків суспільно небезпечної поведінки [11, с. 188]. Отже, створення загрози загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків у цьому випадку не визначається мотивами поведінки винного.

Особливістю ситуації небезпеки є те, що вона, по-перше, не має самостійної цінності для суб'єкта і, по-друге, здатна викликати заподіяння шкоди самому порушникові правил безпеки. Тому, мабуть, неможливо стверджувати, що, порушуючи правила та норми, спрямовані на дотримання режиму виробничої, технологічної, хімічної або біологічної безпеки, винна особа прагне створити небезпечну ситуацію, бажає тим самим поставити під загрозу своє життя і здоров'я, як і життя інших осіб. Такі дії (бездіяльність) можуть бути зумовлені різними причинами, але не бажанням створити небезпеку. Тому вольове ставлення особи до факту створення його діянням ситуації небезпеки може виявлятися не у вигляді бажання (праг-

нення), а лише у вигляді свідомого допущення цього суспільно небезпечного результату, що характерно для непрямого умислу, або легковажного розрахунку на недопущення таких загроз (злочинна самовпевненість).

Таким чином, прямий умисел до настання суспільно небезпечних наслідків першого порядку (делікт створення небезпеки) при порушенні спеціальних правил безпеки виключається. Натомість може мати місце *непрямий умисел*: суб'єкт, свідомо порушуючи встановлені спеціальні правила безпеки, передбачає реальну можливість втрати контролю над механізмами, виробничими процесами, речовинами, матеріалами, агентами та можливістю вибуху, аварії, опромінення, зараження інших осіб або забруднення довкілля і хоча не бажає, але свідомо допускає настання таких наслідків (ставиться з байдужністю до можливості їх настання).

До наслідків другого (заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого), а тим більше третього порядку (спричинення загибелі людей чи інших тяжких наслідків – кваліфікований склад злочину) при порушенні спеціальних правил безпеки можливим є лише необережне ставлення.

Необережність поряд з умислом є самостійною формою вини у кримінальному праві. Необережні злочини – результат легковажного ставлення до суспільних інтересів чи недостатньо серйозної уваги до своїх дій та їх можливих наслідків. Необережністю законодавець вважає два відносно самостійні види прояву психічного ставлення особи до суспільно небезпечних наслідків своїх дій: злочинну самовпевненість і злочинну недбалість (ст. 25 КК України). Ці види необережності також можуть бути охарактеризовані за допомогою вольового та інтелектуального моментів.

Інтелектуальний момент злочинної самовпевненості проявляється у такому вигляді: розуміючи фактичну сторону своїх дій або бездіяльності, суб'єкт передбачає абстрактну можливість настання шкідливих наслідків, однак упевнений, що вони не настануть завдяки обраному ним варіанту поведінки.

Так, свідомо порушуючи правила ядерної або радіаційної безпеки, суб'єкт передбачає, що діяння, подібні до вчиненого ним, взагалі-то можуть заподіяти шкоду здоров'ю інших осіб, однак упевнений, що вчинена саме ним дія (бездіяльність) не призведе до виходу відповідних радіоактивних матеріалів з-під контролю. Тому, діючи (не діючи) у відповідній конкретній обстановці, особа не усвідомлює і реального розвитку причинного зв'язку між своєю поведінкою і наслідками, хоча й могла це зробити за більшого напруження своїх інтелектуальних можливостей.

Своєрідність *вольового* ставлення винного до наслідків свого діяння при злочинній самовпевненості полягає в наявності розрахунку відвернути наслідки. При тому особа розраховує на досить конкретні, реально існуючі обставини, які, за її переконанням, здатні не допустити, об'єктивно протидіяти настанню злочинного результату. Такими обставинами можуть бути, зокрема, особисті якості винного (досвід, майстерність тощо), дії інших осіб, сил природи або механізмів, а також інші певні обставини, значення яких особа неправильно оцінює, унаслідок чого її розрахунок виявляється безпідставним, легковажним і злочинного результату уникнути не вдається.

Як слушно вказує Є. В. Фесенко, такий розрахунок може полягати в тому, що особа легковажно орієнтується на аналогічні випадки, коли таке порушення нею або іншими особами зазначених правил не призводило до тяжкого наслідку, або намагається запобігти наслідкові безпосередньо своїми діями (застосовує препарати, робить дезінфекцію тощо). Але суб'єкт діяння помиляється, оскільки наслідки все ж таки настають. Урешті-решт особа не враховує дійсного розвитку події, саме того причинно-наслідкового зв'язку, який призводить до шкідливого наслідку для здоров'я населення [5, с. 193].

З огляду на це, *злочинна самовпевненість* щодо суспільно небезпечних наслідків при порушенні спеціальних правил безпеки буде мати місце, якщо особа, нехтуючи цими правилами, легковажно розраховувала, що не допустить виходу небезпечних механізмів, процесів, речовин, матеріалів, агентів з-під контролю, однак вжиті нею запобіжні заходи виявилися недостатніми. Тобто суб'єкт не тільки не бажає, але й не допускає настання наслідків у вигляді вибухів, аварій, опромінення, зараження інших осіб, забруднення довкілля, руйнування або пошкодження знарядь праці, будівель. Ба більше, особа спрямовує свою поведінку на відвернення зазначеного негативного результату й упевнена в успіху. Однак упевненість ця виявляється помилковою, і наслідки, що суперечать вольовій спрямованості суб'єкта, настають [11, с. 198-199]. За таких обставин ідеться про поверхневий, легковажний характер процесу мислення та свідомості, через що сама надія (впевненість) на уникнення нещасних випадків, є неспроможною.

Інтелектуальний зміст злочинної недбалості характеризується двома ознаками: негативними та позитивними. Негативна ознака злочинної недбалості – непередбачення особою можливості настання суспільно небезпечних наслідків – містить у собі як відсутність усвідомлення суспільно небезпечного характеру вчинюваного діяння, так і відсутність передбачення шкідливих наслідків. Винний не передбачає або можливості фактичного настання цих наслідків, або не передбачає їх суспільно небезпечного характеру [12, с. 93].

Зважаючи на викладене, автор поділяє позицію Г. С. Крайника [13] і стверджує, що при умисному порушенні спеціальних правил безпеки необережне ставлення до суспільно небезпечних наслідків як першого, так і другого порядку у вигляді злочинної недбалості є неможливим, адже при злочинній недбалості суб'єкт не розуміє небезпечність ситуації і не передбачає, що в результаті його дій чи бездіяльності відбудеться вибух, аварія, пошкодження агрегатів, механізмів, руйнування будівель, вивільнення небезпечних для людини чи довкілля радіоактивних, токсичних речовин чи патогенів (звичайно, за умови, що він повинен був і міг це передбачити).

Інакше кажучи, у разі недбалого ставлення до суспільно небезпечних наслідків, передбачених диспозиціями ст.ст. 272-275, 326 КК України, суб'єктивна сторона досліджуваних складів злочинів характеризується не складною формою вини, а необережністю у виді злочинної недбалості (як щодо порушення відповідних правил, так і суспільно небезпечних наслідків).

Непередбачення можливості втрати контролю над небезпечними механізмами, виробничими процесами, речовинами, матеріалами, агентами, що потягло

за собою вибух, аварію, опромінення, зараження інших осіб або забруднення докільця тощо, зазвичай має місце в результаті недогляду, забутливості, неухважності, необачності, зневажливого ставлення до своїх обов'язків. В усіх цих випадках суб'єкт не усвідомлює суспільної небезпечності вчинюваного ним діяння, у нього відсутнє передбачення можливості настання суспільно небезпечних наслідків від цього діяння.

Позитивна ознака інтелектуального моменту недбалості полягає в тому, що особа повинна була (об'єктивний критерій) і могла (суб'єктивний критерій) передбачити настання фактично заподіяних суспільно небезпечних наслідків [1, с. 201-202].

Об'єктивний критерій злочинної недбалості ґрунтується на вимогах персональної відповідальності суб'єкта й означає обов'язок конкретної особи передбачити можливість настання суспільно небезпечних наслідків при здійсненні нею дій, що вимагають особливої уважності, обачності. При визначенні об'єктивного критерію недбалого порушення спеціальних правил безпеки необхідно виходити з того, що обов'язок бути уважним і обачним при поведженні з небезпечними механізмами, виробничими процесами, речовинами, матеріалами, штамами пов'язаний зі спеціальною освітою, кваліфікацією та чіткими посадовими інструкціями всіх осіб, допущених до відповідних робіт. Такий обов'язок випливає також із спеціальних законів, норм, правил, вимог, державних стандартів та інших нормативів, які регулюють діяльність, пов'язану з підвищеною небезпекою.

Таким чином, за наявності об'єктивного обов'язку передбачити наслідки, необхідно встановити, що особа реально мала можливість у даному конкретному випадку передбачити їх настання, але ця можливість суб'єктом не була реалізована і наслідків уникнути не вдалося.

Суб'єктивний критерій виражає фактичну можливість особи передбачити суспільно небезпечні наслідки своїх діянь. Ця можливість залежить від індивідуальних якостей особи (соціальні та психофізіологічні особливості людини, зумовлені її соціальним досвідом, способом життя, професійними, інтелектуальними і вольовими якостями, а також її стан у момент вчинення злочину) та від тієї конкретної обстановки, у якій діяла дана особа (повнота зовнішніх об'єктивних даних, адекватність відображення зовнішніх обставин у свідомості особи). Без урахування та оцінки суб'єктивного критерію не можна говорити про наявність у суб'єкта можливості передбачити суспільно небезпечні наслідки свого вчинку.

Вольовий момент злочинної недбалості полягає в тому, що винний, маючи реальну можливість передбачити суспільно небезпечні наслідки вчинюваного ним діяння, не активізує свої психічні сили та здібності для здійснення вольових дій, необхідних для відвернення суспільно небезпечних наслідків, і, отже, не перетворює реальну можливість на дійсність. Таким чином, вольовий момент недбалого порушення спеціальних правил безпеки полягає в недостатньому напруженні психічних сил, немобілізації своїх здібностей з метою перетворення на дійсність реально наявної можливості передбачити те, що контроль над небезпечними механізмами, виробничими процесами, речовинами, матеріалами, агентами може бути втрачений. Інакше кажучи, у такій ситуації має місце вада волі: непередбачення наслідків

настає в результаті недостатнього психічного регулювання поведінки, вибору помилкового рішення.

З урахуванням викладеного, *злочинна недбалість* при вчиненні злочинів, передбачених ст.ст. 272-275, 326 КК, має місце, якщо винний не усвідомлює, що механізми, виробничі процеси, речовини, матеріали, агенти, які він використовує у своїй виробничій, дослідницькій, медичній та іншій діяльності, є небезпечними, або що він порушує певні правила безпеки, або що його дії створюють умови втрати контролю над небезпечними механізмами, виробничими процесами, речовинами, матеріалами, агентами, хоча в умовах, що склалися, повинен був і міг це усвідомлювати та передбачати можливість руйнування або пошкодження знарядь праці, будівель, детонації вибухонебезпечних об'єктів, вивільнення радіоактивних матеріалів, біологічних агентів чи інших небезпечних речовин в оточуюче середовище, але не активізує свою волю в напрямку такого передбачення та відвернення цих наслідків.

Як факти злочинної недбалості слід розцінювати, наприклад, такі діяння, коли: особа після закінчення робіт з біологічними патогенними агентами забуває обробити руки 70° етиловим спиртом або ввімкнути бактерицидні лампи, а потім відбувається інфікування іншого персоналу, який контактував із відповідними контамінованими поверхнями (дверні ручки, меблі, стіни, холодильники тощо); особа забуває знезаразити заражені патогенними мікроорганізмами матеріали, зразки або культури перед їх видаленням з лабораторії, унаслідок чого відбувається вивільнення патогенів у зовнішнє середовище; особа по недогляду ставить в один холодильник живі культури патогенних мікроорганізмів і лікувальні препарати, що призводить до інфільтрації патогенів до таких препаратів та подальшого інфікування персоналу або пацієнтів. В усіх цих випадках особа не усвідомлювала, що вона порушує правила поводження з біологічними патогенними агентами, хоча при більш уважному ставленні до своїх обов'язків повинна була і могла передбачити можливість вивільнення патогенів у зовнішнє середовище.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє констатувати, що при умисному порушенні спеціальних правил безпеки психічне ставлення особи до суспільно небезпечних наслідків першого порядку (створення реальної загрози загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків) характеризується непрямим умислом або злочинною самовпевненістю. В останньому випадку йдеться про складну форму вини. Прямий умисел до настання суспільно небезпечних наслідків першого порядку при порушенні спеціальних правил безпеки виключається. До наслідків другого (заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого) та третього порядку (спричинення загибелі людей чи інших тяжких наслідків – кваліфікований склад злочину) при порушенні спеціальних правил безпеки можливим є лише необережне ставлення винуватої особи. Водночас при умисному порушенні спеціальних правил безпеки необережне ставлення до суспільно небезпечних наслідків (як безпосередніх, так і відділених) у вигляді злочинної недбалості є неможливим. Тобто в разі недбалого ставлення до суспільно небезпечних наслідків, передбачених диспозиціями ст.ст. 272-275, 326 КК України, суб'єктивна сторона цих правопорушень характеризується не складною формою вини, а необережністю у виді злочинної недбалості (як

відносно порушення відповідних правил, так і відносно суспільно небезпечних наслідків).

Перспективним напрямком подальших досліджень автор вважає розробку правової норми про визначення змісту складної (подвійної) форми вини у кримінальних правопорушеннях зі складною об'єктивною стороною з метою вдосконалення чинного законодавства України про кримінальну відповідальність.

Використані джерела:

1. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право : навч. посібник / За заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. 944 с.

2. Ємельянов В. П. Кримінальне право України : Загальна частина. Основні питання вчення про злочин: наук.-практ. посіб. Харків : Право, 2018. 142 с.

3. Вереща Р. В. Проблеми суб'єктивної сторони складу злочину: дис. ... доктора юр. наук : спец. 12.00.08. Київ : Академія адвокатури України; Національна академія внутрішніх справ, 2017. 583 с.

4. Корчева З. Г. Сложная форма вины в преступлениях, связанных с нарушением специальных правил. *Проблемы социалистической законности на современном этапе коммунистического строительства*: тез. докл. и науч. сообщ. респ. науч. конф. (Харьков, 21–23 ноября 1978 г.). Харьков : Юрвуз, 1978. С. 203–204.

5. Фесенко Є. В. Злочини проти здоров'я населення та системи заходів з його охорони: дис. ... доктора юр. наук : спец. 12.00.08. Київ : Академія адвокатури України, 2004. 426 с.

6. Кримінальне право України : Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. проф. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2015. 680 с.

7. Литвин О. П., Яцурицький Ю. В. Правоохоронна діяльність у сфері забезпечення загальної громадської безпеки : навч. посіб. Київ : МАУП, 2006. 239 с.

8. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2019. 1384 с.

9. Дагель П. С., Котов Д. П. Субъективная сторона преступления и её установление. Воронеж : Изд-во Воронежского гос. ун-та, 1974. 243 с.

10. Пащенко О. О. Особливості психічного ставлення суб'єкта до суспільно небезпечного діяння у злочинах, пов'язаних з порушенням правил безпеки. *Вісник прокуратури*. 2007. № 6 (72). С. 71–76.

11. Ойгензихт В. А. Воля и волеизъявление: Очерки теории, философии и психологии права / Отв. ред. С. А. Раджабов. Душанбе : Дониш, 1983. 256 с.

12. Вереща Р. В. Необережність та її види (коментар до ст. 25 КК України). *Вісник Академії адвокатури України*. 2011. № 2 (21). С. 91–94.

13. Крайник Г. С. Вина як ознака суб'єктивної сторони порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою. *Теорія і практика правознавства*. 2013. Вип. 2. URL : http://nbuv.go.ua/UJRN/tipp_2013_2_51.

References:

1. Dudorov, O. O., Khavroniuk, M. I. (2014) *Kryminalne pravo : navch. posibnyk / Za zah. red. M. I. Khavroniuka*. Kyiv : Vaite. [in Ukrainian].

2. Yemelianov, V. P. (2018) *Kryminalne pravo Ukrainy : Zahalna chastyna. Osnovni pytannya vchennia pro zlochyyn: nauk.-prakt. posib. Kharkiv : Pravo*. [in Ukrainian].

3. Veresha, R. V. (2017) Problemy sub'iektyvnoi storony skladu zlochynu : Doktor's thesis. Kyiv : Akademiia advokatury Ukrainy; Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav. [in Ukrainian].
4. Korcheva, Z. H. (1978) Slozhnaia forma viny v prestuplenijakh, sviazannykh s naru sheniem spetsialnykh pravil. *Problemy sotsialisticheskoi zakonnosti na sovremennom etape kommunisticheskogo stroitelstva: tez. dokl. i nauch. soobshch. resp. nauch. konf. (Kharkov, 21-23 noiabria 1978 g.)*. – *Problems of socialist legality at the present stage of communist construction: abstracts. Report and scientific message resp. scientific conf. (Kharkov, November 21-23, 1978)*. Kharkov : Yurvuz, 203-204. [in Russian].
5. Fesenko, Ye. V. (2004) Zlochyny proty zdorov'ia naselennia ta systemy zakhodiv z yoho okhorony: Doktor's thesis. Kyiv : Akademiia advokatury Ukrainy. [in Ukrainian].
6. Kryminalne pravo Ukrainy : Osoblyva chastyna : pidruchnyk (2015) / Yu. V. Baulin, V. I. Borysov, V. I. Tiutiuhin (Eds.) et al.; V. Ya. Tatsii, & V. I. Borysov, & V. I. Tiutiuhin (Eds.). 5-te vyd., pererobl. i dopov. Kharkiv : Pravo. [in Ukrainian].
7. Lytvyn, O. P., Yashchurynskyi, Yu. V. (2006) Pravookhoronna diialnist u sferi zabezpechennia zahalnoi hromadskoi bezpeky : navch. posib. Kyiv : MAUP. [in Ukrainian].
8. Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnogo kodeksu Ukrainy (2019) / M. I. Melnyk, M. I. Khavroniuk (Ed.). 11-te vyd., pererobl. ta dopov. Kyiv : VD «Dakor». [in Ukrainian].
9. Dahel, P. S., Kotov, D. P. (1974) Subektivnaia storona prestupleniia i eio ustanovlenie. Voronezh : Izd-vo Voronezhskoho gos. un-ta. [in Russian].
10. Pashchenko, O. O. (2007) Osoblyvosti psykhichnoho stavlennia sub'iekta do suspilno nebezpechnoho diiannia u zlochynakh, pov'iazanykh z porushenniam pravyl bezpeky. *Visnyk prokuratury - Bulletin of the prosecutor's office*, 6 (72), 71-76. [in Ukrainian].
11. Oigenzikht, V. A. (1983) Volia i voleizjavlenie: Ocherki teorii, filosofii i psikhologii prava / S. A. Radzhabov (Ed.). Dushanbe : Donish. [in Russian].
12. Veresha, R. V. (2011) Neoberezhnist ta yii vydy (komentar do st. 25 KK Ukrainy). *Visnyk Akademii advokatury Ukrainy - Bulletin of the Academy of Advocacy of Ukraine*, 2(21), 91-94. [in Ukrainian].
13. Krainyuk, H. S. (2013) Vyna yak oznaka sub'iektyvnoi storony porushennia pravyl bezpeky pid chas vykonannia robiz z pidvyshchenoiu nebezpekoiu. *Teoriia i praktyka pravoznaustva. - Theory and practice of jurisprudence, issue 2*. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2013_2_51. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 08.08.2021

Шамсутдинов А. В., кандидат юридических наук, профессор кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики Национальной академии Службы безопасности Украины (г. Киев, Украина)

ОСОБЕННОСТИ СОДЕРЖАНИЯ ВИНЫ В УГОЛОВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЯХ СО СЛОЖНОЙ ОБЪЕКТИВНОЙ СТОРОНОЙ (СТАТЬИ 272-275, 326 УК УКРАИНЫ)

В статье проведено исследование по вопросу содержания вины как обязательного признака субъективной стороны состава уголовных правонарушений со сложной объективной стороной, которая предусматривает деяние в форме нарушения специальных правил безопасности и несколько альтернативных последствий. Детально рассмотрены особенности интеллектуальных и волевых моментов умышленной и неосторожной форм вины в уголовных правонарушениях, предусмотренных статьями 272-275, 326 УК

України. Сделан вывод о том, что при умышленном нарушении специальных правил безопасности психическое отношение лица к общественно опасным последствиям первого порядка (создание реальной угрозы) характеризуется косвенным умыслом или преступной самонадеянностью, а к последствиям второго и третьего порядка (причинение реального вреда) возможно лишь неосторожное отношение виновного лица. Аргументировано утверждение, что с преступной небрежностью при совершении исследуемых преступлений субъект относится как к деянию, так и к его последствиям, то есть сложная форма вины исключается.

Ключевые слова: вина, сложная форма вины, умысел, неосторожность, нарушение специальных правил безопасности, деликт создания опасности.

Shamsutdinov O., Ph.D. in Law, Professor at the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics, National Academy of Security Service of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

CONTENT FEATURES OF GUILT IN CRIMINAL OFFENSES WITH A COMPLEX ACTUS REUS (ARTICLES 272-275, 326 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE)

The article examines the content of guilt as an obligatory feature of the mens rea (subjective side) of the criminal offenses with complex actus reus (objective side), which provides for activities in the form of a violation of special safety rules and several alternative consequences (Articles 272-275, 326 of the Criminal Code of Ukraine).

The author makes a hypothesis that the complex structure of the actus reus (objective side) of these criminal offenses, particularly the mandatory alternative consequences of different levels (immediate and following) causes a complex mental attitude of the perpetrator to his criminal activities and outcomes, considering complex form of guilt. To prove the thesis, the author cites the positions of scientists engaged in scientific research in this area, and argues own point of view.

The peculiarities of intellectual and volitional moments of intentional and negligent forms of guilt on criminal offenses under Articles 272-275, 326 of the Criminal Code of Ukraine are considered in detail. It is concluded that in case of intentional violation of special safety rules, a person's mental attitude to socially dangerous consequences of the first level (creating a real threat of death or other severe consequences) is characterized by eventual intent or criminal arrogance. In the latter case, it is a complex form of guilt. It is stated that direct intent to socially dangerous consequences of the first level (creating a real threat of death or other severe consequences) in violation of special safety rules (this is about delict of the creating of danger) is excluded.

It is argued that the perpetrator's attitude to the consequences of the second (causing harm to the health of the victim) and the third levels (causing death or other serious effects - a qualified corpus delicti) can be only negligent. It is concluded that in case of negligent attitude to socially dangerous consequences of the considered criminal offenses mens rea (subjective side) of these crimes is characterized not by a complex form of guilt, but by negligence in the form of carelessness (both concerning violation of the rules and socially dangerous consequences).

Keywords: guilt, complex form of guilt, intent, negligence, violation of special safety rules, delict of the creating of danger.

Розділ III. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ, АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА, АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

DOI: 10.33766/2524-0323.95.130-140

УДК 342.95

Веселов М. Ю., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри державно-правових дисциплін факультету № 2 Криворізького навчально-наукового інституту Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кривий Ріг - м. Маріуполь, Україна)

e-mail: veselovndl@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3963-2764>

Дубіна О. М., аспірант Одеського державного університету внутрішніх справ, адвокат (м. Одеса, Україна)

e-mail: Oleg.education@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3654-1920>

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВО-ПСИХІАТРИЧНОЇ (ПСИХОЛОГІЧНОЇ) ЕКСПЕРТИЗИ В АДМІНІСТРАТИВНО-ДЕЛІКТНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

На сьогодні нормами Кодексу України про адміністративні правопорушення не визначено порядок та підстави проведення судово-психіатричної експертизи, що стало причиною ініціювання певних змін та доповнень до вітчизняного законодавства (подання відповідних законопроектів до українського парламенту).

У статті представлено результати аналізу чинних норм і пропозицій до законодавства, визначено наявні проблеми, а також запропоновано авторські рекомендації задля усунення прогалини щодо проведення судово-психіатричної та психологічної експертизи в рамках адміністративного провадження.

Ключові слова: адміністративне правопорушення, адміністративно-деліктне провадження, судово-психіатрична експертиза, психологічна експертиза, неосудність, неповнолітній.

Постановка проблеми. Процедури провадження у справах про адміністративні правопорушення порівняно з кримінальними є спрощеними, а перелік засобів для захисту особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, досить обмежений. Розгляд справ про адміністративні правопорушення часто формальний, а наявність протоколу чи постанови у справі про адміністративне правопорушення сприймається як беззаперечний доказ вини особи. Отже, деякі права осіб, які притягуються до адміністративної відповідальності, на важливості яких наголошується в міжнародних документах, не передбачені Кодексом України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) [1]. Особливої специфіки ці проблеми правової регламентації набувають у правовідносинах щодо захисту

прав неповнолітніх, що притягаються до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень. Як наголошувалося нами в попередніх публікаціях, вирішення цієї проблеми виходить далеко за межі питання суто юридичної відповідальності. Ці правовідносини охоплюють низку аспектів, основними серед яких є застосування помірних дитячому віку заходів реагування з боку державних органів та місцевих громад, особливі порядки юрисдикційних проваджень, забезпечення прав таких дітей [2, с. 152].

Для встановлення стану загального розвитку неповнолітнього, рівня його розумової відсталості та з'ясування питання, чи міг він повністю усвідомлювати значення своїх дій і в якій мірі міг ними керувати, має проводитися експертиза спеціалістами в галузі дитячої та юнацької психології або зазначені питання можуть бути поставлені на вирішення експерта-психіатра [3, с. 15-16]. Але це питання, яке в деяких випадках має принципове значення, як і процедури та особливості проведення судово-психіатричної експертизи взагалі, в адміністративно-деліктному провадженні врегульовано не достатньо чітко.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання удосконалення національного законодавства про адміністративну відповідальність є предметом постійної уваги з боку науковців-адміністративістів. Фундаментальні напрями для такого реформування закладалися в монографічних працях В. Авер'янова, О. Бандурки, Ю. Битяка, І. Голосніченка, Є. Додіна, Р. Каложного, М. Карчевського, В. Колпакова, О. Кузьменко, Д. Лук'янця та багатьох інших поважних учених. Так у своєму дослідженні Д. Лук'янець наголошує, що реакція на відхилення від норми поведінки має на меті певним чином компенсувати відхилення або досягти іншої мети реагування, вона повинна бути адекватною самому відхиленню (що становить зміст одного з базових принципів нормативної моделі реакції) [4, с. 17]. Окремі аспекти проведення судово-психіатричної експертизи в адміністративно-деліктному провадженні, зокрема у провадженнях за участю неповнолітніх, вивчали у своїх дослідженнях О. Горбач, Ю. Ковальчук, Я. Квітка, О. Чернецький, Є. Колосовський тощо. Наприклад, Ю. Ковальчук ще у 2007 році пропонував проводити психіатричний огляд неповнолітніх, за наявності підстав вважати, що в них наявний психічний розлад [5, с. 15].

Однак до сьогодні нормами КУпАП не визначено порядок та підстави проведення судово-психіатричної експертизи, що стало причиною ініціювання певних змін і доповнень до вітчизняного законодавства. Наприкінці 2017 року до Верховної Ради України було подано проект Закону України від 29.12.2017 р. № 7472 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо проведення судово-психіатричної експертизи в адміністративному провадженні» (автор законодавчої ініціативи: В. Гройсман) – відкликано 29.08.2019 р. На сьогодні на розгляді українського парламенту знаходиться опрацьований варіант законопроекту з аналогічною назвою від 05.11.2020 р. № 4326 (ініціатор законопроекту: Д. Шмигаль) [6]. Зазначений документ у цілому містить чимало слушних та необхідних пропозицій щодо удосконалення адміністративно-деліктного законодавства, залишаючи при цьому питання, які потребують наукової уваги та законодавчого розв'язання.

Формулювання цілей. Метою цієї статті є аналіз чинних норм і пропозицій до законодавства, напрацювання авторських рекомендацій задля усунення прогалини щодо проведення судово-психіатричної та психологічної експертизи в рамках адміністративного провадження.

Виклад основного матеріалу. З доповіді американського дитячого і підліткового психіатра Л. Шмідт випливає, що 20 % дітей та 10 % дорослих у світі страждають на психічні розлади. Причому, 30 % усіх нефатальних захворювань становлять психічні розлади. Щодо поширеності психічних розладів серед дітей та підлітків, то на молодь припадає 8,9 % випадків від загальної кількості осіб молодого віку у всьому світі. Симптоми половини психічних розладів починають проявлятися у віці до 14 років; у 75 % випадків уперше проявляється захворювання до 24 років; 50 % школярів віком 14 років і старше, унаслідок психічних захворювань, не закінчують навчальний рік. Поширеність психічних розладів серед молоді США коливається в межах 16-17 млн осіб, притому тільки 7,4 % із них звертаються до спеціалістів. Досить часто особи з вадами психічного здоров'я, які не отримують відповідної допомоги, мають схильність до скоєння протиправних дій. Наприклад, 66 % осіб молодого віку і 55 % дорослої чоловічої статі та 75 % осіб молодого віку і 73 % дорослої жіночої статі мають проблеми із законом [7, с. 5]. В Україні, за даними МОЗ (станом на 2015 рік), серед загальної кількості осіб із діагнозом психічного розладу нараховують до 22 % дітей і підлітків. Первинно діагностовані випадки розладів психіки та поведінки серед дітей віком до 17 років у 2007 р. становили близько 35 % від загальної захворюваності на психічні розлади [8]. На початок 2017 року 1,67 млн. жителів України перебували на обліку через розлади психіки та поведінки, у тому числі 695 тис. – унаслідок розладів, пов'язаних із вживанням алкоголю та наркотиків (або 3,9 відсотки населення). На кінець 2016 року в Україні понад 261 тис. хворих на психічні розлади мали групу інвалідності, з них 8,5 відсотка – діти віком 0-17 років [9].

Відповідно до чинної редакції статей 17 та 20 КУпАП, особа, яка була в стані неосудності, тобто не могла усвідомлювати свої дії або керувати ними, унаслідок хронічної душевної хвороби, тимчасового розладу душевної діяльності, слабоумства чи іншого хворобливого стану, не підлягає адміністративній відповідальності.

У проєкті Закону від 05.11.2020 р. № 4326 міститься пропозиція доповнити КУпАП новою статтею 280-1, якою планується передбачити, що «у разі наявності достатніх даних про те, що особа, яка притягується до адміністративної відповідальності, могла перебувати в стані неосудності під час вчинення протиправної дії чи бездіяльності орган (посадова особа), у провадженні якого перебуває справа про адміністративне правопорушення, призначає судово-психіатричну експертизу за згодою або клопотанням особи, яка притягується до адміністративної відповідальності, або її законного представника. У разі ненадання такої згоди протокол про адміністративне правопорушення разом із матеріалами справи для подальшого розгляду та прийняття рішення невідкладно, але не пізніше 24 годин, надсилається органом (посадовою особою) до суду. Притому, у разі необхідності за наявності достатніх підстав, суд (суддя) може призначити судово-психіатричну експертизу особи, яка притягується до адміністративної відповідальності без її згоди» [6]. Такий крок є цілком виправданим та необхідним для удосконалення за-

хисту прав учасників провадження у справах про адміністративні правопорушення, але в наведеній редакції зміст пропонованої норми не зовсім корелюється з чинними положеннями ст. 7-1 Закону України від 25.02.1994 р. № 4038-ХІІ «Про судову експертизу» (у редакції від 03.07.2020 р.) та ст. 71 Закону України від 19.11.1992 р. № 2801-ХІІ «Основи законодавства України про охорону здоров'я» (у редакції від 24.07.2020 р.). Справа в тому, що перелік органів (посадових осіб), у провадженні яких може перебувати справа про адміністративне правопорушення, доволі широкий: це посадові особи, які мають право складати протоколи про адміністративні правопорушення, наведені у ст. 255 КУпАП, а розглядати справи про адміністративні правопорушення – у статтях 218–244-22 КУпАП. Водночас перелік суб'єктів, які можуть призначати судово-психіатричну експертизу в законодавстві, є чітко визначеним. Наведені вище норми Законів України «Про судову експертизу» та «Основи законодавства України про охорону здоров'я» встановлюють підстави проведення судової експертизи, якими є відповідне судове рішення чи рішення органу досудового розслідування (запит службової особи підрозділу дізнання), або договір з експертом чи експертною установою, якщо експертиза проводиться на замовлення інших осіб (остання підстава властива для приватноправових відносин).

Крім того, положення законопроекту оминають увагою ті випадки, коли, згідно з вимогами ст. 258 КУпАП, протокол про адміністративне правопорушення не складається, а постанова у справі про адміністративне правопорушення виноситься на місці. Ігнорування таких ситуацій призведе до дискримінації тих осіб, які «де-факто» мають фактичні підстави («достатні дані») для проведення судово-психіатричної експертизи, але при цьому не мають підстав юридичних для реалізації зазначеної процедури, через відсутність альтернатив винесенню постанови у справі про адміністративне правопорушення на місці (це випадки притягнення особи до адміністративної відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого статтею 185-3 цього Кодексу, правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, у тому числі зафіксованих в автоматичному режимі, або порушень правил зупинки, стоянки, паркування транспортних засобів, зафіксованих у режимі фотозйомки (відеозапису) – ч. 5 ст. 258 КУпАП), що ставить їх у гірше становище порівняно з тими особами, які скоїли інші адміністративні правопорушення. У таких випадках, з огляду на презумпцію психічного здоров'я, закріплену в ст. 3 Закону України від 22.02.2000 р. № 1489-III «Про психіатричну допомогу» (у редакції від 20.12.2018), уповноважена посадова особа має виносити постанову в передбачений законом спосіб, а право особи на проведення судово-психіатричної експертизи в провадженні у справах про адміністративні правопорушення може бути реалізовано лише в межах порядку оскарження такої постанови.

Ще одним питанням, на якому зосереджується увага в межах запропонованих змін, – це строки накладення адміністративного стягнення в разі призначення судово-психіатричної експертизи. За частинами 1 та 2 ст. 38 КУпАП, адміністративне стягнення може бути накладено не пізніше як через два місяці з дня вчинення

правопорушення, а при триваючому правопорушенні – не пізніш як через два місяці з дня його виявлення, за винятком випадків, коли справи про адміністративні правопорушення, відповідно до цього Кодексу, підвідомчі суду (судді). Якщо справи про адміністративні правопорушення, відповідно до цього Кодексу чи інших законів підвідомчі суду (судді), стягнення може бути накладено не пізніш як через три місяці з дня вчинення правопорушення, а при триваючому правопорушенні – не пізніше як через три місяці з дня його виявлення, крім справ про адміністративні правопорушення, зазначені в частинах третій – шостій цієї статті.

Згідно з Порядком проведення судово-психіатричної експертизи, затвердженим Наказом МОЗ України від 08.05.2018 р. № 865 «Про затвердження Порядку проведення судово-психіатричної експертизи», строк проведення амбулаторної судово-психіатричної експертизи становить до 30 робочих днів з дати отримання всіх необхідних матеріалів. Залежно від ступеня складності експертизи й обсягу її об'єктів, поданих на дослідження, цей строк може бути продовжено з інформуванням органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта) та за клопотанням якого (якої) експерт був залучений. Строк проведення стаціонарної судово-психіатричної експертизи становить до двох місяців, якщо короткий строк не встановлено ухвалою слідчого судді або суду. Після закінчення судово-психіатричної експертизи, упродовж не більше ніж 20 робочих днів, складається форма первинної облікової документації № 100/о «Висновок судово-психіатричного експерта». Таким чином, у разі призначення та проведення судово-психіатричної експертизи в адміністративному провадженні, за умови визнання особи осудною, вона може уникнути адміністративної відповідальності у зв'язку із закриттям справи про адміністративне правопорушення через закінчення на момент розгляду такої справи строків, передбачених статтею 38 КУпАП. З цього приводу автори проекту Закону пропонують доповнити ст. 38 КУпАП новою частиною такого змісту: *«У разі призначення судово-психіатричної експертизи адміністративне стягнення може бути накладено не пізніше одного місяця з дня надходження висновку експерта щодо результатів її проведення»* [6]. Вважаємо, що в деяких випадках такий підхід може створити певний прецедент для навмисного затягування строків прийняття остаточного рішення у справі, наприклад, якщо призначення експертизи відбудеться наприкінці визначеного законодавством терміну. У такому разі, незалежно від результатів експертизи, строк провадження автоматично буде пролонговано ще на місяць. Імовірно, доцільніше буде передбачити в змінах до законодавства умову, за якою, у разі призначення судово-психіатричної експертизи у справі про адміністративне правопорушення, термін її проведення має не включатися до передбачених строків такого провадження.

Враховуючи викладене, пропонуємо наступні зміни та доповнення до КУпАП та інших законів України:

1) в Законі України від 25.02.1994 р. № 4038-ХІІ «Про судову експертизу» (у редакції від 03.07.2020):

– статтю 7-1 доповнити частиною третьою наступного змісту:

«Підставою проведення судової експертизи або отримання висновку спеціаліста при з'ясуванні обставин вчинення адміністративного правопорушення є відповідне судове рі-

шення, а за згодою або клопотанням особи, яка притягується до адміністративної відповідальності, або її законного представника – рішення органу (посадовою особою), уповноваженої розглядати справи про адміністративні правопорушення»;

2) у Законі України від 19.11.1992 р. № 2801-ХП «Основи законодавства України про охорону здоров'я» (у редакції від 24.07.2020):

– частину першу статті 71 викласти в наступній редакції:

«Проведення судово-медичної і судово-психіатричної експертизи призначається особою, яка проводить дізнання, слідчим, прокурором, судом, а за згодою або клопотанням особи, яка притягується до адміністративної відповідальності, або її законного представника – також органом (посадовою особою), уповноваженою розглядати справи про адміністративні правопорушення у порядку, встановленому законодавством, для вирішення питань, що потребують спеціальних знань у сфері судової медицини або судової психіатрії»;

3) у Кодексі України про адміністративні правопорушення:

– статтю 38 доповнити частиною восьмою наступного змісту:

«*строк проведення судово-психіатричної експертизи, призначеної в порядку ст. 280-1 цього Кодексу та оформлення відповідного висновку не включається у строки, передбачені цією статтею*»;

– статтю 258 доповнити частиною восьмою наступного змісту:

«У разі наявності достатніх даних про те, що особа, яка притягується до адміністративної відповідальності, могла перебувати в стані неосудності під час вчинення протиправної дії чи бездіяльності, за яке цим Кодексом передбачається винесення постанови у справі про адміністративне правопорушення на місці вчинення правопорушення, без складання протоколу про адміністративне правопорушення або постанови у справі про адміністративне правопорушення виноситься без участі особи, яка притягується до адміністративної відповідальності (у разі виявлення адміністративного правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксованого за допомогою працюючих в автоматичному режимі спеціальних технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису), клопотання особи, яка притягується до адміністративної відповідальності, або її законного представника про проведення судово-психіатричної експертизи може бути подано й розглянуто уповноваженим органом (посадовою особою) чи судом разом зі скаргою на постанову по справі про адміністративне правопорушення у порядку та в строки, визначені цим Кодексом».

Крім наведеного, у межах питання, що нами розглядається, необхідно звернути увагу на деякі особливості притягнення до адміністративної відповідальності неповнолітніх осіб (віком від 16 до 18 років). Слід нагадати, що усі скоєні зазначеною категорією осіб правопорушення підлягають розгляду лише судами. Відповідно до ст. 280 КУпАП, при розгляді справи про адміністративне правопорушення суд зобов'язаний з'ясувати таке: чи було вчинено адміністративне правопорушення, чи винна дана особа в його вчиненні, чи підлягає вона адміністративній відповідальності, чи є обставини, що пом'якшують та обтяжують відповідальність, чи заподіяно майнову шкоду, чи є підстави для передачі матеріалів про адміністративне правопорушення на розгляд громадської організації, трудового колективу, а також з'ясувати інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи. Які «інші обставини можуть мати значення...» даний закон не

уточнює. Для прикладу, під час досудового розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень, учинених неповнолітніми, згідно зі ст. 485 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), необхідно також з'ясувати стан здоров'я та рівень розвитку, інші соціально-психологічні риси особи, які необхідно враховувати при індивідуалізації відповідальності чи обранні заходу виховного характеру. За наявності даних про розумову відсталість неповнолітнього, не пов'язану з психічною хворобою, повинно бути також з'ясовано, чи міг він повністю усвідомлювати значення своїх дій і якою мірою міг керувати ними [10]. Зараз закон під час вирішення питання про притягнення неповнолітньої особи до адміністративної відповідальності називає лише два взаємовиключні критерії суб'єктивного складу: «осудна» чи «неосудна» (фактично ж в адміністративно-деліктній практиці цей аспект взагалі не з'ясовується). До уваги не беруться інші порубіжні стани психіки дитини-делінквента. Знову ж пригадаємо, що в кримінальних провадженнях, крім судово-психіатричної (психолого-психіатричної) експертизи, для з'ясування рівня розвитку, інших соціально-психологічних рис особи неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого, які необхідно враховувати при призначенні покарання у обранні заходу виховного характеру, може бути призначена психологічна експертиза (ч. 2 ст. 486 КПК України). Як було зазначено на початку цієї статті, значний відсоток дітей в Україні мають певні проблеми з розумовими здібностями та психологічним дорослішанням через низку генетичних, екологічних та соціальних факторів, що, наприклад, заважає їм успішно виконувати програму здобуття загальної середньої освіти. Ці ж фактори можуть негативно впливати на усвідомлення такими особами протиправності своїх вчинків, особливо це стосується адміністративних правопорушень із формальним складом. Хоча за сукупністю медичних критеріїв, неповнолітній при цьому може бути визнаний осудним.

Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») наголошують, що в рамках кожної національної юрисдикції слід докласти зусиль для прийняття комплексу законів, правил і положень, які відносяться безпосередньо до неповнолітніх правопорушників та установам і органам, до функцій яких входить здійснення правосуддя щодо неповнолітніх і які покликані задовольняти різні потреби неповнолітніх правопорушників, захищаючи при тому їхні основні права. Система правосуддя щодо неповнолітніх (слід наголосити, що міжнародні стандарти не роблять будь-яких виключень залежно від виду провадження – *прим. автор.*) повинна бути спрямована в першу чергу на забезпечення благополуччя неповнолітнього і забезпечення того, щоб будь-які заходи впливу на неповнолітніх правопорушників були завжди співмірні як з особливостями особистості правопорушника, так і з обставинами правопорушення [11]. Навіть у правовідносинах, що виникають з приводу протиправної поведінки дитини, процедура та результат прийнятого рішення компетентним органом держави не повинні суперечити найкращим інтересам дитини, зокрема, враховувати її вік чи становище соціального оточення [12, с. 51]. З урахуванням зазначеного, можна зробити висновок, що виконання цих вимог слід

забезпечувати і в українському законодавстві про адміністративну відповідальність. Тож у контексті змін до законодавства щодо проведення судово-психіатричної експертизи в адміністративному провадженні, для з'ясування стану здоров'я та рівня розвитку, інших соціально-психологічних рис неповнолітньої особи, які необхідно враховувати при індивідуалізації адміністративної відповідальності чи обранні заходу(ів) впливу, що застосовуються до неповнолітніх відповідно до ст. 24-1 КУпАП, у пропозиціях доцільно передбачити можливість призначення і проведення також і психологічної експертизи.

Висновки. Отже, хотілося б зазначити, що питання проведення судово-психіатричної експертизи в адміністративному провадженні дійсно потребує нормативно-правового удосконалення. Підтримуючи в цілому більшість із пропозицій, окреслених у проєкті Закону України від 05.11.2020 р. № 4326 про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо проведення судово-психіатричної експертизи в адміністративному провадженні, необхідно зауважити, що є певні положення, які вимагають доопрацювання та кореляції з нормами інших чинних законів України. Крім загальних підстав та порядку проведення судово-психіатричної експертизи в адміністративному провадженні, на наш погляд, поза належної уваги вітчизняного законодавця залишаються питання відповідного реагування держави до особи, яка вчинила протиправну дію, у разі закриття провадження в справі про адміністративне правопорушення через неосудність такої особи (наприклад, застосування передбачених законодавством заходів психіатричної допомоги). Потребують приведення до вимог міжнародних стандартів норми національного законодавства в частині з'ясування стану здоров'я та рівня розвитку, інших соціально-психологічних рис неповнолітньої особи, які необхідно враховувати при індивідуалізації адміністративної відповідальності чи обранні заходу(ів) впливу, що застосовуються до неповнолітніх правопорушників тощо.

Слід наголосити, що через встановлені обмеження до обсягів наукової статті розглянути за раз всі аспекти та наявні проблеми правової регламентації проведення судово-психіатричної (психологічної) експертизи в адміністративно-деліктному провадженні складно, що залишає для нас завдання для подальших наукових розвідок у цьому напрямі.

Використані джерела:

1. Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 р. № 1027-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 10.06.2021).

2. Veselov, M., Vitvitsky, S. (2021). Internet and Juvenile Prevention: A New Format of Prophylactic Activities with Children. *Advances in Economics, Business and Management Research: Proceedings of the International Conference on Economics, Law and Education Research (ELER 2021)*, Vol. 170, 152-157. DOI : <https://doi.org/10.2991/aebmr.k.210320.027>.

3. Чернецький О. Л. Правове регулювання адміністративної відповідальності неповнолітніх в Україні: автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харківський нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2008. 22 с.

4. Лук'янець Д. М. Розвиток інституту адміністративної відповідальності: концептуальні засади та проблеми правореалізації: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. НАНУ. Харків, 2007. 39 с.

5. Ковальчук Ю. І. Неповнолітній як суб'єкт адміністративної відповідальності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. НАНУ. Харків, 2007. 21 с.

6. Проект Закону про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо проведення судово-психіатричної експертизи в адміністративному провадженні від 05.11.2020 р. № 4326. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70351. (дата звернення: 11.06.2021).

7. Ільницька Т. Психічне здоров'я дітей та підлітків. *NeuroNews: психоневрологія та нейропсихіатрія*. 2016. № 8 (82). С. 5–9. URL : <https://neuronews.com.ua/ua/archive/2016/8%2882%29/pages-5-9/psichhne-zdorov-ya-ditej-ta-pidlitkiv#gsc.tab=0>. (дата звернення: 11.06.2021).

8. Молчанов Д. Охорона психічного здоров'я дітей і підлітків в Україні: час порозуміння та об'єднання зусиль. *HEALTH-UA.COM: Спеціалізований медичний портал*. Стаття за 27.03.2015. URL : <https://health-ua.com/article/16294-ohorona-psihchnogo-zdorovya-dtej-pdltkv-v-ukran-chas-porozumnyya-ta-obdnan>.

9. Про схвалення Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 р. № 1018-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1018-2017-%D1%80#Text>. (дата звернення: 11.06.2021).

10. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Дата оновлення: 14.05.2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n38> 81. (дата звернення: 12.06.2021).

11. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»): Міжнародний документ, Правила ООН від 29.11.1985 р. Дата оновлення : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211/conv#Text. (дата звернення: 12.06.2021).

12. Veselov, M. Administrative and legal ensure of "the best interests of the child" in the field of junior justice. *Public Administration and Law Review*. 2020. Issue 3. P. 49–56. DOI : <https://doi.org/10.36690/2674-5216-2020-3-49>.

References:

1. Pro skhvalennya Natsional'noyi stratehiyi Reformuvannya systemy yustytysiyi vidnosno ditey na period do 2023 roku (2018). Rozporyadzhennya Kabinetu ministriv Ukrainy № 1027-r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-%D1%80#Text>. [in Ukrainian].

2. Veselov, M., Vitvitsky, S. (2021). Internet and Juvenile Prevention: A New Format of Prophylactic Activities with Children. *Advances in Economics, Business and Management Research: Proceedings of the International Conference on Economics, Law and Education Research (ELER 2021)*, 170, 152–157. DOI : <https://doi.org/10.2991/aebmr.k.210320.027>. [in English].

3. Chemetskyi, O. L. (2008). Pravove rehuliuвання administratyvnoi vidpovidalnosti nepovnoolitnikh v Ukraini. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Kharkiv. [in Ukrainian].

4. Luk'ianets, D. M. (2007). Rozvytok instytutu administratyvnoi vidpovidalnosti: kontseptualni zasady ta problemy pravorealizatsii. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kharkiv. [in Ukrainian].

5. Kovalchuk, Yu. I. (2007). Nepovnoolitnii yak sub'iekt administratyvnoividpo vidalnosti. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Kharkiv. [in Ukrainian].

6. Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pra porushennia shchodo provedennia sudovo-psykhiatrychnoi ekspertyzy v administra tyvnomu provadzheni. (2020). November 5, 2020, № 4326. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zwb2/webproc4_1?pf3511=70351. [in Ukrainian].

7. Ilnytska, T. (2016). Psykhichne zdorov'ia ditei ta pidlitkiv. *NeiroNews: psykhonevrolohiia ta neiropsykhiiatriia - NeuroNews: psychoneurology and neuropsychiatry*, 8 (82), 5–9. URL : <https://neuroneews.com.ua/ua/archive/2016/8%2882%29/pages-5-9/psykhichne-zdorov-ya-ditey-ta-pidlitkiv#gsc.tab=0>. [in Ukrainian].

8. Molchanov, D. (2015). Okhорona psykhichnogo zdorov'ia ditei i pidlitkiv v Ukraini: chas porozuminnia ta ob'iednannia zusy. *HEALTH-UA.COM: Specialized medical portal*. Article for March 27, 2015. URL : <https://health-ua.com/article/16294-ohorona-psykhichnogo-zdorov-ya-ditey-pidlitkiv-v-ukran-chas-porozumnyia-ta-obdnan>. [in Ukrainian].

9. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku okhорony psykhichnogo zdorov'ia v Ukraini na period do 2030 roku. (2017). Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy № 1018-r. N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1018-2017-%D1%80#Text>. [in Ukrainian].

10. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy № 4651-VI. (2012). N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n3881>. [in Ukrainian].

11. Rezoliutsiia Heneral'noyi Asambleyi OON № 40/33. (1985). Minimalni standartni pravyla Orhanizatsii Obiednanykh Natsii, shcho stousiutsia vidpravlennia pravosuddia shcho do nepovnitnikh («Pekinski pravyla»). N. p. URL : https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/beijing_rules.shtml. [in Ukrainian].

12. Veselov, M. (2020). Administrative and legal ensure of "the best interests of the child" in the field of junior justice. *Public Administration and Law Review*, 3, 49–56. DOI : <https://doi.org/10.36690/2674-5216-2020-3-49>. [in English].

Стаття надійшла до редколегії 12.06.2021

*Веселов Н. Ю., доктор юридических наук, доцент, професор кафедри
государственно-правовых дисциплин факультета № 2 Криворожского
учебно-научного института Донецкого государственного университета
внутренних дел (г. Кривой Рог - г. Мариуполь, Украина)
Дубина О. Н., аспирант Одесского государственного университета
внутренних дел, адвокат (г. Одесса, Украина)*

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ПРОВЕДЕНИЯ СУДЕБНО-ПСИХИАТРИЧЕСКОЙ (ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ) ЭКСПЕРТИЗЫ В АДМИНИСТРАТИВНО-ДЕЛИКТНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ

На сегодня нормами Кодекса Украины об административных правонарушениях не определен порядок и основания проведения судебной психиатрической экспертизы, что стало причиной инициирования определенных изменений и дополнений в отчетственное законодательство (представление соответствующих законопроектов в украинский парламент).

В статье представлены результаты анализа действующих норм и предложений в законодательство, определены существующие проблемы, а также предложены авторские рекомендации для устранения имеющегося пробела о проведении судебной психиатрической и психологической экспертизы в рамках административного производства.

Ключевые слова: административное правонарушение, административно-деликтное производство, судебно-психиатрическая экспертиза, психологическая экспертиза, невменяемость, несовершеннолетний.

Veselov M., Doctor of Science of Law, Associate Professor, Kryvyi Rih Educational and Scientific Institute of Donetsk State University of Internal Affairs (Kryvyi Rih - Mariupol, Ukraine)
Dubina O., Graduate Student Odessa State University Internal Affairs, Lawyer (Odesa, Ukraine)

LEGAL BASIS OF CONDUCTING FORENSIC-PSYCHIATRIC (PSYCHOLOGICAL) EXAMINATION IN ADMINISTRATIVE-DELICTUAL PROCEDURE

To date, the norms of the Code of Ukraine on Administrative Offenses do not define the procedure and grounds for forensic psychiatric examination, which led to the initiation of certain changes and additions to domestic legislation (submission of relevant bills to the Ukrainian parliament). This article presents the results of the analysis of current norms and proposals to the legislation, identifies existing problems, as well as offers author's recommendations to address the gap in conducting forensic psychiatric and psychological examinations in administrative proceedings. In particular, some proposals of the bill are not fully correlated with the current provisions of the Laws of Ukraine "On Forensic Science" and "Fundamentals of the legislation of Ukraine on health care". In addition, the provisions of the bill ignore those cases when, in accordance with the requirements of the law, the protocol on an administrative offense is not drawn up, and the decision in the case of an administrative offense is made at the scene of the offense. Another issue on which the article focuses is the timing of the imposition of an administrative penalty in the case of a forensic psychiatric examination. In addition to the above, within the subject of the study considered some features of bringing to administrative responsibility of minors (aged 16 to 18 years). It is emphasized that, in accordance with international standards, the juvenile justice system should be aimed at ensuring the well-being of the juvenile. In the context of changes to the legislation on forensic psychiatric examination in administrative proceedings, to determine the state of health and level of development, other socio-psychological traits of a minor, the expediency of creating a legal basis for psychological examination is justified.

Keywords: administrative offense, administrative-delictual procedure, forensic psychiatric examination, psychological examination, insanity, juvenile.

DOI: 10.33766/2524-0323.95.141-153

УДК 349.3

Галус О. О., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова (м. Хмельницький, Україна)

e-mail: elenhalus@gmail.com

ORCID iD : <https://orcid.org/0000-0002-5474-3323>

Рижук І. В., кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова (м. Хмельницький, Україна)

e-mail: irina.ryzhuk.vl@gmail.com

ORCID iD : <https://orcid.org/0000-0002-5916-3774>

Бригінець О. О., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова (м. Хмельницький, Україна)

e-mail : BriginetsO@meta.ua

ORCID iD : <https://orcid.org/0000-0003-4058-7566>

ВПРОВАДЖЕННЯ ПРИНЦИПУ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В БЮДЖЕТНОМУ ПРОЦЕСІ ТА ПРИ ФОРМУВАННІ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В МЕЖАХ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ

У статті досліджено особливості впровадження принципу гендерної рівності в бюджетному процесі та при формуванні органів публічної влади в межах антикорупційної політики. Проаналізовано гарантії дотримання принципу гендерної рівності на виборах колегіальних органів публічної влади та при прийнятті на публічну службу. Акцентовано увагу на перевагах запровадження гендерно орієнтованого бюджетування на всіх рівнях публічного управління, що справедливо визнається одним із найбільш ефективних інструментів забезпечення гендерної рівності, який сприятиме підвищенню підзвітності та прозорості використання бюджетних коштів.

Доведено, що належне дотримання принципу гендерної рівності при формуванні органів публічної влади полягає в тому, щоб не прирівнювати всіх, навпаки, визначити та врахувати різні потреби.

Ключові слова: гендерна рівність, публічна служба, орган публічної влади, корупція, антикорупційна політика, вибори, бюджетний процес.

Постановка проблеми. Сьогодні у всіх сферах життєдіяльності людини набувають актуальності питання, пов'язані із гендерною рівністю. Світовий процес формування конституційного законодавства характеризується декларуванням у ньому принципу рівних прав і можливостей для всіх людей. Історичний досвід свідчить, що неможливо побудувати правову демократичну державу без можливості врахування прав та інтересів членів суспільства. Одним із важливих напрямків розбудови такої держави є врахування принципу гендерної рівності. Упродовж останніх десятиліть питанням гендерної рівності приділяється все більше

уваги, а принцип неупередженого ставлення до громадян незалежно від їх статевої належності закріплюється в основних програмних актах світового рівня [1]. У нашій державі поступово впроваджуються різні інструменти (законои, стратегії, заходи, проекти, бюджети тощо), які гарантують та посилюють рівноправ'я між чоловіком і жінкою, тобто, гендерну рівність [2]. Метою такої діяльності є створення суспільства, у якому жінки і чоловіки живуть повноцінним життям. Особливо важливим є переформатування сучасної свідомості суспільства та посилення внутрішніх стимулів до розвитку демократичних процедур.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти проблематики обраної теми наукової статті знайшли своє відображення в працях Н. Аніщука [3], Ю. Івченко [4], Н. Пархоменко [5], О. Рудневої [6] тощо. Проблеми формування й реалізації антикорупційної політики в системі публічної служби України, впровадження антикорупційних заходів, розвитку антикорупційного законодавства досліджували такі науковці, як: В. Соловійов [7], В. Василевич, Т. Василевська, В. Несетеревич, Е. Расюк, А. Савченко, В. Федоренко [8], О. Андрійко [9], І. Басанцов [10], П. Гамач [11].

Формулювання цілей. Метою статті є аналіз позитивного вітчизняного та зарубіжного досвіду по дотриманню принципу гендерної рівності при формуванні органів публічної влади в межах антикорупційної політики та вироблення рекомендацій щодо вдосконалення національного законодавства, що покликане регулювати відповідний напрям розвитку нашої молодшої європейської держави.

Виклад основного матеріалу. На даному етапі розвитку нашої держави важливим є належне законодавче забезпечення розмежування рівності прав та рівності можливостей. Зокрема, рівність прав являє собою юридичне закріплення однакових прав та обов'язків як для чоловіків, так і для жінок. З іншого боку, рівність можливостей являє собою на практиці можливість реалізації відповідних прав та обов'язків незалежно від статі, тобто недопущення соціальної та гендерної дискримінації в суспільстві. Багато в чому на заваді реалізації навіть належним чином у законодавстві закріплених відповідних прав та свобод стоять стереотипи, які протягом багатьох поколінь склалися в суспільстві. Досить часто питаннями забезпечення соціальної сфери відають жінки, наприклад: опікування членами сім'ї, догляд за дітьми, людьми похилого віку тощо. Тобто, навіть реалізуючи власні права чи виконуючи закріплені в законодавстві обов'язки, особа може наражати себе на відповідний моральний осуд з боку суспільства, що є неприпустимим при розбудові правової держави.

Досить багато уваги питанням дотримання принципу гендерної рівності при формуванні органів публічної влади приділяється в зарубіжних та міжнародних нормативно-правових актах, частину з яких належним чином ратифікувала Україна. Зокрема, до таких належать: Резолюція-1325 (2000), ухвалена Радою Безпеки на її 4 213-му засіданні 31 жовтня 2000 року, у якій визначені питання гендерної проблематики при проведенні операцій з підтримки миру, лунають заклики до врахування гендерних аспектів при забезпеченні відповідних процедур, визначається роль жінок у розбудові та озвучені гендерні аспекти мирних процесів і врегулювання конфліктів [12]; Стратегія гендерної рівності Ради Європи на 2018-

2023 рр., у якій визначено, що до реального досягнення рівноправ'я жінок та чоловіків на практиці ще далеко, а гендерна рівність передбачає рівні права для жінок і чоловіків, дівчат і хлопців, а також їхню однакову значущість, можливості, обов'язки та участь у всіх сферах суспільного й особистого життя; вона означає рівний доступ жінок і чоловіків до ресурсів та розподіл цих ресурсів між ними [13]; Декларація Комітету міністрів Ради Європи «Про рівноправність жінок та чоловіків», у котрій визначається, що рівноправ'я жінок та чоловіків належить до основних прав людини, і це право закріплене як основне в багатьох міжнародних документах, у яких ці права визначені і які забезпечуються національними конституціями і законами [14].

У вищезгаданих питаннях важливим є вивчення позитивного зарубіжного досвіду, зокрема у Словенії Закон «Про рівні можливості для жінок та чоловіків», прийнятий у 2002 р. зазначає, що гендерна рівність – це рівна участь чоловіків та жінок у всіх сферах суспільного і приватного життя та рівний статус, рівні можливості використовувати всі права та розвивати свій особистісний потенціал, завдяки якому вони здійснюють свій внесок у соціальний розвиток, а також отримання однакової користі від результатів відповідного розвитку [15, с. 186–193]. Водночас, у Японії Закон «Про Суспільство гендерної рівності» надає характеристику гендерній рівності як частині суспільства гендерної рівності, тобто містить суспільство гендерної рівності – саме таке, у якому чоловікам та жінкам надаються рівні можливості для добровільної участі в усіх видах діяльності як рівноправним партнерам у суспільстві й у якому чоловіки та жінки користуються рівними політичними, економічними, соціальними і культурними привілеями, а також несуть однакову відповідальність [16, с. 170–177].

Уперше питання щодо гендерної рівності було включено до оцінки корупційних ризиків в системі державної служби в 2014 році в межах дослідження ПРООН, у подальшому експертами проекту USAID «Взаємодія» було обрентовано необхідність здійснення гендерного аналізу антикорупційних стратегій в Україні. Попри зазначене, на політичному рівні в нашій державі й досі відсутні розробки щодо гендерно зумовленого впливу корупції, незважаючи на те, що її прояви та наслідки можуть по-різному відбиватися на житті жінок та чоловіків. З урахування низького рівня уваги до питання гендерної рівності, Україна, відповідно до останніх досліджень, за рівнем гендерного розвитку посіла 61 місце із 144-х у рейтингу країн світу, причому, найбільш проблемним питанням стали політичні повноваження жінок, рівень їхнього представництва в парламенті та на вищих керівних посадах органів публічної влади [17]. Із урахуванням проведених досліджень, міжнародні організації виділяють наступні сфери, у яких корупція посилює гендерні відмінності: доступ до базових послуг, ринків та кредитів; залучення до політики; порушення прав людини; наслідки неефективного управління [18]. Рівний доступ жінок і чоловіків до політичного представництва у вищих ланках публічного управління є передумовою досягнення гендерної рівності в суспільстві, що сприятиме участі жінок у прийнятті рішень, які відіграватимуть важливу роль у формуванні та реалізації державної політики. Заразом, саме в зазначеній сфері наявні найбільші виклики для забезпечення принципу гендерної рівності в нашій державі.

Найбільш яскраво необхідність дотримання принципу гендерної рівності прописана у виборчому законодавстві. Так Виборчий кодекс України [19] закріпив за політичними партіями обов'язок дотримуватися принципу гендерної рівності при формуванні загальнодержавного і регіональних виборчих списків. Так у кожній п'ятірці має бути не менше двох кандидатів однієї статі. Така сама вимога прописана й щодо формування списків кандидатів на місцевих виборах. Але аналіз гендерного співвідношення в парламенті нашої держави демонструє суттєво нижчий рівень, ніж в інших країнах. Зокрема, мова йде лише про 23,8 % жінок-парламентаріїв (станом на квітень 2018 року).

Отже, незважаючи на те, що в національному виборчому законодавстві ще з 2013 року передбачено 30 % гендерних квот для представників однієї статі, кількість жінок в органах влади суттєво не збільшилась та на вересень 2018 року складала 12,3 % (53 жінки) [20], на вересень 2020 року – 20,6 % (87 жінок) [21]. Вважаємо, що такий повільний процес налагодження гендерного балансу може бути пов'язаний не тільки із відсутністю політичної волі щодо реалізації вищезазначеного законодавчого положення, а й через відсутність санкцій за порушення гендерних квот.

Опитування партій, яке було проведено National Democratic Institute у 2017 році дало можливість виявити їх небажання висувати кандидатури жінок на виборах, а більша частина визнала, що жінки дійсно мають менший доступ до ресурсів для підтримки власних виборчих кампаній. В аспекті розглянутого доцільно звернути увагу й на те, що громадяни України також досить скептично ставляться до жінок у політиці, зокрема 53 % опитаних зазначили, що менш схильні голосувати за жіночі кандидатури на виборні посади [22].

У сфері гендерного впливу на корупційні явища варто звернути увагу на шпучно створені бар'єри, які узагальнено в межах поняття «скляна стеля» та «ліпка підлога». «Скляна стеля» включає умовні бар'єри, що є невидимими та формально не визначеними, але обмежують просування жінок по службових сходинках, а «ліпка підлога» сприяє тривалому затриманню жінки на первинних позиціях у службовій кар'єрі, одночасно як чоловіки швидше отримують підвищення на посаді [23]. Такі нерівні умови можуть бути зумовлені й зловживанням владними повноваженнями, які пов'язані з особистим упередженим ставленням керівників або навіть з практикою невключення жінок до «чоловічих» корпоративних мереж, у яких досить часто вирішуються кадрові питання. Про зазначений факт свідчить опитування, проведене у 2014 році, під час якого 66 % респондентів погодились із твердженням, що процедури при просуванні по службі є однаковими для представників обох статей. Окрім того, кожен п'ятий опитаний зазначив, що в системі публічної служби чоловікам та жінкам надаються нерівні можливості щодо професійного розвитку та навчання [17].

Так, до прикладу, чоловіки молодшого та середнього віку демонструють порівняно вищу готовність до активних дій із запобігання корупції, ніж жінки. Окрім того, вони підтримують рішучі заходи боротьби з корупцією, серед яких виділено посилення відповідальності корумпованих посадовців; жінки ж, на противагу, є прихильниками поступових еволюційних підходів, зміни менталітету громадян, необхідності належного виховання системи цінностей наступних поколінь.

Стаття 16 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» передбачає гарантії дотримання принципу гендерної рівності при прийнятті на публічну (державну та муніципальну) службу [2]. Закон України «Про державну службу» прямо не закріплює принцип гендерної рівності при прийнятті на службу, однак у статті 4 визначає, що державна служба здійснюється із дотриманням принципу забезпечення рівного доступу до державної служби, тобто забороняються всі прояви дискримінації, необґрунтовані обмеження чи надання необґрунтованих переваг окремим громадянам під час прийняття на державну службу та протягом її проходження [24]. Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування» закріплює принцип рівних можливостей доступу громадян до служби в органах місцевого самоврядування з урахуванням їх ділових якостей та професійної підготовки [25].

Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» передбачає, що прийняття на державну та муніципальну службу має здійснюватися із дотриманням представництва кандидатур кожної статі. Однак Закони України «Про державну службу» та «Про службу в органах місцевого самоврядування» передбачають, що призначення на публічну службу має здійснюватися лише за результатами конкурсу, крім випадків, передбачених вищезгаданими законами.

У Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» міститься вимога щодо формування кадрового резерву для заміщення посад публічних службовців із дотриманням принципу гендерної рівності. Однак Закон України «Про державну службу» не передбачає формування кадрового резерву. Верховна Рада України 03.07.2020 року внесла зміни до Закону України «Про державну службу» щодо доповнення його статтею про кандидатський резерв, яка мала передбачати, що кандидат, який перебуватиме в базі кадрового резерву, не повинен буде подавати на новий конкурс інформацію, передбачену статтею 25 Закону України «Про державну службу». Кандидатський резерв мав собою являти інформаційну систему (базу), яка містила б відомості про претендентів на посади державної служби, що успішно пройшли всі етапи оцінювання під час конкурсного відбору, результати проведення оцінювання професійних компетентностей таких кандидатів та оголошені конкурси на посади державної служби тощо [26]. Однак Президент України ветоував ці зміни до Закону України «Про державну службу», а 16.12.2020 р. парламент їх відхилив. Що стосується кадрового резерву муніципальної служби, то Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування» у статті 16 закріплює положення, що за рішенням органу місцевого самоврядування створюється кадровий резерв для зайняття посад і просування по службі, який затверджується сільським, селищним, міським головою, головою районної, районної в місті, обласної ради. До кадрового резерву зараховуються особи, які виявили бажання обійняти посаду в органах місцевого самоврядування і мають відповідну кваліфікацію та освіту або здобувають її. Місцеві ради своїми рішеннями затверджують порядок формування та ведення кадрового резерву. Кабінетом Міністрів України ще у 2001 році затвердив примірний порядок формування кадрового резерву в органах місцевого самоврядування [27]. Од-

нак зазначений порядок не містить вимоги щодо дотримання принципу гендерної рівності при формування кадрового резерву муніципальної служби. Отже, доцільно в Законі України «Про державну службу» врегулювати порядок формування та ведення кадрового резерву державної служби та закріпити одним із принципів його формування – забезпеченням рівних прав та можливостей для жінок і чоловіків. Також доцільно уніфікувати порядки формування та ведення кадрового резерву державної та муніципальної служби. Оскільки органи місцевого самоврядування самостійно у своїх рішеннях врегульовують питання кадрового резерву, то доцільно закріпити в Законі України «Про службу в органах місцевого самоврядування» відповідну норму про забезпечення дотримання рівних прав жінок і чоловіків при формуванні кадрового резерву муніципальної служби.

За центральними та територіальними виконавчої влади, місцевими державними адміністраціями, органами місцевого самоврядування з метою виконання в межах своєї компетенції тих завдань, які пов'язані із забезпеченням рівних прав і можливостей жінок та чоловіків, закріплені повноваження щодо: створення консультативно-дорадчих органів з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; призначення радників з гендерних питань; створення структурних підрозділів, до повноважень яких належить проведення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі; покладення на одного із заступників керівника органу публічної влади обов'язків уповноваженої особи (координатора) з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, запобігання та протидії насильству за ознакою статі [28].

Потребує уваги питання запровадження гендерно орієнтованого бюджетування (далі – ГОБ) на всіх рівнях публічного управління, що на сьогодні вважається одним із найбільш ефективних інструментів забезпечення гендерної рівності й сприятиме підвищенню підзвітності та прозорості використання бюджетних коштів. Так реформа з децентралізації публічної влади, яка була започаткована у 2014 році в Україні, спрямована на передачу ряду повноважень від органів виконавчої влади органам місцевого самоврядування, підвищення якості надання публічних послуг населенню, широкого залучення громадян до процесу прийняття рішень. Тому постало питання й щодо забезпечення рівного права доступу жінок і чоловіків до здійснення публічної влади, отримання ресурсів та публічних послуг в різних сферах життєдіяльності [29; 30].

Отже, ГОБ – це спосіб бюджетування, який має сприяти збільшенню рівня економічної ефективності видатків бюджету через врахування потреб жінок та чоловіків із різних соціальних та демографічних груп.

Відповідно до загальноприйнятих підходів, основні складові процесу ГОБ містять: гендерний бюджетний аналіз, послідовні зміни в програмах та бюджетах та системну інтеграцію ГОБ до бюджетного процесу. З 2014 по 2020 рік у партнерстві з Міністерством фінансів в Україні реалізовувався Проєкт «Гендерне бюджетування в Україні», тож підвищення обізнаності активістів антикорупційного руху щодо можливостей і переваг ГОБ на місцевому та загальнодержавному рівні має стати важливим напрямом зміцнення потенціалу їх організацій та об'єднань.

Загалом інтеграція гендерних питань до програмування антикорупційних заходів має передбачати низку наскрізних рекомендацій, реалізація яких призведе до позитивних міжсекторальних наслідків:

1) використання гендерно-дезагрегованих даних при плануванні діяльності, визначенні системи базових показників та цільових індикаторів моніторингу, оцінюванні ефективності реалізованих заходів;

2) проведення цільових досліджень, які мають заповнити наявні інформаційні прогалини щодо гендерних аспектів корупції в Україні, застосування гендерного аналізу в процесі оцінки потреб населення та визначенні проблемних питань антикорупційної політики;

3) забезпечення гендерного балансу в складі представників антикорупційних органів, що дозволить краще врахувати інтереси та потреби як жінок, так і чоловіків.

Висновки. Отже, з метою забезпечення дотримання принципу гендерної рівності, при формування кадрового резерву державної та муніципальної служби доцільно в Законі України «Про державну службу» врегулювати порядок формування та ведення кадрового резерву державної служби та закріпити одним із принципів його формування – забезпеченням рівних прав та можливостей для жінок і чоловіків. Також доцільно уніфікувати порядки формування та ведення кадрового резерву державної та муніципальної служби. Оскільки органи місцевого самоврядування самостійно у своїх рішеннях врегульовують питання кадрового резерву, то доцільно закріпити в Законі України «Про службу в органах місцевого самоврядування» також норму про забезпечення дотримання рівних прав чоловіків і жінок при формуванні кадрового резерву муніципальної служби. Для належного дотримання принципу гендерної рівності на всіх стадіях бюджетного процесу доцільно із врахуванням негативних моментів продовжити реалізацію проєкту гендерно орієнтованого бюджетування (ГОБ) на всіх рівнях публічного управління та можуть бути використані учасниками бюджетного процесу для врахування гендерних аспектів у процесі планування, виконання та звітування про виконання бюджетних програм.

Зазначимо, що дотримання принципу гендерної рівності при формування органів публічної влади полягає в тому, щоб не прирівнювати всіх, а, навпаки, визначити та врахувати різні потреби. Права людини, жінки і чоловіка, як і рівність між ними, потребують надійного захисту, охорони й зміцнення. Досягнення принципу гендерної рівності в українській спільноті, що означає рівноправну участь жінок та чоловіків у всіх сферах життя є важливим напрямком демократичного розвитку України. Рівноправна участь жінок та чоловіків у прийнятті рішень надзвичайно важлива при розбудові сучасної правової демократичної держави – майбутнього члена Європейського Союзу. Наявність гендерних відмінностей у впливі корупції на громадян обумовлює необхідність аналізу гендерних питань та подальшого їх включення до антикорупційних стратегій і програм. Із врахуванням власного досвіду щодо корупційних проявів жінки й чоловіки можуть по-різному уявляти й заходи, спрямовані на запобігання зловживанням владою та підвищувати ефективність антикорупційної діяльності. Гендерний аналіз складу працівників державних антикорупційних органів засвідчує певні дисбаланси,

оскільки саме чоловіки переважають на керівних управлінських посадах. Водночас, антикорупційні громадські рухи характеризуються більшою гендерною збалансованістю як серед активістів та кола впливу, так і на ключових посадах організації. Задля більш повного розуміння чинників, які мотивують чоловіків і жінок долучатися до антикорупційної діяльності та визначають їх переваги щодо конкретних заходів впливу, виникає потреба в проведенні додаткових опитувань населення із застосуванням кількісних та якісних методів збору даних. На основі цих досліджень можуть бути розроблені ефективні комунікаційні стратегії та запропоновані адресні шляхи заохочення участі жінок і чоловіків в антикорупційних заходах.

Використані джерела:

1. United Nations (2017). The Sustainable Development Goals Report. 2017, New York. 64 p. URL : <https://unstats.un.org/sdgs/files/report/2017/the-sustainable-development-goal-report2017.pdf>.
2. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 08.09.2005 № 2866-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>.
3. Аніщук Н. В. Гендерне насильство у правовому житті України : монографія. Одеса: Юридична література, 2007. 232 с.
4. Івченко Ю. В. Філософсько-правовий аналіз гендерної політики в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.12. Київський національний університет внутрішніх справ. Київ, 2009. 19 с.
5. Правові засади формування та розвитку гендерного середовища в Україні: монографія / кол. авторів; за заг. ред. Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко. Київ : Юридична думка, 2010. 352 с.
6. Руднева О. Гендерна рівність як принцип законодавства України. *Право України*. 2002. № 4. С. 104–108.
7. Соловійов В. М. Запобігання і протидія корупції в державному управлінні України : монографія. Київ : Ін-т законодавства ВРУ, 2012. 508 с.
8. Державна антикорупційна політика і запобігання та протидія корупції на публічній службі в органах державної влади і органах місцевого самоврядування : монографія / автор. кол.; В. В. Василевич, Т. Е. Василевська, В. Ф. Нестерович, Е. В. Расюк, А. В. Савченко, В. Л. Федоренко (кер.) та ін. ; за ред. проф. Ю. В. Ковбасюка і проф. В. Л. Федоренка. Київ, 2016. 524 с.
9. Андрійко О. Ф. Правові засоби протидії корупції. *Часопис Київського університету права*. 2007. № 4. С. 3–8.
10. Басанцов І. В. Корупція в Україні: сучасні реалії та ефективні засоби протидії: монографія. Суми : СумДУ, 2016. 113 с.
11. Гаман П. І. Антикорупційна державна політика: проблеми та перспективи розвитку. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2018. №10. URL: http://www.dyu.nauka.com.ua/pdf/10_2018/3.pdf.
12. Резолюція 1325 (2000), ухвалена Радою Безпеки на її 4213-му засіданні: Резолюція ООН від 31.10.2000. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_669?find=1&text=%D0%B3%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D1%80#w1_ (дата звернення: 04.06.2021)
13. Стратегія гендерної рівності Ради Європи на 2018-2023 р.р. URL : <https://rm.coe.int/prems-041318-gbr-gender-equality-strategy-2023-ukr-new2/16808b35a4>. (дата звернення: 04.06.2021)

14. Декларація Комітету міністрів Ради Європи «Про рівноправність жінок та чоловіків»: Декларація Ради Європи від 16.11.1988. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_903#Text. (дата звернення: 04.06.2021)

15. Про рівні можливості для жінок та чоловіків: Закон Словенії, прийнятий національного асамблеєю Словенії 21 червня 2002 р. / Мельник Т. М. *Міжнародний досвід гендерних перетворень*. Київ : Логос, 2004. С. 186–193.

16. Про суспільство гендерної рівності: Основний закон Японії, прийнятий 15 червня 1999 р. / Мельник Т. М. *Міжнародний досвід гендерних перетворень*. Київ : Логос, 2004. С. 170–177.

17. Галустян Ю., Ковальчук Н. Аналіз корупційних ризиків на державній службі, пов'язаних із питанням гендерної рівності / ПРООН, Київ: 31 с. URL : https://issuu.com/olenaursu/docs/final_report_by_yg_and_nkov_ukraini. (дата звернення: 04.06.2021)

18. Sida. Gender and Corruption: Brief, Gender Tool Box, March 2015. 4 р. URL : <https://publikationer.sida.se/contentassets/165672c0e28845f79c8a803382e32270/gender-and-corruption.pdf>. (дата звернення: 04.06.2021)

19. Вибірчий кодекс України від 19.12.2019 № 396-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#n1899>. (дата звернення: 04.06.2021)

20. Скільки жінок серед нардепів, міністрів, мерів та голів сілрад. URL : <https://www.slovoidilo.ua/2018/03/08/infografika/polityka/skilky-zhinok-sered-nardepiv-minist-riv-meriv-ta-holiv-silrad>. (дата звернення: 04.06.2021)

21. Як змінювався гендерний склад Ради останні 30 років. URL : <https://www.slovoidilo.ua/2020/03/06/infografika/polityka/yak-zminuyavasya-hendernyj-sklad-rady-ostanni-30-rokiv>. (дата звернення: 04.06.2021)

22. NDI (2017) Research on Opportunities and Challenges Facing Ukraine's Democratic Transition, Nationwide Survey, July 2017. URL : <https://www.ndi.org/publications/ndi-research-opportunities-and-challenges-facing-ukraine-s-democratic-transition>. (дата звернення: 04.06.2021)

23. Словник гендерних термінів / Укладач З. В. Шевченко. URL : <http://a-z-gender.net/ua/sklyana-stelya.html>. (дата звернення: 04.06.2021)

24. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>. (дата звернення: 04.06.2021)

25. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 07.06.2001 № 2493-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14#Text>. (дата звернення: 04.06.2021)

26. Проект Закону «Про внесення змін до Закону України «Про державну службу» щодо кандидатського резерву» №3491 від 18.05.2020. URL : https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68851. (дата звернення: 04.06.2021)

27. Про затвердження Типового порядку формування кадрового резерву в органах місцевого самоврядування: Постанова Кабінету Міністрів України від 24.10.2001 № 1386. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1386-2001-%D0%BF?find=1&text=%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%BD#w1_1. (дата звернення: 04.06.2021)

28. Деякі питання забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Постанова Кабінету Міністрів України від 09.10.2020 № 930. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/930-2020-%D0%BF#Text>. (дата звернення: 04.06.2021)

29. Запровадження гендерно орієнтованого бюджетування в об'єднаних територіальних громадах: посібник. URL : <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/536/GRB-handbook.pdf>. (дата звернення: 04.06.2021)

30. Методичні рекомендації щодо впровадження та застосування гендерно орієнтованого підходу в бюджетному процесі: Наказ Міністерства фінансів України від 02.01.2019 року № 1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0001201-19#Text>. (дата звернення: 04.06.2021)

References:

1. United Nations (2017). The Sustainable Development Goals Report. 2017, New York. 64 r. URL: <https://unstats.un.org/sdgs/files/report/2017/thesustainabledevelopmentgoalsreport2017.pdf>. [in English].
2. Pro zabezpechennia rinvnykh prav ta mozhlyvostei zhynok i cholovikiv: Zakon Ukrainy vid 08.09.2005 № 2866-IV. (2005) N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>. [in Ukrainian].
3. Anishchuk, N. V. (2007) Henderne nasytstvo u pravovomu zhytti Ukrainy : mono hrafia. Odesa: Yurydychna literatura. [in Ukrainian].
4. Ivchenko, Yu. V. (2009) Filosofsko-pravovyi analiz hendernoï polityky v Ukraini. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyivskiy natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav. Kyiv. [in Ukrainian].
5. Pravovi zasady formuvannia ta rozvytku hendernoho seredovysshcha v Ukraini: monohrafia (2010) / N. M. Onishchenko, N. M. Parkhomenko (Eds.). Kyiv: Yurydychna dumka. [in Ukrainian].
6. Rudnieva, O. (2002) Henderna rinvnist yak pryntsyv zakonodavstva Ukrainy. *Pravo Ukrainy – Law of Ukrainian*, 4, 104–108. [in Ukrainian].
7. Soloviov, V. M. (2012) Zapobihannia i protydiia koruptsii v derzhavnomu upravlinni Ukrainy : monohrafia. Kyiv : In-t zakonodavstva VRU. [in Ukrainian].
8. Derzhavna antykoruptsiina polityka i zapobihannia ta protydiia koruptsii na publichnii sluzhbi v orhanakh derzhavnoi vlady i orhanakh mistsevoho samovriaduvannia : monohrafia (2016) / V. V. Vasylevych, T. E. Vasylevska, V. F. Nesterovych, E. V. Rasiuk, A. V. Savchenko, V. L. Fedorenko (Eds.) et al. ; Yu. V. Kovbasiuk, & V. L. Fedorenko. Kyiv. [in Ukrainian].
9. Andriiko, O. F. (2007) Pravovi zasoby protydiï koruptsii. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava - Journal of Kyiv University of Law*, 4, 3–8. [in Ukrainian].
10. Basantsov, I. V. (2016) Koruptsiia v Ukraini: suchasni realii ta efektyvni zasoby protydiï : monohrafia. Sumy : SumDU. [in Ukrainian].
11. Haman, P. I. (2018) Antykoruptsiina derzhavna polityka: problemy ta perspektyvy rozvytku. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok - Public administration: improvement and development*, 10. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/10_2018/3.pdf. [in Ukrainian].
12. Rezoliutsiia 1325 (2000), ukhvalena Radoiu Bezpeky na yii 4213-mu zasidanni: Rezo liutsiia OON vid 31.10.2000. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_669?Find=1&text=%D0%B3%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D1%80#w1_. [in Ukrainian].
13. Stratehiia hendernoï rinvnosti Rady Yevropy na 2018-2023 r.r. N. / d. N. p. URL : <https://rm.coe.int/prems-041318-gbr-gender-equality-strategy-2023-ukr-new2/16808b35a4>. [in Ukrainian].
14. Deklaratsiia Komitetu ministriv Rady Yevropy «Pro rinvnoprvnist zhynok ta cholo vikiv»: Deklaratsiia Rady Yevropy vid 16.11.1988. (1988) N. p. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_903#Text. [in Ukrainian].
15. Pro rinvni mozhlyvosti dlia zhynok ta cholovikiv: Zakon Slovenii, pryiniaty natsionalnoiu asambleieiu Slovenii 21 chervnia 2002 r. (2004) / Melnyk, T. M. Mizhnarodnyi dosvid hendernykh peretvoren. Kyiv: Lohos, 186–193. [in Ukrainian].

16. Pro suspilstvo hendernoї rıvnosti: Osnovnyi zakon Yaponii, pryinyatyı 15 chervnia 1999 r. (2004)/ Melnyk, T. M. Mizhnarodnyi dosvid hendernykh peretvoren. Kyiv : Lohos, 170-177. [in Ukrainian].

17. Halustian, Yu., Kovalchuk, N. N. d. Analiz koruptsiinykh ryzykyv na derzhavniı sluzhbi, poviazanykh iz pytanniam hendernoї rıvnosti/PROON, Kyiv: 31 c. N. p. URL : https://issuu.com/olenaursu/docs/final_report_by_yg_and_nkov_ukraini. [in Ukrainian].

18. Sida. Gender and Corruption: Brief, Gender Tool Box, March 2015. 4 r. (2015) N. p. URL : <https://publikationer.sida.se/contentassets/165672c0e28845f79c8a803382e32270/gender-and-corruption.pdf>. [in English].

19. Vyborchy kodeks Ukrainy vid 19.12.2019 № 396-IX. (2019) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#n1899>. [in Ukrainian].

20. Skilky zhinok sered nardepiv, ministriv, meriv ta holiv silrad. N. d. N. p. URL : <https://www.slovoidilo.ua/2018/03/08/infografika/polityka/skilky-zhinok-sered-nardepi-v-ministriv-meriv-ta-holiv-silrad>. [in Ukrainian].

21. Yak zminiuvavsia hendernyi sklad Rady ostanni 30 rokiv. N. d. N. p. URL : <https://www.slovoidilo.ua/2020/03/06/infografika/polityka/yak-zminyuvavsya-hendernyj-sklad-rady-ostanni-30-rokiv>. [in Ukrainian].

22. NDI (2017) Research on Opportunities and Challenges Facing Ukraines Democratic Transition, Nationwide Survey, July 2017. (2017) N. p. URL : <https://www.ndi.org/publications/ndi-research-opportunities-and-challenges-facing-ukraine-s-democratic-transition>. [in English].

23. Slovnyk hendernykh terminiv. N. d. / Ukladach, Z. Shevchenko, V. (Eds.) N. p. URL : <http://a-z-gender.net/ua/sklyana-stelya.html>. [in Ukrainian].

24. Pro derzhavnu sluzhbu: Zakon Ukrainy vid 10.12.2015 № 889-VIII. (2015) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>. [in Ukrainian].

25. Pro sluzhbu v orhanakh mistsevoho samovriaduvannia: Zakon Ukrainy vid 07.06.2001 № 2493-III. (2001) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14#Text>. [in Ukrainian].

26. Proekt Zakonu «Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro derzhavnu sluzhbu» shchodo kandydatskoho rezervu» № 3491 vid 18.05.2020. (2020) N. p. URL : https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68851. [in Ukrainian].

27. Pro zatverdzhennia Typovoho poriadku formuvannia kadrovoho rezervu v orhanakh mistsevoho samovriaduvannia: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24.10.2001 № 1386. (2001) N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1386-2001-%D0%BF?find=1&text=%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%BD#w1_1. [in Ukrainian].

28. Deiakı pytannia zabezpechennia rıvnykh prav ta mozhlyvosti zhinok i cholovikiv: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 09.10.2020 № 930. (2020) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/930-2020-%D0%BF#Text>. [in Ukrainian].

29. Zaprovadzhennia henderno orıentovanoho biudzhetuвання v obiednanykh teritorialnykh hromadakh: posibnyk. N. d. N. p. URL : <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/536/GRB-handbook.pdf>. [in Ukrainian].

30. Metodychni rekomendatsii shchodo vprovadzhennia ta zastosuvannia henderno orıentovanoho pidkhopu v biudzhetnomu protsesi: Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 02.01.2019 roku № 1. (2019) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0001201-19#Text>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 06.06.2021

Галус Е. А., кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного і фінансового права Хмельницького університету управління і права імені Леоніда Юзькова (г. Хмельницький, Україна)

Рыжук И. В., кандидат юридических наук, доцент кафедри конституційного, адміністративного і фінансового права Хмельницького університету управління і права імені Леоніда Юзькова (г. Хмельницький, Україна)

Бригинец А. А., доктор юридических наук, доцент, професор кафедри конституційного, адміністративного і фінансового права Хмельницького університету управління і права імені Леоніда Юзькова (г. Хмельницький, Україна)

ВНЕДРЕНИЕ ПРИНЦИПА ГЕНДЕРНОГО РАВЕНСТВА В БЮДЖЕТНОМ ПРОЦЕССЕ И ПРИ ФОРМИРОВАНИИ ОРГАНОВ ПУБЛИЧНОЙ ВЛАСТИ В РАМКАХ АНТИКОРРУПЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ

В статье рассмотрены особенности внедрения принципа гендерного равенства в бюджетном процессе и при формировании органов публичной власти в рамках антикоррупционной политики. Проанализированы гарантии соблюдения принципа гендерного равенства на выборах коллегиальных органов публичной власти и при приеме на публичную службу. Акцентировано внимание на преимуществах внедрения гендерно ориентированного бюджетирования на всех уровнях публичного управления, что справедливо признается одним из самых эффективных инструментов обеспечения гендерного равенства, который будет способствовать повышению подотчетности и прозрачности использования бюджетных средств. Доказано, что надлежащее соблюдение принципа гендерного равенства при формировании органов публичной власти состоит в том, чтобы не приравнивать всех, а, наоборот, определить и учесть различные потребности.

Ключевые слова: гендерное равенство, публичная служба, орган публичной власти, коррупция, антикоррупционная политика, выборы, бюджетный процесс.

Halus O., Candidate of Law, Associate Professor, Associate Professor of Constitutional, Administrative and Financial Law Department of Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law (Khmelnyskyi, Ukraine)

Ryzhuk I., Candidate of Law, Associate Professor of Constitutional, Administrative and Financial Law Department of Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law (Khmelnyskyi, Ukraine)

Bryhinets O., Doctor of Law, Associate Professor, Professor of Constitutional, Administrative and Financial Law Department of Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law (Khmelnyskyi, Ukraine)

IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLE OF GENDER EQUALITY IN THE BUDGETARY PROCESS AND IN THE FORMATION OF PUBLIC AUTHORITIES WITHIN THE FRAMEWORK OF ANTI-CORRUPTION POLICY

The article analyzes the features of the implementation of the principle of gender equality in the budget process and in the formation of public authorities within the anti-corruption policy. It is determined that it is important to ensure proper legislative separation of equality of rights and equality of opportunity, a lot of attention to compliance with the principle of

gender equality in the formation of public authorities is paid in foreign and international regulations. In many respects, the realization of the relevant rights and freedoms enshrined in the law is hindered by stereotypes that have developed in society for many generations. Guarantees of observance of the principle of gender equality in elections of collegial bodies of public authority and in admission to public service are analyzed. Emphasis is placed on the need for central and territorial executive bodies, local state administrations, and local self-government bodies to establish advisory bodies on ensuring equal rights and opportunities for women and men and appointing gender advisers. Emphasis is placed on the benefits of introducing gender budgeting at all levels of public administration, which is rightly recognized as one of the most effective tools for gender equality, which will increase accountability and transparency in the use of budget funds. Statistics on gender specifics of the impact of corruption on the lives of citizens are presented, in particular in the context of access to political representation and decision-making, access to socially important services. It is proved that proper observance of the principle of gender equality in the formation of public authorities is not to equate everyone, but on the contrary - to identify and take into account different needs. Human rights - women and men, as well as equality between them, need reliable protection, protection and strengthening. Achieving the principle of gender equality in the Ukrainian community, which means equal participation of women and men in all spheres of life is an important area of democratic development of Ukraine.

Keywords: gender equality, public service, public authority, corruption, anti-corruption policy, election; budget process.

DOI: 10.33766/2524-0323.95.153-162
УДК 342.9:658.3

Курдес О. В., здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії, науковий співробітник Національного наукового центру «Інститут судових експертиз імені Засл. проф. Н. С. Бокаріуса» (м. Харків, Україна)
e-mail: oleg700615@ukr.net
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2736-4616>

ФОРМУВАННЯ ТА ПІДГОТОВКА КАДРОВОГО РЕЗЕРВУ НА КЕРІВНІ ПОСАДИ В СУДОВО-ЕКСПЕРТНИХ УСТАНОВАХ

У статті розглянуто зарубіжний досвід роботи з кадровим резервом юридичних осіб публічного права. Наголошено на необхідності нормативно-правового врегулювання формування та підготовки кадрового резерву на керівні посади в судово-експертних установах Міністерства юстиції України. Доведено, що вдосконалення теоретичних програм підготовки резервістів, проходження ними практичної частини підготовки під час виконання обов'язків тимчасово відсутнього керівника — це основні напрями навчання осіб зі складу кадрового резерву, що є запорукою якісного комплектування посад керівного складу судово-експертних установ Міністерства юстиції України. Зарахування до резерву кадрів на керівні посади має стати одним із суттєвих мотиваційних факторів для ефективної роботи співробітника, що означає для нього перспективу обійняти посаду з більшими повноваженнями.

Ключові слова: судово-експертна установа, кадрова політика, кадрове забезпечення, кадровий резерв, підготовка, стажування.

Постановка проблеми. Реформування правоохоронних органів і системи державних судово-експертних установ — одне з головних завдань, яке постало на часі перед Україною на шляху до побудови сучасної демократичної держави. Успішному виконанню цього завдання сприятиме передусім спроможність керівного складу цих органів та установ організувати підпорядкований персонал на якісне виконання своїх посадових обов'язків на шляху побудови в Україні правової держави. Водночас, у державних судово-експертних установ бракує кваліфікованих кадрів керівного складу різного рівня, що негативно позначається на роботі цих установ та спричиняє справедливую критику з боку населення. Недоліки кадрової політики судово-експертних установ Міністерства юстиції України вимагають наукового переосмислення й реформування системи роботи з резервом кадрів на керівні посади, розроблення нової стратегії та тактики цього напрямку діяльності, її нормативно-правового врегулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування резерву кадрів на керівні посади привертало увагу багатьох науковців, зокрема: О. М. Бандурки [1], Л. О. Рикової [2], В. М. Алексєєва [3], В. А. Савченка [4], С. М. Глибіна [5], І. В. Застрожнікової [6], О. В. Сороки [7], М. І. Нацьєва [8], А. А. Стародубцева [9] та ін. Наукові напрацювання із цього питання дають змогу проаналізувати стан нормативно-правового забезпечення роботи з персоналом в органах державної влади. Водночас доводиться визнати, що, незважаючи на різноплановість досліджень, залишається актуальним пошук нових сучасних шляхів покращення правового регулювання кадрового забезпечення державних органів, зокрема судово-експертних установ, і її складової — формування та роботи з резервом кадрів на керівні посади. Маємо також зазначити, що дослідники досі не приділяли належної уваги питанням формування й підготовки кадрового резерву на керівні посади державних судово-експертних установ Міністерства юстиції України.

Формулювання цілей. Метою статті є наукове обґрунтування стратегічних і тактичних напрямів нормативно-правового регулювання формування та підготовки кадрового резерву на керівні посади в державних судово-експертних установах Міністерства юстиції України з урахуванням вітчизняного й зарубіжного досвіду. Відповідно, для досягнення цієї мети завданням статті є узагальнити результати досліджень науковців щодо роботи з резервом кадрів на керівні посади, досвід підготовки керівних кадрів у деяких зарубіжних країнах і запропонувати шляхи нормативно-правового забезпечення роботи з резервом кадрів на керівні посади в державних судово-експертних установах Міністерства юстиції України.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи питання підготовки керівних кадрів у державних органах, Л. О. Рикова наголосила на їх критичному браці в Україні. Водночас вона звернула увагу на застарілу нормативно-правову базу підготовки управлінців, що вже не відповідає сучасності [2, с. 358-359]. Питання підготовки керівних кадрів юридичних осіб публічного права має бути прерогативою та стратегічним завданням держави, через що нагальним є перегляд усієї нормативно-правової бази підготовки кваліфікованих керівних кадрів в Україні, зок-

рема у державних судово-експертних установах. Залишається недостатнім науковий та організаційно-методичний супровід законодавства про роботу з персоналом державних органів та установ. Завданням науки має стати пошук нових підходів до запровадження сучасного кадрового забезпечення державної служби. Отже, нормативно-правове й організаційно-методичне забезпечення роботи з резервом кадрів на керівні посади в державних судово-експертних установах набуває актуальності.

Як зауважує В. М. Алексеев, підготовка висококваліфікованих управлінців має бути одним із головних завдань державної політики, на вирішення якого слід спрямувати матеріальні ресурси. Науковець наголошує на нагальній потребі в розв'язанні цих завдань саме сьогодні, коли для цього є відповідні передумови. Появу «управлінців нової формації» він пов'язує з переходом до нової «системи громадсько-державного управління». На його думку, формуванню нових управлінців сприятиме їхнє виховання, навчання й управлінський досвід [3, с. 10-12].

Як наголошує В. А. Савченко, проведення конкурсів на обіймання вакантних посад в установах та організаціях не має стати на заваді формуванню резерву кадрів на керівні посади. Науковець доходить висновку, що практика проведення конкурсів на обіймання вакантних посад мусить поєднуватися з роботою із формування кадрового резерву та роботи з ним [4, с. 8]. Слід звернути увагу на те, що, відповідно до статутів науково-дослідних судово-експертних установ Міністерства юстиції України, на конкурсній основі заміщують тільки посади директорів цих установ. Тому до решти керівних посад цілком можна застосовувати порядок призначення зі складу кадрового резерву.

Як уважає С. М. Глибін, керівник — це особа, яка, на відміну від решти працівників, забезпечує управління персоналом та несе за це персональну відповідальність, і наголошує на необхідності запровадити в систему роботи із зарахованими до резерву на керівні посади «оптимальну управлінську поведінку» [5, с. 211-216].

На переконання І. В. Застрожнікової, «наявність професійних «запасних гравців» є запорукою успіху будь-якого підприємства, зокрема державної установи, а формування кадрового резерву є однією з основних функцій кадрового менеджменту державних підприємств [6, с. 87]. Цікавий наведений нею приклад існування в країнах Європейського Союзу так званої підготовчої служби, основними завданнями якої є теоретична та практична підготовка до публічної служби. Ця підготовча служба обов'язкова для всіх, хто прагне вступити на публічну службу. Після її завершення кандидат складає кваліфікаційний іспит. Можна виокремити такі основні принципи формування кадрового резерву в країнах ЄС:

- рівність і добровільність участі всіх громадян у конкурсах для включення до кадрового резерву;
- неупереджене й об'єктивне оцінювання як особистих, так і професійних якостей кандидатів на вступ до публічної служби;
- планування професійного кар'єрного зростання державного службовця;
- гласність і доступність громадян до інформації про формування кадрового резерву на державній службі [6, с. 89].

Поняття «кадровий резерв» у законодавстві більшості зарубіжних країн відсутнє. На практиці роботу з кандидатами на державні посади здійснюють після їх зарахування на службу в період випробувального терміну або під час стажування. Так у Японії функції підготовки політичної й економічної еліти покладено на Школу державного управління та менеджменту. Умовами зарахування до складу слухачів Школи є наявність вищої освіти, чоловіча стать, вік до 25 років і наявність практичного професійного досвіду. Теоретичну частину навчання слухачі проходять самостійно, а практичну — спільно «за круглим столом» з викладачами зі складу політичних та економічних діячів. Підготовка кожного слухача має індивідуальний характер. У Великій Британії діє програма «Швидкий потік», згідно з якою успішні кандидати впродовж декількох років переводяться з одного департаменту до іншого для придбання нового досвіду та за п'ять років виходять із цієї програми, після якої їхня подальша кар'єра будується на загальних принципах. У Сполучених Штатах Америки резервом кадрів на посади в державних структурах опікуються Центри системи оцінки кадрів і посадових обов'язків, які функціонують у складі Служб управління персоналом. На ці Центри покладено обов'язок не тільки оцінювати персонал, а й просувати співробітників по службі. Підготовка резервістів характеризується конкретністю, планомірністю, практичністю, наявністю адаптивних програм. Основною формою навчання є семінари. Підвищення кваліфікації державних службовців у США покладено на такі установи: Федеральний адміністративний інститут, Вашингтонський інститут управління, Професійний інститут Американської асоціації управління, Інститут державної політики [10, с. 247-248].

Заслуговують на увагу погляди А. А. Стародубцева щодо вимог до осіб, які претендують на зарахування резерву кадрів: послідовність кар'єрного просування, можливість зміни місця проживання, вільне знання державної мови, наявність клопотання безпосереднього керівника та двох керівників, не нижчих за заступника керівника самостійного органу (підрозділу); вік кандидата не має перевищувати пенсійного [9, с. 132-133].

Варто погодитися з думкою О. В. Сороки та І. А. Бутенка про важливість для формування «трудового потенціалу персоналу» створення резерву кадрів на висування. Науковці переконані, що цей процес має бути цілеспрямованим, планомірним, безперервним, системним і мати на меті «просування власних працівників». Успіху можна досягнути тільки за умови спільних зусиль кадрового підрозділу та керівників інших структурних підрозділів і за підтримки першого керівника організації. У разі правильно організованої роботи з резервом кадрів на висування в організації претендують співробітники зі здібностями управлінців, які мають розвинути хист до керівництва, а процес їхнього саморозвитку додатково стимулюють налагодженою системою мотивування до кар'єрного зростання. Формування резерву кадрів на висування — процес складний. Це пов'язано передусім із тим, що найчастіше в організації працюють доволі кваліфіковані виконавці, проте відчутний «кадровий голод» у перспективних керівниках. Крім того, на практиці трапляються випадки неготовності резервіста до призначення через не-

достатню теоретичну підготовку та брак досвіду практичної роботи, зумовлені незначним часом підготовки. Формалізм у складанні списків резервістів і пов'язана із цим неможливість надалі призначати на вакантні керівні посади кандидатів зі складу резервістів дискредитує цей напрям роботи з персоналом [7, с. 349].

Заслуговують на увагу висновки М. І. Наньєва про необхідність створення максимально сприятливих умов для формування резерву, у якому з резервістами проводять стажування, підвищення кваліфікації та додатково вивчають морально-ділові якості кандидатів із метою подальшого прийняття рішення про доцільність їхнього призначення на вакантні посади [8, с. 30].

Як зауважують А. С. Сіцінський та М. Ю. Лось, для співробітників характерні такі види кар'єрного зростання: вертикальні, горизонтальні та східчасті [11, с. 99]. На їхню думку, керівники структурних підрозділів мають бути зацікавленими в кар'єрному зростанні своїх підлеглих. Проте, вони не наводять причин цієї зацікавленості. Це питання потребує окремого досконалого дослідження, зважаючи на психологічні аспекти. Вважаємо, що зацікавленість у кар'єрному зростанні з боку керівників структурних підрозділів здебільшого зникає, якщо це стосується кадрового резерву на їхні посади. Тому підготовку резерву на посади керівників окремих юридичних осіб публічного права має організовувати та контролювати вища організація.

Слід зауважити, що станом на сьогодні робота з резервом кадрів на керівні посади в державних судово-експертних установах Міністерства юстиції України жодним нормативно-правовим актом не врегульовано. Отже, це питання є проблемою державного рівня й потребує негайного розв'язання.

Практика комплектування керівних посад кандидатами, які не є штатними співробітниками організації, вирішує проблему, але загалом має свої недоліки, пов'язані з виникненням у колективі песимістичних настроїв щодо самовдосконалення та прагнення кар'єрного зростання. Важливо також, що кандидати на керівні посади зі складу штатних співробітників організації швидше адаптуються до нових умов роботи, аніж ті, які прийшли зовні.

Формуючи резерв кадрів на висунення, важливо дотримуватися послідовності кар'єрного зростання працівника. Для того щоб обійняти посаду заступника керівника структурного підрозділу, необхідно здолати шлях від рядового співробітника до провідного в цьому самому структурному підрозділі (відповідно до штатного розкладу організації). І тільки відпрацювавши необхідний час для здобуття досвіду роботи, вивчивши нормативно-правову базу й застосувавши її на практиці, співробітника зараховують до резерву на заміщення посади керівника структурного підрозділу. Не відпрацювавши керівником низового підрозділу, не можна претендувати на посаду керівника основного підрозділу. Резерв на посаду заступника керівника організації формується зі складу керівників основних структурних підрозділів. Отже, послідовність кар'єрного зростання є важливою умовою якісного добору кадрів на керівні посади організації.

Запорукою вдосконалення роботи з персоналом державних судово-експертних установ Міністерства юстиції України має бути реформування нормативно-

правового регулювання застарілого порядку проведення атестування співробітників зазначених установ, запровадження системи щорічного оцінювання працівників із залученням представників громадськості, яке повинно ґрунтуватися на сучасних світових і вітчизняних методиках. За результатами оцінювання за кожним співробітником слід ухвалити один із таких висновків:

- відповідає посаді, яку обіймає;
- не відповідає посаді, яку обіймає.

У разі зарахування до кадрового резерву за результатами оцінювання має бути надано висновок з рекомендацією: «Відповідає посаді, яку обіймає, заслугове на зарахування до резерву кадрів на висунення».

Н. О. Шура запропонував методику рейтингового оцінювання кандидатів для зарахування до кадрового резерву на керівні посади, зважаючи на рівень їхньої освіти, стаж роботи за фахом загалом і роботи на підприємстві зокрема, рівні дисциплінованості і творчої активності. Науковець дійшов висновку про необхідність якісного підходу до формування резерву управлінських кадрів. При тому він наголосив на необхідності постійного оновлення списків резервістів з урахуванням вимог часу та потреб юридичної особи, а також на використанні як внутрішнього, так і зовнішнього кадрового резерву [12].

На нашу думку, добір кандидатів до складу кадрового резерву на керівні посади має відбуватися у два етапи:

- 1-й етап — оцінювання претендентів за формальними критеріями;
- 2-й етап — оцінювання особистісних і професійних якостей претендентів.

Під час оцінювання особистісних і професійних якостей претендентів конкурсна комісія має застосовувати такі процедури, як тестування та співбесіда.

До нормативно-правового акту формування й роботи з резервом кадрів на керівні посади судово-експертних установ Міністерства юстиції України, що пропонується розробити та прийняти, необхідно закріпити норму, згідно з якою буде обмежено кількість резервістів на одну посаду із розрахунку «один резервіст на одну керівну посаду», що пов'язано з таким:

- нині в судово-експертних установах відчувається кадровий голод співробітників, які за своїми морально-діловими якостями мають змогу в перспективі керувати;

- практична частина підготовки резервістів полягає у виконанні обов'язків тимчасово відсутнього керівника, тому наявність двох резервістів зменшує практичне опанування обов'язків за посадою рівно удвічі, або дає змогу (через невизначеність черговості заміщення посади між резервістами) покласти ці обов'язки на іншу особу.

Доцільно було б також розробити норми, згідно з якими:

- після затвердження списків кадрового резерву обов'язки тимчасово відсутнього керівника виконує резервіст на його посаду;
- допускається відсутність у списках кадрового резерву резервістів на посади, на які неможливо дібрати кандидата.

Ці зміни дадуть змогу уникнути формалізму в роботі з резервом кадрів на висунення і додати до списків кадрового резерву осіб на конкурсній основі на стадії формування таких списків.

Уважаємо за доцільне розробити норму, згідно з якою відсутність резервіста у списках резерву має стати підставою для визнання роботи керівника кадрового підрозділу недостатньою із подальшим вжиттям відповідних заходів реагування.

Покращенню роботи з резервом кадрів на висунення має сприяти розроблення та затвердження порядку проведення конкурсу на додавання до списків кадрового резерву на керівні посади та роботи з резервом.

Необхідною умовою якісного проведення резервістами учбового процесу повинен стати його розподіл на дві складові: теоретичну та практичну. На рівні Міністерства юстиції України потрібно розробити типові програми навчання резервістів на кожну керівну посаду згідно з типовими штатами. Практичну частину навчання слід здійснювати шляхом виконання обов'язків тимчасово відсутнього керівника, на посаду якого претендує резервіст, що також слід нормативно закріпити.

Опанування теоретичної частини підготовки за кожною посадою має відбуватися один раз, після чого у резервіста комісійно приймають залік. У разі успішного складання заліку індивідуальний план теоретичної підготовки та документ про складання заліку долучають до особової справи резервіста. Практичну частину підготовки резервіст проходить постійно в разі тимчасової відсутності керівника та щороку має подавати звіт про таку підготовку.

Висновки. Отже, кадровий резерв на керівні посади є складовою кадрової політики судово-експертних установ Міністерства юстиції України. Проте, до сьогодні формування та порядок роботи з кадровим резервом цих установ нормативно не врегульовано, отже, потребує кардинальних змін.

Формування резерву кадрів на висунення — процес постійний, має на меті якісне оновлення керівного складу та є однією з провідних функцій кадрового забезпечення державних судово-експертних установ. Потребують перегляду загальні підходи до формування резерву та позбавлення формалізму в його роботі. Списки резерву кадрів на керівні посади мають бути реальними, комплектувати вакантні посади слід зі складу резервістів. Призначення на керівні посади кандидатів, яких не було у складі затверджених списків кадрового резерву, варто розглядати як недолік роботи підрозділу кадрового забезпечення із подальшим вжиттям відповідних заходів реагування. Тому запропоновано обмежити обов'язкову кількість резервістів на одну посаду, нормативно закріпити можливість збереження до резерву одного реального резервіста на одну посаду, а відсутність резервіста на керівну посаду вважати недоліком роботи кадрового підрозділу. Основними критеріями під час формування списків резерву кадрів повинні стати професійні, ділові й моральні якості співробітників.

Удосконалення теоретичних програм підготовки резервістів, проходження практичної частини підготовки під час виконання обов'язків тимчасово відсутнього керівника — основні напрями навчання осіб зі складу кадрового резерву,

що є запорукою якісного комплектування посад керівного складу правоохоронних органів.

Зарахування до резерву кадрів на керівні посади є одним із суттєвих мотиваційних факторів для ефективної роботи співробітника, що означає для нього перспективу обійняти посаду з більшими повноваженнями.

Використані джерела:

1. Бандурка О. М. Теорія й практика управління органами внутрішніх справ України. Харків, 2004. 780 с.
2. Рикова Л. О. Формування кадрового резерву державної служби в Україні. *Актуальні проблеми державного управління*. Харків, 2012. Вип. 2 (42). С. 358-364.
3. Алексеев В. М. Фахівці для громадсько-державного управління: суспільний запит і практична підготовка. *Теорія та практика державної служби* : мат-ли VII Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 23.11.2015). Дніпропетровськ, 2015. С. 10-12.
4. Савченко В. А. Проблеми формування кадрового резерву та проведення конкурсів на зайняття вакантних посад. *Україна: аспекти праці*. Київ, 2019. № 1. С. 3-9.
5. Глибін С. М. Керівник у системі управління персоналом органів внутрішніх справ. *Миття справа*. Львів, 2014. Вип. 2 (2.2). С. 211-216.
6. Застрожнікова І. В. Формування кадрового резерву як одна з основних функцій HR-менеджменту державної служби. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки)*. Мелітополь, 2018. Вип. 2 (37). С. 85-95.
7. Сорока О. В., Бутенко І. А. Трудовий потенціал персоналу: формування та розвиток. *Економічні інновації*. Одеса, 2012. Вип. 50. С. 347-356.
8. Наньєв М. І. Право роботодавця на добір працівників за законодавством України та окремих зарубіжних країн. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. Дніпропетровськ, 2016. Вип. 5. С. 28-32.
9. Стародубцев А. А. Формування кадрового резерву в органах внутрішніх справ України. *Проблеми законності*. Харків, 2012. Вип. 119. С. 127-133.
10. Стукало М. Г. Зарубежний опыт организации работы с кадровым резервом на государственной (публичной) службе. *Молодой ученый*. Казань, 2017. Вып. 51 (185). С. 247-249.
11. Сіцінський А. С., Лось М. Ю. Технологія управління персоналом та вдосконалення кадрової роботи у спеціалізованих видах державної служби. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. Івано-Франківськ, 2010. Вип. 23. С. 94-102.
12. Шура Н. О. Підвищення кадрового потенціалу підприємств у сучасних умовах господарювання. *Ефективна економіка*. Дніпро, 2020. № 6. DOI : <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.6.75>.

References:

1. Bandurka, O. M. (2004) *Teoriia y praktyka upravlinnia orhanamy vnutrishnikh sprav Ukrainy*. Kharkiv : Kharkivskiy natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav. [in Ukrainian].
2. Rykova, L. O. (2012) *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia - Formation of the personnel reserve of the civil service in Ukraine, issue 2 (42)*, 358-364. Kharkiv. [in Ukrainian].
3. Alekseev, V. M. (2015) *Fakhivtsi dlia hromadsko-derzhavnoho upravlinnia: suspilnyi zapyt i praktychna pidhotovka. Teoriia ta praktyka derzhavnoi sluzhby: mat-ly VII Mizhnar. nauk.-prakt. konf. - Theory and practice of civil service, Dnipropetrovsk, 23 November*. Dnipropetrovsk : Dnipropetrovskiy rehionalnyi instytut derzhavnoho upravlinnia. [in Ukrainian].

4. Savchenko, V. A. (2019) Problemy formuvannia kadrovoho rezervu ta provedennia konkursiv na zainiattia vakantnykh posad. *Ukraina: aspekty pratsi - Ukraine: aspects of work*, 1, 3-9. [in Ukrainian].
5. Hlybin, S. M. (2014) Kerivnyk u systemi upravlinnia personalom orhaniv vnutrishnykh sprav. *Mytna sprava - Customs business*, issue 2 (2.2), 211-216. [in Ukrainian].
6. Zastrozhnikova, I. V. (2018) Formuvannia kadrovoho rezervu yak odna z osnovnykh funktsii HR-menedzhmentu derzhavnoi sluzhby: *Zbirnyk naukovykh prats Tavriiskoho derzhavnoho ahrotekhnolohichnoho universytetu (ekonomichni nauky) - Formation of personnel reserve as one of the main functions of HR-management of the civil service. Collection of scientific works of the Tavriya State Agrotechnological University (economic sciences)*, issue 2 (37), 85-95. [in Ukrainian].
7. Soroka, O. V., Butenko, I. A. (2012) Trudovyi potential personalu: formuvannia ta rozvytok. *Ekonomichni innovatsii - Economic innovations*, issue 50, 347-356. [in Ukrainian].
8. Naniev, M. I. (2016) Pravo robotodavtsia na dobir pratsivnykiv za zakonodavstvom Ukrainy ta okremykh zarubizhnykh krain. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii - Actual problems of domestic jurisprudence*, issue 5, 28-32. [in Ukrainian].
9. Starodubtsev, A. A. (2012) Formuvannia kadrovoho rezervu v orhanakh vnutrishnykh sprav Ukrainy. *Problemy zakonnosti - Problems of legality*, issue 119, 127-133. [in Ukrainian].
10. Stukalo, M. G. (2017) Zarubezhnyi opyt organizatsii raboty s kadrovym rezervom na gosudarstvennoi (publichnoi) sluzhbe. *Molodoi uchenyi - A young scientist*, 51 (185), 247-249. [in Ukrainian].
11. Sitsynskyi, A. S., Los, M. Yu. (2010) Tekhnolohiia upravlinnia personalom ta vdosko nalennia kadrovoi roboty u spetsializovanykh vyдах derzhavnoi sluzhby *Aktualni problemy vdoskonalennia chynnoho zakonodavstva Ukrainy - Current problems of improving the current legislation of Ukraine*, issue 23, 94-102. [in Ukrainian].
12. Shura, N. A. (2020) Pidvyshchennia kadrovoho potentsialu pidpriemstv u suchasnykh umovakh hospodariuvannia Increasing the human potential of enterprises in modern business conditions. *Efektivna ekonomika [Online] - Efficient economy*, 6. Dnipro. DOI : <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.6.75>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 04.08.2021

Курдес О. В., соискатель высшего образования степени доктора философии, научный сотрудник Национального научного центра «Институт судебных экспертиз имени Засл. проф. Н. С. Бокариуса» (г. Харьков, Украина)

ФОРМИРОВАНИЕ И ПОДГОТОВКА КАДРОВОГО РЕЗЕРВА НА РУКОВОДЯЩИЕ ДОЛЖНОСТИ В СУДЕБНО-ЭКСПЕРТНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

В статье рассмотрен зарубежный опыт работы с кадровым резервом юридических лиц публичного права. Отмечена необходимость нормативно-правового урегулирования формирования и подготовки кадрового резерва на руководящие должности в судебно-экспертных учреждениях Министерства юстиции Украины. Доказано, что совершенствование теоретических программ подготовки резервистов, прохождение ими практической части подготовки при исполнении обязанностей временно отсутствующего руководителя — это основные направления обучения лиц из состава кадрового

резерва, что является залогом качественного комплектования должностей руководящего состава судебно-экспертных учреждений Министерства юстиции Украины. Зачисление в резерв кадров на руководящие должности должно стать одним из существенных мотивационных факторов для эффективной работы сотрудника, что означает для него перспективу занять должность с большими полномочиями.

Ключевые слова: судебно-экспертное учреждение, кадровая политика, кадровое обеспечение, кадровый резерв, подготовка, стажировка.

Kurdes O., Applicant for the Degree of Doctor of Philosophy, researcher at National Scientific Center «Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute» (Kharkiv, Ukraine)

FORMATION AND PERSONNEL RESERVE TRAINING FOR SENIOR POSITIONS IN FORENSIC INSTITUTIONS

Problems of legal regulation of work with personnel reserve for senior positions in state forensic institutions of the Ministry of Justice of Ukraine are studied. Emphasis is placed on the lack of regulatory framework for the formation of personnel reserve for senior positions and work with it in state forensic institutions of the Ministry of Justice of Ukraine, which shows that this issue is a problem at the state level and needs an immediate solution for creating an effective management link in these institutions.

Results of scientists' researches concerning work with personnel reserve for senior positions are summarized. The foreign work experience with the personnel reserve of legal entities of public law is considered as an example of successful staffing in state institutions. The principles of formation of the personnel reserve for senior positions are listed. The main criteria in the formation of personnel reserve lists should be the professional, business and moral qualities of employees.

The development and approval at the level of the Ministry of Justice of Ukraine of a separate legal act — the Procedure for holding a competition for adding employees to the list of personnel reserve to fill senior positions and work with reserve — should help to improve the work with the personnel reserve for senior positions. The main key norms of legal support for the formation and work with the personnel reserve for senior positions in state forensic institutions are proposed. Emphasis is made on the need to reconsider the legal framework for the outdated procedure for attestation of employees of state forensic institutions and to introduce a system of annual evaluation of employees with the involvement of public representatives, which should be based on modern world and domestic methods. It is proved that the improvement of theoretical training programs for reservists, the practical part of training while fulfilling duties of a temporarily absent Head are the main directions in training of personnel from the personnel reserve and the key to quality staffing of senior positions in state forensic institutions.

Enrolment in the personnel reserve for senior positions should be one of the significant motivating factors for the efficient work of the employee, which means for him the prospect of holding a position with greater authority.

Keywords: forensic institution, personnel policy, staffing, personnel reserve, training, internship.

DOI: 10.33766/2524-0323.95.163-171

УДК 347.91/95

Куценко К. Д., аспірантка Національного наукового центру «Інститут судових експертиз імені Засл. проф. М.С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України (м. Харків, Україна)

e-mail: kucenkoe0@gmail.com

ORCID iD : <https://orcid.org/0000-0002-3971-8015>

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПОМІЧНИКА СУДДІ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ І ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Стаття присвячена особливостям правового статусу помічника судді в Україні. Проаналізовано норми законодавства, які встановлюють окремі аспекти правового статусу помічника судді, закріплені в законодавчих та підзаконних актах, процесуальних кодексах. Встановлено специфіку призначення та звільнення з посади помічника судді, його повноваження, вимоги до кандидатів на посаду помічника судді, особливості патронатної служби помічників суддів. З'ясовано специфіку взаємовідносин помічників суддів із працівниками апарату суду та громадянами. Запропоновано шляхи вдосконалення законодавства, яке регулює правовий статус помічника судді.

Ключові слова: правовий статус, помічник судді, патронатна служба, апарат суду.

Постановка проблеми. Належне правове та організаційне забезпечення здійснення правосуддя в цивільних, адміністративних та інших категоріях судових справ є запорукою дотримання законності і правопорядку у державі. Важливе значення в організації розгляду справи та підготовці процесуальних документів відіграє помічник судді, правовий статус і процесуальне становища якого недостатньо врегульовані на законодавчому рівні. Ба більше, окремі аспекти правового статусу помічника судді встановлені на рівні підзаконних актів і потребують систематизації. Указане доводить актуальність обраної теми, де об'єктом дослідження виступають відносини у сфері здійснення правосуддя в цивільних та адміністративних справах. Предметом наукової статті є особливості правового статусу помічника судді в цивільному та адміністративному процесах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Співним питанням правового статусу помічника судді присвячено чимало наукових праць українських учених-правознавців. Зокрема, О. О. Овсяннікова та О. С. Стафійчук досліджували суперечності під час прийняття на роботу та звільнення з роботи помічника судді як працівника патронатної служби, проходження спеціальної перевірки, надання щорічних відпусток та інші проблемні питання [1, с. 29–33]. І. М. Осика вивчав кваліфікаційні вимоги до кандидатів на посаду помічника судді місцевого загального суду, питання добору і призначення їх на посаду, відношення помічника судді з керівником й апаратом суду тощо [2, с. 6–18]. О. М. Радченко розкрив неузгодженість законодавства, що визначає правовий статус помічників суддів судів загаль-

ної юрисдикції, а також обґрунтував бачення ролі й місця помічника судді в судовій системі України [3, с. 11–16]. В. А. Панчук визначив поняття адміністративно-правового статусу помічника судді, як суб'єкта адміністративного права, що перебуває на патронатній службі [4, с. 117–121]. О. І. Лавренова та Я. М. Сандул розглянули окремі аспекти правового статусу помічника судді в контексті оновлення чинного законодавства [5, с. 198–201]. Проблеми правозастосування були виявлені під час аналізу науково-практичного коментаря Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [6]. Окремі проблеми доступу до правосуддя та правової допомоги незахищених верств населення в умовах пандемії COVID-19 знайшли відображення в праці В. І. Теремецького у співавторстві з іншими науковцями [7].

Формулювання цілей. Метою дослідження є визначення напрямків вдосконалення правового статусу помічника судді під час розгляду цивільних та адміністративних справ.

Виклад основного матеріалу. Правовий статус помічника судді визначається законодавчими та підзаконними актами України. В. А. Панчук стверджує, що адміністративно-правовий статус помічника судді – це комплекс норм, який розкриває становище помічника судді як суб'єкта адміністративного права, що перебуває на патронатній службі та виконує функції і завдання, має адміністративні права і обов'язки з метою забезпечення прав, свобод і законних інтересів громадян [4, с. 120]. Варто погодитися із цим визначенням для подальшого вивчення правового статусу помічника судді.

Основним законодавчим актом, який регулює організацію судової влади та здійснення правосуддя в Україні, є Закон України «Про судоустрій та статус суддів». Відповідно до ст. 157 цього закону, статус помічника судді визначається такими ознаками:

- 1) помічником судді може бути громадянин України, який має вищу юридичну освіту і вільно володіє державною мовою;
- 2) судді самостійно здійснюють добір помічників;
- 3) помічник судді призначається на посаду та звільняється з посади керівником апарату відповідного суду за поданням судді;
- 4) помічники суддів з питань підготовки справ до розгляду підзвітні лише відповідному судді [8].

Слід зауважити, що добір помічників судді віднесено виключно до компетенції судді, не Державної судової адміністрації чи керівника апарату суду. Отже, судді самостійно здійснюють добір помічників, які підзвітні лише відповідному судді з питань підготовки процесуальних документів у справі.

Низка підзаконних актів, затверджених Радою суддів України або Національним агентством України з питань державної служби, регулюють окремі аспекти правового статусу помічника судді. Одним із таких документів є Положення про помічника судді, з огляду на норми якого, правовий статус помічника має такі характеристики:

- 1) він є працівником патронатної служби в суді та забезпечує виконання суддею повноважень щодо здійснення правосуддя;
- 2) він є працівником апарату суду;

3) його обов'язки визначаються посадовою інструкцією, яка затверджується керівником апарату суду за погодженням зі зборами суддів відповідного суду.

4) з усіх інших питань, зокрема щодо дотримання трудової дисципліни, він підзвітний керівнику апарату суду в межах повноважень останнього [9].

Звернемо увагу на такі норми Положення про помічника судді. Так, у кожному суді приймається відповідна посадова інструкція, яка визначає обов'язки помічника судді. Окрім того, встановлюється підзвітність помічника судді керівнику апарату суду в межах його повноважень. При тому помічника судді віднесено до працівників патронатної служби, яка не є якимось окремим інститутом державної служби.

Розглянемо правове регулювання особливостей проходження патронатної служби в Україні, оскільки помічник судді є саме працівником цієї служби. З огляду на норми ст. 92 Закону України «Про державну службу», помічник судді, як працівник патронатної служби, має такі особливості свого правового статусу:

1) призначається на строк повноважень відповідного судді. Нагадаємо, що, відповідно до ч.4 ст. 126 Конституції України, суддя призначається на посаду безстроково [10]. Отже, і помічник судді також може бути призначений безстроково;

2) може бути звільнений достроково за ініціативою відповідного судді;

3) на працівників патронатної служби не поширюються окремі норми трудового законодавства. Зокрема, щодо продовження чинності строкового трудового договору на невизначений строк, встановлення додаткових підстав для звільнення працівника за ініціативою роботодавця, порядку вивільнення працівників, особливостей звільнення вагітних жінок і жінок, які мають дітей [11]. Отже, правовий статус працівників патронатної служби має низку особливостей, які відрізняють таких службовців як від найманих працівників, так і від державних службовців. Водночас норми законодавства, що регулюють інститут патронатної служби, найбільше відповідають тим правовим відносинам, які складаються між суддею та його помічником.

Науковці, які досліджували особливості проходження патронатної служби помічником судді, висловлюють власні думки щодо правового регулювання цього правового інституту. О. О. Овсяннікова зауважує, що прийняття на роботу помічника судді та його звільнення проводиться, хоча і за поданням судді, але здійснюється за наказом керівника апарату суду. Такий порядок призначення на посаду є незвичним для патронатної служби, оскільки патронатного службовця приймає на роботу його безпосередній патрон [1, с. 31]. Коментуючи вказане вище, варто зазначити, що норми ст. 92 Закону України «Про державну службу» не містять такої вимоги. Законодавство не передбачає, щоб працівника патронатної служби призначав на посаду його безпосередній патрон. Згідно з п.8 і п.12 Положення про помічника судді, призначення помічника судді на посаду та його звільнення з цієї посади оформлюється наказом керівника апарату суду за поданням судді [9]. Звернемо увагу, що керівник апарату суду не має права самостійно здійснювати добір кандидатів на посаду помічника судді, такі повноваження закріплені виключно за суддею. Отже, саме судді належить вирішальна роль у доборі і звільненні помічників.

О. І. Лавренова наголошує, що, оскільки помічник судді не є державним службовцем, то під час прийняття на роботу він не повинен проходити спеціальну перевірку, яку проходять усі державні службовці. Ця перевірка є однією з найважливіших антикорупційних гарантій, яка на помічників суддів не поширюється, що може викликати вкрай негативні наслідки [5, с. 200]. Учена пропонує провести наукову дискусію стосовно можливості віднесення посади помічника судді до державних службовців, адже, внаслідок віднесення посади помічника судді до категорії державних службовців, обов'язковою умовою його призначення на посаду стане проходження кандидатом антикорупційної перевірки.

Отже, патронатна служба помічника судді має низку особливостей у своєму правовому регулюванні. Роль судді в призначенні та звільненні з посади його помічника є визначальною, адже саме за письмовим поданням судді керівник апарату відповідного суду призначає на посаду та звільняє з посади помічників суддів.

Радою суддів України затверджені Правила поведінки працівника суду (далі – Правила). Цей підзаконний акт встановлює певні вимоги до помічника судді як представника апарату суду. Зокрема, відповідно до п.2.5. Правил, помічник судді повинен поважати права, свободи і законні інтереси людини, демонструвати повагу до цінностей та інтересів правосуддя. Слід зауважити, що цей службовець має поважати досвід, професійну підготовку та ефективність роботи колег, професіоналізм працівників інших сфер, співпрацювати з колегами для підвищення якості роботи, уникати неконструктивної критики щодо колег. Відповідно до розділу 3 Правил, помічник судді повинен демонструвати професіоналізм, законність, неупередженість і толерантність, виваженість і ввічливість, розуміння та допомогу. Працівник апарату суду має бути охайним, дотримуватися ділового стилю в одязі, повинен діяти на засадах забезпечення відкритості та прозорості судової влади, за винятком поширення інформації з обмеженим доступом [12]. Отже, вказані Правила встановлюють додаткові вимоги щодо поведінки помічника судді під час виконання своїх трудових обов'язків на робочому місці. Наведені вимоги стосуються як поведінки в спілкуванні із громадянами, так і взаємовідносин із колегами. Окремі норми стосуються зовнішнього вигляду помічника судді та поводження із конфіденційною інформацією.

Етичні вимоги до помічника судді встановлені в Положенні про помічника судді та в Правилах поведінки працівника суду. Згідно з п.23 вказаного положення, помічник судді у своїй професійній діяльності має додержуватись етичних норм, пов'язаних із його статусом [9]. Відповідно до п.2.2. Правил, помічник судді повинен з повагою ставитися до відвідувачів суду та колег, інших осіб, які виконують професійні (трудова, посадова, службова) обов'язки в суді [12]. Тож помічник судді, окрім професійних вимог, має дотримуватися й певних етичних вимог, оскільки його діяльність пов'язана з безпосереднім спілкуванням з громадянами, які звертаються до суду.

Для визначення правового статусу помічника судді необхідно встановити його повноваження, закріплені законодавством. Відповідно до ст. 62 КАС України, помічник судді забезпечує підготовку та організаційне забезпечення судового процесу. Зокрема, бере участь в оформленні судових справ, здійснює оформлення

копій судових рішень для направлення сторонам у справі, виконує інші доручення судді, що стосуються організації розгляду судових справ, може виконувати функції секретаря судового засідання [13]. Отже, законодавство про адміністративне судочинство встановлює перелік організаційних повноважень, які виконує помічник судді під час підготовки та розгляду судових справ.

Відповідно до ст. 66 ЦПК України, помічник судді готує проекти запитів, листів, інших матеріалів, пов'язаних із розглядом конкретної справи, виконавчих документів, здійснює іншу діяльність з оформлення судових справ [14]. Таким чином, повноваження помічника судді в цивільному та адміністративному процесі є схожими.

Причому, необхідно звернути увагу на те, що норми кримінального процесуального законодавства не встановлюють жодних особливих повноважень помічника судді. Окрема стаття кримінально-процесуального закону, яка б регулювала статус помічника судді, у КПК України відсутня.

І. М. Осика, охарактеризувавши функції помічника судді, зазначив, що завданнями помічника судді є складання для судді проектів документів, підбір законодавства та судової практики, необхідних для розгляду суддею конкретної справи, ознайомлення учасників процесу з матеріалами судових справ, підготовка матеріалів для розгляду в суді тощо [2, с. 17]. Наведені дослідником повноваження цілком відповідають нормам чинного законодавства.

О. М. Радченко стверджує, що помічник судді функціонально виконує високоінтелектуальні завдання, пов'язані з аналітикою, дослідженням та вивченням справ, законодавства, яке постійно змінюється, відслідковує документацію, пов'язану з провадженнями в справах. На цих посадах працюють люди з певним освітнім рівнем, і за роки сумлінної роботи набувають значного досвіду і навичок у процесуальних питаннях [3, с. 15]. Дійсно, варто погодитися з дослідником, що помічник судді виконує достатньо важливу високоінтелектуальну роботу. Покладені на нього завдання спрямовані на забезпечення здійснення правосуддя суддею.

Група науковців, які вивчали проблеми забезпечення рівного доступу громадян до правосуддя під час пандемії COVID-19, наголошують на необхідності гарантувати доступ до правосуддя для вразливих верств населення [7]. У зв'язку з таким завданням, зростає значення роботи, виконуваної помічником судді, оскільки саме ця посадова особа може контактувати з учасниками судового процесу та іншими громадянами, які звертаються до суду.

Висновок. Правовий статус помічників судді визначається Законом України «Про судоустрій та статус суддів», Положенням про помічника судді, затвердженим Радою суддів України 18 травня 2018 року, Правилами поведінки працівника суду, затвердженими Радою суддів України 06 лютого 2009 року та іншими підзаконними актами.

Особливостями правового статусу помічника судді є такі:

- 1) він є працівником патронатної служби, який призначається на посаду і звільняється з посади за поданням відповідного судді;
- 2) добір помічників здійснює відповідний суддя;

3) з процесуальних питань підготовки певної судової справи помічники судді підзвітні лише відповідному судді;

4) обов'язки помічника судді визначаються посадовою інструкцією, яка затверджується керівником апарату суду;

5) з питань дотримання трудової дисципліни, помічник судді підзвітний керівнику апарату суду в межах його повноважень;

6) на нього поширюються правила поведінки працівника суду, які передбачають вимоги щодо його зовнішнього вигляду, спілкування з громадянами, взаємодії з іншими працівниками апарату суду;

7) він виконує специфічні трудові обов'язки, передбачені процесуальним законодавством України. В адміністративному і цивільному судочинстві помічник судді бере участь в оформленні судових справ, здійснює оформлення копій судових рішень для направлення сторонам у справі, виконує інші доручення судді, що стосуються організації розгляду судових справ. Також помічник судді готує проекти запитів, листів, інших матеріалів, пов'язаних із розглядом конкретної справи, виконавчих документів.

Вважаємо, що вдосконалення правового статусу помічника судді може відбуватися шляхом:

1. Прийняття окремого законодавчого акта, у якому були б закріплені вимоги до помічника судді, передбачені в Законах України «Про судоустрій та статус суддів», підзаконних актах Ради суддів України, Цивільному процесуальному кодексі України та Кодексі адміністративного судочинства України. Такий документ міг би мати назву Закон України «Про правовий статус помічника судді». В окремих розділах цього Закону України варто було б передбачити питання про особливості проходження служби помічником судді, трудові обов'язки помічника судді з підготовки цивільних та адміністративних справ до судового розгляду, гарантії соціального захисту, а також вимоги до осіб, які бажають обійняти посаду помічника судді.

2. Встановлення у Законі України «Про судоустрій та статус суддів» спеціальних вимог до помічника судді, передбачених у підзаконних актах Ради суддів України, та закріплення обов'язків, визначених у Цивільному процесуальному кодексі України та Кодексі адміністративного судочинства України.

3. Встановлення спеціальних соціальних гарантій для помічників суддів та можливостей їх обрання за окремою процедурою на посаду судді в разі тривалої та сумнівної праці.

Перспективи подальших досліджень правового статусу помічника судді пов'язані з удосконаленням норм законодавства, які регулюють проходження служби помічником судді, заходи його соціального захисту, особливості прийняття та звільнення зі служби, професійні трудові обов'язки тощо.

Використані джерела:

1. Овсяннікова О. О., Стафійчук О. С. Проблемні аспекти правового статусу помічника судді. *Право і суспільство*. 2018. № 2. Ч. 2. С. 29–33.

2. Осика І. М. Статус помічника судді місцевого загального суду у світлі положень нового Закону України «Про судоустрій і статус суддів». *Вісник Вищої ради юстиції*. 2010. № 4. С. 6–18.

3. Радченко О. М. Помічник судді суду загальної юрисдикції : шляхи удосконалення правового статусу. *Судова система в Україні*. 2014. № 3 (36). С. 11–16.

4. Панчук В. А. Поняття адміністративно-правового статусу помічника судді. *Науковий вісник публічного і приватного права*. 2017. Вип. 5. Т. 2. С. 117–121.

5. Лавренова О. І., Сандул Я. М. Окремі аспекти правового статусу помічника судді. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2019. № 38. С. 198–201.

6. Закон України «Про судоустрій і статус суддів». Науково-практичний коментар. Станом на 20 травня 2020 р. / за заг. ред. Теремецького В. І. К.: Професіонал, 2020. 791 с.

7. Teremetskyi V., Duliba Ye., Drozdova O., Zhukovska L., Sivash O., Dziuba Iu. Access to Justice and Legal Aid for Vulnerable Groups: New Challenges Caused by the Covid-19 Pandemic. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2021. Volume 24, Special Issue 1. P. 1–11.

8. Про судоустрій та статус суддів: Закон України № 1629-IX в редакції від 05.08.2021 року. *Верховна Рада України. Офіційний сайт*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>. (дата звернення: 10.08.2021).

9. Положення про помічника судді : рішення Ради суддів України від 18.05.2018 № 21. *Верховна Рада України. Офіційний сайт*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr021414-18#top>. (дата звернення: 10 серпня 2021 року).

10. Конституція України : Основний закон України в редакції від 01.01.2020 року. *Верховна Рада України. Офіційний сайт*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. (дата звернення: 10.08.2021).

11. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. *Верховна Рада України. Офіційний сайт*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19/find?text>. (дата звернення: 10 серпня 2021 року).

12. Правила поведінки працівника суду: рішення Ради суддів України від 06.02.2009 № 33. *Верховна Рада України. Офіційний сайт*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr033414-09#top>. (дата звернення: 10.08.2021).

13. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. *Верховна Рада України. Офіційний сайт*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/find?text>. (дата звернення: 10.08.2021)

14. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. *Верховна Рада України. Офіційний сайт*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1618-15/find?text>. (дата звернення: 10.08.2021)

References:

1. Ovsiannikova, O. O., Stafiihuk, O. S. (2018) Problemni aspekty pravovoho statusu pomichnyka suddi. *Pravo i suspilstvo - Law and society, 2, part 2*, 29–33. [in Ukrainian].

2. Osyka, I. M. (2010) Status pomichnyka suddi mistsevoho zahalnoho sudu u svitli polozhen novoho Zakonu Ukrainy «Pro sudoustrii i status suddiv». *Visnyk Vyschoi rady yustytstii - Bulletin of the High Council of Justice, 4*, 6–18. [in Ukrainian].

3. Radchenko, O. M. (2014) Pomichnyk suddi sudu zahalnoi yurysdyktsii: shliakhy udoskonalennia pravovoho statusu. *Sudova systema v Ukraini - Judicial system in Ukraine, 3 (36)*, 11–16. [in Ukrainian].

4. Panchuk, V. A. (2017) Poniattia administratyvno-pravovoho statusu pomichnyka suddi. *Naukovyi visnyk publichnoho i pryvatnoho prava - Scientific Bulletin of Public and Private Law*, vol.5, issue 2, 117–121. [in Ukrainian].

5. Lavrenova, O. I., Sandul, Ya. M. (2019) Okremi aspekty pravovoho statusu pomichnyka suddi. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya «Yuryy prudentsiia» - Scientific Bulletin of the International Humanities University. Jurisprudence series*, 38, 198–201. [in Ukrainian].

6. Zakon Ukrainy «Pro sudoustrii i status suddiv». Naukovo-praktychnyi komentar. Stanom na 20 travnia 2020 r. (2020) Teremetskyi, V. I. (Ed.) Kyiv: Profesional. [in Ukrainian].

7. Teremetskyi, V., Duliba, Ye., Drozdova, O., Zhukovska, L., Sivash, O., Dziuba. (2021) Iu. Access to Justice and Legal Aid for Vulnerable Groups: New Challenges Caused by the Covid-19 Pandemic. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*, vol.24, special issue 1, p. 1–11. [in English].

8. Pro sudoustrii ta status suddiv: Zakon Ukrainy № 1629-ІКh в редакtsii vid 05.08.2021 roku. (2021) N. p. *Verkhovna Rada Ukrainy. Ofitsiyni sait - Verkhovna Rada of Ukraine. Official site*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>. [in Ukrainian].

9. Polozhennia pro pomichnyka suddi: rishennia Rady suddiv Ukrainy vid 18.05.2018 № 21. (2018) N. p. *Verkhovna Rada Ukrainy. Ofitsiyni sait - Verkhovna Rada of Ukraine. Official site*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr021414-18#top>. [in Ukrainian].

10. Konstytutsiia Ukrainy : Osnovnyi zakon Ukrainy v redaktsii vid 01.01.2020 roku. *Verkhovna Rada Ukrainy. Ofitsiyni sait - Verkhovna Rada of Ukraine. Official site*. N. d. N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. [in Ukrainian].

11. Pro derzhavnu sluzhbu: Zakon Ukrainy vid 10.12.2015 № 889-VIII. (2015) N. p. *Verkhovna Rada Ukrainy. Ofitsiyni sait - Verkhovna Rada of Ukraine. Official site*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19/ find?text>. [in Ukrainian].

12. Pravyla povedinky pratsivnyka sudu : rishennia Rady suddiv Ukrainy vid 06.02.2009 № 33. *Verkhovna Rada Ukrainy. Ofitsiyni sait - Verkhovna Rada of Ukraine. Official site*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr033414-09#top>. [in Ukrainian].

13. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 06.07.2005 № 2747-IV. (2005) N. p. *Verkhovna Rada Ukrainy. Ofitsiyni sait - Verkhovna Rada of Ukraine. Official site*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/find?text>. [in Ukrainian].

14. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 18 bereznia 2004 roku № 1618-IV. (2004) N. p. *Verkhovna Rada Ukrainy. Ofitsiyni sait - Verkhovna Rada of Ukraine. Official site*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1618-15/ find?text>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 11.08.2021

Куценко Е. Д., аспірантка Національного научного центру «Інститут судових експертиз імені Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України (г. Харків, Україна)

ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОГО СТАТУСА ПОМОЩНИКА СУДЬИ В АДМИНИСТРАТИВНОМ И ГРАЖДАНСКОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ

Статья посвящена особенностям правового статуса помощника судьи в Украине. Проанализированы нормы законодательства, устанавливающие отдельные аспекты правового статуса помощника судьи, закрепленные в законодательных и подзаконных

актах, процессуальных кодексах. Установлена специфика назначения и увольнения с должности помощника судьи, полномочия и требования к кандидатам на эту должность, особенности патронатной службы помощников судей. Выяснена специфика взаимоотношений помощников судей с работниками аппарата суда и гражданами.

Указаны такие особенности правового статуса помощника судьи. Предложены пути усовершенствования законодательства, регулирующего правовой статус помощника судьи.

Ключевые слова: правовой статус, помощник судьи, патронатная служба, аппарат суда.

Kutsenko K., Graduate Student of the National Research Center «Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute "of the Ministry of Justice of Ukraine (Kharkiv, Ukraine)

SPECIFIC FEATURES OF THE JUDGE ASSISTANTS LEGAL STATUS WITHIN ADMINISTRATIVE AND CIVIL PROCEEDINGS

The scientific article is focused on specific features of the legal status of judge assistants in Ukraine. The norms of the legislation that establish certain aspects of the legal status of judge assistants consolidated in legislative acts and by-laws, procedural codes have been analyzed. The administrative and legal status of judge assistants reveals the position of judge assistants as a subject of administrative law being on the care service, after judge assistants acquire administrative legal personality for performing functions and tasks, administrative rights and responsibilities to ensure the rights, freedoms and legitimate interests of citizens.

The specifics of the appointment and dismissal of judge assistants, their powers, requirements for candidates for the position of judge assistants, specific features of the care service of judge assistants have been established. The specifics of the relationship between judge assistants and the employees of court administration and citizens have been clarified. The legal status of judge assistants is the fact that they are employees of the care service; the selection of assistants is carried out by the relevant judge. Judge assistants are accountable only to the relevant judge on procedural issues of preparing certain court cases. The duties of judge assistants are determined by the job profile, which is approved by the chief of the court administration. Judge assistants are accountable to the chief of the court administration within his powers with regard to the compliance with labor discipline. Judge assistants are subjected to the rules of conduct of court employees, which include requirements for the appearance, communication with citizens, interaction with other employees of the court administration. Judge assistants perform specific work duties provided by the procedural legislation of Ukraine.

Ways of improving legislation that regulates the legal status of judge assistants have been offered.

Keywords: legal status, a judge assistant, care service, court administration.

DOI: 10.33766/2524-0323.95.172-183

УДК 351.74 (477):343.57

Стрільців О. М., кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, уповноважений з антикорупційної діяльності Національної академії внутрішніх справ (м. Київ, Україна)

e-mail: ostriltsev@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8324-3053>

Буковський Ю. Д., здобувач ступеня доктора філософії наукової лабораторії з проблем протидії злочинності навчально-наукового інституту № 1 Національної академії внутрішніх справ (м. Київ, Україна)

e-mail: yuriy_bukovskiy@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7515-0466>

НАПРЯМКИ ВДОСКОНАЛЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛІВ ТА ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ В ПРОТИДІЇ НЕЗАКОННОМУ ОБІГУ НАРКОТИКІВ

У статті здійснено аналіз нормативно-правового регулювання організації діяльності підрозділів та територіальних органів Національної поліції України в протидії незаконному обігу наркотиків.

За результатами дослідження встановлено, що на сьогодні поліція керується інструкцією з протидії незаконному обігу наркотиків, яка була ще прийнята у 2004 році. При тому в основу цієї інструкції було закладено положення, які були затверджені наказами МВС України ще у 90-і роки минулого століття.

Автори виходять із пропозицією прийняти новий нормативно-правовий акт, який би регламентував діяльність підрозділів та територіальних органів Національної поліції України в протидії незаконному обігу наркотиків. Причому, акцентована увага на тому, що зміст такого акту має обов'язково враховувати положення Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 серпня 2013 р. № 735-р. Авторами пропонується орієнтовний зміст нової інструкції, який повинен містити наступні розділи: 1) порядок створення та діяльності дорадчо-консультаційних органів; 2) організація діяльності та повноваження підрозділів та територіальних органів Національної поліції України щодо зменшення незаконних пропозицій на наркотики; 3) організація діяльності та повноваження підрозділів і територіальних органів Національної поліції України щодо зменшення незаконного попиту на наркотики; 4) організація діяльності та повноваження підрозділів та територіальних органів Національної поліції України щодо зменшення шкоди від немедичного вживання наркотиків; 5) співпраця підрозділів та територіальних органів Національної поліції України з громадськими та неурядовими організаціями в протидії незаконному обігу наркотиків; 6) участь підрозділів та територіальних органів Національної поліції України в реалізації безперервної замісної підтримувальної терапії.

Ключові слова: наркотики, протидія незаконному обігу наркотиків, Національна поліція, підрозділи протидії наркозлочинності, нормативно-правове регулювання.

Постановка проблеми. Важливим компонентом діяльності підрозділів та територіальних органів Національної поліції України в протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів (далі – наркотиків) є нормативно-правове забезпечення організації та діяльності з протидії цьому явищу, адже в нормативно-правовому акті (відповідному положенні чи інструкції, яке затверджене наказом МВС України) повинно бути визначені пріоритетні напрями діяльності не лише підрозділів Національної поліції України, до функціональних обов'язків якого належить безпосередньо протидія незаконному обігу наркотиків, а й інших структурних підрозділів Національної поліції України, які мають здійснювати заходи в цьому напрямку, зважаючи на особливості своєї структури, функціональні обов'язки та напрями діяльності, а також територіальних органів поліції, які повинні брати активну участь у реалізації завдань Національної поліції за вказаним напрямком.

На даний час підрозділи та територіальні органи Національної поліції України у своїй діяльності з протидії незаконному обігу наркотиків керуються наказом МВС України від 18 серпня 2004 року № 962 дск «Про затвердження Інструкції з організації роботи органів внутрішніх справ України щодо протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів» [1], який має обмежений гриф таємності «Для службового користування».

Таким чином, починаючи зі створення поліції у 2014 році і дотепер підрозділи та територіальні органи Національної поліції України керуються нормативно-правовим актом, який регламентує діяльність ще міліції. Указане негативно впливає як на організаційні основи поліцейських заходів, так і на діяльність підрозділів та територіальних органів Національної поліції України у сфері протидії незаконному обігу наркотиків, що спонукає проведення відповідних досліджень з приводу вироблення напрямків виправлення такої ситуації, що обумовлює актуальність даної статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні проблеми нормативно-правового забезпечення організації діяльності підрозділів та територіальних органів Національної поліції України та органів внутрішніх справ у сфері протидії незаконному обігу наркотиків тією чи іншою мірою висвітлювалися у наукових працях В. М. Бесчастного, Ю. П. Битяка, В. В. Василевича, І. П. Голосніченка, Г. В. Гребенькова, О. М. Джужі, Є. В. Додіна, А. П. Закалюка, Р. М. Кацуби, А. Т. Комзюка, О. І. Остапенка, В. І. Московеця, В. І. Олефіра, Ю. С. Назара, Д. Й. Никифорчука, Е. В. Расюка, В. А. Тимошенка, Г. В. Шевчука, Х. П. Ярмакі та інших учених. До того ж, незважаючи на значний вклад указаних вище та інших науковців у розв'язанні проблем нормативно-правового регулювання організації протидії незаконному обігу наркотиків, на сьогодні залишається ряд невизначених питань у цьому напрямку, що потребує належної уваги в межах цієї статті.

Формулювання цілей. Метою статті є аналіз генезису та сучасного стану нормативно-правового регулювання діяльності підрозділів та територіальних органів Національної поліції України з організації протидії незаконному обігу наркотиків. За результатами дослідження планується визначити напрями вдосконалення нормативно-правових актів, які б регламентували організацію діяльності під-

розділів та територіальних органів Національної поліції України (далі – Інструкція) у протидії незаконному обігу наркотиків, з огляду на сучасні виклики поширення наркозлочинності в нашій державі та існуючі на сьогодні положення чинного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Ратифікація постановою Верховною Радою Української РСР [2] Конвенції ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин від 20 грудня 1988 року та значне поширення незаконного обігу наркотиків і наркоманії [3] після обрання Незалежності України сприяло прийняттю нового антинаркотичного законодавства, яке, за висновками експертів ООН, станом на 1991 рік не відповідало вимогам як міжнародних норм, так і умовам того дня.

Усвідомлюючи небезпеку, яку несе поширення незаконного обігу наркотиків, керівництво нашої держави та Уряд України об'єднали зусилля, з метою виконання міжнародних зобов'язань щодо подолання розповсюдження незаконного обігу наркотиків, попередження немедичного їх вживання та створення ефективного державного механізму протидії наркозлочинності.

Для координації здійснення реалізації національної політики у сфері обігу наркотиків постановою Кабінету Міністрів України від 13 травня 1993 року № 343 [4] у державі було створено Національну координаційну раду боротьби з наркоманією при Кабінеті Міністрів України, яку очолює віцепрем'єр-міністр України, а в обласних Радах народних депутатів – відповідні обласні координаційні ради боротьби з наркоманією, очолювані першими заступниками голів обласних рад.

Контроль за обігом наркотиків Президентом та Урядом України віднесений до пріоритетних напрямків реалізації національної політики, і вже 14 грудня 1993 року постановою Кабінету Міністрів України № 1034, відповідно до вказаної вище Конвенції ООН, була затверджена Національна програма протидії зловживанню наркотичними засобами та їх незаконному обігу на 1994–1997 роки [5].

За часів існування колишнього СРСР це була перша широкомасштабна програма, яка передбачала на державному рівні визначення головних принципів та напрямків боротьби з незаконним обігом наркотиків, діяльності суб'єктів, які беруть участь у цій роботі, контролю за легальним обігом наркотиків, заходів профілактики, лікування та соціальної реабілітації хворих на наркоманію [6, с. 35].

Зазначена Національна програма передбачала приведення чинного законодавства у відповідність з рекомендаціями Конвенції ООН 1988 року і передбачала низку заходів, а саме:

- врегулювання порядку обігу наркотиків;
- внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України з питань посилення боротьби з незаконним обігом наркотиків;
- створення системи протидії незаконному обігу наркотиків та зловживання ними.

Верховною Радою України 15 лютого 1995 року в рамках реалізації положень Національної програми приймається пакет антинаркотичних законів: «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів» [7], «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотро-

пних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» [8] та «Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів» та Закону України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними»» [9], а в подальшому, унаслідок їх реалізації, – ще понад 50 постанов Кабінету Міністрів України, відомчих та міжвідомчих нормативно-правових актів.

У структурі кримінальної міліції МВС України наказом МВС України від 30 жовтня 1993 року № 682 «Про організаційно-штатні питання» у складі апарату МВС України створюється самостійний підрозділ для боротьби з наркобізнесом – Управління по боротьбі з незаконним обігом наркотиків МВС України (УБНОН) [10]. У наступному році наказом МВС України від 02 лютого 1994 року № 51 аналогічні підрозділи були створені в ГУМВС-УМВС в областях, містах Києві та Севастополі, а також в Автономній Республіці Крим [11].

Відповідно до Положення про Управління по боротьбі з незаконним обігом наркотиків МВС України [12], основним завданнями УБНОН стали протидія груповій наркозлочинності, зокрема з міжрегіональними та міждержавними зв'язками, викриття кваліфікованих наркозлочинів, перекриття каналів надходження в країну наркотиків, здійснення оперативного-розшукових заходів щодо документування осіб, які займаються наркобізнесом.

Одночасно наказом МВС України від 06 червня 1995 року № 365 дск затверджується «Наставление по организации и осуществлению органами внутренних дел борьбы с незаконным оборотом наркотических средств, психотропных веществ и прекурсоров» [13]. Настанова була написана російською мовою і фактично стала доопрацьованою, попередньо діючою до цього часу Настановою з організації та здійснення органами внутрішніх справ боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів (була затверджена наказом МВС України від 25 травня 1992 року №289 дск) [14].

Настановою, затвердженою наказом МВС України від 06 червня 1995 року № 365 дск, керувалися до 2004 року, коли вона майже без суттєвих змін та доповнень була перекладена українською мовою і затверджена наказом МВС України від 18 серпня 2004 року № 962 дск [1] уже як Інструкція з організації роботи органів внутрішніх справ України щодо протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів і якою на даний час керуються працівники поліції.

Враховуючи вищевикладені обставини, можна константувати, що протягом семи років існування поліції [15] керівництвом Національної поліції України не було вжито дієвих заходів, спрямованих на адаптацію нормативних актів Національної поліції України, відповідно до вимог сьогодення в частині протидії незаконному обігу наркотиків, і станом на тепер підрозділи, які здійснюють протидію наркозлочинності, а також інші підрозділи та територіальні органи Національної поліції України керуються нормативно-правовими актами, які були розроблені ще майже за часів СРСР. Як наслідок, керівництво окремих підрозділів та територіальних органів Національної поліції України самоусувається від організації про-

тидії незаконному обігу наркотиків, посиляючись на відсутність прописаних обов'язків у цьому напрямку в нормативних актах. Крім того, необхідно зазначити, що на сьогодні в протидії незаконному обігу наркотиків поліцейські керуються фактично Інструкцією 90-х років минулого століття, де відбито критерії до наркополітики та відношення до наркозалежних, які існували ще при колишньому СРСР, де наркозалежна особа сприймалась як злочинець, а не особа, котра страждає на психічні розлади.

При розробці нової Інструкції вказане вище спонукає в обов'язковому порядку врахувати положення Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 серпня 2013 р. № 735-р [16], котра була визнана міжнародними спеціалістами як одна з найбільш вдалих і професійних у світі, а також проєкт Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2030 року, яка викладена для обговорення на офіційному сайті Міністерства охорони здоров'я України [17].

В основу Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року та Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2030 року покладено антропоцентричний підхід: саме людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Новий стратегічний вектор державної політики щодо наркотиків зумовлений потребами її докорінної перебудови як чинника здоров'я, безпеки та майбутнього нації. Таким чином, зазначений напрямок наркополітики повинен стати основою майбутньої Інструкції, так само, як і стратегічна парадигма державної політики щодо наркотиків – потреба у всебічному переході від карального, кримінально-правового спрямування антинаркотичних заходів до лікувально-профілактичних.

Також у новій інструкції повинні бути визначені принципи діяльності підрозділів та територіальних органів Національної поліції України з протидії незаконному обігу наркотиків, на які акцентовано увагу в проєкті Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2030 року, зокрема:

- дотримання прав людини та недопущення дискримінації і стигматизації осіб з розладами психіки та поведінки, унаслідок вживання психоактивних речовин; пріоритетність права на здоров'я;

- справедливого, безперешкодного доступу людей, які вживають наркотики, й осіб із розладами психіки та поведінки, унаслідок вживання психоактивних речовин; домедичної та соціально-психологічної допомоги (профілактики, діагностики, лікування, реабілітації, ресоціалізації та інше) та послуг зі зменшення шкоди;

- прозорість та відкритість – надання громадськості інструментів її змістовного залучення та впливу і забезпечення належної підзвітності підрозділів та територіальних органів Національної поліції України.

Інноваційним вектором майбутньої Інструкції, зважаючи на положення Стратегії, яка обговорюється, повинна стати діяльність, спрямована на зниження незаконного попиту на наркотики, що включає профілактику, подолання стигматизації, які є визначальними чинниками переорієнтації наркополітики з кримінально-карного ухилу на пріоритетність здійснення заходів зі зниження незаконного попиту.

З метою профілактики наркозалежності та запобігання зловживанню наркотиками, у майбутній Інструкції мають бути визначені ключові напрямки діяльності із забезпечення такого:

- надання пріоритету підрозділам та територіальним органам Національної поліції України профілактичній роботі в наркополітиці;
- покладення на підрозділи та територіальні органи Національної поліції України обов'язкової функції запобігання наркоманії та наркозлочинності;
- пропагування серед широких верств населення здорового способу життя із зосередженням особливої уваги на дітях, учнівській та студентській молоді, створення умов для його застосування, формування в них навичок несприйняття вживання психоактивних речовин;
- розроблення заходів протидії поширенню наркотичної субкультури;
- подолання стигматизації та забезпечення поліцейськими захисту прав осіб, хворих на наркоманію.

З огляду на стратегічні й оперативні цілі, визначені в Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року та в проєкті Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2030 року, запропоновано в новій Інструкції впровадити наступні підрозділи, а саме:

- організація діяльності та повноваження підрозділів та територіальних органів Національної поліції України щодо зменшення незаконних пропозицій на наркотики;
- організація діяльності та повноваження підрозділів та територіальних органів Національної поліції України щодо зменшення шкоди від немедичного вживання наркотиків;
- співпраця підрозділів та територіальних органів Національної поліції України з громадськими та неурядовими організаціями в протидії незаконному обігу наркотиків;
- участь підрозділів та територіальних органів Національної поліції України в реалізації безперервності замісної підтримувальної терапії.

З метою забезпечення відкритості та прозорості діяльності поліції в межах, визначених Конституцією України, Законом України «Про Національну поліцію» та інших законодавчих і нормативно-правових актів, а також здійснення громадського контролю та вдосконалення діяльності поліції в реалізації державної політики щодо наркотиків, у новій Інструкції можна передбачити порядок створення та діяльності дорадчо-консультаційних органів на прикладі громадських спостережних рад при територіальному органі Національної поліції України та Департаменті боротьби з наркозлочинністю Національної поліції України. Основними завданнями новостворених дорадчо-консультаційних органів повинно стати:

- визначення стратегічних напрямів спільної діяльності, спрямованої на попередження та викриття фактів незаконного обігу наркотиків, а також забезпечення профілактики поширення наркоманії та соціально-небезпечних хвороб;
- розроблення конкретних спільних заходів щодо посилення протидії наркозлочинності, організації антинаркотичної пропаганди, у тому числі із залученням засобів масової інформації, здійснення індивідуальної профілактики відносно

осіб, які зловживають наркотиками, звільнилися з місць позбавлення волі після відбуття покарання за вчинення наркозлочинів чи засуджені до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі;

- вивчення та узагальнення інформації, що надходить до територіального органу Національної поліції України, для розроблення заходів для усунення причин та умов, які сприяють вчиненню наркозлочинів та розповсюдженню наркоманії;

- розгляд заяв, скарг, повідомлень населення та громадських організацій щодо конкретних фактів незаконного обігу наркотиків, причетних до протиправної діяльності осіб, місць зосередження злочинних наркоугруповань, осередків для вживання, виготовлення або збуту наркотиків, а також фактів бездіяльності чи порушення законодавства працівниками поліції;

- забезпечення скоординованих дій і цілеспрямованого проведення профілактичних заходів щодо запобігання вчиненню правопорушень у сфері обігу наркотиків неповнолітніми та іншим негативним проявам у молодіжному середовищі;

- надання інформації поліції про дітей, які потребують проведення профілактичної роботи, дорослих осіб, які втягують дітей у наркоманію, та батьків, які негативно впливають на своїх дітей.

І на останок, необхідно зазначити, що Інструкція повинна бути без відповідного грифу таємності, тобто відкритою для громадськості, що в подальшому надасть можливість іншим органам державної влади, органам місцевого самоврядування, територіальним громадам, а також громадським організаціям, зокрема, які реалізують програми зменшення шкоди від немедичного вживання наркотиків, більш активно брати участь у співпраці з підрозділами та територіальними органами Національної поліції в запобіганні незаконному обігу наркотиків і недопущення поширення наркоманії в регіоні.

Висновки. Проведений аналіз нормативно-правового регулювання організації діяльності підрозділів та органів Національної поліції України в протидії незаконному обігу наркотиків засвідчив, що дотепер вони у своїй діяльності користуються положеннями, які були розроблені на початку 90-х років минулого століття. Таким чином, на сьогодні настала нагальна потреба в затвердженні нової Інструкції, яка б регламентувала діяльність підрозділів та органів Національної поліції України в протидії незаконному обігу наркотиків, причому її положення повинні обов'язково враховувати Стратегію державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 серпня 2013 р. № 735-р.

Запропоновано підрозділи, з яких повинна складатись майбутня Інструкція, а саме: 1) діяльність дорадчо-консультаційних органів; 2) організація діяльності та повноваження підрозділів та територіальних органів Національної поліції України щодо зменшення незаконних пропозицій на наркотики; 3) організація діяльності та повноваження підрозділів та територіальних органів Національної поліції України щодо зменшення незаконного попиту на наркотики; 4) організація діяльності та повноваження підрозділів та територіальних органів Національної поліції України щодо зменшення шкоди від немедичного вживання наркотиків; 5) співпраця підрозділів та територіальних органів Національної поліції України з гро-

мадськими та неурядовими організаціями в протидії незаконному обігу наркотиків; 6) участь підрозділів та територіальних органів Національної поліції України в реалізації безперервності замісної підтримувальної терапії.

Використані джерела:

1. Наказ МВС України від 18 серпня 2004 р. № 962 дск «Про затвердження Інструкції з організації роботи органів внутрішніх справ України щодо протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів». *Офіційний сайт МВС України*. URL : https://mvs.gov.ua/uk/for_citizens/perelik-normativno-pravovix-dokumentiv-za-naryumami-diyalnosti/upravlinnya-borotbi-z-nezakonnim-obigom-narkoti kiev. (дата звернення: 18.07.2021)

2. Про ратифікацію Конвенції ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин. Постанова Верховної Ради Української РСР від 25 квітня 1991 р. № 1000-ХІІ. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 24. ст. 277.

3. Справка об основных показателей борьбы с наркоманией за 1988-1993 гг. Управление по борьбе с незаконным оборотом наркотиков МВС Украины, 1994. 3 с.

4. Про Національну координаційну раду боротьби з наркоманією при Кабінеті Міністрів України : постанова Кабінету Міністрів України від 13 травня 1993 р. № 343. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/343-93-%D0%BF#Text>. (дата звернення: 18.07.2021)

5. Національна програма протидії зловживанню наркотичними засобами та їх незаконному обігу на 1994-1997 роки : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 14 грудня 1993 р. № 1034. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1034-93-%D0%BF#Text>. (дата звернення: 18.07.2021)

6. Хрушпа М. С., Никифорчук Д. Й., Стрільців О. М. Антинаркотичне законодавство України: історія та сучасність: навч. посібник; за редакцією Джужі О. М. Київ : НАВСУ, 2005. 80 с.

7. Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів : Закон України від 15 лютого 1995 р. № 60/95-ВР (назва Закону України в редакції 1995 року). *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 10. ст. 60.

8. Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними. Закон України від 15 лютого 1995 р. № 62/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 10. ст. 62.

9. Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів» та Закону України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» : Закон України від 15 лютого 1995 р. № 64/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 10. ст. 64.

10. Про організаційно-штатні питання : наказ МВС України від 30 жовтня 1993 р. № 682. Київ, МВС України. 1993. 2 с.

11. Про створення підрозділів боротьби з незаконним обігом наркотиків в ГУМВС-УМВС в областях, Автономній Республіці Крим, містах Києві та Севастополі : наказ МВС України від 02 лютого 1994 р. № 51. Київ : МВС України, 1994. 3 с.

12. Положення про Управління по боротьбі з незаконним обігом наркотиків : затв. наказом МВС України від 22 квітня 1994 р. № 209. Київ : МВС України. 12 с.

13. Наставление по организации и осуществлению органами внутренних дел борьбы с незаконным оборотом наркотических средств, психотропных веществ и прекурсоров : утвержд. приказом МВД Украины от 06 июня 1995 г. № 365 дск. Киев, 1995. 36 л.

14. Настанова з організації та здійснення органами внутрішніх справ боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів: затв. наказом МВС України від 25 травня 1992 р. № 289 дск. Київ, 1992. 24 л.

15. Про Національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>. (дата звернення: 18.07.2021)

16. Стратегія державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року : схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 серпня 2013 р. № 735-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/735-2013-%D1%80#Text>.

17. Проект розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2030 року»: офіц. сайт Міністерства здоров'я України: URL : <https://moz.gov.ua/article/public-discussions-archive/proekt-rozporjadzhennja-kabinetu-ministriv-ukraini-pro-shvalennja-strategii-derzhavnoi-politiki-schodo-narkotikiv-na-period-do-2030-roku->. (дата звернення: 18.07.2021)

References:

1. Nakaz MVS Ukrainy vid 18 serp. 2004 r. No. 962 dsk. «Pro zatverdzhennya Instruksiyi z orhanizatsiyi roboty orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrainy shchodo protydyi nezakonnomu obihu narkotychnykh zasobiv, psykhotroynykh rehovyn, yikh analogiv i prekursoriv» N. d. URL : <https://mvs.gov.ua/>; (2004) URL : https://mvs.gov.ua/uk/for_citizens/perelik-normativno-pravovix-dokumentiv-za-napryamami-diyalnosti/upravlinnya-borotbi-z-nezakonnim-obigom-narkotikiv. [in Ukrainian].

2. Pro ratyfikatsiyu Konventsiyi OON pro borot'bu proty nezakonnogo obihu narko tychnykh zasobiv i psykhotroynykh rehovyn. Postanova Verkhovnoyi Rady Ukrayini ns'koyi RSR vid 25 kvitnya 1991 r. No. 1000-XII. (1991) *Vidomosti Verkhovnoyi Rady URSR - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 24, art. 277. [in Ukrainian].

3. Spravka ob osnovnikh pokazatelakh borby s narkomaniey za 1988-1993 g. (1994). Kyiv: UBNON MVD Ukrainy. [in Russian].

4. Pro Natsional'nu koordynatsiyu radu borot'by z narkomaniey pry Kabineti Ministriv Ukrayiny : postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 13 travnya 1993 r. No 343. N. d. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/>; (1993) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/343-93-%D0%BF#Text>. [in Ukrainian].

5. Natsional'na prohrama protydyi zlozhyvannyu narkotychnymy zasobamy ta yikh nezakonnomu obihu na 1994-1997 roky : zatv. postanovoyu Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 14 hrudnya 1993 r. No 1034. N. d. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/>; (1993) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1034-93-%D0%BF#Text>. [in Ukrainian].

6. Khruppa M. S., Nykyforchuk D. Y., Stril'tsiv O. M. (2005) Antynarkotychno zakonodavstvo Ukrayiny: istoriya ta suchasnist': navch. posibnyk. / Dzhuha O. M. (Ed.) Kyiv, NAVSU. [in Ukrainian].

7. Pro obih v Ukraini narkotychnykh zasobiv, psykhotroynykh rehovyn, yikh analogiv i prekursoriv : Zakon Ukrainy vid 15 lyutoho 1995 r. No 60/95-VR (nazva Zakonu Ukrayiny v redaktsiyi 1995 roku). (1995) *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 10, art. 60. [in Ukrainian].

8. Pro zakhody protydyi nezakonnomu obihu narkotychnykh zasobiv, psykho troynykh rehovyn i prekursoriv ta zlozhyvannyu nymy. Zakon Ukrayiny vid 15 lyutoho 1995 r. No 62/95-VR. (1995) *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 10, art. 62. [in Ukrainian].

9. Pro vnesennya zmin i dopovnen' do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrayiny u zv'yazku z pryynyattamy Zakonu Ukrayiny «Pro obih v Ukraini narkotychnykh zasobiv,

psykhotroponykh rechovyn, yikh analogiv i prekursoriv» ta Zakonu Ukrainy «Pro zakhody protydyi nezakonnomu obihu narkotychnykh zasobiv, psykhotroponykh rechovyn i prekursoriv ta zlovzhyvannyu nymy»: Zakon Ukrainy vid 15 lyutoho 1995 r. No. 64/95-VR. (1995) *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. - *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 10, art. 64. [in Ukrainian].

10. Pro orhanizatsiyno-shtatni pytannya : nakaz MVS Ukraine vid 30 zhovtnya 1993 r. No. 682. (1993) N. p. Kyiv : MVS Ukrainy. [in Ukrainian].

11. Pro stvorennya pidrozdiliv borotby z nezakonnym obihom narkotyktiv v HUMVS-UMVS v oblastiakh, Avtonomniy Respublitsi Krym, mistakh Kyievi ta Sevastopoli: nakaz MVS Ukraine vid 02 lyutoho 1994 r. No. 51. (1994) N. p. Kyiv : MVS Ukrainy. [in Ukrainian].

12. Polozhennya pro Upravlinnya po borotbi z nezakonnym obihom narkotyktiv : zatv. nakazom MVS Ukrainy vid 22 kvitnya 1994 r. No. 209. (1994) N. p. Kyiv : MVS Ukrainy. [in Ukrainian].

13. Nastavlenye po orhanyzatsyy y osushchestvlenyyu orhanamy vnturenykh del bo rby s nezakonnym oborotom narkotycheskykh sredstv, psykhotroponykh veshchestv y pre kursorov : utverzhd. prykazom MVD Ukrainy ot 06 yuunya 1995 r. No 365 dsk. (1995) N. p. Kyiv. [in Russian].

14. Nastanova z orhanizatsiyi ta zdiysnennya orhanamy vnutrishnikh sprav borotby z nezakonnym obihom narkotychnykh zasobiv : zatv. nakazom MVS Ukrainy vid 25 travnya 1992 r. No 289 dsk. (1992) N. p. Kyiv : MVS Ukrainy. [in Ukrainian].

15. Zakon Ukrainy «Pro Natsionalnu politsiiu»: vid 2 lyp. 2015 r. No 580-VIII. N. p. N. d. URL : zakon.rada.gov.ua. (2015) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>. [in Ukrainian].

16. Stratehiya derzhavnoyi polityky shchodo narkotyktiv na period do 2020 roku : skhvaleno rozporядzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 28 serpnya 2013 r. № 735-r. N. d. URL : zakon.rada.gov.ua. (2013) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/735-2013-%D1%80#Text>. [in Ukrainian].

17. Pro skhvalennya Stratehiyi derzhavnoyi polityky shchodo narkotyktiv na period do 2030 roku: proyekt rozporядzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy: ofits. sayt Ministerstva zdorovya Ukrainy N. d. N. p. URL : <https://moz.gov.ua/article/public-discussions-archive/proekt-rozporядzhennja-kabinetu-ministriv-ukraini-pro-shvalennja-strategii-derzhavnoi-politiki-schodo-narkotikiv-na-period-do-2030-roku->. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 20.07.2021

Стрильцив А. М., кандидат юридических наук, старший научный сотрудник, уполномоченный по антикоррупционной деятельности Национальной академии внутренних дел (г. Киев, Украина)

Буковский Ю. Д., соискатель степени доктора философии научной лаборатории по проблемам противодействия преступности учебно-научного института № 1 Национальной академии внутренних дел (г. Киев, Украина)

НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ОРГАНИЗАЦИИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПОДРАЗДЕЛЕНИЙ И ОРГАНОВ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИЦИИ УКРАИНЫ В ПРОТИВОДЕЙСТВИИ НЕЗАКОННОМУ ОБОРОТУ НАРКОТИКОВ

В статье проведен анализ нормативно-правового регулирования организации деятельности подразделений и территориальных органов Национальной полиции Украины в противодействии незаконному обороту наркотиков.

По результатам исследования установлено, что в настоящее время полиция пользуется инструкцией по противодействию незаконному обороту наркотиков, которая была принята еще в 2004 году, при этом в основу этой инструкции было заложены положения, которые были утверждены приказами МВД Украины еще в девяностые года прошлого века.

Авторы исходят с предложением принять новый нормативно-правовой акт, который бы регламентировал деятельность подразделений и территориальных органов Национальной полиции Украины в противодействии незаконному обороту наркотиков. При этом акцентировано внимание, что содержание такого акта должен обязательно учитывать положения Стратегии государственной политики в отношении наркотиков на период до 2020 года, одобренной распоряжением Кабинета Министров Украины от 28 августа 2013 № 735-р. Авторами предлагается ориентировочное содержание новой инструкции, который должен содержать следующие разделы: 1) порядок создания и деятельности совещательно-консультативных органов; 2) организация деятельности и полномочия подразделений и территориальных органов Национальной полиции Украины относительно уменьшения незаконных предложений на наркотики; 3) организация деятельности и полномочия подразделений и территориальных органов Национальной полиции Украины относительно уменьшения незаконного спроса на наркотики; 4) организация деятельности и полномочия подразделений и территориальных органов Национальной полиции Украины относительно уменьшения вреда от немедицинского употребления наркотиков; 5) сотрудничество подразделений и территориальных органов Национальной полиции Украины с общественными и неправительственными организациями в противодействии незаконному обороту наркотиков; 6) участие подразделений и территориальных органов Национальной полиции Украины в реализации непрерывности заместительной поддерживающей терапии.

Ключевые слова: наркотики, противодействие незаконному обороту наркотиков, Национальная полиция, подразделения противодействия наркопреступности, нормативно-правовое регулирование.

Striltsiv O., PhD in Law, Senior Researcher, National Academy of Internal Affairs, Anti-Corruption Commissioner (Kyiv, Ukraine)

Bukovskiy Yu., Applicant for the Doctor of philosophy degree of the Scientific Laboratory on the Problems of Combating Crime of the Educational and Research Institute No 1 of the National Academy of Internal Affairs (Kyiv, Ukraine)

DIRECTIONS OF LEGAL REGULATION IMPROVEMENT OF ORGANIZATION OF DIVISIONS AND BODIES ACTIVITIES

The article analyzes the legal regulation of the organization of activities of units and territorial bodies of the National Police of Ukraine in combating drug trafficking. According to the results of the study, the police currently use the instruction on combating drug trafficking, which was adopted in 2004, and this instruction was based on the provisions approved by the Orders of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in the 90s of the last century.

The authors propose to adopt a new legal act that would regulate the activities of the units and territorial bodies of the National Police of Ukraine in combating drug trafficking, emphasizing that the content of such an act must take into account the provisions of the State Drug Policy Strategy for the period until 2020, approved by the Order of the Cabinet of Ministers of

Ukraine dated August 28, 2013 № 735-r. The authors offer an approximate content of the new instructions, which should contain the following sections: 1) the procedure for the establishment and operation of advisory bodies; 2) organization of activities and powers of subdivisions and territorial bodies of the National Police of Ukraine to reduce illegal supply of drugs; 3) organization of activities and powers of subdivisions and territorial bodies of the National Police of Ukraine to reduce the illegal demand for drugs; 4) organization of activities and powers of subdivisions and territorial bodies of the National Police of Ukraine to reduce harm from non-medical drug use; 5) cooperation of subdivisions and territorial bodies of the National Police of Ukraine with public and non-governmental organizations in counteracting drug trafficking; 6) participation of subdivisions and territorial bodies of the National Police of Ukraine in the implementation of the continuity of substitution maintenance therapy.

Keywords: drugs, counteraction to drug trafficking, National Police, units for counteraction to drug crime, normative-legal regulation.

DOI: 10.33766/2524-0323.95.183-191

УДК [342.51:930.25](477)

Хромов А. В., кандидат історичних наук, Голова Державної архівної служби України (м. Київ, Україна)

e-mail: hromov1985@ukr.net

ORCID iD : <https://orcid.org/0000-0002-9546-7089>

МЕТОДОЛОГІЯ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ДЕРЖАВНИХ АРХІВІВ В УКРАЇНІ

У сучасних умовах динамічного розвитку науково-технічного прогресу, високих темпів інформатизації та комп'ютеризації суспільства, проблеми методології дослідження адміністративно-правового статусу державних архівів набувають особливої актуальності, оскільки така методологія забезпечує правильне застосування понять і категорій у пізнанні, відображає специфіку процесу пізнання, орієнтує суб'єкта пізнання на те, які сторони досліджуваного необхідно вивчати, яким чином слід застосувати в пізнанні теоретико-понятійний апарат тощо. У статті зазначено, що зміст методів формується не довільно, а визначається шляхом практичної взаємодії дослідника з об'єктом дослідження у поєднанні з використанням об'єктивних знань про об'єкт дослідження. Розглянуто ті методи, які, на думку автора, слід використовувати в ході наукового дослідження адміністративно-правового статусу державних архівів в Україні.

Ключові слова: метод, методологія, дослідження, адміністративно-правовий статус, державні архіви, інформатизація, цифровізація суспільства.

Постановка проблеми. У сучасних умовах архівна справа та діловодство знають значних змін. Державні центральні, обласні та галузеві архіви занадто переобтяжені завданнями через інформатизацію та цифровізацію суспільства. На зріла нагальна потреба здійснення архівної реформи та реорганізації архівної системи України, яка стала наслідком зміни адміністративно-територіального уст-

рою і реформи децентралізації та викликана загальною, украї незадовільною ситуацією, що склалася всередині самої системи. На слуху необхідність перегляду основного архівного закону, що передбачає перегляд статусу державних архівів в Україні. У такому випадку питання розгляду методології та методів дослідження адміністративно-правового статусу державних архівів в Україні є актуальним та вимагає негайного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням розвитку методології архівної науки упродовж багатьох років присвячувались праці як українських (Г. В. Борняка, В. І. Веретенникова, Л. А. Дубровіної, В. А. Романовського), так і зарубіжних учених (Р. Ботьє, А. Бреннеке, Л. Дюранті, Х. Дженкінсона, М. Дюшена, Т. Іствуда, Г. Ендерса, Е. Казанови, Т. Кука, Ш. Ланглуа, Е. Лодоліні, І. Мацеліні, Дж. Мікетті, С. Мюллера, С. Навроцького, І. Перотена, Л. Редстоуна, Ф. Спіра, Х. Тейлора, Й. Фейта, Р. Фруїна, Т. Шеленберга та ін.). Однак доцільно зазначити про відсутність однозначних поглядів про методологічний інструментарій досліджень конкретних правових явищ, питання методологічного інструментарію, окремих методів дослідження були прерогативою теорії філософії права й загальної теорії права (зокрема вивчались С. С. Алексєєвим, Д. А. Керімовим, М. В. Костицьким, М. І. Козюброю, П. М. Рабіновичем та іншими вченими).

Формулювання цілей. Метою статті є здійснення теоретико-правового аналізу питань, що стосуються методології та окремих методів дослідження адміністративно-правового статусу державних архівів в Україні.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж розглянути питання методології дослідження категорії «адміністративно-правовий статус державних архівів в Україні», слід розкрити поняття «статус», «правовий статус», «адміністративно-правовий статус» (що зроблено автором у науковій публікації «Адміністративно-правовий статус державних архівів в Україні як суб'єктів реалізації державної політики у сфері архівної справи та діловодства»), а також доцільно проаналізувати інтерпретації понять «метод» і «методологія», розглянути ті методи, за допомогою яких можна найповніше дослідити адміністративно-правовий статус державних архівів в Україні. К. С. Бельський висловлює з цього приводу наступну думку: «для того щоб категорії почали працювати, їм потрібно надати визначення, тобто вказати їх суттєві риси» [1, с. 42].

Термін «метод» (від грецького слова «methodas») означає шлях до чогось, шлях пізнання (або дослідження), учення, теорія. У найбільш загальному, філософському значенні метод означає засіб пізнання як певну сукупність або систему прийомів й операцій з метою мисленого відтворення предмета, що вивчається. Також метод визначають як сукупність прийомів або операцій практичного або теоретичного освоєння дійсності, що підпорядковані вирішенню конкретної задачі [2, с. 162, 164; 3, с. 443-444; 4]. Метод – спосіб теоретичного дослідження або практичного здійснення чого-небудь [5, с. 282.], спосіб дослідження, який визначає підхід до об'єктів, що вивчаються, шлях наукового пізнання і встановлення істини [6; 4, с. 71], спосіб організації практичного й теоретичного освоєння дійсності, зумовлений закономірностями розвитку об'єкта [7, с. 205]. Ще одна цікава думка авторів, що метод – це спосіб досягнення поставленої мети, та об'єднує суб'єктивні й

об'єктивні аспекти пізнання. Метод є об'єктивним, оскільки дозволяє відобразити дійсність та її взаємозв'язки, а отже, є програмою побудови і практичного застосування теорії. Одночасно з цим, метод – суб'єктивний, оскільки є знаряддям думки дослідника та включає його суб'єктивні особливості [8, с. 37].

Термін «методологія (від лат. *logos* – наука, знання, метод- шлях, напрямок пізнання) означає вчення про методи пізнання [9], або вчення про науковий метод пізнання [5, с. 282], й перетворення світу, його філософська, теоретична основа [10]; сукупність методів, що застосовуються в окремих науках [5, с. 282]. Також методологія визначається як вчення про структуру, логічну організацію, методи та засоби діяльності [2, с. 162, 164; 3, с. 443-444]. В Академічному тлумачному словнику української мови методологія трактується ще як сукупність прийомів дослідження, що застосовуються в будь-якій науці відповідно до специфіки об'єкта її пізнання [10].

У науковій літературі серед багатьох інтерпретацій поняття «методологія» найбільш розповсюдженим є тлумачення, що методологія – це філософське вчення про методи пізнання та практику, або перетворення дійсності. Методологія покликана виконати дві основні функції: 1) отримання нового знання та подання його у вигляді понять, критеріїв, законів, теорій, гіпотез; 2) організація використання нових знань у практичній діяльності. Сенс методології – це внутрішня організація процесу пізнання, практичного перетворення об'єктивної реальності та забезпечення програм діяльності раціональною побудовою [9].

У деяких наукових твердженнях йдеться про те, що поняття «методологія» та поняття «метод» є ідентичними, однак більшість науковців розмежовують вказані поняття, оскільки вважається, що окремо взятий метод є частиною певного наукового дослідження. Від того, чи правильно науковець осмислив мету та підібрав необхідні методи дослідження, залежить кінцевий результат його науково-дослідної роботи, праця над якою є творчим процесом, де заздалегідь не існує визначених методів пізнання. При тому доцільно зазначити, що зміст методів формується не довільно, а визначається через практичну взаємодію дослідника з об'єктом дослідження в сукупності з використанням об'єктивних знань про об'єкт дослідження. Такі знання зафіксовані в теоріях, тому використання їх наповнює метод ідеями, принципами, підходами [9].

Існує безліч класифікацій наукового дослідження. Одні дослідники вважають, що методи досліджень бувають: загальні, що діють у всіх галузях науки і на всіх етапах дослідження; загальнонаукові, тобто придатні для всіх наук; часткові – для певних наук; спеціальні – для однієї специфічної науки. Такий поділ методів завжди умовний, оскільки в міру розвитку пізнання науковий метод може переходити з однієї категорії в іншу [8, с. 37]. Інші науковці поділяють методи наукового пізнання на три основні групи, у залежності від того, у вузькій чи більш широкій науковій сфері їх можна застосувати, а саме: загальнофілософські, загальнонаукові та конкретнонаукові методи. Загальнофілософські методи передбачають сукупність загальних принципів, що регулюють пізнавальну і практичну діяльність у цілому; загальнонаукові методи – прийоми і операції, за допомогою яких вирішуються окремі загальнопізнавальні завдання; а конкретнонаукові методи – при-

йоми й операції, за допомогою яких вирішуються специфічні завдання конкретної науки [9]. Існує наступна класифікація методів наукового пізнання: загальнонаукові, конкретнонаукові та спеціальні [11, с. 80].

Загальнонаукові методи – це система принципів, прийомів, що мають загальний, універсальний характер, є абстрактними, суворо не регламентовані, не піддаються формалізації та математизації; використовуються в усіх чи майже в усіх науках з урахуванням особливостей конкретних об'єктів дослідження [8, с. 37-38]. Загальнонаукові методи поділяються на [8, с. 38]: а) методи емпіричного дослідження; б) методи, що використовуються як на емпіричному, так і на теоретичному рівні дослідження; в) методи теоретичного дослідження. До основних загальнонаукових методів, які використовуються на теоретичному рівні дослідження, можуть бути віднесені такі методи: аналізу та синтезу, індукції і дедукції, сходження від абстрактного до конкретного, ідеалізації та формалізації, аксіоматичний метод, системний підхід [12, с. 42].

Застосування теоретичних методів дослідження передбачає використання гіпотези, індукції, дедукції, тлумачення, пояснення зібраних даних, класифікації, побудову понять, висновків, концепцій, прогнозів, метод формалізації, аксіоматичний та формально-аксіоматичний метод, метод сходження від абстрактного до конкретного.

Конкретно-наукові методи використовуються в окремих науках чи в генетично пов'язаних або об'єднаних спільністю об'єктів дослідження групах. Як відомо, спеціально-наукові методи застосовуються для дослідження предмета якоїсь однієї науки [11, с. 82].

Зупинимося на тих методах, які, на думку автора, слід використовувати в ході наукового дослідження адміністративно-правового статусу державних архівів в Україні. Теоретико-методологічною основою дослідження є сучасні загальнонаукові та спеціально юридичні методи та прийоми наукового пізнання.

За допомогою історично-правового та діалектичного методів здійснюється історико-правовий огляд становлення та розвитку архівної справи на теренах України, розглядається її сучасний стан, досліджується поповнення фондів державних архівів історичними артефактами, визначаються шляхи подальшого розвитку архівної справи та діловодства, що надає можливість визначити роль і місце державних архівів у системі органів виконавчої влади, з'ясувати їх компетенцію та повноваження. За допомогою методів наукових абстракцій і логіко-семантичного здійснюється поглиблення понятійного апарату та визначається сутність понять «архівний інформаційний ресурс», «Національні архівні інформаційні ресурси» «унікальний документ» [13, с. 249-263], «архівна система», «система архівних установ», «мережа архівних установ» [14, с. 113-120], «державні архіви» та «архівні установи» тощо. Методи класифікації та групування, а також системно-функціональний та системно-структурний метод використовуються для визначення системи і структури державних архівів, повноважень, завдань, функцій державних архівів, форм та методів їх діяльності, а також для з'ясування правових механізмів купівлі державою архівних документів системі архівного законодавства України [15, с. 30-35]. За допомогою структурно-логічного, компаративного, статистичного

і порівняльно-правового методів окреслюються основні напрями удосконалення адміністративно-правового статусу державних архівів в Україні. Формально-юридичний метод надає змогу провести аналіз чинних законодавчих та інших нормативно-правових актів, що стосуються архівної справи, зокрема комплектування, зберігання та доступу до державних архівів, а також збереження та поповнення (повернення) культурної спадщини України.

При дослідженні адміністративно-правового статусу державних архівів в Україні доцільно використовувати такі конкретно-наукові методи, як збір правової інформації, методи опрацювання отриманої інформації, статистичні методи, метод узагальнюючих показників тощо.

Варто зазначити, що правовою основою дослідження адміністративно-правового статусу державних архівів в Україні є конституційні норми, нормативно-правові акти Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Президента України, Міністерства юстиції, законодавство зарубіжних країн тощо. Так, відповідно до ст. 8 Конституції, в Україні основним принципом здійснення законотворчості є принцип верховенства права. Згідно з частинами 1, 2 статті 24 Основного закону України, громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом; не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. У ст. 55 Конституції вказується, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом, і кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. У частині 2 статті 34 законодавець передбачив право кожного усно, письмово або в інший спосіб вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію. Наведені та інші конституційні положення, на думку автора, повинні розглядатися як вихідні методологічні засади дослідження адміністративно-правового статусу державних архівів в Україні та в процесі реалізації державної політики у сфері архівної справи та діловодства. Важливим є використання у науковому дослідженні положення законодавства зарубіжних країн, досвід яких щодо адміністративно-правового статусу державних архівів може бути використано в Україні.

Науково-теоретичне підґрунтя для виконання дослідження становлять наукові праці в галузі загальної теорії держави і права, адміністративного, фінансового, господарського права, інших галузевих правових наук, архівознавства, у тому числі зарубіжних учених.

Інформаційною та емпіричною базою дослідження служить узагальнення результатів практичної діяльності Державної архівної служби, державних архівів України, галузевих архівних установ, Департаменту страхового фонду документації Державної архівної служби України тощо. Вагомим доробком у науковому дослідженні є особистий досвід роботи науковця в структурі Державної архівної служби України та галузевих архівних установах.

Висновок. Сучасній юридичній науці притаманна наявність не окремо взятого підходу, принципу, методу при дослідженні адміністративно-правового статусу державних архівів в Україні, а наявність їх системи. Лише плюралізм наукових методологічних підходів дає змогу здійснити всебічне дослідження адміністративно-правового статусу державних архівів в Україні.

Науково-теоретичний аналіз дає змогу зробити висновок про можливість і необхідність обґрунтування та розробки теорії адміністративно-правового статусу державних архівів в Україні. Використання положень зазначеної теорії дозволить вдосконалити такі механізми: збереження та поповнення (повернення) архівної культурної спадщини українського народу; віднесення документів Національного архівного фонду до унікальних, забезпечення їх обліку та зберігання; доступу до архівних інформаційних ресурсів, ретроспективної інформації. Крім того, вирішиться питання щодо створення галузевої вертикалі з єдиними підходами, практиками, цінниками в системі державних архівів, ряд інших нагальних питань, які виникли в архівній галузі, що матиме позитивний вплив на політико-правову, економічну, соціальну та інші сфери життєдіяльності суспільства нашої держави на національному й навіть міжнародному рівні.

Використані джерела:

1. Савченко Л. А. Фінансово-контрольне право: становлення та розвиток: монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2017. 400 с.
2. Большая советская энциклопедия : в 30 т. / гл. ред. А. М. Прохоров. 3-е изд. Москва : Сов. энциклопедия, 1974. Т. 16. С. 162, 164.
3. Українська советская енциклопедія. Київ, 1981. Т. 6. С. 443-444.
4. Попова Л. М. Адміністративно-правові засади контролю в сфері підприємницької діяльності : монографія. Харків : Майдан, 2018. 536 с.
5. Ожегов С. И. Словарь русского языка: Ок. 57000 слов / Под ред. чл.-корр. АН СССР Н. Ю. Шведовой. 2-е изд., стереотип. Москв а: Рус. яз., 1988. 750 с.
6. Гуцаленко Л. В., Коцупатрий М. М., Марчук У. О. Внутрішньогосподарський контроль: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2014. 496 с. URL: http://pidruchniki.com/1258042661789/ekonomika/metod_vnutrishnogospodarskogo_kontrol_yu#20.
7. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 374 с.
8. Важинський С. Е., Щербак Т. І. Методика та організація наукових досліджень : навч. посіб. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. 260 с.
9. Методологія та методи наукового дослідження в соціальній роботі. URL : https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/posib_nuku/327/7.pdf. (дата звернення: 25.08.2021).
10. Академічний тлумачний словник української мови в 11 томах. Том 4, 1973. С. 692. URL : <http://sum.in.ua/s/metodologhija>. (дата звернення: 25.08.2021).
11. Крушельницька О. В. Методологія та організація наукових досліджень: Навчальний посібник. Київ : Кондор, 2006. 206 с.
12. Горбунова В. В. Експериментальна психологія в схемах і таблицях: Навчальний посібник. Київ : «ВД «Професіонал», 2007. 208 с.
13. Левченко Л. Л., Попова Л. М., Хромов А. В. Національні архівні інформаційні ресурси: правові засади реформування архівної справи. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*.

2021. Вип. 1 (93). С. 249-263. URL : <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/1319/1196>.

14. Левченко Л. Л., Хромов А. В. Реформування архівної системи України: минуле і майбутнє (архівознавчий, історичний та правовий аспекти) / Л. Л. Левченко, А. В. Хромов. *Архівістика: теорія, методика, практика* : матер. Другої міжн. наук.-практ. конф-ції. Кам'янець-Подільський : Друкарня Рута, 2021. С. 113-120.

15. Хромов А. В. Правове регулювання поповнення державних архівних колекцій через мережу Інтернет: практика та проблеми застосування. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки*. № 9, 2021. С. 30-35.

References:

1. Savchenko, L. A. (2017) *Finansovo-kontrolne pravo: stanovlennia ta rozvytok: monohrafiia*. Kyiv: Yurinkom Inter. [in Ukrainian].
2. Bol'shaja sovetskaja jenciklopedija (Vol. 1-30; Vol. 16) A. M. Prohorov (Ed.). 3-e izd. Moskva : Sov. jenciklopedija, 162, 164. [in Russian].
3. Ukrainskaja sovetskaja jenciklopedija (1981) Kyiv, vol. 6, 443-444. [in Ukrainian].
4. Popova, L. M. (2018) *Administratyvno-pravovi zasady kontroliu v sferi pidpryiemnytskoi diialnosti : monohrafiia*. Kharkiv: Maidan. [in Ukrainian].
5. Ozhegov, S. I. (1988) *Slovar' russkogo jazyka: Ok. 57000 slov / N. Ju. Shvedova (Ed.)*. 2-e izd., stereotip. Moskva : Rus. jaz. [in Russian].
6. Hutsalenko, L. V., Kotsupatryi, M. M., Marchuk, U. O. (2014) *Vnutrishnohospodarskyi kontrol : navchalnyi posibnyk*. Kyiv: Tsentр uchbovoi literatury. URL : http://pidruchniki.com/1258042661789/ekonomika/metod_vnutrishnogospodarskogo_kontrolyu#20. [in Ukrainian].
7. Honcharenko, S. (1997) *Ukrainskyi pedalahichnyi slovnyk*. Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].
8. Vazhynskyi, S. E., Shcherbak, T. I. (2016) *Metodyka ta orhanizatsiia naukovykh doslidzhen : Navch. posib.* Sumy: SumDPU imeni A. S. Makarenka. [in Ukrainian].
9. *Metodolohiia ta metody naukovoho doslidzhennia v sotsialnii roboti*. N. d. N. p. URL: <https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/posibnuku/327/7.pdf>. [in Ukrainian].
10. *Akademichnyi tumachnyi slovnyk ukrainskoi movy (1973)* (Vol. 1-11; Vol. 4), 692. URL : <http://sum.in.ua/s/metodologija>. [in Ukrainian].
11. Krushelnytska, O. V. (2006) *Metodolohiia ta orhanizatsiia naukovykh doslidzhen : navchalnyi posibnyk*. Kyiv: Kondor. [in Ukrainian].
12. Horbunova, V. V. (2007) *Eksperymentalna psykholohiia v skhemakh i tablytsiakh : navchalnyi posibnyk*. Kyiv : «VD «Profesional». [in Ukrainian].
13. Levchenko, L. L., Popova, L. M., Khromov, A. V. (2021) *Natsionalni arkhivni informatsini resursy: pravovi zasady reformuvannia arkhivnoi spravy. Visnyk LDUVS im. E. Didorenka – Bulletin of LDUVS named after E. Didorenko issue 1(93)*, 249-263. URL : <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/1319/1196>. [in Ukrainian].
14. Levchenko, L. L., Khromov, A. V. (2021) *Reformuvannia arkhivnoi systemy Ukrainy: mynule i maibutnie (arkhivo znachyvi, istorychni ta pravovy aspekty) / L. L. Levchenko, A. V. Khromov. Arkhivistyka: teoriia, metodyka, praktyka: mater. Druhoi mizhn. nauk.-prakt. konf-tsii - Archival science: theory, methods, practice: mater. The second international scientific-practical conf-tion.* Kam'ianets'-Podilskyi: Drukarnia Ruta, 113-120. [in Ukrainian].
15. Khromov, A. V. (2021) *Pravove rehuliuвання popovnennia derzhavnykh arkhivnykh kolektsiiu cherez merezhu Internet: praktyka ta problemy zastosuvannia. Visnyk Lvivskoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu. Yurydychni nauky - Bulletin of Lviv University of Trade and*

Economics. Legal sciences, 9, 30-35. URL : <http://journals-lute.lviv.ua/index.php/visnyk-law/article/view/929/880>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 26.08.2021

Хромов А. В., кандидат исторических наук, Глава Государственной архивной службы Украины (г. Киев, Украина)

МЕТОДОЛОГИЯ И МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСА ГОСУДАРСТВЕННЫХ АРХИВОВ В УКРАИНЕ

В современных условиях динамичного развития научно-технического прогресса, высоких темпов информатизации и компьютеризации общества, проблемы методологии исследования административно-правового статуса государственных архивов приобретают особую актуальность, поскольку такая методология обеспечивает правильное применение понятий и категорий в познании, отражает специфику процесса познания, ориентирует субъекта познания на то, какие стороны исследуемого необходимо изучать, каким образом следует применить в познании теоретико-понятийный аппарат и тому подобное. В статье указано, что содержание методов формируется не произвольно, а определяется путем практического взаимодействия исследователя с объектом исследования в сочетании с использованием объективных знаний об объекте исследования. Рассмотрены те методы, которые, по мнению автора, следует использовать в ходе научного исследования административно-правового статуса государственных архивов в Украине.

Ключевые слова: метод, методология, исследования, административно-правовой статус, государственные архивы, информатизация, цифровизация общества.

Khromov A., Candidate of Historical Sciences, Head of the State Archival Service of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

METHODOLOGY AND RESEARCH METHODS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF STATE ARCHIVES IN UKRAINE

Modern dynamic development of scientific and technological progress is characterized by high rates of information dissemination and growth of means of communication due to the availability of new technologies, and in general informatization and computerization of society. This directly affects the functioning, storage and reproduction of state archives in Ukraine and the emergence of problems in the methodology of studying the administrative and legal status of national state archives in modern conditions. This is especially relevant because the research methodology ensures the correct application of concepts and categories in cognition, reflects the specifics of the process of cognition, orients the subject of cognition on how it should be conducted, what procedures should be performed and in what sequence, how to apply in cognition theoretical and conceptual apparatus, etc.

The article states that the content of methods is not formed arbitrarily, but is determined through the practical interaction of the researcher with the object of study in conjunction with the use of objective knowledge about the object of study. The methods that, in the author's

opinion, should be used in the course of scientific research of the administrative and legal status of state archives in Ukraine are considered.

The author of the article notes that modern legal science is characterized by the presence not of a single approach, principle, method in the study of the administrative and legal status of state archives in Ukraine, but the presence of their system. Only the pluralism of scientific methodological approaches makes it possible to carry out a comprehensive study of the administrative and legal status of state archives in Ukraine.

Keywords: method, methodology, research, administrative and legal status, state archives, informatization, digitalization of society.

Розділ IV. ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ТРУДОВОГО, ЕКОЛОГІЧНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

DOI: 10.33766/2524-0323.95.192-212

УДК 347.921.6:347.937

Воробель У. Б., аспірантка кафедри цивільно-правових дисциплін Інституту права Львівського державного університету внутрішніх справ (м. Львів, Україна)

e-mail: lana.worobel@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0480-5394>

ПОВЕРНЕННЯ СУДОВОГО ЗБОРУ У ЗВ'ЯЗКУ ІЗ ЗАКРИТТЯМ ПРОВАДЖЕННЯ В ЦИВІЛЬНІЙ СПРАВІ

У статті розглянуто особливості правового регулювання повернення судового збору у зв'язку із завершенням розгляду цивільної справи без ухвалення судового рішення у формі закриття провадження у справі; проаналізовано проблемні аспекти застосування цього інституту в судовій практиці, а також надано пропозиції удосконалення його законодавчого регулювання. Аргументовано положення щодо вичерпності та неможливості розширеному тлумаченню підстав застосування інституту повернення судового збору.

Ключові слова: судовий збір, повернення, заява, скарга, закриття провадження, ухвала.

Постановка проблеми. Одним із складових елементів доступу до правосуддя, а, відповідно, і права особи на судовий захист, є сплата судового збору за подання заяв, скарг до суду. Встановлення оплати за звернення до суду не розглядається як обмеження права на доступ до судочинства, за умови, що при визначенні розміру такої оплати дотримується баланс інтересів держави в отриманні судового збору за розгляд і вирішення цивільної справи та інтересів безпосередньо особи на доступ до здійснення правосуддя.

08 липня 2011 року Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про судовий збір» [1], котрий на законодавчому рівні визначив правові засади справляння судового збору, платників, об'єкти та розміри ставок судового збору, порядок сплати, звільнення від сплати та повернення судового збору. Таким чином, інститут повернення судового збору знайшов своє правове закріплення на законодавчому рівні, норми котрого надалі зазнали змін та корекції з боку законодавця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що правове регулювання судових витрат завжди було в центрі наукових розвідок значної кількості науковців і їх дослідженню присвячували свої праці такі вчені-процесуалісти, як Ю. В. Білусов [2], О. В. Богомол [3], Н. Ю. Голубева [4], В. В. Заборовський та А. В. Стойка [5], Н. Ю. Сакара [6], О. І. Угриновська [7], С. Е. Устюшенко [8], Р. Ю. Ханник-Посполітак [9] та інші, та, на жаль, аспекти правового регулювання як інсти-

туту повернення судового збору в цілому, так й особливості застосування цього інституту у зв'язку із закриттям провадженням у справі, зокрема, залишилися поза увагою наукової спільноти.

Формулювання цілей. Метою статті є дослідження особливостей правового регулювання повернення судового збору у зв'язку із завершенням розгляду цивільної справи без ухвалення судового рішення у формі закриття провадження у справі, аналіз проблемних аспектів застосування цього інституту на практиці, а також надання пропозицій щодо удосконалення його законодавчого регулювання.

Виклад основного матеріалу. Інститут повернення оплати за звернення до суду із заявою (скаргою) не можна назвати новим для цивільного судочинства. Так, наприклад, ще в Декреті Кабінету Міністрів України «Про державне мито» [10], котрий врегулював сплату державного мита за звернення із заявою чи скаргою до суду, статтею 8 були передбачені підстави повернення державного мита, зокрема, й у зв'язку із завершенням розгляду справи без ухвалення судового рішення по суті заявлених вимог, а саме: закриття провадження у справі та залишення заяви без розгляду. Однак, як інститут повернення саме судового збору, він був сформований із прийняттям 18 березня 2004 року Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) [11], стаття 83 котрого закріпила вичерпний перелік підстав повернення судового збору. З прийняттям 08 липня 2011 року Закону України «Про судовий збір» стаття 83 була виключена із ЦПК України, а правовому регулюванню інституту повернення судового збору була присвячена ст. 7 Закону України «Про судовий збір».

Нині, згідно з ч.1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір», сплачена сума судового збору повертається за клопотанням особи, яка його сплатила за ухвалою суду в разі: 1) зменшення розміру позовних вимог або внесення судового збору в більшому розмірі, ніж встановлено законом; 2) повернення заяви або скарги; 3) відмови у відкритті провадження у справі в суді першої інстанції, апеляційного та касаційного провадження у справі; 4) залишення заяви або скарги без розгляду (крім випадків, якщо такі заяви або скарги залишені без розгляду у зв'язку з повторним неприбуттям або залишенням позивачем судового засідання без поважних причин та неподання заяви про розгляд справи за його відсутності, або неподання позивачем витребуваних судом матеріалів, або за його заявою (клопотанням); 5) закриття (припинення) провадження у справі (крім випадків, якщо провадження у справі закрито у зв'язку з відмовою позивача від позову і така відмова визнана судом), у тому числі в апеляційній та касаційній інстанціях [1].

Аналізуючи підстави повернення судового збору, передбачені ч.1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір», а також враховуючи законодавче положення про те, що у випадку зменшення розміру позовних вимог або внесення судового збору в більшому розмірі, ніж встановлено законом, судовий збір повертається в розмірі переплаченої суми, а з усіх інших підстав – повністю (ч.2 ст. 7 Закону України «Про судовий збір»), видається, що закріплення цього інституту виступає проявом паритетності інтересів держави на отримання компенсації витрат за проведення судового розгляду та здійснення судочинства й інтересів особи на факти-

чне здійснення самого правосуддя, адже в разі, коли судовий розгляд у справі взагалі не розпочинався (у разі повернення заяви або скарги чи відмови у відкритті провадження у справі в суді першої інстанції, апеляційного та касаційного провадження у справі) або ж в результаті розгляду справи заявлені вимоги не були вирішені по суті (у випадку залишення заяви без розгляду чи закриття провадження у справі), або розмір заявлених вимог в процесі судового розгляду був зменшений, чи врешті-решт було внесено судовий збір у більшому розмірі, ніж цього вимагає закон, то, відповідно, і про дотримання балансу цих інтересів, теж не доводиться говорити.

Окрім цього, оскільки судовий збір є однією із базових категорій доступності правосуддя, а, відповідно, й елементом реалізації права особи на судовий захист, а також з огляду на необхідність забезпечення дотримання балансу інтересів держави та особи в регулюванні правових засад справляння судового збору, на нашу думку, підстави застосування цього процесуального інституту мають мати вичерпний характер та не можуть підлягати розширеному тлумаченню [12, с. 42–43; 13, с. 27].

Також слід зазначити, що законодавча регламентація самих підстав застосування інституту повернення судового збору зазнала певних корекцій, це стосується, зокрема, такої підстави повернення судового збору, як закриття провадження у справі. Так, наприклад, п.5 ч.1 ст. 83 ЦПК України в редакції від 18 березня 2004 року, була передбачена можливість повернення сплаченої суми судового збору в разі закриття провадження у справі. Подібне формулювання цієї підстави збереглося і в п.5 ч.1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір» в редакції від 08 липня 2011 року, а от уже у п.5 ч.1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір» в редакції від 01 вересня 2015 року було закріплено, що сплачена сума судового збору повертається за клопотанням особи, яка його сплатила, за ухвалою суду в разі закриття (припинення) провадження у справі (крім випадків, якщо провадження у справі закрито у зв'язку з відмовою позивача від позову і така відмова визнана судом), у тому числі в апеляційній та касаційній інстанціях. 03 жовтня 2017 року стаття 7 Закону України «Про судовий збір» була доповнена двома новими частинами, котрі закріпили можливість повернення позивачу 50 % судового збору у випадку відмови позивачем від позову чи укладення сторонами мирової угоди¹.

Чинна ж редакція п.5 ч.1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір» передбачає можливість повернення сплаченого судового збору в разі закриття (припинення) провадження у справі (крім випадку відмови позивача від позову), у тому числі в апеляційній та касаційній інстанціях. Самі ж підстави закриття провадження у

¹ Так, відповідно до ч.3 ст. 7 Закону України «Про судовий збір» у разі укладення мирової угоди до прийняття рішення у справі судом першої інстанції, відмови позивача від позову, визнання позову відповідачем до початку розгляду справи по суті суд у відповідній ухвалі чи рішенні у порядку, встановленому законом, вирішує питання про повернення позивачу з державного бюджету 50 відсотків судового збору, сплаченого при поданні позову. У разі ж укладення мирової угоди, відмови від позову, визнання позову відповідачем на стадії перегляду рішення в апеляційному чи касаційному порядку суд у відповідній ухвалі у порядку, встановленому законом, вирішує питання про повернення скажнику (заявнику) з державного бюджету 50 відсотків судового збору, сплаченого ним при поданні відповідної апеляційної чи касаційної скарги (ч.4 ст. 7 Закону України «Про судовий збір»).

справі, передбачені ч.1 ст. 255 ЦПК України, мають вичерпний характер та розширеному тлумаченню не підлягають.

Так, відповідно до ч.1 ст. 255 ЦПК України, суд своєю ухвалою закриває провадження у справі, якщо:

1) *справа не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства (п.1 ч.1 ст. 255 ЦПК України).*

Наприклад, 07 грудня 2020 року до Великоолександрівського районного суду Херсонської області звернулось Акціонерне товариство Комерційний банк «Приватбанк» (надалі – АТ КБ «ПриватБанк») з позовом про стягнення заборгованості. При дослідженні матеріалів справи судом було встановлено, що у віці 46 років, відповідно до актового запису про смерть № 54 від 25 травня 2020 року, помер відповідач. Таким чином, відповідач помер до пред'явлення позову, котрий подано 07 грудня 2020 року, у зв'язку з чим суд зробив висновок про наявність підстав для закриття провадження у справі, відповідно до п.1 ч.1 ст. 255 ЦПК України, яка передбачає обов'язок суду закрити провадження у справі, якщо справа не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства, про що постановив відповідну ухвалу [14].

26 січня 2021 року АТ КБ «ПриватБанк» звернувся до суду із заявою про повернення судового збору, керуючись п.5 ч.1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір», 01 лютого 2021 року суд постановив ухвалу про повернення заявнику сплаченого судового збору в сумі 2 102,00 грн [15].

На перший погляд, видається, що закриття провадження у справі з цієї підстави виступає цивільно-процесуальною санкцією, що застосовується до особи за недотримання нею передумов права на судовий захист, проте такий обов'язок по перевірці зазначених передумов у першу чергу покладається на суд та має бути виконаний до відкриття провадження у справі, через що він наділений повноваженням відмовити у відкритті провадження. З огляду на це, закриття провадження у справі за обставини, що передбачені п.1 ч.1 ст. 255 ЦПК України, виконує, скоріше, функцію усунення допущеної судом помилки внаслідок неналежного виконання ним обов'язку на стадії відкриття провадження у справі, а тому, попри допущенні позивачем (заявником) порушення в дотриманні передумов звернення до суду повернення судового збору, тут, радше, відіграє роль саме компенсації за допущену судом помилку.

2) *відсутній предмет спору (п.2 ч.1 ст. 255 ЦПК України).*

Позивач звернувся до Стрийського міськрайонного суду Львівської області з позовом, у якому просив, встановити порядок користування квартирою. 11 березня 2021 року на адресу суду надійшло клопотання представника позивача про закриття провадження у справі, у зв'язку з відсутністю предмета спору та повернення позивачу сплаченого судового збору. Дослідивши матеріали справи, суд дійшов висновку, що подане клопотання представника позивача слід задовольнити, а провадження у справі закрити на підставі п.2 ч.1 ст. 255 ЦПК України. Окрім цього, суд, керуючись п.5 ч.1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір», постановив сплачений позивачем при зверненні до суду судовий збір у розмірі 840,80 грн повернути [16].

3) *набрали законної сили рішення суду або ухвала суду про закриття провадження у справі, ухвалені або постановлені з приводу спору між тими самими сторонами, про той*

самий предмет і з тих самих підстав, або є судовий наказ, що набрав законної сили за тими самими вимогами (п.3 ч.1 ст. 255 ЦПК України).

АТ КБ «ПриватБанк» у лютому 2017 року пред'явив позов про стягнення заборгованості за договором кредиту. Ухвалою Жовтневого районного суду Миколаївської області від 20 липня 2017 року провадження у справі за названим позовом закрито на підставі п.1 ч.1 ст. 255 ЦПК України, тобто належністю вирішення спору в порядку господарського судочинства. Ухвала набрала законної сили 08 серпня 2017 року. Незважаючи на приписи ч.2 ст. 256 ЦПК України, яка передбачає, що в разі закриття провадження у справі повторне звернення до суду з приводу спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав не допускається, банк 04 січня 2018 року знову подав аналогічний позов до відповідача про той самий предмет і тих самих підстав. Ухвалою суду від 11 квітня 2019 року провадження у справі було закрито на підставі ст. 255 ЦПК України. Указана ухвала залишена в силі постановою Миколаївського апеляційного суду від 29 травня 2019 року. Незважаючи на вказане, 21 листопада 2019 року позивач знову подав аналогічний позов до відповідача про той самий предмет і з тих самих підстав. 13 січня 2020 року провадження у справі закрито на підставі п.1 та п.3 ч.1 ст. 255 ЦПК України, а саме: у зв'язку з набранням законної сили ухвалою суду про закриття провадження у справі в частині вимог щодо стягнення боргу, який виник станом на 25 січня 2017 року, а щодо стягнення боргу за інший період, зокрема з 26 січня 2017 року по 14 жовтня 2019 року, – у зв'язку з неналежністю розгляду спору в порядку цивільного судочинства. 04 лютого 2020 року до суду від представника позивача надійшло клопотання про повернення суми судового збору. Суд, керуючись п.5 ч.1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір», постановив повернути позивачу сплачений судовий збір у розмірі 1 921,00 грн, однак суд вказав заявнику на необхідність недопущення зловживань сторонами процесуальними правами (ст. 44 ЦПК України) та відповідальність за вказане [17].

Закриття провадження у справі з цієї підстави свідчить про те, що позивач вже не перший раз звертається до суду з тотожним спором, незважаючи на те, що він вже був предметом судового розгляду і по ньому вже є рішення суду, судовий наказ або ухвала про закриття провадження у справі. Наявність такого судового документа сама собою становить непереборну перешкоду для повторного звернення до суду та свідчить про недотримання позивачем однієї із передумов такого звернення.

Окрім цього, як бачимо на прикладі судової практики, особа може так звертатись не один і не два рази, що свідчить про явне маніпулювання особою своїм становищем позивача, та, пропри це, законодавець залишає за такими недобросовісними позивачами право клопотати про повернення йому сплаченого судового збору. Видається, така ситуацію не зовсім узгоджується із підходом балансування інтересів особи на реалізацію права на судовий захист та держави на отримання компенсації за затрачені ресурси на розгляд такого звернення в питаннях врегулювання судового збору, зокрема і його повернення. А тому, з метою забезпечення балансу цих інтересів, видається, найбільш доцільним виключити з підстав повернення судового збору таку обставину як закриття провадження у справі, якщо

набрали законної сили рішення суду або ухвала суду про закриття провадження у справі, ухвалені або постановлені з приводу спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, або є судовий наказ, що набрав законної сили за тими самими вимогами (п.3 ч.1 ст. 255 ЦПК України).

4) позивач відмовився від позову і відмова прийнята судом (п.4 ч.1 ст. 255 ЦПК України).

Одним із найбільш дискусійних пунктів застосування інституту повернення судового збору в разі закриття провадження в цивільній справі, на нашу думку, є п.4 ч.1 ст. 255 ЦПК України, а саме відмова позивача від позову. Це пов'язано із двома моментами. По-перше, законодавець у межах однієї статті закріпив дві норми, котрі одна одній суперечать. Так п.5 ч.1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір» передбачає можливість повернення судового збору з усіх підстав застосування інституту закриття провадження у справі, однак, за винятком такої підстави, як відмова позивача від позову і прийняття такої відмови судом. А вже в ч.3 ст. 7 Закону України «Про судовий збір», законодавець допускає 50 % повернення судового збору, сплаченого при поданні позову у випадку відмови позивача від позову в суді першої інстанції¹. Навіть більше, правило про 50 % повернення з державного бюджету скаржнику (заявнику) сплаченого судового збору застосовується і у випадку відмови від позову на стадії перегляду рішення в апеляційному чи касаційному порядку².

Аналогічні норми містить і ЦПК України. Так, відповідно до ч.1 ст. 142 ЦПК України, у разі укладення мирової угоди до прийняття рішення у справі судом першої інстанції, відмови позивача від позову, визнання позову відповідачем до початку розгляду справи по суті суд у відповідній ухвалі чи рішенні в порядку, встановленому законом, вирішує питання про повернення позивачу з державного бюджету 50 відсотків судового збору, сплаченого при поданні позову. А в разі укладення мирової угоди, відмови від позову, визнання позову відповідачем на стадії перегляду рішення в апеляційному чи касаційному порядку суд у відповідній ухвалі в порядку, встановленому законом, вирішує питання про повернення скаржнику (заявнику) з державного бюджету 50 % судового збору, сплаченого ним при поданні відповідної апеляційної чи касаційної скарги (ч.2 ст. 142 ЦПК України) [11].

То все ж таки постає питання: у випадку відмови позивача від позову, прийняття такої відмови і, як наслідок, закриття провадження у справі, позивачу належить право на повернення судового збору, хоча і в зменшеному розмірі – поло-

¹ Буквальне звучання ч.3 ст. 7 Закону України «Про судовий збір» таке: «у разі укладення мирової угоди до прийняття рішення у справі судом першої інстанції, відмови позивача від позову, визнання позову відповідачем до початку розгляду справи по суті суд у відповідній ухвалі чи рішенні в порядку, встановленому законом, вирішує питання про повернення позивачу з державного бюджету 50 відсотків судового збору, сплаченого при поданні позову».

² Так, відповідно до ч.4 ст. 7 Закону України «Про судовий збір», у разі укладення мирової угоди, відмови від позову, визнання позову відповідачем на стадії перегляду рішення в апеляційному чи касаційному порядку суд у відповідній ухвалі в порядку, встановленому законом, вирішує питання про повернення скаржнику (заявнику) з державного бюджету 50 відсотків судового збору, сплаченого ним при поданні відповідної апеляційної чи касаційної скарги.

вини від сплаченого ним при зверненні до суду, як це регламентовано ч.3 ст. 7 Закону України «Про судовий збір» та ч.1 ст. 142 ЦПК України, чи ні, про що зазначено в п.5 ч.1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір»?

У судовій практиці все ж таки надаються переваги можливості повернення 50 % сплаченого судового збору в разі закриття провадження у зв'язку із відмовою позивача від позову.

Так, наприклад, позивач звернувся до суду з позовною заявою про визнання права власності на 75/400 часток домоволодіння за набувальною давністю. Представник позивача через канцелярію суду подала заяву про закриття провадження у справі, а також просила повернути сплачений позивачем судовий збір. Суд, закриваючи провадження у справі, керуючись ч.3 ст. 7 Закону України «Про судовий збір», задовільнив клопотання позивача про повернення судового збору, у зв'язку з чим постановив повернути позивачу з державного бюджету 50 % судового збору, сплаченого ним при поданні позову, що становить 320 грн 00 коп. [18].

Якщо трактувати положення, закладені в п.5 ч.1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір», про те, що судовий збір повертається у всіх випадках, за винятком відмови позивача від позову, як положення загальної норми, а положення ч.3 ст. 7 цього ж закону – як спеціальної, тоді дійсно можна стверджувати, що законодавець все ж таки надає право на повернення судового збору і навіть у випадку закриття провадження у справі з підстави, передбаченої п.4 ч.1 ст. 255 ЦПК України, однак лише половину його розміру. Окрім цього, при такій колізії правових норм можна використати ще темпоральний фактор: ч.3 ст. 7 Закону України «Про судовий збір» хронологічно набрала чинності пізніше, порівняно із ч.1 ст.7 цього закону¹, що і буде додатковим аргументом вірогідності висновку про можливість повернення судового збору в разі відмови від позову, хоча і в зменшеному розмірі.

Слід зазначити, що право на повернення судового збору в разі відмови позивача від позову і закриття у зв'язку з цим провадження у справі, передбачено і у законодавстві іноземних держав. Так, наприклад, відповідно до ст. 79 Закону Республіки Польщі «Про судові витрати в цивільних справах», судовий збір повертається в повному розмірі у випадку відмови від позову до надсилання позовної заяви іншій стороні, і половину сплаченого судового збору – у разі відмови від позову до початку судового розгляду справи по суті [19].

Згідно з ч.1 ст. 150 Цивільного процесуального кодексу Естонії (далі ЦПК – Естонії), державне мито за звернення до суду повертається, якщо заява залишена без розгляду, за винятком залишення такої заяви без розгляду у випадку відкликання позивачем позову, неякби обох сторін або лише позивача в судове засідання, позивач не виконує вимоги суду про вибір собі перекладача або представника, що володіє естонською мовою, або ж позивач в строк, наданий судом, не надав забезпечення відшкодування ймовірних процесуальних витрат відповідача [20].

¹ Статтю 7 доповнено ч.3, згідно із Законом № 2147-VIII від 03.10.2017 року.

Згідно з ч.2 ст. 150 ЦПК Естонії, половина сплаченого державного мита за звернення до суду повертається, зокрема у випадку відмови позивача від позову, досягнення сторонами чи учасниками непозовного провадження часткового компромісу [20].

Відповідно до п.7 ч.1 ст. 37 Цивільного процесуального кодексу Республіки Латвії, підставою для повернення 50 % державного мита, що було сплачено за подання до суду позовної заяви (заяви), є відмова позивача від позову у зв'язку з досягненням сторонами медіаційної угоди, що було письмово підтверджено медіатором [21].

А в ч.2 ст. 87 Цивільного процесуального кодексу Республіки Литви, передбачено, що в разі відмови позивача від позову або укладення сторонами мирової угоди, сторонам повертається 75 % суми судового збору, сплаченого за звернення до суду першої інстанції. Частина судового збору повертається також і в тому випадку, коли позивач відкликає позовну заяву у зв'язку з тим, що після пред'явлення позову до суду відповідач задовільнив його вимоги до завершення провадження у справі. У випадку завершення з вищезазначених підстав апеляційного чи касаційного провадження до початку розгляду справи по суті судовий збір, сплачений за подання апеляційної чи касаційної скарги, підлягає поверненню в 100 % розмірі, а в разі закриття провадження у справі в судах цих інстанцій уже після початку розгляду справи по суті поверненню підлягає 75 % судового збору [22].

Цікавими в цьому питанні є положення ст. 49 Цивільного процесуального кодексу Грузії (далі ЦПК – Грузії), відповідно до якої у випадку, якщо в головному судовому засіданні позивач відмовився від позову, відповідач визнає позов або сторони укладуть мирову угоду, державне мито зменшується на половину. У випадку, якщо до головного судового засідання відповідач відмовиться від позову, відповідач визнає позовом або сторони укладуть мирову угоду, сторони повністю звільняються від сплати державного мита. У випадку, якщо в процесі судової медіації спір завершився угодою сторін, позивачу повертається 70 % сплаченого ним суми державного мита.

В апеляційних та касаційних судах звільнення від сплати державного мита в повному розмірі або зменшення розміру державного мита на половину здійснюється в порядку, встановленому ст. 49 ЦПК Грузії, у межах розміру державного мита, встановлених для цих лише інстанцій (ч.4 ст. 49 ЦПК Грузії) [23].

Таким чином, бачимо, що в законодавстві іноземних держав розмір повернення судового збору у випадку закриття провадження у справі у зв'язку із відмовою позивача від позову передусім залежить від моменту вчинення такої розпорядчої дії: чим раніше позивач реалізує це право, тим більше йому буде повернуто судового збору. Така позиція законодавця, мабуть, зумовлена тим міркуванням, що чим швидше позивач відмовиться від позову, тим швидше буде закрито провадження у справі, а відповідно, і менше буде витрачено ресурсів на розгляд такої справи. Окрім цього, надання законодавцем можливості повернення позивачу частини чи всього судового збору може виступати для нього суттєвим стимулом використовувати своє розпорядче право з метою завершення безперспективного з його точки зору провадження у справі.

Видається слушним розмір повернення судового збору пов'язувати із часовими межами реалізації позивачем права на відмову від позову, адже це в першу чергу спонукатиме його не затягувати процес, а у випадку виникнення в позивача сумнівів щодо позитивного вирішення його справи – якнайшвидше припинити розгляд справи та отримати своєрідне «заохочення» за економію судових ресурсів, котрі б могли бути даремно затрачені на розгляд такої справи. Тому пропонуємо передбачити в ст. 7 Закону України «Про судовий збір» положення, згідно з яким надати можливість повертати позивачу 75 % сплаченого судового збору у випадку відмови від позову до початку розгляду справи по суті, та 50 % – до завершення судових дебатів. У випадку відмови позивачем від позову на стадії перегляду рішення в апеляційному чи касаційному порядку суд у відповідній ухвалі вирішує питання про повернення скаргнику (заявнику) з державного бюджету 50 % судового збору, сплаченого ним при поданні відповідної апеляційної чи касаційної скарги. Такий підхід дозволить збалансовано підійти до забезпечення права позивача на реалізацію права на судовий захист та держави на отримання компенсації за вже задіяні ресурси на здійснення судочинства.

Другий момент, на котрий слід звернути увагу, стосується співвідношення права на відмову від позову та права на відмову від апеляційної чи касаційної скарги і, відповідно, особливостей повернення судового збору в разі здійснення цих волевиявлень. Позиція Верховного Суду у цьому питанні є досить однозначною та категоричною: п.5 ч.1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір» передбачає повернення судового збору лише у випадку закриття провадження у справі, а не в разі закриття апеляційного чи касаційного провадження, що настає, зокрема, у зв'язку із відмовою від апеляційної (касаційної) скарги.

Так, наприклад, Верховний Суд, розглядаючи заяву особи, що подала касаційну скаргу (позивача по справі), про відмову від касаційної скарги на постанову Київського апеляційного суду від 17 серпня 2020 року та додаткову постанову Київського апеляційного суду від 28 вересня 2020 року у справі за позовом про визнання недійсними патентів на промислові зразки, вказав на те, що наслідком закриття провадження у справі є відсутність (скасування) рішення, яким закінчено розгляд справи по суті, тоді як закриття касаційного провадження призведе до залишення оскаржуваних судових рішень у силі. Зазначене підтверджує різне значення понять «закриття провадження у справі» та «закриття касаційного провадження» та неможливість їх отожднення. Норма п.5 ч.1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір» передбачає повернення судового збору саме в разі закриття провадження у справі, а не у випадку закриття касаційного провадження, а тому клопотання про повернення судового збору не підлягає задоволенню. Через те суд постановив заяву позивача про відмову від касаційних скарг задовольнити, однак у задоволенні клопотання про повернення судового збору, сплаченого за подання касаційної скарги, відмовити [24].

Зазначений висновок викладений і в інших судових актах цього судового органу [25, 26, 27, 28], такої ж позиції дотримується і Велика Палата Верховного Суду, що відображено в ухвалі від 29 травня 2019 року у справі № 820/4918/16 [29].

Таким чином, нині повернути судовий збір, сплачений за подання апеляційної чи касаційної скарги, можливо у випадку відмови позивача лише від позову, а не від апеляційної чи касаційної скарги.

5) сторони уклали мирову угоду, і вона затверджена судом (п.5 ч.1 ст. 255 ЦПК України).

Аналогічна ситуація, але з точністю до навпаки, нині складається щодо правового регулювання повернення судового збору у випадку закриття провадження у справі у зв'язку із укладенням сторонами мирової угоди. Так, відповідно до п.5 ч.1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір», єдиним винятком із права на повернення судового збору у зв'язку із закриттям провадження у справі є відмова позивача від позову, усі ж інші обставини, що становлять підстави закриття провадження у справі, зокрема укладення сторонами мирової угоди, надають право позивачеві клопотати про повернення йому судового збору в повному розмірі.

03 жовтня 2017 року ст. 7 Закону України «Про судовий збір» була доповнена двома новими частинами, котрі по-новому врегулювали розмір повернення судового збору у випадку укладення сторонами мирової угоди. Так ч.3 ст. 7 Закону України «Про судовий збір» встановила, що в разі укладення мирової угоди до прийняття рішення у справі судом першої інстанції суд вирішує питання про повернення позивачу з державного бюджету 50 % сплаченого судового збору. У разі ж укладення мирової угоди на стадії перегляду рішення в апеляційному чи касаційному порядку суд у відповідній ухвалі в порядку, встановленому законом, вирішує питання про повернення скаргнику (заявнику) з державного бюджету 50 % судового збору, сплаченого ним при поданні відповідної апеляційної чи касаційної скарги (ч.4 ст. 7 Закону України «Про судовий збір»)¹.

Виникає закономірне питання: у разі закриття провадження у справі у зв'язку із укладенням мирової угоди позивач може клопотати про повернення усього розміру сплаченого судового збору чи його лише половини (50 %)?

До внесення зазначених змін у цивільне процесуальне законодавство судова практика йшла шляхом повернення сплачено судового збору в повному розмірі в разі закриття провадження у зв'язку із укладенням сторонами мирової угоди. Так, наприклад, 26 червня 2017 року представник ПрАТ «Київобленерго» звернувся до суду із заявою про повернення суми сплаченого судового збору, а саме: судового збору в сумі 1 600 гривень за подання позовної заяви, який було сплачено за платіжним дорученням. Вимоги про повернення судового збору обґрунтовувались тим, що ухвалою Іванківського районного суду Київської області від 23 червня 2017 року по справі № 366/1549/17 було затверджено мирову угоду, укладену між ПрАТ «Київобленерго» та відповідачем і закрито провадження у справі. Суд, ке-

¹ У законодавстві іноземних держав можна знайти подібні правові норми. Так, наприклад, у п. 5 ч. 1 ст. 37 Цивільного процесуального кодексу Республіки Латвії передбачено серед підстав повернення державного мита, що був сплачений за звернення до суду із позовною заявою (заявою), затвердження судом мирової угоди. Розмір такого повернення складатиме 50 % державного мита, сплаченого за судовий розгляд у суді відповідної інстанції.

руючись п.5 ч.1 ст.1 Закону України «Про судовий збір», постановив задовольнити заяву ПрАТ «Київобленерго» та повернути йому сплачений судовий збір у розмірі 1 600 гривень [30].

Нині ж у судовій практиці переважаючою є позиція про повернення у випадку закриття провадження у справі внаслідок укладення мирової угоди 50 % сплаченого судового збору.

Так ОСББ «Згода-96» звернувся до суду з позовом про стягнення заборгованості за житлово-комунальні послуги. До початку судового засідання сторони подали спільну заяву про прийняття та затвердження мирової угоди, яка була укладена в період між судовими засіданнями. Суд ухвалив затвердити мирову угоду, укладену між ОСББ «Згода-96» та відповідачем за умовами якої відповідач визнає суму основного боргу за житлово-комунальні послуги в розмірі 4 624 грн 90 коп. перед ОСББ «Згода-96» станом на 31 травня 2020 року та 2 102 грн судового збору. Станом на 03 березня 2021 року відповідач сплатив позивачу 4 624 грн 90 коп. заборгованості. Позивач погоджується на зменшення позову та відмовляється від стягнення 3 %-річних 121,82 грн, інфляційних втрат 165,57 грн та судового збору 2 102 грн з відповідача. Позивач та відповідач дійшли згоди про зарахування частини судового збору в розмірі 1 051 грн за рахунок позивача, а інша частина повертається позивачу з державного бюджету в розмірі 50 % судового збору [31].

На нашу думку, як і з відмовою від позову, на розмір повернення судового збору мають впливати часові межі реалізації сторонами цього розпорядчого права, адже чим раніше сторони його здійснять, тим менше зі сторони суду буде затрачено ресурсів на розгляд самої справи, а, отже, тим більша мала б бути частка повернення судового збору позивачу. Видається, найбільш оптимальним та таким, що дасть змогу урівноважити інтереси як позивача, так і держави в питанні співвідношення доступу до правосуддя та компенсації витрат, котрі були задіяні на розгляд такої справи, буде закріплення в законодавстві положення щодо можливості клопотання позивачем про повернення 75 % сплаченого судового збору за подання позовної заяви у випадку закриття провадження у справі внаслідок укладення сторонами мирової угоди до початку розгляду справи по суті та 50 % – до завершення судових дебатів. У випадку укладення мирової угоди на стадії перегляду рішення в апеляційному чи касаційному порядку суд у відповідній ухвалі вирішує питання про повернення скаржнику (заявнику) з державного бюджету 50 % судового збору, сплаченого ним при поданні відповідної апеляційної чи касаційної скарги.

б) суд встановить обставини, які є підставою для відмови у відкритті провадження у справі, відповідно до п.4, 5 ч.1 ст. 186 ЦПК України (п.6 ч.1 ст. 255 ЦПК України).

Підстава, передбачена п.6 ч.1 ст. 255 ЦПК України, фактично охоплює дві обставини, що становлять перепони для розгляду та вирішення справи по суті, а зокрема: наявність рішення третейського суду, прийнятого в межах його компетенції, щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, за винятком випадків, коли суд відмовив у видачі виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду або скасував рішення третейсь-

кого суду і розгляд справи в тому самому третейському суді виявився неможливим, а також наявність рішення суду іноземної держави, визнаного в Україні в установленому законом порядку, щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав.

Зазвичай ці обставини виникають до звернення особи із позовною заявою до суду і вже існують на стадії відкриття провадження у справі та свідчать про порушення позивачем правила про неможливість повторного розгляду тотожної справи за наявності рішення суду, зокрема за певних умов і рішення третейського суду чи суду іноземної держави. А тому законодавець вже на стадії відкриття провадження передбачив механізм недопущення безпідставного повторного розгляду спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, надавши можливість суду відмовити у відкритті провадження у справі з підстав, передбачених п.4, 5 ч.1 ст. 186 ЦПК України.

Так, наприклад, рішенням постійно діючого Третейського суду при Асоціації українських банків від 15 червня 2011 року з позичальника на користь ПАТ «Укрсоцбанк» було стягнуто заборгованість за кредитним договором № 720/1-078, укладеним 25 грудня 2007 року в сумі 501 018,48 грн. 17 квітня 2012 року Дніпровський районний суд міста Києва задовольнив заяву ПАТ «Укрсоцбанк» та видав виконавчий лист на виконання рішення постійно діючого Третейського суду при Асоціації українських банків від 15 червня 2011 року у справі № 534/11.

У квітні 2018 року ПАТ «Укрсоцбанк» звернулося в суд з позовом про стягнення заборгованості. Посилаючись на умови кредитного договору № 720/1-078, укладеного 25 грудня 2007 року, банк просив стягнути з відповідача заборгованість, розраховану станом на 31 січня 2018 року, у загальній сумі 666 877,70 грн. Однак суд, дослідивши обставини справи, дійшов висновку, що позовні вимоги в даній справі щодо стягнення боргу з відповідача за кредитним договором № 720/1-078 від 25 грудня 2007 року в сумі 307 500,00 грн по тілу кредиту та відсотків в сумі 135 856,94 грн, розрахованих станом на 31 березня 2011 року, є тотожними вимогам, які були вирішені постійно діючим Третейським судом при Асоціації українських банків 15 червня 2011 року у справі № 534/11. А тому, керуючись п.6 ч.1 ст. 255 ЦПК України, суд постановив, провадження у цивільній справі за позовом про стягнення заборгованості за кредитним договором № 720/1-078 від 25.12.2007 року в частині позовних вимог про стягнення заборгованості по тілу кредиту в сумі 307 500,00 грн та відсотків в сумі 135 856,94 грн, розрахованих станом на 31.03.2011 року, закрити [32].

Хоча в цій справі суд постановив ухвалу про закриття провадження фактично у зв'язку з допущеними позивачем порушенням при зверненні до суду, проте це не позбавляє остатнього права на повернення сплаченого судового збору. І в майбутньому має можливість це право реалізувати.

Таким чином, нині постає ситуація, коли позивач, знаючи, що його справа вже була розглянута і вирішена, наприклад, третейським судом, оминаючи заборону на повторний розгляд тієї ж справи, порушує одну з передумов звернення до суду, однак зберігає право на повернення сплаченого судового збору, адже Закон України «Про судовий збір» не встановлює жодних винятків щодо повернення су-

дового збору за цих обставин. Видається, це не зовсім відповідає принципу збалансованого підходу при врегулюванні питань судового збору, зокрема і його повернення. А тому, на нашу думку, з метою забезпечення балансу інтересів позивача на реалізацію права на судовий захист та держави на отримання компенсації за затрачені ресурси на розгляд такого звернення, слід виключити з підстав повернення судового збору таку обставину, як закриття провадження у справі, якщо суд встановить обставини, які є підставою для відмови у відкритті провадження у справі відповідно до п.4, 5 ч.1 ст. 186 ЦПК України (п.6 ч.1 ст. 255 ЦПК України), а це: наявність рішення третейського суду, прийняте в межах його компетенції, щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, за винятком випадків, коли суд відмовив у видачі виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду або скасував рішення третейського суду і розгляд справи в тому самому третейському суді виявився неможливим, а також наявність рішення суду іноземної держави, визнаного в Україні в установленому законом порядку, щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав.

7) настала смерть фізичної особи або оголошено її померлою чи припинено юридичну особу, які були однією із сторін у справі, якщо спірні правовідносини не допускають правонаступництва (п.7 ч.1 ст. 255 ЦПК України).

До Буського районного суду Львівської області надійшла цивільна справа за позовом про стягнення шкоди, завданої невиконанням умов договору. Дослідивши матеріали справи, суд вказав на те, що, відповідно до свідоцтва Серії І-СГ № 511244, виданого Виконавчим комітетом Задвір'янської сільської ради 20 серпня 2018 року, відповідач помер 17 серпня 2018 року, про що зроблено актовий запис № 32, через що суд дійшов висновку про необхідність закриття провадження у справі з підстави, передбаченої п.7 ч.1 ст. 255 ЦПК України, про що постановив ухвалу. Окрім цього, суд, керуючись п.5 ч.1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір», ухвалив повернути позивачу судовий збір у сумі 1 129,00 грн. [33].

На нашу думку, ця підстава закриття провадження у справі є явним підґрунтям для повернення судового збору позивачу, адже обставина, передбачена п.7 ч.1 ст. 255 ЦПК України, виникла не з вини позивача та й навряд чи вона взагалі могла бути ним передбачена.

8) після відкриття провадження у справі між сторонами укладено угоду про передачу спору на вирішення до третейського суду, якщо тільки суд не визнає, що така угода є недійсною, втратила чинність або не може бути виконана (п.8 ч.1 ст. 255 ЦПК України).

У провадженні Рівненського міського суду Рівненської області перебувала справа за позовом про стягнення боргу за кредитним договором. 26 січня 2018 року позивачем подано заяву про закриття провадження у справі у зв'язку із укладанням з відповідачкою угоди про передачу спору на вирішення до третейського суду при Рівненській торгово-промисловій палаті. Дослідивши матеріали справи, керуючись п.8 ч.1 ст. 255 ЦПК України, суд постановив закрити провадження у справі. Окрім цього, суд розглянув питання про повернення позивачу судового збору та, на підставі п.5 ч.1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір», постановив сплачений судовий збір у сумі 14 245 грн 54 коп. повернути [34].

Тут слід вказати на декілька моментів. По-перше, перелік підстав закриття провадження у справі, що тепер закріплений у ч.1 ст. 255 ЦПК України, був доповнений цією підставою у зв'язку із реформуванням судочинства та прийняттям 03 жовтня 2017 року Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» [35]. Тобто до 2017 року цивільно-процесуальне законодавство взагалі не врегулювало правові наслідки укладення між сторонами угоди про передачу спору на вирішення до третейського суду після відкриття провадження у справі, на чому нами вже неодноразово наголошувалось у наукових публікаціях [36, с. 60–61]. Тому те, що законодавець передбачив таку ситуацію в законодавстві, – однозначний плюс. Однак викликає подив вибраний законодавцем підхід до визначення правових наслідків реалізації сторонами такого розпорядчого права, як передача спору на вирішення до третейського суду, адже, встановлюючи такий наслідок, як закриття провадження у справі, законодавець фактично перекриває особі доступ до правосуддя, оскільки, відповідно до загальних правил цього інституту, особа не матиме повторної можливості звернення до суду із тією ж вимогою між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, а передача спору на розгляд до третейського суду не гарантує, що він буде вирішений судом по суті. Тому більш слушним видається встановити, що у випадку укладення сторонами угоди про передачу спору на вирішення до третейського суду після відкриття провадження у справі, якщо тільки суд не визнає, що така угода є недійсною, втратила чинність або не може бути виконана, позовна заява залишається без розгляду.

По-друге, на нашу думку, укладення сторонами угоди про передачу спору на вирішення до третейського суду, а, як наслідок, закінчення розгляду справи без ухвалення рішення суду має залишатися підставою для повернення позивачу судового збору, хоча б з огляду на те, що це виступатиме досить суттєвим стимулом для учасників справи скористатись таким альтернативним способом вирішення цивільних спорів, як третейське судочинство. Однак, як і у випадку з іншими розпорядчими правами, розмір повернення судового збору у випадку укладення сторонами угоди про передачу спору до третейського суду має перебувати в безпосередньому зв'язку із темпоральною складовою цього права: чим швидше сторони скористаються ним, тим більший відсоток сплаченого судового збору має бути повернуто позивачу.

Висновки. Принцип збалансування інтересів особи на реалізацію права на судовий захист та держави на отримання компенсації за затрачені ресурси на розгляд такого звернення в питаннях врегулювання судового збору вимагає відповідного коригування чинного регулювання повернення судового збору у зв'язку із закриттям провадження у справі. Видається найбільш доцільним залишити серед підстав повернення судового збору, у зв'язку із закриттям провадження у справі, лише ті підстави, що не пов'язані із порушенням позивачем передумов звернення до суду, а тому слід виключити з підстав, що дають право на повернення судового збору такі обставини, як:

- закриття провадження у справі, якщо набрали законної сили рішення суду або ухвала суду про закриття провадження у справі, ухвалені або постановлені з приводу спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, або є судовий наказ, що набрав законної сили за тими самими вимогами (п.3 ч.1 ст. 255 ЦПК України);

- наявність рішення третейського суду, прийнятого в межах його компетенції, щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, за винятком випадків, коли суд відмовив у видачі виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду або скасував рішення третейського суду і розгляд справи в тому самому третейському суді виявився неможливим;

- наявність рішення суду іноземної держави, визнаного в Україні в установленому законом порядку, щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав (п.6 ч.1 ст. 255 ЦПК України).

Хоча, на перший погляд, закриття провадження у справі у зв'язку з тим, що справа не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства, виступає цивільно-процесуальною санкцією за недотримання особою передумов права на судовий захист, однак з огляду на те, що обов'язок по перевірці дотримання зазначених передумов несе, передусім, суд та саме він має до відкриття провадження у справі перевірити, чи конкретна справа підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства, а тому закриття провадження у справі з підстави, передбаченої п.1 ч.1 ст. 255 ЦПК України, виконує, скоріше, функцію усунення допущеної судом помилки, унаслідок неналежного виконання ним обов'язку на стадії відкриття провадження у справі. Через те, попри допущенні позивачем (заявником) порушення в дотриманні передумов звернення до суду, повернення судового збору в цьому випадку відіграватиме, радше, роль компенсації саме за допущену судом помилку, а тому така можливість і надалі має залишитися за позивачем (заявником).

На підставі зроблених висновків, а також з метою усунення недоліків законодавчої техніки у формулюванні положень щодо особливостей повернення судового збору у зв'язку із закриттям провадження у справі в разі відмови позивача від позову чи укладення сторонами мирової угоди, що викликають неоднозначне їх трактування, видається доречним викласти п.5 ч.1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір» у такій редакції: «закриття провадження у справі (крім тих випадків, коли провадження закрито, якщо набрали законної сили рішення суду або ухвала суду про закриття провадження у справі, ухвалені або постановлені з приводу спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, або є судовий наказ, що набрав законної сили за тими самими вимогами, а також, коли суд встановить наявність рішення третейського суду, прийнятого в межах його компетенції, щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, за винятком випадків, коли суд відмовив у видачі виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду або скасував рішення третейського суду і розгляд справи в тому самому третейському суді виявився неможливим, а також наявність рішення суду іноземної держави, визнаного в Україні в установленому законом порядку, щодо спору між тими самими

сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав), у тому числі в апеляційній та касаційній інстанціях.

У разі відмови позивача від позову, укладення сторонами мирової угоди до початку розгляду справи по суті, суд у відповідній ухвалі в порядку, встановленому законом, вирішує питання про повернення позивачу з державного бюджету 75 відсотків судового збору, сплаченого при поданні позову, та 50 відсотків у випадку відмови від позову чи укладенні мирової угоди до завершення судових дебатів у справі суд у відповідній ухвалі чи рішенні в порядку, встановленому законом, вирішує питання про повернення позивачу з державного бюджету 50 відсотків судового збору, сплаченого при поданні позову.

У разі укладення сторонами мирової угоди чи відмови позивачем від позову на стадії перегляду рішення в апеляційному чи касаційному порядку суд у відповідній ухвалі в порядку, встановленому законом, вирішує питання про повернення скаржнику (заявнику) з державного бюджету 50 відсотків судового збору, сплаченого ним при поданні відповідної апеляційної чи касаційної скарги».

Використані джерела:

1. Про судовий збір : Закон України № 3674-VI від 08 липня 2011 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17#Text> (дата звернення: 01.06.2021).
2. Білоусов Ю. В. Судові витрати як складова доступності правосуддя. *Університетські наукові записки*. 2005. № 3 (15). С. 66–71.
3. Богомол О. В. Судові витрати у господарському судочинстві України : монографія. Київ: Центр учбової літератури, 2015. 168 с.
4. Голубева Н. Ю. Судові витрати : науково-практичний посібник. Одеса : Фенікс, 2020. 120 с.
5. Заборовський В. В., Стойка А. В. Забезпечення доступності правосуддя через призму новачій у порядку регулювання інституту судових витрат у цивільному процесі України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2018. Випуск 52. Том 1. С. 112–117.
6. Сакара Н. Ю. Інститут судового збору в практиці Європейського суду з прав людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Випуск 35. Частина II. Том 1. С. 192–196.
7. Угриновська О. Деякі зауваги щодо Постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про застосування судами законодавства про судові витрати у цивільних справах». *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2015. Випуск 61. С. 330–336.
8. Устошенко С. Е. Судові витрати в цивільному процесі України : дис. ... доктора філософії: 081 / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2021. 206 с.
9. Ханік-Посполітак Р. Ю. Доступність правосуддя в цивільному процесі в контексті Закону України «Про судовий збір». *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2012. Том 129. С. 117–121.
10. Про державне мито : Декрет Кабінету Міністрів України № 7-93 від 21 січня 1993 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/7-93/ed20210613#Text>. (дата звернення: 01.06.2021).

11. Цивільний процесуальний кодекс України № 1618-IV від 18 березня 2004 року URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>. (дата звернення: 01.06.2021).

12. Воробель У. Б. Повернення судового збору у зв'язку зі зменшенням розміру позовних вимог або внесенням судового збору в більшому розмірі, ніж встановлено законом. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2017. Вип. 3. С. 40–54.

13. Кравчик М. Б. Процедурні особливості повернення судового збору в цивільному судочинстві України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Випуск 4 (19). С. 23–27.

14. Ухвала Великоолександрівського районного суду Херсонської області від 29 грудня 2020 у справі № 650/1886/20. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93945611>. (дата звернення: 01.06.2021).

15. Ухвала Великоолександрівського районного суду Херсонської області від 01 лютого 2021 у справі № 650/1886/20. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94580029>. (дата звернення: 01.06.2021).

16. Ухвала Стрийського міськрайонного суду Львівської області від 12 березня 2021 у справі № 456/5245/20. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95481009>. (дата звернення: 01.06.2021).

17. Ухвала Жовтневого районного суду Миколаївської області від 05 лютого 2020 року у справі № 477/2912/19. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87407492>. (дата звернення: 01.06.2021).

18. Ухвала Кіровського районного суду м. Кіровограда від 04 березня 2019 у справі № 404/2792/17. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80625228>. (дата звернення: 01.06.2021).

19. O kosztach sądowych w sprawach cywilnych : Ustawa z dnia 28 lipca 2005 r. URL : <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20051671398/U/D20051398Lj.pdf>. (дата звернення: 01.06.2021).

20. Гражданский процессуальный кодекс Эстонии от 20.04.2005 года (с изме нениями и дополнениями по состоянию на 19.04.2021 года). URL : <https://www.juristaitab.ee/ru/zakonodatelstvo/grazhdanskiy-processualnyy-kodeks>. (дата звернення: 01.06.2021).

21. Civil Procedure Law of Latvia of October 14, 1998 No 860. URL : <https://likumi.lv/ta/en/en/id/50500>. (дата звернення: 01.06.2021).

22. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso nuo 2002 m. vasario 28 d. Nr. IX-743. URL : <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.162435/asr>. (дата звернення: 01.06.2021).

23. Гражданский процессуальный кодекс Грузии от 14.11.1997 № 1106. URL : <https://matsne.gov.ge/ru/document/download/29962/92/ru/pdf>. (дата звернення: 01.06.2021).

24. Ухвала Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 29 березня 2021 у справі № 760/18250/16-ц. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95848875>. (дата звернення: 01.05.2021).

25. Ухвала Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 01 липня 2020 у справі № 756/12935/18. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90202151>. (дата звернення: 01.06.2021).

26. Ухвала Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 29 січня 2021 у справі № 462/2534/18. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94666646>. (дата звернення: 01.06.2021).

27. Ухвала Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 17 березня 2021 у справі № 591/4399/19. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95653943>. (дата звернення: 01.06.2021).

28. Ухвала Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 24 березня 2021 у справі № 462/2534/18. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95815766>. (дата звернення: 01.06.2021).

29. Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 29 травня 2019 року у справі № 820/4918/16. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82308628>. (дата звернення: 01.06.2021).

30. Ухвала Іванківського районного суду Київської області від 29 червня 2017 року у справі № 366/1549/17. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/67929176>. (дата звернення: 01.06.2021).

31. Ухвала Дарницького районного суду м. Києва від 18 березня 2021 року у справі № 753/9946/20. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95632956>. (дата звернення: 01.06.2021).

32. Ухвала Автозаводського районного суду м. Кременчука від 11 вересня 2020 у справі № 524/2396/18. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91879348>. (дата звернення: 01.06.2021).

33. Ухвала Буського районного суду Львівської області від 07 лютого 2019 у справі № 461/5301/18. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79699569>. (дата звернення: 01.06.2021).

34. Ухвала Рівненського міського суду Рівненської області від 26 січня 2018 року у справі № 569/4742/17. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/71905969>. (дата звернення: 01.06.2021).

35. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Закон України № 2147-VIII від 03 жовтня 2017 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19#n2972>. (дата звернення: 01.06.2021).

36. Воробель У. Договір про передачу спору на вирішення до третейського суду як підстава залишення заяви без розгляду. *Підприємництво, господарство і право*. 2011. № 5. С. 57–61.

References:

1. Pro sudovy zbir : Zakon Ukrainy № 3674-VI vid 08 lypnia 2011 roku. (2011) N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17#Text>. [in Ukrainian].

2. Bilousov, Yu. (2005). Sudovi vytraty yak skladova dostupnosti pravosuuddia. *Univer sytetski naukovi zapysky - University scientific notes, issue 3 (15)*, 66–71. [in Ukrainian].

3. Bohomol, O. (2015). Sudovi vytraty u hospodarskomu sudochynstvi Ukrainy. Kyiv. [in Ukrainian].

4. Golubeva, N. (2020). Sudovi vytraty : nauково-praktychnyi posibnyk. Odessa: Feniks. [in Ukrainian].

5. Zaborovskyi, V., Stoika A. (2018). Zabezpechennia dostupnosti pravosuuddia cherez pryzmu novatsii u poriadku rehuliuвання instytutu sudovykh vytrat u tsyvilnomu pro tsesii Ukrainy. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seria: Pravo -Uzh horod national university herald. Series: Law, vol. 52*, 112–117. [in Ukrainian].

6. Sakara, N. (2015). Instytut sudovoho zboru v praktytsi Yevropeiskoho sudu z prav liu dyny. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seria: Pravo -Uzh horod national university herald. Series: Law, vol. 35*, 192–196. [in Ukrainian].

7. Uhrynovska, O. (2015). Deiaiki zauvahy shchodo Postanovy Plenumu Vysshchoho spe tsializovanoho sudu Ukrainy z rozghliadu tsyvilnykh i kryminalnykh sprav «Pro zasto suvannia sudamy zakonodavstva pro sudovi vytraty u tsyvilnykh spravakh». *Visnyk Lviv skoho uniuersytetu. Seriiia yurydychna - Visnyk of the Lviv University. Series Law*, vol. 61, 330–336. [in Ukrainian].

8. Ustiushenko, S. (2021). Legal fees in Ukrainian civil proceedings. *Doctor's thesis*. Philosophy. Odesa: National University «Odesa Law Academy». [in Ukrainian].

9. Khanyk-Pospolitak, R. (2012). Dostupnist pravosuddia v tsyvilnomu protsesi v konteksti Zakonu Ukrainy «Pro sudovyi zbir». *Naukovi zapysky NaUKMA. Seriiia: Yurydychni nauky - NaUKMA Research Papers. Law*, vol. 129, 117–121. [in Ukrainian].

10. Pro derzhavne myto : Dekret Kabinetu Ministriv Ukrainy № 7-93 vid 21 sichnia 1993 roku, (1993) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/7-93/ed20210613#Text>. [in Ukrainian].

11. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy № 1618-IV vid 18 bereznia 2004 roku (2004) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>. [in Ukrainian].

12. Vorobel, U. (2017). Povernennia sudovoho zboru u zviazku zi zmeshenniam rozmiru pozovnykh vymoh abo vnesenniam sudovoho zboru v bilshomu rozmiri, nizh ustanovleno zakonom. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnogo uniuersytetu vnutrishnikh sprav. Seriiia yurydychna - The Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs. Legal series, issue 3*, 40–54. [in Ukrainian].

13. Kravchyk, M. (2017). Protsedurni osoblyvosti povernennia sudovoho zboru v tsyvilnomu sudochynstvi Ukrainy. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk - Subcarpathian Law Herald, volume 4 (19)*, 23–27. [in Ukrainian].

14. Decree of the Velykooleksandrivsky District Court of the Kherson region (2020) : in the case no. 650/1886/20 dated of December 29, 2020. (2020) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93945611>. [in Ukrainian].

15. Decree of the Velykooleksandrivsky District Court of the Kherson Region (2021) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94580029>. [in Ukrainian].

16. Decree of the Stryj City District Court of the Lviv Region (2021) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95481009>. [in Ukrainian].

17. Decree of the October District Court of the Nikolaev (2020) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87407492>. [in Ukrainian].

18. Decree of the Kirov District Court of Kirovograd (2019) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80625228>. [in Ukrainian].

19. On court fees in civil cases: Act of 28 July 2005. N. p. URL : <http://isapsejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20051671398/U/D20051398Lj.pdf>. [in Poland].

20. Grazhdanskiy protsessual'nyy kodeks Estonii ot 20.04.2005 goda (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 19.04.2021 goda) (2005\$ 2021) N. p. URL : <https://www.Juristaitab.Ee/Ru/Zakonodatelstvo/Grazhdanskiy-Processualnyy-Kodeks>. [in Russian].

21. Civil Procedure Law of Latvia of October 14, 1998 No 860. (1998) N. p. URL : <https://likumi.lv/ta/en/en/id/50500>. [in English].

22. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso nuo 2002 m. vasario 28 d. Nr. IX-743. (2002) N. p. URL : <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.162435/asr>. [in Lithuanian].

23. Grazhdanskiy protsessual'nyy kodeks Gruzii ot 14.11.1997 № 1106. (1997) N. p. URL : <https://matsne.gov.ge/ru/document/download/29962/92/ru/pdf>. [in Russian].

24. Decree of the Civil Court of Cassation of the Supreme Court (2021) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95848875>. [in Ukrainian].

25. Decree of the Civil Court of Cassation of the Supreme Court (2020) URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90202151>. [in Ukrainian].
26. Decree of the Civil Court of Cassation of the Supreme Court (2021) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94666646>. [in Ukrainian].
27. Decree of the Civil Court of Cassation of the Supreme Court (2021) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95653943>. [in Ukrainian].
28. Decree of the Civil Court of Cassation of the Supreme Court (2021) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95815766>. [in Ukrainian].
29. Decree of the Grand Chamber of the Supreme Court (2019) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82308628>. [in Ukrainian].
30. Decree of the Ivankiv District Court of Kyiv region (2017) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/67929176>. [in Ukrainian].
31. Decree of the Darnytsia District Court of Kyiv (2021) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95632956>. [in Ukrainian].
32. Decree of the Avtozavodsky District Court of Kremenchuk (2020) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91879348>. [in Ukrainian].
33. Decree of the Busk District Court of the Lviv Region (2019) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79699569>. [in Ukrainian].
34. Decree of the Rivne City Court of the Rivne Region (2018) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/71905969>. [in Ukrainian].
35. Pro vnesennia zmin do Hospodarskoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy, Tsyvilnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy, Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv : Zakon Ukrainy № 2147-VIII vid 03 zhovtnia 2017 roku. (2017) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19/conv#Text>. [in Ukrainian].
36. Vorobel, U. (2011). Dohovor pro peredachu sporu na vyryshennya do treteys'koho sudu yak pidstava zalysnennya zayavy bez rozhlyadu. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, Economy and Law*, 5, 57–61. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 05.06.2021

Воробель У. Б., аспірантка кафедри громадянсько-правових дисциплін Інститута права Львівського державного університету внутрішніх дел (г. Львів, Україна)

ВОЗВРАЩЕНИЕ СУДЕБНОГО СБОРА В СВЯЗИ С ПРЕКРАЩЕНИЕМ ПРОИЗВОДСТВА ПО ГРАЖДАНСКОМУ ДЕЛУ

В статье рассмотрены особенности правового регулирования возврата судебного сбора в связи с завершением рассмотрения гражданского дела без вынесения судебного решения в форме прекращения производства по делу; проанализированы проблемные аспекты применения этого института в судебной практике, а также даны предложения совершенствования его законодательного регулирования.

Аргументировано положение о невозможности расширительному толкованию оснований применения института возвращения судебного сбора.

Ключевые слова: судебный сбор, возвращение, заявление, жалоба, прекращения производства по делу, определение.

Vorobel U., Ph.D Candidate of the Department of Civil Law Institute of Law Lviv State University of Internal Affairs (Lviv, Ukraine)

RETURN OF COURT FEE ON CLOSURE THE PROCEEDINGS IN CIVIL CASE

The peculiarities of the legal regulation of the return of court fees in connection with the completion of a civil case without a court decision in the form of closing the case have been highlighted the problematic aspects of the application of this institute in judicial practice have been analyzed, and suggestions for improving its legislation have been provided.

Examples of case law for application of each ground for closing of proceedings in a case through a prism of institute of return of a court fee have been given. It has been established that the principle of balancing the interests of a person to exercise the right to judicial protection and those of the the state to receive compensation for resources spent on such an appeal in matters of settlement of court fees requires exclusion from the grounds giving the right to return the court fee on closure of the proceedings the following circumstances: the entry into force of a court judgement or court decision to close the proceedings, adopted or decided on a dispute between the same parties, on the same subject and on the same grounds; or a court order that has entered into force for the same requirements (paragraph 3, part 1 of Article 255 of the CPC of Ukraine); as well as the presence of a decision of the arbitral tribunal, taken within its competence, on a dispute between the same parties on the same subject and on the same grounds, except, when the court refused to issue a writ of execution for enforcement of the decision of the arbitral tribunal or revoked the decision of the arbitral tribunal and the case in that to the arbitral tribunal itself proved impossible; as well as the existence of a court judgement of a foreign state, recognized in Ukraine in the manner prescribed by law, on a dispute between the same parties, on the same subject and on the same grounds (p. 6 part 1 Art. 255 CPC of Ukraine).

Keywords: court fee, return, application, claim, closure of proceedings, decision.

DOI: 10.33766/2524-0323.95.213-222
УДК 340.112

Глуценко Н. В., асистент кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету (м. Суми, Україна)

e-mail: n.gluschenko@yur.sumdu.edu.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4104-7791>

Стеблянко А. В., викладач-стажист кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету (м. Суми, Україна)

e-mail: a.steblianko@yur.sumdu.edu.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5080-0490>

Мурач Д. В., студент 2 курсу Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету (м. Суми, Україна)

e-mail: www.dimon2001@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4645-1275>

КОНЦЕПЦІЯ СПОРТИВНОГО ПРАВА: ОГЛЯД КЛЮЧОВИХ ТЕОРЕТИЧНИХ АСПЕКТІВ

Стаття присвячена дослідженню концептуальних питань спортивного права, що дозволяють розглядати його як галузь, що має ознаки відносної самостійності та характеризується складністю норм. Проаналізовано вітчизняну нормативно-правову базу регулювання спортивних відносин. Зосереджено увагу на приналежності спортивного права до освітньої сфери, а саме зарубіжному та вітчизняному досвіду викладання дисципліни «Спортивне право» в закладах вищої освіти.

Проаналізовано думки конкретних дослідників щодо недоцільності запровадження Спортивного кодексу України через нерозвинену на відповідному рівні систему норм цієї галузі та проблеми подальшої адаптації законодавства до таких змін.

Ключові слова: кодифікація, права людини, правове регулювання відносин у сфері спорту, спорт, спортивне право, спортивний звичай, теорія права.

Постановка проблеми. Комерціалізація спорту та виведення спортивних традицій на міжнародний рівень створюють потребу у їх відповідному правовому регулюванні. Проблеми, порушені та обговорені провідними експертами в галузі правового регулювання фізичної культури та спорту в монографічних та дисертаційних дослідженнях, а також в інших наукових публікаціях, охоплюють досить широкий спектр питань щодо виокремлення цієї галузі права як самостійної та автономної. У світі та в Україні демонструється динамічне зростання інтересу юристів і громадськості до спортивного законодавства: щороку все частіше виникають прецеденти, пов'язані зі сферою високого спорту, що потребують належного рівня вирішення. Європейські експерти та науковці наголошують на ототожненні понять «спортивні традиції» та «спортивне право», притому перше формально закріплене, однак друге поняття правового захисту не має. Таким чином,

актуальною на сьогодні є тематика дослідження та наукової розробки питання виокремлення спортивного права в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню цього питання приділяли увагу наступні представники наукового співтовариства: А. Апаров, Т. Кобзева, О. Моргунов, І. Наставний, О. Ющик, та інші. Водночас, існує нагальна необхідність у комплексному дослідженні теоретико-правових основ спортивного права як автономної галузі права, а також проблема застосування зарубіжного досвіду щодо регулювання цього питання в Україні.

Формулювання цілей. Метою статті є проведення теоретико-правового дослідження основ спортивного права та визначення доцільності запровадження Спортивного кодексу України на сьогодні.

Виклад основного матеріалу. Спорт посідає одну з ключових позицій у ритмі високого культурного рівня населення конкретної країни. Відповідно, спортивна діяльність та все, що пов'язане з нею, потребує належного регулювання з боку державної влади. Станом на сьогодні у всьому світі зростає роль законодавства, що регулює сферу фізичної культури та спорту. Фізичне виховання громадян в Україні є невід'ємною складовою здорового способу життя населення та предметом особливої уваги з боку держави, що вимагає глибшого вивчення та розуміння внутрішньої логіки та закономірностей розвитку правових норм, сукупність яких об'єднується в систему спортивного права. З огляду на значний обсяг судової практики, що стосується відносин у спортивній сфері, постає питання про повноцінне виокремлення спортивного права як автономної нової галузі. Більшість науковців і практиків на сьогодні не мають чіткого уявлення щодо застосування спортивного права в Україні за нормами адміністративного чи цивільного законодавства.

Як аргумент щодо визнання спортивного права автономною галуззю, О. Ющик у своєму дослідженні зазначив, що необхідно виділити відповідні права суб'єктів спортивних відносин (спортсменів, тренерів, спортивних лікарів і суддів тощо), спортивні права яких закріплюються в диспозиціях правових норм. Через те хибною є думка щодо розподілу норм спортивного права саме як комплексної галузі по різних інших галузях права (цивільного, адміністративного, трудового, кримінального, міжнародного тощо) [1, с. 155].

Узагалі спортивні відносини визначаються експертами такими, що мають цілісний зв'язок із правом. «Спорт і права людини мають безліч спільних цінностей і цілей», – заявила Верховний комісар Організації Об'єднаних Націй із прав людини Н. Піллей 27 лютого 2012 року на експертній дискусії Ради ООН з прав людини, присвяченій питанням спорту та прав людини [2, с. 211]. Таким чином, на нашу думку, необхідно приділити увагу теоретико-правовій основі спортивного права як самостійної галузі.

Так підставами для градації права на галузі є предмет і метод [3, с. 406-407]. Предметом визнаються суспільні відносини, що виділяються своєю однорідністю і врегульовані нормами певної галузі права. Під методом розуміється спосіб регулятивного впливу на предмет, специфічні прийоми регулювання. Якщо ж у науці юриспруденції виникає полеміка, пов'язана з утворенням нової галузі, то суттю

такого спору буде насамперед відокремлення предмету цієї галузі від суміжних, а також з'ясування особливостей методу правового регулювання й інших специфічних характеристик «нової» галузі.

Так Є. В. Зазуліна та М. М. Махмудов визначають предметом спортивного права саме відносини в суспільстві, які виділені власною однорідністю і відрегульовані нормами конкретної галузі спортивного права [4, с. 103]. Через те неодмінно спадає на думку, що однорідність таких відносин має свій визначальний критерій – кореляцію зі спортивною діяльністю. Так усі відносини, що виникають та розвиваються у сфері спорту, а тому тісно взаємопов'язані з такими категоріями, як спорт, фізкультурно-оздоровча і спортивна діяльність, а також спортивні змагання, і є предметом галузі спортивного права.

Що стосується методу правового регулювання спортивного права, то А. Апаров у своєму дослідженні зазначає, що ця галузь правової системи застосовує як імперативний (обов'язковий, директивний, метод обов'язкових приписів), так і диспозитивний (автономний, метод узгодження) методи регулювання суспільних відносин [5, с. 12].

У спортивному праві можна визначити наступні галузеві методи:

- використання засобів фізичної культури і спорту в профілактиці захворювань і формування здорового способу життя населення країни, різнобічному фізичному та культурному вдосконаленні громадян;

- забезпечення доступності всіх верств населення до занять фізичною культурою і спортом;

- використання фізичної культури і спорту як засобу підготовки до виробничої діяльності і військової служби, а також профілактики наркоманії, пияцтва, тютюнопаління та злочинності;

- обліку безперервності й наступності фізичного виховання різних вікових груп громадян на всіх етапах їх життєдіяльності;

- обліку зв'язку фізичного виховання з іншими видами виховання (розумовим, трудовим, моральним і т. ін.);

- відповідальності громадян за своє здоров'я і фізичний стан;

- забезпечення безпечної організації та проведення учбово-тренувальних занять і спортивних заходів;

- відшкодування завданої шкоди здоров'ю, пов'язаної з наслідками спортивної діяльності або в процесі цієї діяльності;

- відновлення втрачених функцій після виробничих або спортивних травм і перенесених захворювань на основі використання засобів лікувальної фізичної культури (ЛФК) та інші [6].

Стосовно до функцій спортивного права, то науковці виділяють дві основні юридичні функції спортивного права: регулятивну й охоронну. Зміст регулятивної функції, що полягає в регламентації спортивних правовідносин, можна характеризувати через фіксацію суб'єктного складу спортивних правовідносин, визначення кола юридичних фактів, з якими норми спортивного права пов'язують настання тих або інших юридичних наслідків, формування прав та обов'язків учасників фізкультурно-спортивних правовідносин і т. ін. Так в основі регулятивної

функції спортивного права лежать дозволяючі (уповноважуючі) та зобов'язуючі юридичні норми [7, с. 278].

Натомість зміст охоронної функції спортивного права, в основі якої є перш за все забороняючі правові норми, полягає в правовій дії, направленій на охорону спортивних стосунків. Охоронна функція включає також визначення санкції та складу правопорушення у сфері спортивної діяльності, створює підстави для юридичної відповідальності [7, с. 278].

Спортивне право, як і будь-яка автономна галузь права, має своє відповідне правове регулювання. Дослідивши національне та зарубіжне законодавство, ми пропонуємо розділити правове регулювання галузі спортивного права на три рівні:

- конституційний, що включає Основний закон держави, – Конституцію України № 254к/96-ВР від 28.06.1996 року [8];

- базовий, складовими елементами якого є спеціалізовані Закони України, що дія яких стосується сфери спорту. До них належать: Закони України «Про фізичну культуру та спорт» № 3808-ХІІ від 24.12.1993 року [9], «Про антидопінговий контроль у спорті» № 1835-VIII від 07.02.2017 року [10], «Про підтримку олімпійського, параолімпійського руху та спорту вищих досягнень в Україні» № 1954-III від 14.09.2000 року [11], «Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань» № 743-VIII від 03.11.2015 року [12] тощо. Міжнародні нормативно-правові акти, ратифіковані Верховною радою України: Резолюція СМ/Res (2010)11 Комітету Міністрів Ради Європи про підтвердження укладення Розширеної часткової угоди про спорт (EPAS) приєднана від 16.12.2020 року [13], Конвенція Ради Європи проти маніпулювання спортивними змаганнями ратифікована від 16.11.2016 року [14], Європейська конвенція про насильство та неналежну поведінку з боку глядачів під час спортивних заходів, і зокрема футбольних матчів ратифікована від 15.11.2001 року [15], Міжнародна конвенція про боротьбу з допінгом у спорті ратифікована від 03.08.2006 року [16] тощо;

- другорядний, внутрішня база якого визначається рядом підзаконних нормативно-правових актів, Укази Президента України («Про державну підтримку розвитку фізичної культури і спорту в Україні», «Про Національну доктрину розвитку фізичної культури і спорту»), Постанови Кабінету Міністрів України («Про утворення центрів фізичного здоров'я населення «Спорт для всіх»).

Доволі цікавою (при такій величезній нормативно-правовій базі) є думка щодо необхідності створення кодифікованого нормативно-правового акту у сфері спорту – Спортивного кодексу України. Так ініціативна група «Реформи спорту» займається написанням законопроектів, які мають допомогти запустити якісні зміни. До таких належить Спортивний кодекс України та всі відповідні законодавчі зміни [17]. На думку учасників цієї групи, саме прийняття Спортивного кодексу України є необхідним кроком у реформуванні спортивних відносин в Україні.

З цього приводу доцільно навести позицію Н. С. Кузнецової, «...оскільки нині ми зіткнулися з ситуацією, яку можна назвати «кодексоманією», то повинні

існувати відповідні «методологічні ліки» від цієї хвороби» [18, с. 14]. Ми погоджуємося з думкою І. Наставного та наголошуємо, що прийняття окремого кодифікованого акту в цій сфері не є доцільним, адже сумнівним є підхід щодо кодифікації всього, що тільки можливо. Прийняття такого нормативно-правового акту фактично може призвести до дублювань та суперечностей між Цивільним, Господарським кодексами України, Кодексом законів про працю, Кодексом про адміністративні правопорушення України та окремими спеціальними законами в цій сфері («Про авторські право і суміжні права», «Про ліцензування видів господарської діяльності» тощо). Іншою загрозою виникнення багатьох суперечностей буде необхідність у межах одного кодифікованого акта гармонізувати між собою норми приватноправового і публічно-правового характеру, якими регулюватимуться відносини, що мають різногалузеву природу [19, с. 49].

Однак, варто зазначити, що в ряді зарубіжних країн діють кодифіковані акти, що регулюють спортивні відносини. Наприклад, у Франції прийнятий Спортивний кодекс Франції [20]. У Бразилії – Бразильський кодекс спортивної юстиції і Бразильський кодекс професійної етики у сфері фізичного виховання [21].

Акцентуємо увагу на невід’ємній ролі спортивного звичаю в процесі юридичного виокремлення бази спортивного права. Його фактично можна назвати ключовим першоджерелом спортивного права, що санкціонований державою та набуває, унаслідок цього, загальнообов’язкового значення. Серед таких можна виділити звичаї ведення чесної гри, змагальність, рівність. Н. Пархоменко зазначає, що в системі джерел права виділяють також судовий прецедент – джерело права, що виражене в об’єктивному рішенні органу держави, містить юридичне положення або дає тлумачення спору (проблеми) чи вирішує в певному розумінні не передбачене в законі питання, якому надається формальна обов’язковість при вирішенні всіх наступних аналогічних справ [22, с. 157]. Моргунов наголошує на тому, що такими є рішення Європейського суду з прав людини, адже вони є обов’язковими для країн, які ратифікували Європейську Конвенцію з прав людини й основних свобод. Причому, рішення національних судів подібної юридичної сили не мають [23, с. 629].

Варто зазначити, що, окрім недостатньо розробленої кодифікації, нормативно-правове забезпечення спортивних відносин в Україні має низку недоліків. Доволі слушно це виділяють у своїй праці І. О. Куліш й Т. А. Кобзева, поділяючи їх на адміністративно-управлінські, системні, корупційні, трудові, інфраструктурні та соціальні, кожна з яких має свої особливості та специфічний підхід до подолання [25, с. 32-33].

Як навчальна дисципліна, спортивне право викладається багатьма закладами вищої освіти не лише України, а й світу. Як зазначає Р. Перріш, у Великобританії спортивне право не є теоретичним напрямком дослідження. Проте, певною мірою, цей незадовільний стан справ зберігається, незважаючи на викладання спортивного права як навчальної дисципліни за зростаючою кількістю університетських програм. Програми спортивного права запроваджені Англійським політехнічним університетом, Кінгс-коледжем, Манчестерським університетом і Вестмінстерським університетом. Визрівання спортивного права як навчальної

дисципліни також відбивається на зростаючому обсязі академічних текстів із цього питання [24]. Таким чином, спортивне право визнається не лише в правовому, а і в освітньому вимірі, що тільки визначає його автономність та внутрішню цінність.

Висновки. Отже, проаналізувавши досвід зарубіжних країн, думки окремих учених та політичних діячів, а також норми вітчизняного законодавства, можемо дійти до однозначного висновку, що спортивне право повноцінно відповідає всім вимогам щодо виділення його як автономної та самостійної галузі права. Як самостійна галузь, спортивне право має свій відповідний предмет та методи правового регулювання. У контексті спортивного права має місце особливий вид відносин, що, з огляду на загальноприйняті наукові методи, логічно виділяється серед інших. Таким чином, концепція спортивного права повноцінно входить до складу сучасної юриспруденції. Спортивні відносини в Україні регламентуються доволі значною нормативно-правовою базою та мають свої певні недоліки. До таких ми можемо віднести недостатню розробленість кодифікації нормативно-правової бази спортивного права. Однак, проаналізувавши думки конкретних дослідників цієї тематики, можна стверджувати, що станом на сьогодні не зовсім доцільним є запровадження Спортивного кодексу України через нерозвинену на відповідному рівні систему норм цієї галузі та неспроможність подальшої адаптації законодавства до таких змін.

Проблема більш детальної наукової розробки цього питання є предметом подальших досліджень.

Використані джерела:

1. Ющик О. О. Спортивне право: теоретико-правовий аналіз, поняття, формування в національній правовій системі: дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.01. / Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Київ, 2020. 225 с.
2. Алексеев С. В., Гостев Р. Г. Спортивное право как новейшая отрасль права, область юридической науки и учебная дисциплина (система курсов). *Евразийский форум*. 2013. № 1 (5). С. 210–219.
3. Сухонос В. В. Теорія держави і права: підручник. Суми : Університетська книга, 2014. 544 с.
4. Зазулина Е. В., Махмудов М. М. Спортивное право, как комплексная отрасль права: концептуально-правовые вопросы. *Вестник Алтайской академии экономики и права*. 2019. № 7. Ч. 1. С. 101–105.
5. Апаров А. М. Концепція спортивного права: огляд ключових аспектів. *Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова. Правознавство*. 2017. Т. 22. Вип. 1 (30). С. 6–19.
6. Спортивне право України: навч. посіб. для студ. виш. Київ, держ. акад. вод. трансп. ім. гетьмана П. Конашевича-Сагайдачного. Київ: Істина, 2012. 518 с.
7. Чередник Р. В. Становлення спортивного права як комплексної галузі в правовій системі України. *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. пр. конф. МОН України, НУ ОЮА. Одеса : Фенікс, 2011. Вип. 42. С. 272–280.
8. Конституція України: Конституція від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. (дата звернення: 10.06.2021)

9. Про фізичну культуру і спорт: Закон України від 24.12.1993 року. № 3808-ХІІ. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3808-12#Text>. (дата звернення: 10.06.2021)
10. Про антидопінговий контроль у спорті: Закон України від 07.02.2017 року. № 1835-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1835-19#Text>. (дата звернення: 10.06.2021)
11. Про підтримку олімпійського, паралімпійського руху та спорту вищих досягнень в Україні: Закон України від 14.09.2000 року. № 1954-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1954-14#Text>. (дата звернення: 10.06.2021)
12. Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань: Закон України від 03.11.2015 року. № 743-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/743-19#Text>. (дата звернення: 10.06.2021)
13. Резолюція СМ/Res (2010)11 Комітету Міністрів Ради Європи про підтвердження укладення Розширеної часткової угоди про спорт (EPAS): Міжнародний документ від 13.10.2010 року. Дата прийняття: 16.12.2020. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/961_001-10#Text. (дата звернення: 10.06.2021)
14. Конвенція Ради Європи проти маніпулювання спортивними змаганнями: Міжнародний документ від 18.09.2014 року. Дата прийняття: 16.11.2016. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_c01#Text. (дата звернення: 10.06.2021)
15. Європейська конвенція про насильство та неналежну поведінку з боку глядачів під час спортивних заходів, і зокрема футбольних матчів (ETS N 120) (укр/рос): Міжнародний документ від 19.08.1985 року. № ETS N 120. Дата прийняття: 15.11.2001. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_003#Text. (дата звернення: 10.06.2021)
16. Міжнародна конвенція про боротьбу з допінгом у спорті: Конвенція від 18.11.2005 року. Дата прийняття: 03.08.2006. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/952_007#Text. (дата звернення: 10.06.2021)
17. Медвененко С. Реформувати не можна залишити: які зміни потрібні українському спорту. *Українська правда*. 2019. URL : <https://www.pravda.com.ua/columns/2019/08/2/7222591/>.
18. Кузнєцова Н. Основні методологічні засади сучасного цивільного права України. *Право України*. 2009. № 8. С. 12-14.
19. Наставний І. Нормативно-правове регулювання відносин у сфері професійного спорту в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. № 6. 2018. С. 46-51.
20. Code du sport. Legifrance. Télécharger le code à la date du: 16.05.2021. URL : https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006071318/. (дата звернення: 10.06.2021)
21. Código Brasileiro de Justiça Desportiva. IBDD Instituto Brasileiro de Direito Desportivo. São Paulo: IOB. 2010. URL : <http://www.cbat.org.br/stjd/CBJD.pdf>. (дата звернення: 10.06.2021)
22. Пархоменко Н. П. Джерела права: проблеми теорії та методології: монографія. Київ : Юрид. думка, 2008. 336 с.
23. Моргунов О. А. Поняття та система джерел спортивного права. *Форум права*. 2011. № 2. С. 624-629.
24. Parrish R. Sports law and policy in the European Union. Manchester University Press. 2003. 280 p. URL : [10.7228/manchester/9780719066061.001.0001](https://doi.org/10.7228/manchester/9780719066061.001.0001). (дата звернення: 10.06.2021)
25. Кобзєва Т. А., Куліш І. О. Спортивне право на сучасному етапі змін та реформ чинного законодавства України. *Правові горизонти*. 2020. № 22. С. 29-34. DOI: <http://www.doi.org/10.21272/legalhorizons.2020.i22.p29>.

References:

1. Yushhik, O. O. (2020) Sportivne pravo: teoretyko-pravovyi analiz, ponyattya, formuvannya v natsionalniy pravoviy sistemі. *Candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].
2. Alekseev, S. V., Gostev, R. G. (2013) Sportivnoe pravo kak noveyshaya otrasl' prava, oblast yuridicheskoy nauki i uchebnaya disciplina (sistema kursov). *Evrasiyskiy forum - Eurasian Forum*, 1 (5), 210–219. [in Russian].
3. Sukhonos, V. V. (2014) Teoriya derzhavy i prava: pidruchnyk. Sumy. [in Ukrainian].
4. Zazulina, E. V., Makhmudov, M. M. (2019) Sportivnoe pravo, kak kompleksnaya otrasl' prava: konceptualno-pravovye voprosy. *Vestnik Altajskoy akademii e'konomiki i prava - Bulletin of the Altai Academy of Economics and Law*, 7, part. 1, 101–105. [in Russian].
5. Aparov, A. M. (2017) Kontsepsiya sportivnogo prava: oglyad klyuchovikh aspekti`v. *Visnik ONU im. I. I. Mechnikova. Pravoznavstvo - Bulletin of ONU named after II Mechnikov. science of law*, vol. 22, issue 1 (30), 6–19. [in Ukrainian].
6. Sportyvne pravo Ukrainy: navch. posi`b. dlya stud. vnz; Kyiv. derzh. akad. vod. transp. im. getmana P. Konashevicha-Sagajdachnogo. (2012). Kyiv: Istina [in Ukrainian].
7. Cherednik, R. V. (2011) Stanovlennya sportivnogo prava yak kompleksnoyi galuzi v pravoviy sistemі Ukrainy. *Aktualni problemy polityky: zb. nauk. pr. konf. MON Ukrainy - Current policy issues: Coll. Science. conf. MES of Ukraine, NU OYuA*, issue 42, 272–280. Odesa. [in Ukrainian].
8. Konstytutsiya Ukrainy: Konstytuczja vi`d 28.06.1996 r. № 254k/96-VR. (1996) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. [in Ukrainian].
9. Pro fizychnu kulturu i sport: Zakon Ukrainy vid 24.12.1993 roku. № 3808-XII. (1993) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3808-12#Text>. [in Ukrainian].
10. Pro antydopingoviy kontrol u sporti: Zakon Ukrainy vid 07.02.2017 roku. № 1835-VIII. (2017) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1835-19#Text>. [in Ukrainian].
11. Pro pidtrimku olimpiyskogo, parolimpiyskogo rukhu ta sportu vishhikh dosyagnen v Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 14.09.2000 roku № 1954-III. (2000) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1954-14#Text>. [in Ukrainian].
12. Pro zapobigannia vplyvu koruptsiynikh pravoporushen na rezultaty ofitsiyjnykh sportivnykh zmaganiy: Zakon Ukrainy vid 03.11.2015 roku. № 743-VIII. (2015) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/743-19#Text>. [in Ukrainian].
13. Rezoliutsiia CM/Res (2010)11 Komitetu Ministriv Rady Yevropy pro pidtverdzhennia ukladennia Rozshyrenoi chastkovoi uhody pro sport (EPAS): Mizhnarodnyi dokument vid 13.10.2010 roku. Data pryiniattia: 16.12.2020. (2010; 2020) N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/961_001-10#Text. [in Ukrainian].
14. Konventsiiia Rady Yevropy proty manipuluvannia sportyvnyimi zmahanniami: Mizhnarodnyi dokument vid 18.09.2014 roku. Data pryiniattia: 16.11.2016. (2014; 2016) N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_c01#Text. [in Ukrainian].
15. Yevropeiska konventsiiia pro nasytstvo ta nenalezhnu povedinku z boku hliadachiv pid chas sportyvnykh zakhodiv, i zokrema futbolnykh matchiv (ETS N 120) (ukr/ros): Mizhnarodnyi dokument vid 19.08.1985 roku. № ETS N 120. Data pryiniattia: 15.11.2001. (1985; 2001) N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_003#Text. [in Ukrainian].
16. Mizhnarodna konventsiiia pro borotbu z dopinhom u sporti: Konventsiiia vid 18.11.2005 roku. Data pryiniattia: 03.08.2006. (2005; 2006) N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/952_007#Text. [in Ukrainian].

17. Medvenenko, S. (2019) Reformuvaty ne mozhna zalyshty: yaki zminy potribni ukraïnskomu sportu. *Ukrainska Pravda - Ukrainian Pravda*. URL : <https://www.pravda.com.ua/columns/2019/08/2/7222591/>. [in Ukrainian].

18. Kuznietsova, N. (2009) Osnovni metodolohichni zasady suchasnoho tsyvilnoho prava Ukrainy. *Pravo Ukrainy - Law of Ukraine*, 8, 12-14. [in Ukrainian].

19. Nastvanyi, I. (2018) Normatyvno-pravove rehuliuвання vidnosyn u sferi profesiinoho sportu v Ukraini. *Pidpryemnytstvo, gospodarstvo i pravo - Entrepreneurship, economy and law*, 6, 46-51. [in Ukrainian].

20. Code du sport. Legifrance. Télécharger le code à la date du: 16.05.2021. (2021) N. p. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEX000006071318/. [in French].

21. Código Brasileiro de Justiça Desportiva. IBDD Instituto Brasileiro de Direito Desportivo. São Paulo: IOB. (2010) N. p. URL : <http://www.cbdt.org.br/stjd/CBJD.pdf>. [in Portugal].

22. Parkhomenko, N. P. (2008) Dzherela prava: problemy teorii ta metodolohii: monohrafiia. Kyiv. [in Ukrainian].

23. Morhunov O. A. (2011) Poniattia ta systema dzherel sportyvnoho prava. *Forum prava - Law Forum*, 2, 624-629. [in Ukrainian].

24. Parrish R. (2003) Sports law and policy in the European Union. *Manchester University Press*. URL : [10.7228/manchester/9780719066061.001.0001](https://www.manchester.ac.uk/9780719066061.001.0001). [in English].

25. Kobzieva, T. A., Kulish, I. O. (2020) Sportyvne pravo na suchasnomu etapi zmin ta reform chynnoho zakonodavstva Ukrainy. *Pravovi horyzonty - Legal horizons*, 22, 29-34. DOI : <http://www.doi.org/10.21272/legalhorizons.2020.i22.p29>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 12.06.2021

Глуценко Н. В., асистент кафедри административного, господарського права и финансово-экономической безопасности Учебно-научного института права Сумского государственного университета (г. Сумы, Украина)

Стеблянюк А. В., преподаватель-стажер кафедры административного, хозяйственного права и финансово-экономической безопасности Учебно-научного института права Сумского государственного университета (г. Сумы, Украина)

Мурач Д. В., студент 2 курса Учебно-научного института права Сумского государственного университета (г. Сумы, Украина)

КОНЦЕПЦИЯ СПОРТИВНОГО ПРАВА: ОБЗОР КЛЮЧЕВЫХ ТЕОРЕТИЧЕСКИХ АСПЕКТОВ

Статья посвящена исследованию концептуальных вопросов спортивного права, позволяющих рассматривать его как отрасль, которая имеет признаки относительной самостоятельности и характеризуется сложностью норм. Проанализирована отечественная нормативно-правовая база регулирования спортивных отношений. Сосредоточено внимание на недоразвитии спортивного права в сфере образования, а именно зарубежном и отечественном опыте преподавания дисциплины «Спортивное право» в учреждениях высшего образования.

Проанализированы мнения конкретных исследователей о нецелесообразности введения Спортивного кодекса Украины из-за неразвитой на соответствующем уровне систему норм этой отрасли и проблемы дальнейшей адаптации законодательства к таким изменениям.

Ключевые слова: кодификация, права человека, правовое регулирование отношений в сфере спорта, спорт, спортивное право, спортивный обычай, теория права.

Hlushchenko N. Assistant Lecturer of the Department of Administrative, Commercial Law and Financial and Economic Security of the Academic and Research Institute of Law (Sumy, Ukraine)

Steblianko A. Assistant Lecturer of the Department of Administrative, Commercial Law and Financial and Economic Security of the Academic and Research Institute of Law (Sumy, Ukraine)

Murach D. Student of the 2-nd year of the Academic and Research Institute of Law (Sumy, Ukraine)

THE CONCEPT OF SPORTS LAW: A REVIEW OF KEY THEORETICAL ASPECTS

The article is devoted to the study of conceptual issues of sports law, which allow us to consider it as an entity that has signs of relative independence and is characterized by complex rules and, consequently, the existence of special legal mechanisms aimed at effectively ensuring the interests of private and public sector. The article highlights the main theoretical and legal aspects of the conceptual allocation of sports law as a new autonomous branch. It is emphasized.

The attention on theoretical grounds gradation rights to the industry, thereby analyzed and highlighted the method and the subject field of sports law. Other elements that distinguish the field of sports law as an independent one have been studied. Attention is paid to the legal framework for the formal regulation of sports relations. Specific types and features of social relations are identified, which together can be recognized as "sports relations" or "relations in the field of sports". The domestic regulatory framework for regulating sports relations is analyzed. The dysgenesis of codification of the national sports legislation is noted. On this issue, an analysis of international experience, doctrinal sources, opinions of specific domestic legal scholars and analysis of the actual side of overcoming this problem.

The focus is on the identification of sports law in the field of education, namely foreign and domestic experience of teaching the discipline "Sports Law" in higher education institutions.

Sports relations in Ukraine are regulated by a fairly large legal framework and have their drawbacks. These include the dysgenesis of codification of the legal framework of sports law. However, analyzing the views of specific researchers on this topic, it can be argued that as of today it is not entirely appropriate to introduce the Sports Code of Ukraine due to underdeveloped system of norms in this area and the problem of further adaptation of legislation to such changes. The problem of more detailed scientific development of this issue is the subject of further research.

Keywords: codification, human rights, legal regulation of relations in the field of sports, sports, sports law, sports custom, theory of law.

DOI: 10.33766/2524-0323.95.223-233

УДК 346.21

Худенко М. В., аспірант Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Мамутова НАН України», член Комітету цивільного права та процесу Ради адвокатів Київської області (м. Київ, Україна)

e-mail: mvkhudenko@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7275-3744>

ЕТИЧНІ ТА ПРАВОВІ АСПЕКТИ КОНКУРЕНЦІЇ ОСІБ, ЯКІ ЗДІЙСНЮЮТЬ НЕЗАЛЕЖНУ ПРОФЕСІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ

У статті здійснено аналіз етичних та правових норм, пов'язаних із проявами економічної конкуренції серед осіб, які здійснюють незалежну професійну діяльність. Звернено увагу на те, що в багатьох кодексах професійної етики передбачена заборона недобросовісної конкуренції й перелічуються дії, які вважаються її проявами. Автором акцентовано увагу на тому, що конкуренція позитивно впливає на вартість та якість послуг осіб, які здійснюють незалежну професійну діяльність. Зроблено висновок, що у відносинах осіб, які здійснюють незалежну професійну діяльність, наявна економічна конкуренція.

Ключові слова: конкуренція, незалежна професійна діяльність, адвокати, приватні нотаріуси, приватні виконавці, професійна етика.

Постановка проблеми. «Перехід до розвиненої економіки — це, насамперед, формування конкурентного середовища. Останнє має місце там і тоді, де й коли формується багатоукладна економіка, є різноманіття форм власності та господарювання, що утворюють економічний фундамент суспільної системи», – зазначає В. В. Резнікова [1, с. 6]. Значна кількість надавачів певних послуг рано чи пізно призводить до їхнього змагання за кращі умови та місце на відповідному ринку. Деякі види незалежної професійної діяльності налічують велику кількість представників, що сприяє формуванню конкурентного середовища. Наприклад, станом на листопад 2020 року в Єдиному реєстрі адвокатів України зареєстровано діючих 44 177 адвокатів [2]. Зауважимо лише, що багато із зареєстрованих здійснюють свою діяльність у формі адвокатських бюро та адвокатських об'єднань, а не як самозайняті особи. Дещо менша кількість приватних нотаріусів, яких станом на 2021 рік в Україні 5 739 осіб [3]. Значно відстають приватні виконавці. Загальна кількість яких, за даними Асоціації приватних виконавців, за 2019 рік склала всього 213 осіб [4]. Кількість осіб, які здійснюють незалежну професійну діяльність, у залежності від виду такої діяльності, значно відрізняється. Проте, попри їхню кількість, між ними може й буде існувати конкуренція. Невизначеність у господарському законодавстві правового статусу осіб, які здійснюють незалежну професійну діяльність як суб'єктів господарювання, призводить до того, що наукова спільнота все частіше виражає думку про відсутність конкуренції в таких осіб. Деякі автори взагалі вважають, що економічна конкуренція можлива лише серед підприємців, й особам, які здійснюють незалежну професійну діяльність, вона не потрібна

[5, с. 139]. Але такий підхід не відповідає дійсності. Відтак очевидно стає необхідність обґрунтувати наявність економічної конкуренції у відносинах осіб, які здійснюють незалежну професійну діяльність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Конкуренція адвокатів досліджувалася, зокрема Н. Л. Михальчишин та Л. А. Сенів. Питання конкуренції в нотаріальній діяльності досліджували у своїх працях В. В. Баранкова, Ю. І. Кириченко, В. В. Комаров та С. Я. Фурса. Однак, попри науковий вклад вищезгаданих учених, питання економічної конкуренції у відносинах осіб, які здійснюють незалежну професійну діяльність, комплексно не досліджувалося, що свідчить про актуальність такого дослідження для господарсько-правової науки.

Формулювання цілей. Головною метою статті є обґрунтування наявності ознак економічної конкуренції у відносинах осіб, які здійснюють незалежну професійну діяльність.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до статті 1 Закону України «Про захист економічної конкуренції», економічна конкуренція (конкуренція) – це змагання між суб'єктами господарювання з метою здобуття завдяки власним досягненням переваг над іншими суб'єктами господарювання, унаслідок чого споживачі, суб'єкти господарювання мають можливість вибирати між кількома продавцями, покупцями, а окремий суб'єкт господарювання не може визначати умови обороту товарів на ринку [6].

Приватна нотаріальна діяльність є незалежною професійною діяльністю. З появою приватних нотаріусів у громадян з'явилася можливість обирати, до кого звертатися за нотаріальними послугами, – до державної нотаріальної контори або до приватного нотаріуса. Та навіть серед значної кількості приватних нотаріусів можна довго обирати, що й породжує між ними конкуренцію. Відразу варто зазначити, що не тільки їхня кількість створює передумови для конкуренції: навіть якщо б нотаріусів було лише двоє, то вони теж могли би конкурувати між собою. З іншого боку, фіксація та обмеження кількості приватних нотаріусів збільшить загальне навантаження на кожного, що позначиться на якості вчинення нотаріальних дій (неуважність, помилки, описки в документах) та доступності їхніх послуг для всіх бажаючих.

Дивним та досить контраверсійним є те, що Кодекс правил професійної етики нотаріусів України, затверджений на черговому З'їзді нотаріусів України від 20.04.2018 року (далі – Кодекс професійної етики нотаріусів), у пункті 4.2.3 передбачає, що нотаріус повинен розглядати інших нотаріусів не як конкурентів, а як колег, об'єднаних для досягнення спільної мети, а саме для ефективного здійснення професійних обов'язків, а п. 4.2.4 взагалі містить пряму заборону вести конкуренцію [7].

Оскільки в 2013 році український нотаріат та Нотаріальна палата України як орган професійного самоврядування вступили до лав Міжнародного союзу нотаріусів (далі – МСЛН) [8], то Кодекс професійної етики нотаріусів мав розроблятися не лише відповідно до чинного законодавства України, а й до затверджених МСЛН документів, що регулюють діяльність нотаріусів. Згідно з п.1.1. Кодексу професій-

ної етики нотаріусів, правила, що містяться в ньому, розроблені відповідно до Конституції України, Закону України «Про нотаріат», інших нормативно-правових актів, Статуту Нотаріальної палати України, Кодексу професійної етики та правил організації нотаріату, затвердженого Асамблеєю нотаріату – членів МСЛН у Лімі 08 жовтня 2013 року (далі – Кодекс МСЛН) [7].

У Кодексі МСЛН не зустрічається жодної заборони вести конкуренцію. Зокрема, у статті 34 Розділу 1 Відносини з іншими нотаріусами Кодексу МСЛН є положення про те, що нотаріус повинен розглядати інших нотаріусів як колег, об'єднаних у досягненні спільної мети, а саме ефективного здійснення професії, а не як конкурентів [9]. Кодекс правил професійної етики нотаріусів України містить дещо спотворений переклад відповідної етичної норми. Якщо стаття 34 Кодексу МСЛН говорить про те, що нотаріуси мають будувати свої відносини з колегами як із рівними, їх поведінка по відношенню до інших нотаріусів має бути коректною і спрямованою на пошук співпраці та що нотаріус має розглядати інших нотаріусів, у першу чергу, як колег, а не як конкурентів, то в Кодексі правил професійної етики нотаріусів зміщені акценти на засудження конкуренції між нотаріусами як об'єктивно існуючого явища. Разом із заборonoю вести конкуренцію складається враження, що і сприймати інших нотаріусів як конкурентів теж не можна. Нотаріальна палата України надає конкуренції суто негативного значення, при тому ігноруючи економічні закони.

Крім того, така спроба абсолютної заборони конкуренції нотаріусів суперечить Принципам нотаріальної етики Міжнародного союзу нотаріату, затверджених Загальними зборами нотаріальних палат членів МСЛН у Мехіко 17 жовтня 2004 року (далі – Принципи нотаріальної етики МСЛН) [10], оскільки вони взагалі містять окрему статтю, присвячену добросовісній конкуренції нотаріусів. Відповідно до ст. 4 Принципів нотаріальної етики МСЛН, приймаючи посаду, нотаріуси погоджуються вести себе коректно; вони будуть поважати принципи вільного вибору клієнтів та добросовісної конкуренції між нотаріусами. Нотаріуси не повинні залучати клієнтів за допомогою інших засобів, крім належних професійних ресурсів; зокрема, вони ніколи не повинні вдаватися до зменшення розмірів плати, покладатися на послуги сторонніх агентств для збирання (агітації) клієнтів або використання процедур, що ганьблять гідність та статус професії [10]. Як бачимо, МСЛН закликає нотаріусів поважати добросовісну конкуренцію між ним і аж ніяк не говорить про її заборону.

Більш виважений підхід відображений у Наказі Міністерства юстиції України «Про затвердження Правил професійної етики нотаріусів України» від 04.10.2013 року №2104/5 (далі – Правила професійної етики нотаріусів). Пунктом 2 розділу IX Правил професійної етики нотаріусів передбачено, що нотаріус у своїх відносинах з колегами і нотаріальним співтовариством не має права вести недобросовісну конкуренцію [11].

Попередня редакція Правил професійної етики нотаріусів навіть мала перелік дій, які вважалися проявами недобросовісної конкуренції. До таких дій належали: ненадання іншому нотаріусу відомостей, інформації або документів, необхідних для вчинення нотаріальної дії, що перешкоджає нотаріальній діяльності;

умисне заниження встановленого розміру плати за вчинення нотаріальної дії з метою привернення осіб; примушування осіб користуватися своїми послугами; укладання будь-яких договорів про співпрацю з юридичними особами з наданням їм переваг щодо черговості прийому, режиму роботи чи інших преференцій; одержання або виплата будь-яких винагород чи комісійних особам, пов'язаним із виконанням професійного обов'язку нотаріуса [12]. Проте наказ, який затверджував перелік проявів такої недобросовісної конкуренції нотаріусів, утратив чинність.

В останній редакції Правил професійної етики нотаріусів, окрім заборони вести недобросовісну конкуренцію, є заборона монополізувати відповідну сферу нотаріальної діяльності чи роботу з особами, перешкоджаючи роботі інших нотаріусів; залучати осіб, які звернулися до нотаріальної контори, шляхом зниження встановлених тарифів, а також недобросовісних обіцянок щодо режиму й порядку роботи нотаріальної контори та характеризуючи свою кваліфікацію, принижувати професійну гідність та авторитет своїх колег [11]. Такі дії теж є проявом недобросовісної конкуренції. Отже, Міністерство юстиції України дотримується позиції, що нотаріуси все ж конкурують між собою, і лише забороняє їм проявляти недобросовісну конкуренцію, а не конкуренцію в цілому. За таких умов пункт про заборону вести конкуренцію в Кодексі правил професійної етики нотаріусів Нотаріальної палати України тільки сприяє монополізації нотаріальних послуг, не має нічого спільного з нотаріальною етикою та є зухвалою і примітивною спробою видати бажане за дійсне, адже приватні нотаріуси об'єктивно конкурують один з одним.

Деякі автори дотримуються думки, що конкуренція абсолютно неприпустима для нотаріусів. Конкуренція, на їхню думку, потрібна у підприємницькій діяльності, якою нотаріус займатися не може. В. В. Комаров та В. В. Баранкова стверджують, що можливість визначати оплату нотаріальних дій надає комерційного характеру нотаріату і призводить до конкуренції між нотаріусами. А наслідком конкуренції є гонитва за клієнтами, що тягне за собою зловживання правами та порушення законодавства [5, с. 139]. Проте, на нашу думку, зловживання правами можливе лише за недобросовісної конкуренції. І, як правильно зазначає С. Я. Фурса, до порушення закону вдаються більше нотаріуси невисокої кваліфікації – особи, які не відповідають вимогам професії [13, с. 67]. Твердження, що зловживання правами та порушення законодавства є наслідком конкуренції, не відповідає дійсності. До таких наслідків призводить саме низький рівень професійної етики та кваліфікації осіб, які здійснюють незалежну професійну діяльність або принаймні намагаються її здійснювати.

Варто підтримати позицію Ю. І. Кириченка, який зазначає, що відсутність конкуренції є помилковим твердженням і що не можна не визнавати реальної конкуренції між нотаріусами [14, с. 22]. І, як влучно зауважила С. Я. Фурса, заперечення існування конкуренції між державними та приватними нотаріусами та нотаріусами між собою – це лише намагання її приховати [13, с. 66]. Приватні нотаріуси завжди конкуруватимуть між собою, адже завжди буде наявна різниця в їх фаховому рівні, якості послуг, матеріально-технічному забезпеченні робочого місця та вмінні роботи з клієнтом.

Між приватними виконавцями також існує конкуренція. Про це свідчить застереження щодо недобросовісної конкуренції в Кодексі професійної етики приватних виконавців, затвердженому рішенням Першого З'їзду приватних виконавців України № 1 від 14 листопада 2017 року. Стаття 10 цього Кодексу передбачає заборону вести недобросовісну конкуренцію, зокрема, характеризуючи свою кваліфікацію, як самостійно так і через третіх осіб; надавати необґрунтовані обіцянки щодо результатів стягнення; займатися індивідуальною рекламою, у тому числі через засоби масової інформації [15].

На практиці трапляються випадки, коли приватні виконавці «перетягують» клієнтів (стягувачів) у своїх колег, відходячи від визначених законодавством приватної територіальної підвідомчості [16]. Таке «перетягування» стає можливим завдяки статті 24 Закону України «Про виконавче провадження», яка дозволяє приватному виконавцю відкривати виконавче провадження не лише за місцем проживання/місцезнаходження боржника, а й за місцезнаходження його майна. Чи можна вважати таке «перетягування» проявом недобросовісної конкуренції однозначно, сказати важко, адже все відбувається в рамках закону. Тому потрібно досліджувати кожен такий випадок окремо, щоб розібратися чи приватний виконавець не зловживає своїми правами і чи дійсно майно боржника знаходилося в іншому виконавчому округі.

Хоч кількість приватних виконавців поки що не значна, вони конкурують із державними виконавцями також. На тлі держаних виконавців, приватні працюють більш ефективно та оперативно. Економічний стимул приватних виконавців, який полягає в досягненні позитивного результату для клієнта (стягувача), що є підставою отримання ними винагороди, часом відіграє основну роль при виборі виконавця [17].

Приватні виконавці стали альтернативою державних і створили конкуренцію на «ринку виконання рішень». Клієнт (стягувач) має право обирати не лише між державним чи приватним виконавцем, він здатен обирати навіть між приватними виконавцями відповідного округу. А приватні виконавці конкурують між собою завдяки рівню своєї професійної майстерності, матеріально-технічному забезпеченню чи навіть заниженою сумою своєї додаткової винагороди (демпінг).

Конкуренція також існує і в адвокатській діяльності. Прямого посилення конкуренцію в профільному законі або в правилах адвокатської етики немає. Проте це не виключає її наявності на ринку адвокатських послуг. Значна кількість адвокатів змушує їх постійно працювати над покращенням якості своїх послуг, щоб клієнти віддавали перевагу більш кваліфікованим та професійним адвокатам.

Адвокати, які здійснюють свою діяльність самостійно, конкурують на ринку юридичних послуг не лише між собою, а й з адвокатськими бюро та об'єднаннями, юридичними компаніями та окремими юристами і навіть із консалтинговими фірмами, які також надають юридичні консультаційні послуги. При тому не слід ототожнювати адвокатів з іншими представниками ринку юридичних послуг, адже адвокати мають певні конкурентні переваги. Наприклад, право подавати адвокатські запити чи бути захисником у кримінальному провадженні. Навіть Рада адвокатів Київської області дотримується позиції, що посилення статусу адвоката

має призвести до посилення конкуренції між ними, а тому доведеться працювати ще завзятіше та наполегливіше [18]. Права завжди супроводжуються обов'язками, тому до адвокатів ставляться, відповідно, і більші вимоги. Адвокатам не достатньо лише юридичної освіти, у своїй діяльності вони мають дотримуватися професійної етики та рішень органів самоврядування, коли їхні конкуренти на ринку юридичних послуг «не зв'язані» такими обов'язками.

Така різниця серед представників ринку юридичних послуг і спонукає адвокатів конкурувати не тільки між собою, а й зі звичайними юристами. Як правильно зазначили Н. Л. Михальчишин та Л. А. Сенів, відмова адвокатів чи інших суб'єктів ринку від бізнес-орієнтованої моделі розвитку призведе до втрати учасниками ринку своїх конкурентних позицій, що, своєю чергою, вплине на матеріальне забезпечення належної якості надаваних послуг [19, с. 238]. Тобто адвокат не зможе надавати якісну правову допомогу, якщо його постійні витрати на забезпечення своєї діяльності перевищуватимуть отриманий дохід.

Якість надання послуг та конкурентоздатність у всіх різна, і це інколи змушує деяких невисокоморальних представників ринку юридичних послуг вдаватися до недобросовісної конкуренції. Проявами такої недобросовісної конкуренції є непрапомірне використання чужих логотипів, бланків, рекламних матеріалів [19, с. 241]; поширення неправдивих відомостей щодо низького рівня свого конкурента з метою вплинути на вибір потенційного клієнта; спонукання до розірвання договірних відносин з конкурентом, шляхом направлення його клієнтам пропозицій змінити їх представника [20]; надання клієнту хибних гарантій успіху, на кшталт «виграємо будь-яку справу в будь-якому суді»; створення бізнесу, зовнішні дані якого можуть ввести споживача послуги в оману щодо того, хто її надає [21] (наприклад, коли юрист не має свідоцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю, але запевняє клієнта, що він адвокат) та інші.

Добросовісна економічна конкуренція в адвокатській діяльності може проявлятися в бажанні підвищувати свою кваліфікацію, покращенні якості своєї роботи, налаштуванні зворотного зв'язку з клієнтами, впровадженні корисних клієнту додаткових послуг, аналізуванні помилок конкурентів, рекламуванні своєї діяльності тощо.

Реклама особливо необхідна адвокатам із незначним досвідом роботи. Вона створює їм сприятливі умови для конкуренції на ринку [22, с. 204]. Окрім Закону України «Про рекламу», вимоги до рекламування адвокатської діяльності містяться в Правилах адвокатської етики, затверджених Звітно-виборним з'їздом адвокатів України 2017 року від 09 червня 2017 року (далі – Правила адвокатської етики). Стаття 13 Правил адвокатської етики передбачає, що рекламні матеріали про адвокатську діяльність (та будь-які інші матеріали, такі як: бланки, візитівки та інше) не можуть містити оціночних характеристик відносно адвоката; критики адвокатами інших адвокатів; заяв про вірогідність успішного виконання доручень та інших заяв, що можуть викликати безпідставні надії у клієнтів; вказівок, які можуть сформувати уявлення, що діяльність саме цього адвоката характеризується рисами і показниками, притаманними, у дійсності, адвокатурі як такій [23]. Указані заборони щодо змісту рекламних матеріалів в адвокатській діяльності також

сприяють недопущенню недобросовісної конкуренції між адвокатами, оскільки адвокати персонально несуть відповідальність за подібну рекламу.

Висновки. Конкуренція завжди існує в будь-якому аспекті економічної діяльності. Особи, які здійснюють незалежну професійну діяльність, також не є винятком. У таких відносинах наявна економічна конкуренція, що підтверджується низкою правових та етичних норм, які регулюють їхню діяльність. Бажання бути кращими від інших позитивно впливає на професіоналізм та якість роботи всіх осіб, які здійснюють незалежну професійну діяльність.

Немає виправдання спробам заперечення або невизнання конкуренції осіб, які здійснюють незалежну професійну діяльність. Відсутність конкуренції в здійсненні незалежної професійної діяльності призвела би до спотворення її економічної сутності, а відтак незалежна професійна діяльність нічим не відрізнялася би від адміністративної діяльності органів державної влади.

Варто зазначити, що приклади конкуренції у відносинах осіб, які здійснюють незалежну професійну діяльність, не є вичерпними, тому інші прояви конкуренції серед таких осіб можуть залишатися відкритими для наукової дискусії та подальших наукових досліджень.

Використані джерела:

1. Резнікова В. В. Сталий розвиток національної економіки неможливий без економічного багатоманіття. *Юридичний Вісник України*. 2021. № 12 (1341). С. 6–7.
2. Загальна кількість адвокатів у ЄРАУ в розрізі регіональної присутності станом на 11.11.2020. URL : https://unba.org.ua/assets/uploads/6c69e4fd29427d8746b0_file.pdf. (дата звернення 27.05.2021).
3. Єдиний реєстр нотаріусів. URL : <https://ern.minjust.gov.ua>. (дата звернення 27.05.2021).
4. Шкляр С. В. Що не так із системою примусового виконання судових рішень в Україні. *Економічна правда*. 03.03.2021. URL : <https://www.epravda.com.ua/columns/2021/03/3/671563/>.
5. Комаров В. В., Баранкова В. В. Проблеми латинського нотаріату: український досвід нормоутворення. *Вісник Академії правових наук України*. 2007. № 1(48). С. 129–141.
6. Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11.01.2001 р. № 2210-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 12. Ст. 64.
7. Кодекс правил професійної етики нотаріусів України : Затверджений черговим З'їздом нотаріусів України від 20.04.2018 р. URL : <https://npu.ua/wp-content/uploads/2018/06/Кодекс-професійної-етики-нотаріу.pdf>. (дата звернення 27.05.2021).
8. Нотаріальна палата України в Міжнародному Союзі Нотаріату. 01.10.2016. URL : http://npu.in.ua/pro-npu/npu_v_msln. (дата звернення 27.05.2021).
9. Deontology and Rules of Organization for Notariats. URL : <https://www.uinl.org/organizacion-de-la-funcion>. (дата звернення 27.05.2021).
10. Principles of notarial ethics. URL : <https://www.uinl.org/principios-de-deontologia>. (дата звернення 27.05.2021).
11. Про затвердження Правил професійної етики нотаріусів України : Наказ Міністерства юстиції України від 04.10.2013 р. № 2104/5. *Офіційний вісник України*. 2013. № 82. С. 580.

12. Про затвердження Правил професійної етики нотаріусів України : Наказ Міністерства юстиції України від 14.03.2013 р. № 431/5. *Офіційний вісник України*. 2013. № 24. С. 531.

13. Фурса С. Я. Чи можлива конкуренція серед нотаріусів? *Право України*. 2001. № 5. С. 65–70.

14. Кириченко Ю. І. Актуальні питання приватної нотаріальної діяльності. *Науковий вісник Інституту кримінально-виконавчої служби*. 2014. № 2. С. 17–24.

15. Кодекс професійної етики приватних виконавців : Затверджений рішенням Першого З'їзду приватних виконавців України від 14.11.2017 р. № 1. URL : www.ae.org.ua/wp-content/uploads/2016/12/Кодекс-професійної-етики-приватних-виконавців.pdf. (дата звернення 27.05.2021).

16. Авторгов А. М. Приватні виконавці: правила реклами і конкуренції. *Юрліга*. 05.08.2019. URL : https://jurliga.ligazakon.net/ua/analitics/188218_privatn-vikonavts-pravila-reklami-konkurents. (дата звернення 27.05.2021).

17. Соломко О. В. Приватний виконавець vs державний: конкуренти чи партнери? Проблеми взаємодії та досвід спільної роботи. *Юрист & Закон*. 2019. № 12. URL : https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA01256.

18. До лав адвокатів Київської області прийняли нових юристів. URL : <https://radako.com.ua/news/do-lav-advokativ-kiyivskoyi-oblasti-priynali-novih-yuristiv-foto>. (дата звернення 27.05.2021).

19. Михальчипин Н. Л., Сенів Л. А. Сутність прояву конкуренції на ринку юридичних послуг. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2014. № 1 (52). С. 237–244.

20. Ісаханова Н. І. Репутація на ринку юридичних послуг: гра за правилами та без. *Юридична газета online*. 2018. № 12-13 (614-615). URL : <https://yur-gazeta.com/publications/legal-business-in-ukraine/reputaciya-na-rinku-yuridichnih-poslug-gra-za-pravilami-ta-bez.html>.

21. Сваткова Д. Конкурентна протитвага. *Український юрист*. 2013. № 07-08. URL : <http://jurist.ua/?article/362.10>. (дата звернення 27.05.2021).

22. Бірюкова А. М. Реклама адвокатської діяльності як прояв впливу процесу глобалізації. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. №8. С. 202–206.

23. Правила адвокатської етики : Затверджені Звітно-виборним з'їздом адвокатів України від 09.06.2017 р. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/mus28627>. (дата звернення 27.05.2021).

References:

1. Rieznikova, V. V. (2021) Stalyi rozvytok natsionalnoi ekonomiky nemozhlyvy bez ekonomichnoho bahatomanittia. *Yurydychnyi Visnyk Ukrainy - Legal Bulletin of Ukraine*, 12 (1341), 6–7. [in Ukrainian].

2. Zahalna kilkist advokativ u YeRAU v rozrizi rehionalnoi prysutnosti stanom na 11.11.2020. (2020) N. p. URL : https://unba.org.ua/assets/uploads/6c69e4fd_29427d87_46b0_file.pdf. [in Ukrainian].

3. Yedynyi reiestr notariusiv. URL : <https://ern.minjust.gov.ua>. [in Ukrainian].

4. Shkliar, S. V. (2021) Shcho ne tak iz systemoiu prymusovoho vykonannia sudovykh rishen v Ukraini. *Ekonomichna pravda - Economic truth*. 03.03.2021. N. p. URL : <https://www.epravda.com.ua/columns/2021/03/3/671563/>. [in Ukrainian].

5. Komarov, V. V. Barankova, V. V. (2007) Problemy latynskoho notariatu: ukrainskyi dosvid normoutvorennia. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy - Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 1(48), 129–141. [in Ukrainian].

6. Pro zakhyst ekonomichnoi konkurentsii : Zakon Ukrainy vid 11.01.2001 r. № 2210-III. (2001) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 12. Art. 64. [in Ukrainian].

7. Kodeks pravyl profesiinoi etyky notariusiv Ukrainy : Zatverdzhenyi chervovym Z'izdom notariusiv Ukrainy vid 20.04.2018 r. (2018) URL : <https://npu.ua/wp-content/uploads/2018/06/Кодекс-професійної-етики-нотаріу.pdf>. [in Ukrainian].

8. Notarialna palata Ukrainy v Mizhnarodnomu Soiuzi Notariatu. 01.10.2016. (2016) N. p. URL : http://npu.in.ua/pro-npu/npu_v_msln. [in Ukrainian].

9. Deontology and Rules of Organization for Notariats. N. d. N. p. URL : <https://www.uinl.org/organizacion-de-la-funcion>. [in Ukrainian].

10. Principles of notarial ethics. N. d. N. p. URL : <https://www.uinl.org/principios-de-deontologia>. [in Ukrainian].

11. Pro zatverdzhennia Pravyl profesiinoi etyky notariusiv Ukrainy : Nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy vid 04.10.2013 r. № 2104/5. (2013) *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy - Official Gazette of Ukraine*, 82, 580. [in Ukrainian].

12. Pro zatverdzhennia Pravyl profesiinoi etyky notariusiv Ukrainy : Nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy vid 14.03.2013 r. № 431/5. (2013) *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy - Official Gazette of Ukraine*, 24, 531. [in Ukrainian].

13. Fursa, S. Ya. (2001) Chy mozhylyva konkurentsia sered notariusiv? *Pravo Ukrainy - Law of Ukraine*, 5, 65–70. [in Ukrainian].

14. Kyrychenko, Yu. I. (2014) Aktualni pytannia pryvatnoi notarialnoi diialnosti. *Naukovyi visnyk Instytutu kryminalno-vykonavchoi sluzhby - Scientific Bulletin of the Institute of Criminal-Executive Service*, 2, 17–24. [in Ukrainian].

15. Kyrychenko, Yu. I. (2014) Aktualni pytannia pryvatnoi notarialnoi diialnosti. *Naukovyi visnyk Instytutu kryminalno-vykonavchoi sluzhby - Scientific Bulletin of the Institute of Criminal-Executive Service*, 2, 17–24. URL : www.ae.org.ua/wp-content/uploads/2016/12/Кодекс-професійної-етики-приватних-виконавців.pdf. [in Ukrainian].

16. Avtorhov, A. M. (2019) Pryvatni vykonavtsi: pravyla reklamy i konkurentsii. *Yurliga - Yurliga*, 05.08.2019. URL : https://jurliga.ligazakon.net/ua/analytics/188218_privatnykonavts-pravila-reklami-konkurents. [in Ukrainian].

17. Solomko, O. V. (2019) Pryvatnyi vykonavets vs derzhavnyi: konkurenty chy partnery? Problemy vzaiemodii ta dosvid spilnoi roboty. *Yuryst & Zakon - Lawyer & Law*, 12. URL : https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA_012556. [in Ukrainian].

18. Do lav advokativ Kyivskoi oblasti pryinialy novykh yurystiv. N. d. N. p. URL : <https://radako.com.ua/news/do-lav-advokativ-kyivskoyi-oblasti-priynialy-novih-yurystiv-foto>. [in Ukrainian].

19. Mykhalychshyn, N. L., Seniv, L. A. (2014) Sutnist proiavu konkurentsii na rynku yurydychnykh posluh. *Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzen - Bulletin of socio-economic research*, 1 (52), 237–244. [in Ukrainian].

20. Isakhanova, N. I. (2018) Reputatsiia na rynku yurydychnykh posluh: hra za pravylamy ta bez. *Yurydychna hazeta online - Legal newspaper online*, 12-13 (614-615). N. p. URL : <https://yur-gazeta.com/publications/legal-business-in-ukraine/reputaciya-na-rinku-yuri-dichnih-poslug-gra-za-pravilami-ta-bez.html>. [in Ukrainian].

21. Svatkova, D. (2013) Konkurentna protyvaha. *Ukrainskyi yuryst - Ukrainian lawyer*, 07-08. URL : <http://jurist.ua/?article/362.10>. [in Ukrainian].

22. Biriukova, A. M. (2018) Reklama advokatskoi diialnosti yak proiav vplyvu protsesu hlobalizatsii. *Pidprijemnytstvo, hospodarstvo i pravo - Entrepreneurship, economy and law*, 8, 202–206. [in Ukrainian].

23. Pravyla advokatskoi etyky : Zatverdzeni Zvitno-vybornym zizdom advokativ UK rainy vid 09.06.2017 r. (2017) N. p. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/mus28627>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 30.05.2021

Худенко М. В., аспірант Государственного учреждения «Институт экономико-правовых исследований имени В. К. Мамутова НАН Украины», член Комитета гражданского права и процесса Совета адвокатов Киевской области (г. Киев, Украина)

ЭТИЧЕСКИЕ И ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ КОНКУРЕНЦИИ ЛИЦ, ОСУЩЕСТВЛЯЮЩИХ НЕЗАВИСИМУЮ ПРОФЕССИОНАЛЬНУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

В статье осуществлен анализ этических и правовых норм, связанных с проявлениями экономической конкуренции среди лиц, осуществляющих независимую профессиональную деятельность. Обращено внимание на то, что во многих кодексах профессиональной этики предусмотрен запрет на недобросовестную конкуренцию и перечисляются действия, которые считаются ее проявлениями. Автором акцентировано внимание на том, что конкуренция положительно влияет на стоимость и качество услуг лиц, осуществляющих независимую профессиональную деятельность. Сделан вывод, что в отношениях лиц, осуществляющих независимую профессиональную деятельность, существует экономическая конкуренция.

Ключевые слова: конкуренция, независимая профессиональная деятельность, адвокаты, частные нотариусы, частные исполнители, профессиональная этика.

Khudenko M., Ph. D Student, State Organization "V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research of NAS of Ukraine", member of Civil Law Committee at the Bar Council of Kyiv Region (Kyiv, Ukraine)

ETHICAL AND LEGAL ASPECTS OF COMPETITION OF PERSONS ENGAGED IN INDEPENDENT PROFESSIONAL ACTIVITIES

A significant number of providers of certain services in business always leads to their competition for the best conditions and place in the relevant market. Some types of independent professional activity have a large number of representatives, which contributes to the formation of a competitive environment. Some authors generally believe that economic competition is possible only among entrepreneurs and for persons engaged in independent professional activity it is not necessary. That is why the main purpose of the article is to substantiate the presence of signs of economic competition in the relations of persons engaged in independent professional activity.

The article analyzes the ethical and legal norms associated with the manifestations of economic competition among persons engaged in independent professional activity. It is also mentioned, that the quality of service provision and competitiveness are different for all, and this

sometimes forces some low-moral persons, who can engaged in independent professional activity, to resort to unfair competition. Attention is drawn to the fact that many codes of professional ethics prohibit unfair competition and have lists of the actions that are considered its manifestations.

There is no justification for trying to deny the fact, that competition between persons engaged in independent professional activity exist. The absence of competition in the engage of independent professional activity would lead to a distortion of its economic essence. In this case, it would be no difference between independent professional activity and the administrative activity of public authorities.

Competition is always present in every aspect of economic activity. Private notaries will always compete with each other, because they will always have a difference in their professional level, quality of services and ability to work with the client. The same situation we have with attorneys and private performers. The author emphasizes that competition has a positive effect on the cost and quality of services of persons engaged in independent professional activity.

Keywords: competition, independent professional activity, attorneys, private notaries, private performers, professional ethics.

DOI: 10.33766/2524-0323.95.233-240

УДК 347.447.6:615.038

Утехін І. Б., кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри фундаментальних юридичних дисциплін приватного вищого навчального закладу «Буковинський університет» (м. Чернівці, Україна)

e-mail: utehin.igor2017@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3937-4523>

ЕЛЕМЕНТИ НАЛЕЖНОГО ВИКОНАННЯ ЗА ДОГОВОРОМ НА ПРОВЕДЕННЯ КЛІНІЧНИХ ВИПРОБУВАНЬ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ

У статті проаналізовано поняття елементів належного виконання за договором на проведення клінічних випробувань лікарських засобів. Автор відстоює позицію про те, що вказаний договір через специфічність (некомерційний характер) має свій склад елементів виконання. Незважаючи на зовнішню схожість із комутативними договорами, їх зміст кардинально протилежний. Причиною є те, що договір на проведення клінічних випробувань лікарських засобів має у своєму складі «етичний» елемент. Встановлено, як він проявляється окремо в кожному з елементів виконання зазначеного договору.

Ключові слова: договір, клінічні випробування, елементи виконання, етичний елемент, зміст елементів виконання.

Постановка проблеми. Правове регулювання клінічних випробувань є необхідним етапом для подальшого введення в обіг лікарських засобів. Уряд розробив Державну стратегію для забезпечення населення лікарськими засобами до 2025 року [1]. Відсутність єдиної судової практики та достатньої кількості наукових дос-

ліджень у сфері клінічних випробувань викликає потребу в удосконаленні їх правового регулювання. Зокрема, питання елементів належного виконання за цим договором.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У працях, які присвячені договору на проведення клінічних випробувань лікарських засобів, належної уваги до елементів виконання за цим договірним зобов'язанням не приділено. Зокрема, Н. Г. Балібардіна вказує на особливості виконання за цим договором, але без визначення елементів виконання [2, с. 20]. І. С. Вороніна дала лише правову характеристику договору на проведення клінічних випробувань лікарських засобів [3, с. 50-55]. У публікації Ю. Павлюченко та О. Антонюк йдеться про умови договору, однак без аналізу елементів належного виконання [4, с. 52-56]. Схожий підхід обрано С. Ландоно. Авторка звертає увагу на питання, які слід враховувати при складанні угоди про клінічні випробування і веде мову про її елементи [5].

Формулювання цілей. Відсутність розуміння елементів виконання за договором на проведення клінічних випробувань лікарських засобів спонукає проаналізувати їх для встановлення особливостей і відмінності від елементів виконання комутативних договорів. Зазначене і складає *мету* цієї статті.

Виклад основного матеріалу. Виконання за договором на проведення клінічних випробувань лікарських засобів є логічним проявом цивільно-правового договору. Через специфічність договірного зобов'язання (наявність етичного елементу), яке виникає із цього правочину, впливає і особливість його виконання. Тут не можна все спростити і взяти відомі п'ять елементів виконання зобов'язання: суб'єкти, предмет, строк, місце та спосіб. Цей підхід можливий у мінових (комутативних) контрактах: роздрібна купівля-продаж, поставка, міна, контракція сільгосппродукції (Гл.54 ЦК) тощо.

Однак, як відомо, із будь-якого правила є винятки. Тому і виникають нові договірні конструкції, які не належать до традиційного поділу зобов'язань. Прикладом є договір на проведення клінічних випробувань лікарських засобів. Зовні – різновид договору на проведення науково-дослідних робіт (ст. 892 ЦК) – міновий. Однак, за суттю, він має етичний характер (етичний елемент) [6, с. 246]. І, останнє, визначає все у цих відносинах, у тому числі й елементи виконання. Перед нами постає завдання – встановити, як етичний елемент впливає на зміст елементів належного виконання за договором на проведення клінічних випробувань лікарських засобів.

Переходимо до аналізу елементів виконання за цим договором. Першим елементом виконання є «сторони виконання договору». Слід одразу наголосити, що він тісно пов'язаний із предметом договору – клінічними випробуваннями. Клініка, від грецької «klinike» – лікування [7, с. 509]. Логічно, що проводити ці випробування має право лише фахівець, лікар, який перебуває на роботі в медичному закладі. Відповідно, як виконавець клінічних випробувань, і виступає така особа, яка називається дослідником. За п.2.1. Порядку проведення клінічних випробувань лікарських засобів та експертизи матеріалів клінічних випробувань (надалі – Порядок), дослідник /співдослідник – лікар, який має достатню професійну підготовку та досвід лікування пацієнтів, знає правила належної клінічної практики

та відповідні нормативні акти [8]. Це дозволяє зробити висновок про те, що коло осіб, які можуть бути дослідниками, є звуженим. Причиною є те, що не кожний із нас зможе бути в ролі дослідника за договором на проведення клінічних випробувань лікарського засобу. І принцип «свободи договору», у частині вільного обрання договору і сторони договору (ч.1 ст. 627 ЦК), тут не працює, на відміну від звичайних мінових договорів.

Показовим є приклад із судової практики. У своєму рішенні адміністративний суд Сумської області правильно вказав, що право проводити клінічні дослідження має лише особа, яка є вченим, а не будь-яка особа, що залучалася до досліджень. Мова йшла про підприємця, який був вписаний головним дослідником у договорі із замовником (нерезидент-юридична особа) на проведення клінічних випробувань лікарського засобу. І на нього покладалася обов'язок контролювати хід проведення клінічних випробувань іноземного препарату в Україні і надавати звіти [9]. Іншими словами, було відмежовано особу, яка виконує (дослідник) і яка контролює клінічні випробування (монітор).

З огляду на зміст ст. 893 ЦК, передбачено особисте виконання науково-дослідних робіт. Однак, допускається зміна цього договором за згодою замовника. Вважаємо, щодо клінічних випробувань необхідна згода й особи пацієнта-добровольця. Якщо останній не довіряє новому досліднику, він відмовиться від участі у випробуваннях, тому цю ситуацію можна було б передбачити в Порядку і доповнити розділ IX відповідним пунктом 9.7.

Як слушно вказала Н. Г. Балібардіна, при тому особливі законодавчі вимоги до виконавця за договором на проведення клінічних випробувань лікарських засобів зумовлені його особистий характер. Участь у виконанні у даному договорі третьої особи не припускається [2, с 20]. Водночас, Порядок на проведення клінічних випробувань допускає участь співдослідника. Це зумовлено складним характером клінічних випробувань.

У ролі «замовника» за договором виступає юридична чи фізична особа (підприємець), для кого потрібно провести клінічні випробування. У п.2.1. Порядку вказано, що заявник клінічного випробування – це фізична або юридична особа (спонсор, контрактна дослідна організація), яка подає заяву до Центру [8]. Коло осіб тут ширше від дослідників. Це зумовлено характером зобов'язання, яке вони мають виконати, – сплатити визначену ціну за проведені випробування за договором.

Учасником клінічного випробування виступає фізична особа. У Порядку наведено: «Досліджуваний (суб'єкт дослідження) – пацієнт (здоровий доброволець), який, згідно з чинним порядком, бере участь у клінічному випробуванні» [8]. З огляду на це, у ролі досліджуваного не може бути доброволець, який є хворим. Суб'єкт дослідження не є стороною виконання за договором. Він є пацієнтом, який бере участь у процесі клінічного випробування, і від його волі залежить, чи буде воно проходити. Однак, у практиці буває, коли залучають і хворих добровольців – пацієнтів з обіцяркою безкоштовного лікування [10], тому необхідно розширити коло добровольців-пацієнтів і передбачити в Порядку можливість залучення і добровольців-пацієнтів, які є хворими.

За необхідності до клінічних випробувань залучають велику кількість пацієнтів. Під егідою ВООЗ (Всесвітньої Організації Охорони Здоров'я) в умовах пандемії COVID-19 станом на 2 жовтня 2020 року в дослідження було включено більше як 12 000 пацієнтів у 500 лікарнях різних країн світу. Це відбувається в рамках клінічних досліджень «Solidarity», яке є, по суті, глобальним і проводиться за спрощеними процедурами в 30 країнах [11].

Для України проблемою є те, що наша держава значно відстає від інших країн за кількістю клінічних випробувань. У Росії за минулий рік видано більше 700 дозволів на клінічні випробування [12, с. 4-5]. За даними Міністерства охорони здоров'я України, станом на 2019 рік в країні відбулося 496 клінічних випробувань, у США – 14 000 [13]. Тому треба змінювати негативну тенденцію і збільшувати кількість клінічних досліджень, використовуючи іноземний досвід. В Україні люди не довіряють таким дослідженням, тож пропонуємо проводити роз'яснення серед населення задля залучення їх до участі в клінічних випробуваннях.

Не можемо підтримати позицію Сари Ліман про те, що, окрім спонсора, у проведенні випробувань у лікарні можуть брати участь й інші сторони, зокрема організація, що проводить контрактні дослідження, – лікарі, виробники, постачальники, і звісно, добровольці-пацієнти [14]. Не беруть участь у клінічних випробуваннях виробники та постачальники. Вони забезпечують усім необхідним ці дослідження, які проводять дослідники.

Слід також диференціювати суб'єктів виконання за клінічними випробуваннями: а) особи, які проводять випробування, – дослідники, б) особи, які беруть участь у клінічних випробуваннях, – добровольці-пацієнти, в) особи, які спостерігають за випробуваннями, – монітори, г) особа-замовник – фізична, юридична особа, які подали заявку (на відміну від звичайного договору на проведення науково-дослідних робіт, де існують дві сторони виконання: виконавець – дослідник(и) та замовник).

Другим елементом виконання за цим договором є «предмет виконання». Під ним слід розуміти безпосередні дії з клінічного випробування (дослідження) певного лікарського засобу. Як було наведено вище, суд не визнав дії особи «головного дослідника» за договором, які полягали у фіксуванні результатів клінічного випробування діями, які належать до самого клінічного випробування [9]. Отож суд відмежував їх від предмету виконання – проведення клінічного випробування лікарського засобу. При тому у справі налічується близько двадцяти договорів: частина мала відношення до надання послуг, а решта клінічних випробувань лікарських засобів різнилася лише за назвою.

Оскільки клінічні випробування лікарського засобу це науково-дослідна робота, за п.2.1. [8], то її проведення не може бути кваліфіковано як послугу (п.33) [15], тому слід узгодити два нормативні акти між собою: виключити проведення клінічних випробувань з переліку платних послуг, які мають надаватися закладами охорони здоров'я.

При аналізі елементу «предмет виконання», слід зупинитися на самому понятті «випробування». Якщо «клінічні» означають дії лікаря із взаємодією з па-

цієнтом – лікування, то «випробування» – поняття теорії ймовірності. Кожний результат випробування як випадкова подія, що має певну ймовірність [7, с. 509]. Отож поняття з теорії ймовірності підлягають коригуванню з урахуванням того, що випробування відбуваються на людині. Результат клінічного дослідження припускають, очікують, а не розраховують на випадок, який, імовірно, настане. Це кардинальна відмінність клінічного випробування від іншого, хоча ризик усе одно є, і гарантувати, що його не буде, не можна. Тому добровольця страхують від негативного випадку в ході клінічного випробування.

Усе вказане вище про предмет виконання за договором на проведення клінічних випробувань доводить унікальність, відмінність цих цивільних відносин від комутативних контрактів, де мета – здійснити товарно-грошовий обмін. У першому головне – провести клінічні випробування й одержати позитивний результат – зберегти життя та здоров'я людини.

Третім елементом виконання є строк виконання клінічного випробування. Він визначається, по-перше, у договорі, а по-друге, у протоколі на проведення клінічних випробувань. Строк клінічних випробувань є диференційованим, у залежності від фази клінічного випробування. Цей елемент пов'язаний із другим елементом виконання – предметом виконання, через те що саме від останнього залежить, скільки буде тривати клінічні випробування, а скільки необхідно часу, визначається характером досліджень й об'єктивними умовами. Вище ми зазначили про глобальний проект «Solidarity» на клінічні випробування вакцини від COVID-19 за спрощеною процедурою.

Четвертим елементом виконання за договором на проведення клінічних випробувань є місце виконання його проведення. Ним є лише визначена медична установа чи вищий медичний навчальний заклад. Цей елемент є незмінним. У договорі вказується місце, де буде проводитися клінічні випробування. Воно пов'язано із предметом виконання.

П'ятим елементом виконання є спосіб виконання. У протоколі на клінічні випробування визначається методи, способи, порядок проведення цих випробувань [8]. Самостійність тут не припустима. Дослідник(и) зобов'язані дотримуватися всіх вимог протоколу, оскільки вони містять алгоритм, як досягнути мети. Це перевіряється під час випробувань, а також і потім експертизою (після клінічного випробування).

Висновки. Зважаючи на розглянуте вище, можна підсумувати таке: по-перше, етичний елемент договору на проведення клінічних випробувань лікарських засобів впливає на зміст його елементів належного виконання. Це знайшло свій прояв у складі зазначених п'яти елементів. По-друге, поняття «клінічні випробування» й інші випробування не тотожні, тому елемент «предмет виконання» в клінічних випробуваннях відмінний від елементу «предмет виконання» в науково-дослідних роботах. Результат клінічного дослідження припускають, очікують, а не розраховують на випадок, який, імовірно, настане. Надалі можливо провести аналіз відповідальності за порушення зазначеного договору.

Використані джерела:

1. Державна стратегія реалізації державної політики забезпечення населення лікарськими засобами до 2025 року. Затверджена постановою КМУ від 5.12.2018 р. № 1022 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1022-2018-p#Text>. (дата звернення: 03.06.2021р.)
2. Балибардина Н. Г. Договор на проведение клинических исследований лекарственных средств: автореф.: дис... к.ю.н. 12.00.03. Волгоград, 2006. 22 с.
3. Вороніна І. С. Характеристика договору на проведення клінічного випробування лікарського засобу для застосування людиною. *Право і суспільство*. № 6-2, частина 3. 2015. С. 50-55.
4. Павлюченко Ю. О. Антонюк Умови договорів щодо проведення клінічних випробувань. *Підприємництво, господарство і право*. № 3. 2019. С. 52-56.
5. Sarah Londono URL : <https://compliancecosmos.org/points-consider-drafting-and-negotiating-clinical-t>. (дата звернення: 03.06.2021р.)
6. Утехін І. Б. Договір на проведення клінічних випробувань лікарських засобів: питання належної кваліфікації. *Вісник ЛДУВС ім. Дідоренка*. № 3 (91). 2020. С. 239-249.
7. Большой энциклопедический словарь Т. 1 / Гл. ред. А. М. Прохоров. Москва : Советская энциклопедия, 1991. 863 с.
8. Порядок проведення клінічних випробувань лікарських засобів та експертизи клінічних випробувань. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-09#n16>. (дата звернення: 03.06.2021р.)
9. Рішення адміністративного суду Сумської області № 1840/3701/18 від 01.02.2019 URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/80055220>. (дата звернення: 03.06.2021р.)
10. Клінічні випробування в Україні. URL : <https://crupp.org/uk/registered-clinical-trials/>. (дата звернення: 03.06.2021р.)
11. Сайт Всемирной Организации Здравоохранения. URL : <https://www.who.int/ru/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/global-research-on-novel-coronavirus-2019-ncov/solidarity-clinical-trial-for-covid-19-treatments>. (дата звернення: 03.06.2021р.)
12. Информационно-аналитический бюллетень № 22. Итоги 2020 года Ассоциации организаций по клиническим исследованиям. Москва 2021.60 с. URL : http://acto-russia.org/files/bulletin_22.pdf. (дата звернення: 03.06.2021р.)
13. Офіційний сайт Міністерства охорони здоров'я України. URL : <https://moz.gov.ua/article/health/komu-potribni-klinichni-viprobuvannja-i-chi-bezpechna-uchast-v-nih-#:~:text=>. (дата звернення: 03.06.2021р.)
14. Sarah Lyman. The five legal pitfalls of clinical trial agreements. URL : <https://pharmafield.co.uk/opinion/the-five-legal-pitfalls-of-clinical-trial-agreements>. (дата звернення: 03.06.2021р.)
15. Постанова Кабінету Міністрів України від 17.09.1996 р. № 1138 «Про затвердження переліку платних послуг, які надаються в державних і комунальних закладах охорони здоров'я та вищих медичних навчальних закладах»; зі змінами. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP961138.html. (дата звернення: 03.06.2021р.)

References:

1. Derzhavna stratehiia realizatsii derzhavnoi polityky zabezpechennia naselennia likarskymy zasobamy do 2025 roku. Zatverdzhena postanovoiu KМУ vid 5.12.2018 r. № 1022. (2018) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1022-2018-p#Text>. [in Ukrainian].
2. Balybardyna, N. H. (2006) Dohovor na provedenye klynycheskykh yssledovanyy lekarstvennykh sredstv. *Extended abstract of doctor`s thesis*. Vohhohrad. [in Russian].

3. Voronina, I. S. (2015) Kharakterystyka dohovoru na provedennia klinichnoho vyprovuvannia likarskoho zasobu dlia zastosuvannia liudynoju. *Pravo i suspilstvo - Law and society*, 6-2, part 3, 50-55. [in Ukrainian].

4. Pavliuchenko, Yu. O. (2019) Antoniuk Umovy dohovoriv shchodo provedennia klinichnykh vyprovuvan. *Pidpryemnystvo, gospodarstvo i pravo - Entrepreneurship, economy and law*, 3, 52-56. [in Ukrainian].

5. Sarah Londono. N. d. N. p. URL : <https://compliancecosmos.org/points-consider-drafting-and-negotiating-clinical-t>. [in English].

6. Utiukhin, I. B. (2020) Dohovir na provedennia klinichnykh vyprovuvan likarskykh zasobiv: pytannia nalezhnoi kvalifikatsii. *Visnyk LDUVS im. Didorenka - Bulletin of LDUVS named after Didorenko*, 3 (91), 239-249. [in Ukrainian].

7. Bol'shoy entsyklopedychesky slovar' (1991) Vol. 1 / A. M. Prokhorov (Ed.). Moskva: Sovetskaya entsyklopedyya. [in Russian].

8. Poriadok provedennia klinichnykh vyprovuvan likarskykh zasobiv ta ekspertyzy klinichnykh vyprovuvan. N. d. N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-09#n16>. [in Ukrainian].

9. Rishennia administratyvnoho sudu Sumskoi oblasti № 1840/3701/18 vid 01.02.2019 (2019) N. p. URL : <https://zakononline.com.ua/court-ecisions/show/800552201>. [in Ukrainian].

10. Klinichni vyprovuvannia v Ukraini. N. d. N. p. URL : <https://crupp.org/uk/registred-clinical-trials/>. [in Ukrainian].

11. Sayt Vsemymoy orhanyzatsyyi zdravookhranenyia. N. d. N. p. URL : <https://www.who.int/ru/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/global-research-on-novel-coronavirus-2019-ncov/solidarity-clinical-trial-for-covid-19-treatments>. [in Ukrainian].

12. Ynformatsionno-analytychesky byulleten' № 22. Ytohy 2020 hoda. (2021) N. p. *Asotsyatsyya orhanyzatsyyi po klinicheskym yssledovanyam - Association of Clinical Research Organizations*. Moskva, 2021. URL : http://acto-russia.org/files/bulletin_22.pdf. [in Russian].

13. Ofitsiyniy sait Ministerstva okhorony zdorov'ia Ukrainy. N. d. N. p. URL : <https://moz.gov.ua/article/health/komu-potribni-klinichni-viprovuvannja-i-chi-bezpechna-uchast-v-nih-#:~:text=:text>. [in Ukrainian].

14. Sarah Lyman. N. d. N. p. The five legal pitfalls of clinical trial agreements. URL : <https://pharmafield.co.uk/opinion/the-five-legal-pitfalls-of-clinical-trial-agreements>. [in English].

15. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17.09.1996 r. № 1138 «Pro zatverdzhennia pereliku platnykh posluh, yaki nadaiutsia v derzhavnykh i komunalnykh zakladakh okhorony zdorovia ta vyshchykh medychnykh navchalnykh zakladakh»; zi zminamy. (1996) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1138-96-p#Text>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 06.06.2021

Утехин И. Б., кандидат юридических наук, доцент частного высшего учебного заведения «Буковинский университет» (г. Черновцы, Украина)

ЕЛЕМЕНТЫ НАДЛЕЖАЩЕГО ИСПОЛНЕНИЯ ПО ДОГОВОРУ НА ПРОВЕДЕНИЕ КЛИНИЧЕСКИХ ИСПЫТАНИЙ ЛЕКАРСТВЕННЫХ СРЕДСТВ

В статье проанализировано понятие элементов надлежащего исполнения по договору о проведении клинических испытаний лекарственных средств. Автор отстаивает

позицію, що указаний договір, в силу своєї специфічності (некомерційний характер), має свій склад елементів виконання. Не зважаючи на зовнішню схожість з комутативними договорами, їх зміст кардинально протилежний. Причиною є те, що договір на проведення клінічних випробувань лікарських засобів має в своєму змісті «етичний» елемент. Він проявляється в кожному елементі виконання цього договору.

Ключевые слова: договір, клінічні випробування, елементи виконання, етичний елемент, зміст елементів.

Utekhin I., Candidate of Law, Associate Professor, Private Higher Education Institution Bukovynian University (Chernivtsi, Ukraine)

ELEMENTS OF PROPER PERFORMANCE UNDER A CONTRACT FOR CLINICAL TRIALS OF MEDICINAL PRODUCTS

The article analyzes the concept of elements of proper execution under an agreement on conducting clinical trials of medicinal products. The author defends the position that the specified agreement, due to its specificity (non-commercial nature), has its own composition of elements of performance. Despite the external similarity with commutative contracts, their content is radically opposite. The reason for this is that the contract for clinical trials of medicinal products contains an "ethical element". Therefore, it was established how it manifests itself separately in each element of the execution of this contract. Unlike commutative contracts, each element of performance has its own peculiarity: 1. "Parties to the execution" are differentiated into four subjects, and there are two subjects according to the contract for the conduct of research work. It is common for clinical trials to involve a large number of patient volunteers. 2. The element "subject of execution" - the actual actions to conduct a clinical trial. The outcome of a clinical trial is speculated, anticipated, not expected to happen. This is a dramatic difference between a clinical trial and another trial. 3. "Deadline" as an element is indicated in the contract and in the protocol for clinical trials. The term of clinical trials is differentiated depending on the phase of the clinical trial. This element depends on objective factors. 4. The "place of performance" element is the direct place of the clinical trial, usually a medical institution (hospital or higher medical educational institution). 5. The fifth element is "the way of execution". It is complex, as it includes: methods, methods and procedures for conducting clinical trials. Defined in the clinical trial protocol. All of the above confirms the difference in the content of the elements of execution for the contract for clinical trials of medicinal products. And this proves the complexity of the execution of this transaction.

Keywords: contract, clinical trials, elements of execution, ethical element, content of elements.

Розділ V. ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ

DOI: 10.33766/2524-0323.95.241-256

УДК 343.985

*Бондар В. С., кандидат юридичних наук, доцент, декан факультету № 2
Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка
(м. Северодонецьк, Україна)*

e-mail: bondarlivd@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1552-4555>

ЦИФРОВІ БАЗИ ДАНИХ У СУДОВО-ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ЗАСІБ ОПТИМІЗАЦІЇ ЇЇ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

У статті розглянуто комплекс особливостей створення та застосування інформаційних систем та баз даних у судово-експертній діяльності. Актуалізовано окремі аспекти дослідження баз даних в експертизі зброї та ДНК-аналізі. Досліджено основні цілі використання баз даних у судово-експертній діяльності. Визначено основні проблеми при використанні інформаційних систем та баз даних.

Ключові слова: бази даних, інформаційні системи, інформаційне забезпечення, судова експертиза, судовий експерт, цифровізація судово-експертної діяльності, С.I.P., SAAMI.

Постановка проблеми. Стимулювання обміну інформацією з баз даних для проведення експертного аналізу, наприклад, щодо вогнепальної зброї та боєприпасів, зброї з некінетичним принципом ураження, вибухових речовин, ДНК-ідентифікації та інших об'єктів є одним із ключових пріоритетів стратегії реформування єдиної судово-експертної науки (forensic science) [10].

Інформаційне забезпечення судової експертизи можна визначити як сукупність текстової, графічної та аудіовізуальної інформації, необхідної та достатньої для її методологічно коректного використання судовим експертом при проведенні експертизи. Таке забезпечення об'єктивно пов'язане з автоматизацією експертного провадження. Своєю чергою, під автоматизацією експертного провадження слід розуміти один із напрямків вдосконалення судово-експертної практики, котра полягає у використанні технічних засобів, математичних методів та програм діяльності, які частково або повністю звільняють експерта від безпосередньої участі в процесах отримання, перетворення, передачі та використання інформації під час проведення експертизи.

Людство вступило в епоху «електронної Цифри», котра, за виразом одного із засновників компанії Microsoft Біла Гейтса, «здатна породжувати думки та дії». Розвиток інформаційно-телекомунікаційних технологій зумовив трансформацію суспільства до інформаційної стадії соціально-економічного розвитку, формуючи нову реальність. У ній змінюється дія багатьох інститутів та регуляторів, у тому числі наук кримінально-правового циклу та судової експертології зокрема.

Як у доктрині, так і в судовій та експертній практиці допоки відсутнє чітке розуміння закономірностей і механізмів таких трансформацій. У зарубіжній науці цифровізація в контексті права розглядається як природний феномен, який виникає на шляху розвитку правової системи в сучасну епоху. У роботах європейських та американських учених зачіпаються переважно практичні аспекти цифровізації законодавства та правозастосовної практики, зокрема: зручність користування електронними нормативними джерелами; можливість зберігання великого обсягу інформації; фізична довготривалість та стійкість до хакінгу (злому) електронних баз даних [3]. Розповсюджені також роботи з прогнозування електронних правових систем, авторами яких беруться в розрахунок можливості штучного інтелекту, а також навчання та методу процедурної генерації крізь призму права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науках кримінально-правового циклу (у тому числі криміналістиці та судовій експертизі) також є помітною зацікавленістю цією темою. Проблемні питання інформаційного забезпечення судово-експертної діяльності досліджені в працях учених і практиків: Т. В. Аверьянкової, Ф. Г. Аміньова [11], В. А. Журавля, А. В. Іщенко, В. В. Коваленка, Є. Д. Лук'янчикова, О. Р. Росинської [17], Є. Б. Сімакової-Єфремян [19], В. Г. Хахановського, Ю. М. Черноус, В. Ю. Шепітька, М. Г. Щербаковського та ін., проте проблема використання цифрових баз даних у судово-експертній діяльності допоки спеціально не вивчена, а існує на рівні наукових публікацій. Дослідження були орієнтовані на освоєння окремих, відносно вузьких, хоча й, безсумнівно, важливих і таких, що потребують вирішення проблем, які пов'язані із використанням цифрових технологій у правовій сфері. Дискусії точаться науковцями, головним чином, у напрямку пошуку оптимальних рішень і розробки моделей правового регулювання суспільних відносин, сполучених із застосуванням цифрових технологій в області створення штучного інтелекту [15, с. 35-44; 17; 18].

Формулювання цілей. Метою статті є виявлення проблемних питань, які виникають під час використання цифрових інформаційних систем та баз даних у судово-експертній діяльності, формулювання шляхів їх усунення.

Виклад основного матеріалу. Для ефективного вирішення актуальних завдань інформаційного забезпечення судово-експертної діяльності необхідно подати загальну картину того, що відбувається.

Отже, сьогодні вченими вже активно розробляється теорія цифровізації судово-експертної діяльності, а також подаються рекомендації щодо поведінки з новими видами об'єктів судових експертиз, формуються методи дослідження, аналізується експертна практика, вирішуються різні завдання судово-експертної діяльності. Судові експерти чітко розуміють, наскільки стрімко рухається процес цифровізації, та намагаються активно використовувати досягнення сучасної науки і техніки з метою оптимізації процесу експертного дослідження, профілактичної та прогностичної діяльності, розширення компетенцій тощо [17, с. 88-101].

Одним із атрибутів сучасної дійсності з величезним потенціалом для використання в судово-експертній діяльності є база даних. Бази даних – це форма зберігання інформації в структурованому вигляді шляхом використання комп'ютерних засобів.

Бази даних та автоматизовані інформаційно-пошукові системи (далі – АПС) давно застосовуються в судово-експертній діяльності для вирішення різних завдань. Прикладом використання їх можливостей є заміна вже застарілих натурних колекцій та паперових картотек. Окрім цього, бази даних направлені на накопичення масиву інформації, а також оптимізацію різних напрямів судово-експертної діяльності. Сучасні технології в області систем керування базами даних (далі – СКБД) дозволяють формувати бази даних під вирішення поставлених задач.

За тривалі роки склалася практика використання експертами баз даних, які від самого початку розроблялися для їх застосування в суміжних галузях знань. Найбільш часто бази даних використовуються для накопичення масиву інформації в медицині, біології, фізиці, інженерній справі тощо. Такі бази даних містять інформацію про лікарські засоби, біологічні матеріали, хімічні з'єднання, властивості металів та сплавів й іншу довідкову інформацію з різних галузей знань [18, с. 134].

Дані бази найчастіше існують у відкритому доступі в мережі Інтернет, наприклад:

- ChemSpider [3] – база даних хімічних з'єднань та сумішей, створена при Королівському хімічному товаристві Великої Британії;

- PubChem [6] – база даних хімічних з'єднань при Національному центрі біотехнологічної інформації США;

- Cambridge Crystallographic Data Centre [7] – база даних, які містить відомості більш ніж про 1 000 000 органічних та металоорганічних з'єднань. Вона створена при Кембриджському кристалографічному центрі;

- Protein Data Bank [8] – міжнародна відкрита база даних тривимірних структур білків та нуклеїнових кислот;

- The Association of Firearm and Tool Mark Examiners (AFTE) – міжнародна база даних маркувань на гільзах.

Природньо, подібні бази пристосовуються в процесі експертної практики під вирішення, наприклад, наступних завдань (ідентифікаційних та діагностичних) судової експертизи:

- здійснювати ДНК-ідентифікацію особи на основі так званих STR-локусів, які дозволяють ідентифікувати правопорушника за залишеними ним слідами, коли інформація про його ДНК уже міститься у відповідній базі даних;

- встановлення системи, моделі зброї;

- встановлення системи, моделі зброї за слідами на кулях, гільзах, патронах;

- встановлення підприємства-виготовлювача зброї;

- встановлення конкретної категорії, моделі зброї, її виробника;

- виявлення можливих каналів надходження зброї на територію міста, регіону, країни та осіб, які супроводжували ці процеси тощо, тобто швидко відслідковувати: модель із номерними позначеннями; власника зброї або ж механізм її реалізації (звідки завезена; якою установою /ФОП поставлена на загальнодержавний облік; хто є реалізатором; на якому складі військової частини могла перебувати на обліку);

- визначення моделі зброї за її окремими деталями;

- визначення моделі зброї за слідами металізації на руках;

- встановлення виду (типу) патрона за його зовнішніми ознаками;
- реконструкція патрона за його елементами (гільзи, снаряду);
- визначення виду патрона за елементами снаряду (оболонці, осерддю);
- встановлення фірми (підприємства) та країни-виготовловача патрона за маркувальними позначеннями на гільзі та снаряді;
- отримання експериментальних куль і гільз зі слідами зброї;
- встановлення способу виготовлення атипової вогнепальної зброї;
- встановлення дистанції пострілу за пошкодженнями на перешкоді та слідами близького пострілу;
- вирішення інших завдань [12, с. 206-221].

Деякі питання використання інформації, що міститься в базах даних, можна розглянути на окремому прикладі. Одним із джерел інформації про патрони є їх маркування, тобто система умовних знаків та надписів, котрі містять відомості про вид та призначення патрона. Єдиної системи маркування не існує, вона є різною для країн, заводів-виготовловачів, часу виробництва, видів патронів.

Маркувальні позначення виконують дві функції: технічно-інформаційну та рекламну, є різновидом товарних знаків. У маркувальні позначення входять клейма, етикетки, умовне пофарбування елементів, котрі містять певні відомості про вид та призначення патронів.

На сьогодні в міжнародній практиці існує більш-менш загальноприйнята номенклатура позначення патронів, розроблена С.І.Р. (фр. Commission Internationale Permanente pour l'Épreuve des Armes à Feu Portatives, англ. Permanent International Commission for the Proof of Small Arms – Постійна міжнародна комісія з випробування ручної вогнепальної зброї). До складу комісії входять Бельгія, Німеччина, Австрія, Чилі, Іспанія, Франція, Італія, Чеська Республіка, Угорщина, Росія, Словаччина, Об'єднані Арабські Емірати і Велика Британія.

Позначення патрона за методикою С.І.Р. включає виміряні в міліметрах калібр, довжину гільзи та її тип (наявність або відсутність закраїни, що виступає).

Так позначення 7,62×54 mm R означає 7,62-мм (діаметр, калібр) патрон з довжиною гільзи 54 мм, тип гільзи – рантова, із закраїною, що виступає (R – Rim, Rand), 6,35×16 mm SR – 6,35-мм патрон із гільзою довжиною 16 мм, який має кільцеву проточку та закраїну, що виступає.

Водночас, дані позначення використовуються далеко не завжди, наприклад, у США й дотепер є популярними двоїмві позначення патронів (вищезгадані патрони там позначили б як .30 Russian та .25 ACP відповідно), та й навіть сама С.І.Р. часто використовує у своїх публікаціях комерційні позначення патронів, наприклад, 505 Mag. Gibbs замість 12,8×80 mm. У США за ініціативою уряду в 1926 р. було засновано асоціацію національних виробників вогнепальної зброї, боєприпасів та їх компонентів – Інститут виробників спортивної зброї та боєприпасів (The Sporting Arms and Ammunition Manufacturers' Institute – SAAMI) [7]. Отже, попри те, що С.І.Р. є міжнародною організацією та її рекомендації мають вирішальне значення для більшості виробників зброї, SAAMI також є вельми авторитетною організацією у зброярському світі.

Сьогодні імперська та метрична системи існують паралельно. В обох зазначається номінальне значення калібру боеприпаса, котре не завжди відповідає фактичним значенням діаметра кулі за нормативними документами. Більшість існуючих боеприпасів мають альтернативні позначення в обох системах (див. табл.).

Табл. Позначення боеприпасів у різних системах

.45 ACP	11,25 mm 1914	11,25 mm Pistolenpatrone
.45 Automatic Colt Pistol	11,25 mm Automatic	632(n)
.45 Automatic 1908	11,25 mm Colt Norwegian	11,3 mm Auto
.45 Automatic Pistol 1908	1914	11,3 mm Auto Colt Pistol
.45 Auto	11,25 mm Norway	11,4×23,5 Colt
.45 Auto Colt M.11	11,25 mm Norwegian	DWM 513
.45 Automatic Colt	11,25 mm Norwegian Colt	GR 941
Government	11,25 mm Norwegian	SAA 7535°
.45 Automatic M.1911	Regulation M.1914	11,43×23

Загальноприйнятою практикою є використання або назви, присвоєної розробником боеприпаса (в одній із систем), або офіційне відомче позначення (найчастіше метричне) – при службовому використанні.

Клейма – це умовні знаки у вигляді букв, цифр, малюнків, витиснутих на поверхні елементів патронів. Вони містять дані про місце, час виготовлення патронів, про деякі конструктивні особливості, призначення.

На донних частинах гільз патронів радянського та пострадянського виробництва для нарізної бойової зброї вказується дво- або тризначний цифровий код заводу (зверху) та дві цифри року випуску (знизу); до 1960 року рік виготовлення патрона позначалося літерою. Маркування патронів для нарізної мисливської зброї інше: вказується її калібр та довжина гільзи (наприклад; 7,62x39), логотип заводу та іноді дві цифри року випуску.

Найбільш розповсюджені аббревіатури в назвах куль:

- FMJ – full metal jacket; MJ – metal jacket; MC – metal case; VM – Vollmantel-Geschoss – цільнооболонкова куля;

- SP – soft point; TM – Teilmantel – куля з оголеним осердям;

- KS – Kegelspritze-Geschoss – куля типу SP із конічною вершинкою;

- TIG – Torpedo-Ideal-Geschoss – «торпедо ідеал» – куля типу SP зі складеним осердям та ріжучою кромкою;

- TUG – Torpedo-Universal-Geschoss – «торпедо універсал» – куля типу SP зі складним осердям та ріжучою кромкою, відрізняється від попередньої формою вершинки;

- TOG – Torpedo-Optimal-Geschoss – «торпедо оптималь» – напівоболонкова куля зі зв'язаною товстою оболонкою та контрольованою експансивністю;

- HP – hollow point – куля з порожниною в носовій частині;
- JHP – jacketed hollow point; HPC – hollow point cavity – куля з порожниною в головній частині закритою ковпачком або суцільною оболонкою;
- CE – cuted edge – ріжуча кромка;
- BT – boat tail – куля з конічним хвостовиком кулі;
- RN – round nose – куля з круглою вершинкою;
- FP – flat point; FN – flat nose – куля з плоскою вершинкою;
- HB – hollow base – пуля з порожниною в основі оболонки;
- DK – Doppelkern-Geschoss – напівоболонкова куля з подвійним сердечком різної щільності;
- DKK – Doppel-Kammer-Kronen Geschoss – двокамерна куля з перегородкою;
- HM – H-Mantel – куля типу JHP, яка має глибоку поперечну канелюру (H-оболонка) у якості стопера деформації;
- HMK – H-Mantel-Kupfer-Hohlspritz – те саме, що й попередня куля, але із загостреною конічною вершинкою;
- MS – match-S-bullet – кулі з високоякісною балістикою для стрільби на далекій відстані;
- SX – superexplosive – кулі з розривною дією;
- XB – X-bullet – монолітна куля з порожниною та хрестоподібним надрізом;
- UHC – ultra high coefficient – куля для стрільби на далекій дистанції (з високим коефіцієнтом балістики);
- P – pointed – гострокінцева куля;
- S – spire – конусна куля.

На патронах до гладкоствольної мисливської зброї може вказуватись калібр, рік випуску, торговельну марку або підприємство-виготовлювач, номер шроту. При тому маркування наноситься на донну частину та корпус гільзи. Отже, систематизація у відповідних базах даних подібної інформації значно прискорить вирішення відповідних класифікаційних та діагностичних завдань у процесі проведення судово-балістичних досліджень.

Іншим прикладом є проблеми цифровізації даних при ДНК-ідентифікації особи. На сьогодні ДНК-ідентифікація особи проводиться на основі так званих STR-локусів, які дозволяють ідентифікувати правопорушника за залишеними ним слідами, коли інформація про його ДНК уже міститься у відповідній базі даних. Водночас рівень цифровізації таких баз даних через особливості цієї генетичної інформації є вкрай низьким. Причиною тому надзвичайно висока варіабельність STR-локусів, що, з одного боку, є необхідним, а з іншого – вона стає надлишковою на зараз, коли для визначення розмірів таких локусів стали використовуватись методи масивного паралельного секвенування ДНК нових поколінь, котрі виявили й варіабельність не тільки числа блоків у складі STR-локусів, що повторюються, але й низку відмінностей в нуклеотидних послідовностях усередині цих аналізованих ділянок генома. Бази даних за STR-локусами і раніше характеризувались низьким рівнем цифровізації, адже не мали фіксованих меж, через те що навіть у випадку простого визначення кількості повторів у STR-локусах, використовуваних для кримі-

налістики у якого-небудь індивіда, могло виявитися таке їх число, котре «вбивалося» з рамок, встановлених раніше. Зокрема, у STR-локусах D3S1358 та D21S11, замість очікуваних чисел 19 та 38, котрі, як видавалося, були верхніми межами кількостей повторюваних мотивів у цих локусах, були виявлені незвичайні алелі більш великого розміру з 26 та 46 повтореннями відповідно [11, с. 282], що не були передбачені в базах даних. Застосування масивного паралельного секвенування показало, що відмінностей між STR-локусами настільки багато, що для них необхідно розробляти нову номенклатуру та взагалі створювати нові бази даних за STR-локусам, через те що результати, отримані раніше, за своєю сутністю вже є недостатніми або неповними, а тому такими, що не надають необхідної інформації, придатної для зіставлення. Проблема посилюється ще й тим, що зазначені невідповідності призводять до руйнування доказової бази під час судового провадження та звільнення обвинувачених від кримінальної відповідальності.

Варіантом подолання ситуації, що склалася, є використання для ДНК-ідентифікації особи іншого типу поліморфізму ДНК людини, а саме одонуклеотидних замін, або так званих «сніпів» (SNP – Single-Nucleotide Polymorphism). ДНК-цифровізація цього типу поліморфізму ДНК уявляється зручною та фіксованою в тому сенсі, що в жодного чергового індивіда ніколи не виявиться п'ятий нуклеотид та в популяції не буде більше 10 варіантів алелей. Тому можна вважати, що межі оцифрування сніпів визначені самою природою та не можуть довільно змінитись, що є вкрай важливим для складання та ведення чітко структурованих баз даних із найвищим рівнем цифровізації.

Для організації відповідної бази даних за бі-, три- і тералельним сніпом, заради цілей ДНК-криміналістики, кожен сніп можна подати у вигляді умовної чотиримісного елемента, у якому для конкретних нуклеотидів (A, C, G, T) відводиться своє місце, зважаючи на порядок написання букв у латинському алфавіті (рис. 1).

ACG T	ACG T	ACG T	ACG T	ACG T	ACG T	ACG T	ACG T	ACG T	ACG T
AA	CC	GG	TT	AC	AG	AT	CG	CT	GT
1000	0100	0010	0001	1100	1010	1001	0110	0101	0011

Рис. 1. Елементи сніпів із графічним відображенням у лінійному та двовимірному форматах можливих комбінацій поліморфних нуклеотидів у них з бінарним кодуванням

При позначенні елементів сніпів розуміється, що для якого-небудь сніпу в одній конкретній людині її алельним варіантам притаманні конкретні нуклеотиди. Як приклад, можна навести елементи AA та AG, для яких притаманні нуклеотиди A і A в першому випадку та A і G – у другому. Максимальна кількість елементів сніпів різних типів може бути 10. Для триалельних та біалельних сніпів число комбінацій складе по 6 і 3 варіанти відповідно. При оцифруванні елементів сніпів повністю (а не окремих нуклеотидів у них) уявляється за можливе присвоїти їм (елементам) такі цифрові позначення: AA – 1000, CC – 0110, GG – 0110, TT – 0001, AC – 1100, AG – 1010, AT – 1001, CG – 0110, CT – 0101, GT – 0011. Чорні вертикальні смуги (або чорні квадрати для двовимірного варіанта відображення) в елементах символізують нуклеотид(и), котрі виявляються у якого-небудь індивіда в сніпі і відповідають комп'ютерним «1». Білі невидимі вертикальні лінії (або білі квадрати) в сніпі, котрі символізують відсутні (які не знаходяться в даному сніпі) нуклеотиди, відповідають комп'ютерним «0». «Сходні» у вигляді квадратиків та рамка для сніпу CC носять тут технічний характер і показані для позначення меж сніпів, а «приступки сходень» з квадратиків відповідають нуклеотидам A, C, G і T й наведені тут для наочності та долучення чорних вертикальних смуг до їх точного положення в умовному елементі сніпа. Ту саму функцію виконує рамка навколо квадратів для двовимірного відображення.

Принципи оцифрування сніпів можуть бути різними, водночас при виявленні конкретних нуклеотидів у сніпах їх елементи в такому випадку оцифруються таким чином, що виникає прямиий зв'язок між виявленими нуклеотидами та вертикальними чорними лініями, що символізують комп'ютерні «1». Важливим є те, що кількість нуклеотидів (сигналів) у кожному сніпі або їх повна відсутність слугує так званим внутрішнім контролем достовірності отримуваних даних. У випадку виявлення в результаті проведеного аналізу ДНК якої-небудь особи в елементі сніпів трьох або чотирьох сигналів, це буде свідчити або про недостовірно проведений аналіз, або про забруднення зразка ДНК однієї особи ДНК іншою. Однак найголовнішим для баз даних є те, що для кодування будь-якого сніпу, відповідно до наведеного принципу оцифрування, достатньо лише 4 біт інформації, причому поданих відразу у двійковому коді вже у вигляді первинних даних, завдяки чому обсяг інформації в базах даних по кожній людині не перевищить одного кілобайта.

Таким чином, ДНК-ідентифікація особи за допомогою високополіморфних одонуклеотидних замінів забезпечить максимальний рівень цифровізації, через те що бази даних за даними елементами генома будуть високоструктурованими і матимуть фіксовані межі у вигляді певного числа елементів, яке не може змінитись за жодних обставин, а збережений обсяг надасть необхідну інформацію без використання значного простору комп'ютерної пам'яті.

Водночас, може виникнути питання, наскільки інформація, що міститься в таких базах, є достовірною та допустимою для застосування в процесі проведення експертизи. Варто розуміти, що використовувані судовими експертами бази даних, які містяться у відкритому доступі, не повинні бути анонімними, до них не

можуть мати доступ сторонні особи, а інформація, яка в них є, мусить бути актуальною на момент проведення дослідження. Переконатися в достовірності бази можливо, наприклад, за допомогою юридичної документації, що публікується офіційно, котра, як правило, надається на сайті. Окрім цього, багато баз даних, як правило, створюються дослідницькими інститутами та лабораторіями, тому у випадку сумнівів у достовірності відомостей, які містяться в базі, дещо простіше мати зворотній зв'язок від авторів.

Основним типом даних, для зберігання яких використовуються бази даних, є об'єкти судових експертиз. Бази даних об'єктів судових експертиз можуть зберігати в собі інформацію про окремі групи об'єктів матеріального світу, які мають сукупність ознак. Прикладом можуть слугувати бази даних, котрі містять відомості про види паперу, текстильних волокон або інформацію про лікарські з'єднання. Подібні бази дозволяють вести облік об'єктів для вирішення здебільшого діагностичних та класифікаційних задач.

Бази даних у судово-експертній діяльності також використовуються для збирання експериментальних даних, отримуваних у ході різних лабораторних аналізів та досліджень. У поліції Нью-Йорка, з метою оптимізації судово-експертної діяльності, використовують лабораторно-інформаційну систему LIMS (Laboratory Information Management Systems), котра містить базу даних усіх проведених експертних досліджень [5].

Слід розуміти, що база даних – це лише формат збирання та зберігання даних. Система не аналізує дані, що містяться в ній, з метою видачі конкретного результату для проведення експертизи. Усі дані, котрі наявні в базі, аналізуються шляхом різних додаткових інструментів, самим експертом або іншими особами. Сучасні технології лише допомагають експертові проводити судову експертизу.

Узагальнення та аналіз даних, які містяться в базах, дозволяє реалізовувати експертне прогнозування та судово-профілактичну діяльність. Водночас аналіз даних не можна переносити виключно на технологію штучного інтелекту, оскільки це матиме безліч небажаних наслідків. Використання штучного інтелекту сьогодні ще не набуло стандартизованих рамок. Наразі існує багато інструментів, котрі дозволяють проводити аналіз. Через те результати аналізу збігаються, що не є допустимим у судово-експертній діяльності.

У звіті «Аналіз даних та алгоритмічна упередженість у роботі поліції» зазначається, що використання штучного інтелекту при аналізі часто призводить до необґрунтованих висновків [1]. Штучний інтелект може неточно аналізувати об'єкти, за якими в нього подана інформація в недостатній або надмірній кількості, наприклад, при роботі в системах розпізнавання облич. Через це важливо зазначити, що аналіз відомостей у базах даних необхідно ретельно контролювати задля уникнення можливих помилок. Обробку ж результатів найближчими роками слід залишати експертові.

Бази даних здатні зберігати відомості не тільки про об'єкти судових експертиз, але й іншого роду інформацію, котра дозволить вирішити багато актуальних питань. Наприклад, сучасні технології дозволяють створити базу даних спеціалізованої літератури, необхідної експертам при проведенні експертизи. Сьогодні майже

відсутня спеціалізована експертна бібліотека, які дозволяє підвищити рівень якості експертних висновків. Особливо актуальним це є для фахівців-початківців, які ще не створили достатньо повний архів необхідної літератури.

Безсумнівну актуальність становить проблема створення бази даних експертних установ за родами та видами експертиз, котрі в них дійсно проводяться, оскільки на практиці виникають ситуації, коли рекламна інформація про експертну установу не завжди відповідає дійсності. Особливо цікавим це є для суб'єктів використання спеціальних знань. Однак задля уникнення проблем при створенні подібної бази необхідним є встановлення державного контролю.

Складно реалізувати ідею формування бази даних усіх експертних висновків через низку причин, пов'язаних із політикою експертних установ, проблемами практичної реалізації, нормативним урегулюванням, етичними питаннями тощо. Варіантом вирішення проблеми є розмежування доступу до кожного висновку.

Сьогодні є позитивний досвід функціонування подібної бази. У Франції успішно використовується створена за активної участі експертів, адвокатів та представників системи правосуддя платформа *Oralex* [4], призначена для цифровізації судово-експертної діяльності. База є захищеною від можливих атак, від спроб внесення змін в інформацію, від доступу сторонніх осіб. Для доступу до системи необхідно пройти автентифікацію, експертові отримати цифровий сертифікат. Через дану платформу відбувається взаємодія між судом та сторонами провадження. Будь-яка інформація, починаючи від визначення про призначення експертизи, надсилається до системи у форматі pdf, після чого в неї більше не можуть вноситися зміни. Згідно зі звітом за 2017 р., у системі було зареєстровано понад 63 000 документів [4].

Вирішення питання про обмеження привілеїв осіб, які отримують доступ до бази, повинно залишатись за володільцями баз даних. Слід розуміти, що бази даних мають бути добре захищені від стороннього впливу й атак, оскільки відомості, котрі використовуються при проведенні експертизи, проведенні досліджень та різних слідчих (розшукових) дій, повинні бути достовірними. При підозрі на компрометацію бази даних слід припинити її використання для з'ясування обставин цього. Проблема полягає в тому, що у випадку впливу на базу може відбутись не тільки зміна відомостей, які вона містить, але й їх повне знешкодження.

Ще одна функція, яку виконують бази даних, – освітня. Наприклад, наявність відкритої бази експертних висновків, що містить якщо не всі, то велику кількість експертних висновків, може впливати на загальний рівень якості експертних висновків. Бази даних об'єктів судових експертиз, експериментальних даних, експертних висновків, висновків спеціалістів тощо сприяють покращенню рівня підготовки судово-експертних кадрів. Наприклад, при проходженні стажування в різних експертних установах майбутні експерти, аналізуючи базу даних експертних висновків даної установи, формують уявлення про можливі варіації оформлення експертного висновку, про розповсюджені експертні помилки тощо.

Підтвердженням цієї тези є приклад впровадження балістичного стандарту з метою тестування кваліфікації експертів-балістів різних балістичних лабораторій.

Досвід запровадження даного стандарту є в США та країнах ЄС. Американські та європейські експерти навчилися робити точні копії куль та гільз зі слідами зброї – прототипи (клони). Вони запропонували використовувати ідентичні набори прототипів (клонів) куль та гільз зі слідами зброї для тестування якості роботи експертів-балістів. Здійснюють вільову розсилку таких наборів за всіма балістичними лабораторіями та через деякий час збирають дані: скільки та які парні сліди, а які непарні тощо (рис. 2,3).

Рис. 2. Прототипи (клони) слідів на гільзах
(Національний інститут стандартів і технологій США)

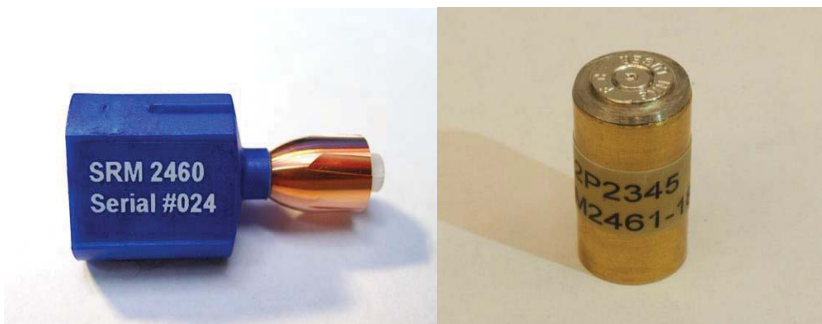

Рис. 3. Стандартна куля NIST SRM 2460, встановлена на синій заглушці (ліворуч)
та прототип стандартної гільзи SRM 2461 (праворуч)
(Національний інститут стандартів і технологій США)

У ці набори були включені кулі та гільзи, стріляні з різних моделей зброї. Однак різні моделі зброї – це добре, але ще важливіше, щоб сліди містили різні типи ознак.

Існують також сервіси з пошуку баз даних, які містяться у відкритому доступі (наприклад, випущена з бета-тестування в січні 2020 р. Google Data Search, яка дозволяє здійснювати пошук серед 25 млн баз даних, розміщених у мережі Інтернет на сайтах дослідницьких інститутів, лабораторій, бібліотек тощо). У сервісі також є велика кількість баз даних по судовій експертизі та криміналістиці (наприклад, дані та звіти закордонних експертних установ та лабораторій). Основною метою подібних сервісів є відкриття доступу до інформації, що дозволяє проводити наукові дослідження в різних областях. Аналіз відкритої інформації дозволяє експертові швидко опанувати професію.

Висновки. Отже, бази даних надають можливість розв'язати багато проблем, котрі виникли останніми роками, сприяють процесу переходу на цифрову систему, оптимізують процеси в судово-експертній діяльності. Розвиток науки і техніки, виникнення нових об'єктів судових експертиз, зміна класифікації родів та видів судових експертиз, збільшення інформаційного потоку, розвиток методології судової експертизи – це фактори процесу цифровізації судово-експертної діяльності. Використання сучасних технологій – важлива частина діяльності сучасного судового експерта. Бази даних є добрим інструментом для накопичення, зберігання, аналізу та структурування інформації та використання в таких цілях:

- накопичення та зберігання інформації про об'єкти судових експертиз;
- оптимізація проведення експертизи;
- зберігання спеціалізованої літератури та методичних рекомендацій;
- формування архівів, картотек, обліків;
- зберігання експертних висновків, а також документації, пов'язаної з проведенням судових експертиз;
- вирішення задач експертного прогнозування та експертної профілактики;
- підготовка експертних кадрів, підвищення навичок роботи з комп'ютерними системами [12, с. 135].

Таким чином, використання баз даних та СКБД допоможе судовим експертам адаптуватись до умов, які продиктовані процесом цифровізації. Тож сьогодні судовому експертові слід формувати нові навички, що відповідають сучасним вимогам експертної практики.

Використані джерела:

1. Babuta A., Oswald M. Data Analytics and Algorithmic Bias in Policing. The Royal United Services Institute for Defence and Security Studies, 2019. URL : https://rusi.org/sites/default/files/20190916_data_analytics_and_algorithmic_bias_in_policing_web.pdf. (дата звернення: 01.07.2021).
2. Bastin R., Hurtaud S., Senequier L. Senequier Digitisation of documents and legal archiving. Inside – Luxembourg: Deloitte, 2014.
3. ChemSpider Search and share chemistry. URL: <http://www.chemspider.com/>. (дата звернення: 05.05.2021).

4. La dématérialisation des expertises civiles avec OPALEXE // Parole au cnej, Experts № 133, août 2017. P. 40. URL : https://www.martinique-expertsdejustice.com/wp-content/uploads/2018/03/article-RE_15. (дата звернення: 01.06.2021).

5. Orokos D. D., Hicks J., Lednev I., Stevens R., Strzalkowski T., Goel S. Development and Implementation of Forensic Science Research and Training Pro-grams at the University at Albany's Northeast Regional Forensic Institute (NERFI). URL : <https://www.hsdsl.org/?abstract&did=15680>. (дата звернення: 06.07.2021).

6. PubChem. URL : <https://pubchem.ncbi.nlm.nih.gov/>. (дата звернення: 05.06.2021).

7. Sporting Arms and Ammunition Manufacturers' Institute. URL : http://www.saa.mi.org/who_we_are/index.cfm. (дата звернення: 01.08.2021).

8. The Access Structures, the CCDC's and FIZ Karlsruhe's free service. URL : <https://www.ccdc.cam.ac.uk/structures/>. (дата звернення: 01.07.2021).

9. The Protein Data Bank archive. URL : <http://www.wwpdb.org/>. (дата звернення: 04.12.2020).

10. Юодкайте-Гранскіене Г. Порівняльний огляд діяльності органів судової експертизи в державах – членах ЄС: 2-й звіт по місії Європ. коміс. / ENPI «Підтримка реформ у сфері юстиції України». EuropeAid/134175/L/ACT/UA No 2013/328-160. 55 с. URL : <http://gb.experts-institute.eu/Publication-of-the-guide-to-good.html>.

11. Анисімов В. А., Гарафутдинов Р. Р., Сагітов А. М., Сахабутдинова А. Р., Хуснутдинова Э. К., Аминов Ф. Г., Чемерис А. В. ДНК-криминалистика – зародження, сучасність і перспективи. *Биоміка*. 2019. Т. 11(3). С. 282-314. DOI : 10.31301/2221-6197.bmcs.2019-26.

12. Бондар В. С. Підвищення ефективності інформаційно-аналітичного забезпечення розслідування злочинів, учинених із застосуванням вогнепальної зброї: питання запровадження балістичного стандарту. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2018. Вип. 2 (82). С. 206-221.

13. Кирьянова О. Ю., Ахметзянова Л. У., Губайдулін И. М. Алгоритми пошуку в задачах аналізу нуклеотидних послідовностей з метою однозначної ідентифікації геномів. *Вісник Башкирського університету*. 2020. Т. 25. № 2. С. 285-290.

14. Комалова Г. Г. Цифрові технології в судовій експертизі: проблеми правового регулювання і організації застосування. *Вісник Удмуртського університету. Економіка і право*. 2019. Т. 29. Вип. 2. С. 180-186.

15. Понкін І. В., Редькіна А. І. Искусственный интеллект и право интеллектуальной собственности. *Интеллектуальная собственность. Авторское право и смежные права*. 2018. № 2. С. 35-44.

16. Правовое регулирование искусственного интеллекта: учебное пособие. Нижний Новгород : Нижегородский госуниверситет, 2020. 90 с.

17. Россинская Е. Р. Учение о цифровизации судебно-экспертной деятельности и проблемы судебно-экспертной дидактики. *Правовое государство: теория и практика*. 2020. № 4 (62). Часть 1. С. 88-101.

18. Саркисян А. А. Цифровые базы данных в судебно-экспертной деятельности. *Вісник університету імені О. Е. Кутафьина*. 2020. № 6. С. 133-140.

19. Сімакова-Єфремян Е. Б. До питання взаємозалежності європейських інтеграційних процесів і тенденцій інтеграції спеціальних знань в Україні. *Теорія та практика судової експертизи*. 2017. Вип. 17. С. 152-158.

20. Современные проблемы цифровизации криминалистической и судебно-экспертной деятельности: материалы научно-практической конференции с международным участием (г. Москва, 5 апреля 2019 г.). Москва : РГ-Пресс, 2019. 248 с.

References:

1. Babuta, A., Oswald, M. (2019) Data Analytics and Algorithmic Bias in Policing. The Royal United Services Institute for Defence and Security Studies, 2019. URL : https://rusi.org/sites/default/files/20190916_data_analytics_and_algorithmic_bias_in_policing_web.pdf. [in English].
2. Bastin, R., Hurtaud, S., Senequier, L. (2014) Senequier Digitisation of documents and legal archiving. Inside - Luxemburg: Deloitte, 2014. [in English].
3. ChemSpider Search and share chemistry. N. d. N. p. URL : <http://www.chemspider.com/>. [in English].
4. La dématérialisation des expertises civiles avec OPALEXE. (2017) Parole au cnej, Experts № 133, août 2017. P. 40. URL : https://www.martinique-expertsdejustice.com/wp-content/uploads/2018/03/article-RE_15. [in English].
5. Orokos, D. D., Hicks, J., Lednev, I., Stevens, R., Strzalkowski, T., Goel, S. N. d. Development and Implementation of Forensic Science Research and Training Pro-grams at the University at Albany's Northeast Regional Forensic Institute (NERFI). N. p. URL : <https://www.hsd.org/?abstract&did=15680>. [in English].
6. PubChem. N. d. N. p. URL : <https://pubchem.ncbi.nlm.nih.gov/>. [in English].
7. Sporting Arms and Ammunition Manufacturers' Institute. N. d. N. p. URL : http://www.saami.org/who_we_are/index.cfm. [in English].
8. The Access Structures, the CCDC's and FIZ Karlsruhe's free service. N. d. N. p. URL : <https://www.ccdc.cam.ac.uk/structures/>. [in English].
9. The Protein Data Bank archive. N. d. N. p. URL : <http://www wwwpdb.org/>. [in English].
10. Yuodkaite-Hranskiene H. Porivniainyi ohliad diialnosti orhaniv sudovoi ekspertyzy v derzhavakh - chlenakh YeS: 2-i zvit po misii Yevrop. komis. / ENPI «Pidtrymka reform u sferi yustytysii Ukrainy». EuropeAid/134175/L/ACT/UA No 2013/328-160. URL : <http://gb.experts-institute.eu/Publication-of-the-guide-to-good.html>. [in English].
11. Anisimov, V. A., Garafutdinov, R. R., Sagitov, A. M., Sahabutdinova, A. R., Husnutdinova, E. K., Aminev, F. G., Chemeris, A. V. (2019) DNK-kriminalistika - zarozhdenie, sovremennost i perspektivy. *Biomika - Biomics, vol. 11(3), 282-314*. DOI : 10.31301/2221-6197.bmcs.2019-26. [in Russian].
12. Bondar, V. S. (2018) Pidvyshchennia efektyvnosti informatsiino- analitychnoho zabezpechennia rozsliduvannia zlochyniv, uchynenykh iz zastosuvanniam vohnepalnoi zbroi: pytannia zaprovadzhenia balistychnoho standartu. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. Didorenka - Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E. Didorenka, issue 2 (82), 206-221*.
13. Kiryanova, O. Yu., Ahmetzyanova, L. U., Gubajdulin, I. M. (2020) Algoritmy poiska v zadachah analiza nukleotidnykh posledovatelnoyey s celyu odnoznachnoy identyfikatsii genomov. *Vestnik Bashkirskogo universiteta - Bulletin of the Bashkir University, vol. 25, 2, 285-290*. [in Russian].
14. Komalova, G. G. (2019) Cifrovoye tehnologii v sudebnoy ekspertize: problemy pravovogo regulirovaniya i organizatsii primeneniya. *Vestnik Udmurtskogo universiteta. Ekonomika i pravo - Bulletin of Udmurt University. Economics and the right, vol. 29, issue 2, 180-186*. [in Russian].
15. Ponkin, I. V., Redkina, A. I. (2018) Iskusstvennyy intellekt i pravo intellektualnoy sobstvennosti. *Intellektualnaya sobstvennost. Avtorskoe pravo i smezhnye prava - Author's right and abundant rights, 2, 35-44*. [in Russian].
16. Pravovoe regulirovanie iskusstvennogo intellekta: uchebnoe posobie. (2020) Nizhnij Novgorod : Nizhegorodskij gosuniversitet. [in Russian].

17. Rossinskaya, E. R. (2020) Uchenie o cifrovizacii sudebno-ekspertnoj deyatelnosti i problemy sudebno-ekspertnoj didaktiki. *Pravovoe gosudarstvo: teoriya i praktika -Legal State: Theory and Practice*, 4 (62), part 1, 88-101. [in Russian].

18. Sarkisyan, A. A. (2020) Cifrovye bazy dannyh v sudebno ekspertnoj deyatelnosti. *Vestnik universiteta imeni O. E. Kutafina -Westman University Imen O. E. Kutafina*, 6, 133-140. [in Russian].

19. Simakova-Iefremian, E. B. (2017) Do pytannia vzaiemozalezhnosti yevropejskych intehratsiinykh protsesiv i tendentsii intehratsii spetsialnykh znan v Ukraini. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy - Theory and practice of forensic examination*, issue 17, 152-158. [in Ukrainian].

20. Sovremennye problemy cifrovizacii kriminalisticheskoy i sudebno-ekspertnoj deyatelnosti : materialy nauchno-prakticheskoy konferencii s mezhdunarodnym uchastiem (g. Moskva, 5 aprelya 2019 g.). (2019) Moskva : RG-Press. [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 12.07.2021

Бондарь В. С., кандидат юридических наук, доцент, декан факультета № 2
Луганского государственного университета внутренних дел имени Э. А. Дидоренко
(г. Северодонецк, Украина)

ЦИФРОВЫЕ БАЗЫ ДАННЫХ В СУДЕБНО-ЭКСПЕРТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КАК СРЕДСТВО ОПТИМИЗАЦИИ ЕЕ ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ

В статье рассматривается комплекс особенностей создания и применения информационных систем и баз данных в судебной-экспертной деятельности. Актуализированы отдельные аспекты исследования баз данных в экспертизе оружия и ДНК-анализе. Исследованы основные цели использования баз данных в судебной-экспертной деятельности. Обозначены основные проблемы при использовании информационных систем и баз данных.

Ключевые слова: базы данных, информационные системы, информационное обеспечение, судебная экспертиза, судебный эксперт, цифровизация судебной-экспертной деятельности, С.І.P., SAAMI.

Bondar V., Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Dean of Faculty No 2 of
Luhansk State University of Internal Affairs named after E. Didorenko (Sievierodonetsk, Ukraine)

DIGITAL DATABASES IN FORENSIC EXPERT ACTIVITIES AS A MEANS OF OPTIMIZING ITS INFORMATION SUPPORT

The article discusses a complex of features of the creation and use of information systems and databases in forensic activities. Certain aspects of the study of databases in the examination of weapons and DNA analysis have been updated. The main goals of the use of databases in forensic expertise have been investigated. The main problems with the use of information systems and databases are outlined.

It is substantiated that databases make it possible to solve many problems that have arisen in recent years, contribute to the transition to a digital system, and optimize processes

in forensic activities. The development of science and technology, the emergence of new objects of forensic examinations, a change in the classification of births and types of forensic examinations, an increase in the information flow, the development of a forensic examination methodology are factors in the digitalization process of forensic expertise. The use of modern technologies is an essential part of the activity of a modern forensic expert. Databases are a good tool for accumulating, storing, analyzing and structuring information and using it for the following purposes:

- accumulation and storage of information about objects of forensic examination;
- optimization of the examination;
- storage of specialized literature and guidelines;
- formation of archives, card files, records;
- storage of expert opinions, as well as documentation related to the conduct of forensic examinations;
- solving problems of expert forecasting and expert prevention;
- training of expert personnel, improvement of skills in working with computer systems.

Keywords: databases, information systems, information support, forensic examination, forensic expert, digitalization of forensic activity, C.I.P., SAAMI.

DOI: 10.33766/2524-0323.95.256-267

УДК 343.98

Гусєва В. О., доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри криміналістики, судової експертології та домедичної підготовки Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків, Україна)

e-mail: v.guseva989@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8614-1573>

СУЧАСНІ МОЖЛИВОСТІ ПСИХОЛОПТНИХ ЕКСПЕРТИЗ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ ПРОТИ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

У статті визначено значення та сучасні можливості судово-психологічних експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності. Установлено, що судово-психологічна експертиза може бути призначена щодо психічно здорових підозрюваних, свідків та потерпілих незалежно від віку. Доведено, що судово-психологічна експертиза є ефективним способом установлення обставин, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінальних правопорушень досліджуваної категорії.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, судово-психологічна експертиза, авторитет органів державної влади, правоохоронні органи, громадські формування з охорони громадського порядку.

Постановка проблеми. До категорії кримінальних правопорушень проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності належать: опір працівникові правоохоронного органу, члену громадського формування з

охорони громадського порядку (ч.ч. 2, 3 ст. 342 КК України); втручання в діяльність працівника правоохоронного органу (ст. 343 КК України); погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу (ст. 345 КК України); умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу (ст. 347 КК України); посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця (ст. 348 КК України); захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника (ст. 349 КК України); погроза або насильство щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок (ст. 350 КК України); умисне знищення або пошкодження майна службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок (ст. 352 КК України); самовільне присвоєння владних повноважень або звання службової особи (ст. 353 КК України) [1, с. 71-72].

Суспільна небезпека зазначених кримінальних правопорушень полягає в тому, що вони посягають на авторитет правоохоронних органів, громадських формувань з охорони громадського порядку, а також на особисті права та законні інтереси працівників і членів зазначених органів. Криміналізація зазначених діянь була обумовлена потребою в забезпеченні державою реалізації правоохоронної функції. За результатами аналізу слідчої практики, встановлено, що досліджувані нами кримінальні правопорушення досить поширені. Так їх питома вага в загальній сукупності облікованих кримінальних правопорушень у 2019 р. становила 0,31 %, а у 2020 р. – 0,4 % [2]. Через те особливої актуальності набуває завдання щодо підвищення ефективності здійснення досудового розслідування за вказаною категорією кримінальних правопорушень.

Ефективність досудового розслідування залежить від оптимально обраної сукупності слідчих та процесуальних дій, що буде проведена в кримінальному провадженні. Аналіз матеріалів кримінальних проваджень, розпочатих за фактом вчинення кримінальних правопорушень проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності свідчить, що недооціненою слідчими та дізнавачами є судово-психологічна експертиза. Це пояснюється досить низьким рівнем її призначення, навіть за наявності достатніх підстав, установлених під час розслідування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Учені наголошують на важливості судово-психологічної експертизи в кримінальному провадженні. Так О. В. Ярош стверджує, що судово-психологічна експертиза дає змогу об'єктивно визначати міру покарання з урахуванням реальної мотивації, рівня усвідомленості підозрюваними особами своїх дій, індивідуально-психологічних якостей особистості підозрюваних і особливостей поведінки, що не може бути правильно оцінено без застосування психологічних методів [3, с. 18]. В. М. Шерстюк зазначає, що саме судово-психологічна експертиза відіграє пріоритетну роль у впровадженні передових досягнень науки і техніки у практику боротьби зі злочинністю та сприяє надійності системи доказування [4, с. 4]. О. О. Сліпець указує, що висновки судово-психологічної експертизи типологічних особливостей особистості можуть бути використані в кримінальному й адміністративному судочинстві із метою встановлення елементів

суб'єктивного складу злочину та індивідуалізації покарання [5, с. 509]. Кожна із зазначених позицій певною мірою розкриває окремі перспективні напрями використання судово-психологічної експертизи в кримінальному провадженні.

Теоретично-методичні аспекти судово-психологічних експертиз, а також окремі аспекти їх призначення та проведення в кримінальному провадженні досліджувались Н. В. Алікіною, А. В. Даниленко, Т. М. Єгоровою, Л. І. Магдисюк, Б. В. Павловою, Т. В. Савкіною, М.-Л. А. Чепую, В. Ю. Шепітьком [6; 7; 8; 9; 10] та ін. Водночас, ученими досі не розкрито значення судово-психологічних експертиз при розслідуванні кримінальних правопорушень проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності.

Формулювання цілей. Метою статті є визначення сучасних можливостей судово-психологічних експертиз при розслідуванні кримінальних правопорушень проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Експертиза в кримінальному провадженні призначається якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання [11]. Можливість з'ясування таких питань під час проведення експертизи обумовлена усвідомленням сторони, яка залучає експерта або слідчого судді специфіки конкретної експертизи, під якою ми розуміємо об'єкт, предмет, завдання, підстави призначення, матеріали, необхідні для проведення дослідження експерту тощо.

Визначаючись із об'єктом судово-психологічної експертизи, слід зауважити, що ним є психічно здорові особи (підозрюваний, обвинувачений, підсудний, виправданий, засуджений, свідок, потерпілий, позивач, відповідач: малолітні; неповнолітні; дорослого та похилого віку). Основним завданням психологічної експертизи є визначення у підекспертної особи: індивідуально-психологічних особливостей, рис характеру, провідних якостей особистості; мотивуютьорюючих чинників психічного життя і поведінки; емоційних реакцій та станів; закономірностей перебігу психічних процесів, рівня їхнього розвитку та індивідуальних її властивостей [12].

При проведенні психологічних експертиз використовуються загальновідомі в науковій практиці психологічні методики і такі, що пройшли державну атестацію, та їх авторські модифікації, що відбираються з урахуванням специфіки експертних досліджень і конкретних питань, поставлених перед психологічною експертизою [12].

Визначаючись із нормативними підставами призначення судово-психологічних експертиз, слід зазначити, що чинним кримінальним процесуальним законодавством вони детально не регламентовані. Зокрема, ним визначено підстави для призначення судово-психологічної експертизи щодо неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого.

Дослідження особи неповнолітнього підозрюваного є досить поширеним напрямком використання результатів судово-психологічної експертизи й актуальним у контексті нашого дослідження, адже 2 % кримінальних правопорушень проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності вчиняються саме неповнолітніми [1, с. 517].

Відносно неповнолітнього підозрюваного (обвинуваченого) проводиться судово-психологічна експертиза типологічних особливостей особистості. Метою її проведення є з'ясування рівня розвитку, інших соціально-психологічних рис особи неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого, які необхідно враховувати при призначенні покарання й обранні заходу виховного характеру [11].

Судово-психологічна експертиза неповнолітніх підозрюваних (обвинувачених) передбачає визначення загального психічного розвитку і ступеня особистісної зрілості підлітка; вплив розумової відсталості, що не пов'язана з психічною патологією, на здатність неповнолітнього усвідомлювати свою поведінку; актуальний психічний стан, у якому перебував підліток на момент вчинення злочину чи кримінального проступку; мотиви, що спонукали злочинну поведінку; рівень комфортності підлітка та зовнішні фактори, що зумовили злочинну активність; розвиток волевої сфери та здатність контролювати свою поведінку. Усвідомлення людиною своїх дій включає правильне розуміння об'єктивного змісту власної поведінки, причин та цілей вчинення дій, передбачення їх наслідків з точки зору чинних у суспільстві правових норм та норм моралі. Здатність керувати своїми діями виражається у вільному виборі способу досягнення бажаного, який нерозривно пов'язаний із мотивами поведінки особи на шляху задоволення актуальних потреб [13, с. 173].

Слід зазначити, що за результатами аналізу слідчо-судової практики встановлено, що типовим є призначення щодо неповнолітніх підозрюваних комплексної психолого-психіатричної експертизи. Відповідно до ч.1 ст. 486 КПК України, у разі необхідності для вирішення питання про наявність у неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого психічного захворювання чи затримки психічного розвитку та його здатності повністю або частково усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними в конкретній ситуації призначається комплексна психолого-психіатрична експертиза [11]. Подібні положення визначені й у Постанові Пленуму Верховного Суду України від 16.04.2004 № 5 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх». Зокрема, у п. 7 зазначено, що за наявності даних, які свідчать про розумову відсталість неповнолітнього, має бути призначена судова психолого-психіатрична або педагогічно-психолого-психіатрична експертиза для вирішення питання про наявність чи відсутність у неповнолітнього відставання у психічному розвитку, про ступінь такого відставання, встановлення стану його загального розвитку з метою з'ясувати питання про те, чи міг неповнолітній повністю усвідомлювати значення своїх дій і якою мірою міг керувати ними. Відповідна експертиза призначається за участю спеціалістів у галузі дитячої та юнацької психології (психолога, педагога) і психіатрії [14].

Більш поширене призначення комплексної психолого-психіатричної експертизи обумовлене високою ефективністю такого дослідження, можливістю швидкого вирішення вагомого спектру завдань. Ба більше, на відміну від судово-психологічної експертизи, призначення комплексної психолого-психіатричної експертизи неповнолітнього підозрюваного або обвинуваченого, можливе навіть до особи психічний стан якої невідомий. Судово-психологічна експертиза неповнолітнього

підозрюваного призначається лише до психічно здорової особи з метою визначення її соціально-психологічних рис, які впливають на призначення покарання і обрання заходу виховного характеру.

Призначення судово-психологічної експертизи можливе й щодо інших неповнолітніх учасників кримінального провадження. У контексті нашого дослідження увагу привертають саме свідки, адже неповнолітні потерпілі не характерні для досліджуваної нами групи кримінальних правопорушень.

Судово-психологічна експертиза неповнолітнього свідка призначається у випадках, коли показання свідка характеризуються неповнотою, внутрішнім протиріччям або суперечать більшості інших показань, що зібрані в кримінальному провадженні і які можуть бути викликані як причинами психологічного порядку (невисокий або недостатній рівень психічного розвитку внаслідок віку або відставання у психічному розвитку; особливості пізнавальної діяльності, у тому числі зумовлені недоліками сенсорних систем; екстремальний емоційний стан тощо), так і несприятливим умовами сприйняття [13, с. 174]. Слід наголосити, що метою її призначення є установлення здатності неповнолітнього свідка правильно сприймати обставини вчинення кримінального правопорушення, очевидцем яких він став, а не перевірка правдивості показань.

З метою отримання орієнтувальної інформації щодо ступеня ймовірності повідомленої опитуваною особою інформації, повноти наданої опитуваною особою інформації, джерела отриманої опитуваною особою інформації, уявлень опитуваної особи про певну подію, іншої орієнтувальної інформації, необхідної для конструювання версій розслідування певних подій під час проведення судово-психологічної експертизи може бути застосовано комп'ютерний поліграф.

Значення опитування із застосуванням поліграфу в розслідуванні кримінальних правопорушень проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності полягає в тому, що воно дозволить встановити певні ознаки суб'єктивної сторони, зокрема спеціальної мети та мотиву вчинення злочинного діяння. Це обґрунтовано тим, що через недоведення їх існування ці кримінальні правопорушення нерідко кваліфікуються за іншими статтями Кримінального кодексу України (наприклад, як кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я, проти власності тощо), санкції яких є менш тяжкими [15, с. 295].

Крім того, для кримінальних правопорушень досліджуваного нами виду характерним є наявність ідеальних слідів у пам'яті свідків, однак останні під час розслідування намагаються створити хибне уявлення сторони обвинувачення про відсутність у їхній пам'яті слідів-образів про подію, що мала місце. За наявності добровільної згоди таких свідків відносно останніх може бути проведена судово-психологічна експертиза із застосуванням поліграфу з метою перевірки достовірності та повноти наданої ними інформації.

Досить ефективним є проведення опитування із застосуванням поліграфу в ході судово-психологічної експертизи під час розслідування кримінальних правопорушень проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності минулих років. Хоча під час проведення цього виду експертизи, як вказує Н. О. Симоненко, і виникають певні труднощі, обумовлені тим, що досліджувані

об'єкти з часом змінюються і втрачають деякі свої властивості та якості, але, незважаючи на це, експерт як особа, яка має необхідні спеціальні знання, допомагає слідчому у встановленні дуже важливих фактів та обставин для розслідування кримінального провадження [16, с. 113].

Ще одним перспективним напрямом використання судово-психологічної експертизи під час розслідування кримінальних правопорушень досліджуваного нами виду є визначення соціально-психологічної характеристики підозрюваного. Така потреба пояснюється законодавчими положеннями, зокрема, абзацом 17 ч. 1 ст. 368 КПК України, відповідно до якого соціально-психологічна характеристика обвинуваченого, незалежно від його віку, приймається до відома суду при ухваленні вироку [11].

Соціально-психологічну характеристику обвинуваченого, разом з іншими обставинами, становлять особистісні характеристики (контроль над поведінкою та мисленням, психічний стан, зловживання алкоголем, наркотичними засобами, психотропними речовинами або їх аналогами); соціальне оточення (стосунки у суспільстві, з рідними та близькими); ставлення до правопорушень; мотивація до зміни способу життя (поведінки, переконань); фактори, які підвищують ризик вчинення кримінального правопорушення, ураховуючи його криміногенні потреби; наявність в обвинуваченого мотивації до позитивних змін (у тому числі з урахуванням бажання обвинуваченого брати участь у підготовці досудової доповіді) [17].

Індивідуально-психологічні особливості особистості, емоційні реакції та стани можуть бути з'ясовані виключно під час проведення судово-психологічної експертизи, адже виходять за межі професійної компетентності слідчого та дізнавача. Інші обставини, що визначають соціально-психологічну характеристику обвинуваченого також можуть бути вирішені лише шляхом проведення судово-психологічної експертизи. Зокрема, призначення судово-психіатричної експертизи підозрюваного, під час якої можуть бути вирішені деякі з указаних питань, є не завжди допустимим, зважаючи на дію презумпції психічного здоров'я. У ході допитів підозрюваного та свідків також не завжди можуть бути встановлені окремі соціально-психологічні характеристики підозрюваного, оскільки обізнані з приводу цих обставин суб'єкти на підставі ст. 63 Конституції України найчастіше відмовляються давати показання.

Таким чином, судово-психологічна експертиза підозрюваного (обвинуваченого) відіграє вагомe значення під час ухвалення вироку в частині призначення покарання, а тому актуалізує необхідність її призначення стороною обвинувачення під час розслідування.

Судово-психологічна експертиза індивідуально-психологічних особливостей особистості, емоційних реакцій та станів признається також щодо потерпілих та свідків з метою визначення особливостей пізнавальної діяльності, можливості правильно сприймати обставини вчинення кримінальних правопорушень та можливості надавати повні й адекватні показання. Потреба у призначенні даної експертизи обґрунтовується необхідністю надання правильної оцінки показань учасників кримінального провадження під час розслідування, відносно яких у слідчого чи дізнавача є сумніви щодо їх повноти та об'єктивності

Щодо потерпілих судово-психологічна експертиза в кримінальних правопорушеннях проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності також призначається з метою визначення особливостей компенсації моральної шкоди. Призначення зазначеної експертизи є гарантією реалізації права потерпілого на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди (п. 10 ч.1 ст. 56 КПК України) [11].

Заподіяння моральної шкоди характерне для всіх чотирьох груп кримінальних правопорушень проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності, серед яких: 1) кримінальні правопорушення, пов'язані із посяганням на життя та здоров'я працівників правоохоронних органів, членів громадських формувань з охорони громадського порядку; 2) кримінальні правопорушення, пов'язані з посяганнями на майно зазначених суб'єктів; 3) перешкоджання діяльності працівників правоохоронних органів, членів громадських формувань з охорони громадського порядку; 4) кримінальне правопорушення, пов'язане із самовільним присвоєнням владних повноважень [1, с. 71-72].

До складу моральної шкоди можуть входити як пряма шкода, що виникла не лише у зв'язку із посяганням на здоров'я, честь, гідність, знищення майна, позбавлення годувальника тощо, але й через грошові витрати на відновлення здоров'я, а в разі смерті особи – на поховання та утримання непрацездатних членів сім'ї, серед іншого, компенсація упушеної вигоди [1, с. 371].

Моральна шкода також може полягати в приниженні честі, гідності, престижу або ділової репутації, моральних переживаннях у зв'язку з ушкодженням здоров'я; у порушенні права власності (серед іншого інтелектуальної), прав, наданих споживачам, інших цивільних прав, у зв'язку з незаконним перебуванням під слідством і судом; у порушенні нормальних життєвих зв'язків через неможливість продовження активного громадського життя, порушенні стосунків з оточуючими людьми, при настанні інших негативних наслідків [18].

На вирішення експерта-психолога можуть бути поставлені такі питання: чи є ситуація, що досліджується за справою, психотравмуючою для потерпілого; якщо так, то чи завдано потерпілому страждання (моральну шкоду), чи спричинено потерпілому страждання (моральну шкоду) за умов ситуації (зазначаються умови ситуації), що досліджуються у справі; якщо потерпілому завдано страждання (моральну шкоду), який можливий розмір становить грошова компенсація за завдані страждання (моральну шкоду) [12].

Заразом, судово-психологічна експертиза не акцентує уваги на вирішенні питання про встановлення розміру грошового еквівалента заподіяної моральної шкоди. Експертний висновок у цій частині має науково-рекомендаційний характер. Висновок експерта є важливим доказом у справі, однак остаточне рішення ухвалює суд. При тому суд повинен виходити із принципів розумності та справедливості, а незгода з експертизою має мотивуватися відповідним процесуальним чином [19].

Висновки. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що судово-психологічна експертиза відіграє вагоме значення в установленні обставин, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінальних правопорушень проти авторитету орга-

нів державної влади у сфері правоохоронної діяльності. Зокрема, завдяки ній можуть бути визначені індивідуально-психологічні особливості, емоційні реакції та стани психічно здорових підозрюваних, потерпілих та свідків, установлені здатності потерпілих, свідків та підозрюваних сприймати важливі по справі обставини та давати про них правильні (адекватні) покази, вирішені питання щодо компенсації потерпілому завданої моральної шкоди, а також отримана орієнтувальна інформація під час розслідування.

Висновок судово-психологічної експертизи неповнолітнього підозрюваного (обвинуваченого) може бути урахований судом під час призначення покарання й обрання заходу виховного характеру, а щодо повнолітнього підозрюваного – використаний для встановлення його соціально-психологічної характеристики, яка приймається до відома суду при ухваленні вироку.

Досліджувана проблематика є досить актуальною, а тому потребує подальших розвідок, зважаючи на стрімкий розвиток психології та суміжних наук.

Використані джерела:

1. Гусева В. О. Теоретичні основи методики розслідування злочинів проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2021. 538 с.

2. Статистична інформація за 2011–2020 роки. URL : <https://www.gp.gov.ua/ua/1stat> (дата звернення: 09.07.2021).

3. Ярош О. В. Судово-психологічна експертиза неповнолітніх, обвинувачуваних за агресивні злочини: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.06. Харків, 2008. 20 с.

4. Шерстюк В. М. Організаційно-правові та морально-психологічні основи судово-експертної діяльності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2007. 199 с.

5. Сліпець О. О. Теоретичні аспекти судово-психологічної експертизи типологічних особливостей особистості. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. №20. С. 505-521.

6. Даниленко А. В. Окремі аспекти призначення комплексної психолого-психіатричної експертизи у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх відповідно до положень нового КПК України. *Право і безпека*. 2013. №3 (50). С. 68-72.

7. Магдисяк Б. І., Павлова Б. В. Особливості застосування судово-психологічної експертизи у судочинстві. *Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету «Психологія: реальність і перспективи»*. 2018. №10. С. 101-107.

8. Алікіна Н. В., Єгорова Т. М., Савкіна Т. В. Вплив на судово-психологічну експертизу інтеграційних і диференційних процесів у сучасній психології. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2016. № 16. С. 391-398.

9. Чепя М.-Л. А. Про предмет і об'єкт судової психологічної експертизи. *Актуальні проблеми навчання і виховання людей з особливими потребами*: зб. наук. праць. 2007. № 3 (5). С. 290-299.

10. Шепітько В. Ю. Вибрані твори. *Издательская агентство «Апостиль»: избранные труды*. Харків, 2010. 576 с.

11. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 12.04.2012 № 4651-VI. / БД «Законодавство України» / ВР України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. (дата звернення: 10.07.2021).

12. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5 (зі змінами та допов.) / БД «Законодавство України» / ВР України. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>. (дата звернення: 10.07.2021).

13. Ходанович О. В. Сучасні проблеми судово-психологічної експертизи неповнолітніх. *Вісник академії адвокатури України*. 2014. Т. 11, № 3 (31). С. 170-178.

14. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 р. № 5. URL : zakon.rada.gov.ua/laws/show/va005700-04. (дата звернення 10.07.2021).

15. Гусева В. О. Методика розслідування злочинів проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності : монографія. Харків: ТОВ «У справі», 2020. 452 с.

16. Симоненко Н. О. Особливості проведення окремих видів експертиз під час розслідування злочинів минулих років. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2020. № 1 (11). С. 107-115.

17. Про затвердження Порядку складення досудової доповіді: наказ Міністерства юстиції України від 27.01.2017 №200/5 / БД «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0121-17>. (дата звернення: 12.07.2021).

18. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31.03.1995 № 4 / БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95#Text>. (дата звернення: 12.07.2021)

19. Шевцов С. О., Тимошенко А. І. Визначення розміру моральної шкоди: правові засади та експертні методики. Інформаційний лист / Експертна служба МВС України. Харків, 2011. 48 с. URL: https://www.google.com/url?sa=t&rcrt=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjwxsPYiM3sAhXjs4sKHUEmCi8QFjAAegQIARAC&url=https%3A488A%2F%2Fndekc.kh.ua%2Ffiles%2Fbooks%2FMoral_damage.pdf&usq=AOvVaw35pa-t04W0lKEnDxlGj3oBV. (дата звернення: 12.07.2021).

References:

1. Husieva, V. O. (2021). Teoretychni osnovy metodyky rozsliduvannia zlochyniv proty avtorytetu orhaniv derzhavnoi vlady u sferi pravookhoronnoi diialnosti. *Doctjr`s thesis..* Kharkiv. [in Ukrainian].

2. Statystychna informatsiia za 2011–2020 roky. N. d. N. p. URL : <https://www.gp.gov.ua/ua/1stat>. [in Ukrainian].

3. Yarosh, O. V. (2008). Sudovo-psykholohichna ekspertyza nepovnolitnikh, obvyn uva chuvavnykh za ahresyvni zlochyny. *Extended abstract of candidate`s thesis*. Kharkiv. [in Ukrainian].

4. Sherstiuk, V. M. (2007). Orhanizatsiino-pravovi ta moralno-psykholohichni osnovy sudovo-ekspertnoi diialnosti. *Candidate`s thesis*. Kharkiv. [in Ukrainian].

5. Slipets, O. O. (2019). Teoretychni aspekty sudovo-psykholohichnoi ekspertyzy typolo hichnykh osoblyvostei osobystosti. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky – Theory and Practise of Forensic Science and Criminalistics*, 20, 505-521. [in Ukrainian].

6. Danylenko, A. V. (2013). Okremi aspekty pryznachennia kompleksnoi psykholoho-psykhiatrychnoi ekspertyzy u kryminalnykh provadzheniakh za uchastiu nepovnolitnikh vidpovidno do polozhen novoho KPK Ukrainy. *Pravo i bezpeka – Law and Safety*, 3 (50), 68-72. [in Ukrainian].

7. Mahdysiuk, B. I., Pavlova, B. V. (2018). Osoblyvosti zastosuvannya sudovo-psykholohichnoi ekspertyzy u sudochynstvi. *Zbirnyk naukovykh prats Rivnenskoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu «Psykhologhiia: realnist i perspektyvy» – Psychology: Reality and Perspectives*, 10, 101-107. [in Ukrainian].

8. Alikina, N. V., Yehorova, T. M., Savkina, T. V. (2016). Vplyv na sudovo-psykholohichnu ekspertyzu intehratsiinykh i dyferentsiinykh protsesiv u suchasni psykhologhi. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky – Theory and Practise of Forensic Science and Criminalistics*, 16, 391-398. [in Ukrainian].

9. Chepa, M.-L. A. (2007). Pro predmet i obiekt sudovoi psykhologichnoi ekspertyzy. *Aktualni problem navchannia i vykhovannia liudei z osoblyvymy potrebamy: Zbirnyk naukovykh prats – Current problems of education and upbringing of people with special needs*, 3 (5), 290-299. [in Ukrainian].

10. Shepitko, V. Yu. (2010) Vybrani tvory. Kharkiv: Yzdatelskaia ahentstvo «Apostyl». [in Ukrainian].

11. Verkhovna Rada Ukrainy. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy № 4651-VI. (2012). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. [in Ukrainian].

12. Verkhovna Rada Ukrainy. Pro zatverdzhennia Instruktsii pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen ta Naukovo-metodychnykh rekomendatsii z pytan pidhotovky ta pryznachennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen: nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy № 53/5. N. d. N. p. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>. [in Ukrainian].

13. Khodanovych, O. V. (2014). Suchasni problemy sudovo-psykhologichnoi ekspertyzy nepovnolitnikh. *Visnyk akademii advokatury Ukrainy – The Bulletin of the Academy of Advocacy of Ukraine*, 3 (31), 170-178. [in Ukrainian].

14. Verkhovna Rada Ukrainy. Pro praktyku zastosuvannya sudamy Ukrainy zakono davstva u spravakh pro zlochyny nepovnolitnikh: Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy № 5. N. d. N. p. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/va005700-04. [in Ukrainian].

15. Husieva, V. O. (2020). Metodyka rozsliduvannia zlochyniv proty avtorytetu orhaniv derzhavnoi vlady u sferi pravookhoronnoi diialnosti. Kharkiv: TOV «U spravi». [in Ukrainian].

16. Symonenko, N. O. (2020). Osoblyvosti provedennia okremykh vydiv ekspertyz pid chas rozsliduvannia zlochyniv mynulyykh rokov. *Visnyk penitentsiarnoi asotsiatsii Ukrainy – Bulletin of The Penitentiary association of Ukraine*, 1 (11), 107-115. [in Ukrainian].

17. Verkhovna Rada Ukrainy. Pro zatverdzhennia Poriadku skladennia dosudovoi dopovidi: nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy №200/5. N. d. N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0121-17>. [in Ukrainian].

18. Verkhovna Rada Ukrainy. Pro sudovu praktyku v spravakh pro vidshkoduvannia moralnoi (nemainovoi) shkody: Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy № 4. N. d. N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95#Text>. [in Ukrainian].

19. Shevtsov, S. O., Tymoshenko, A. I. (2011). Vyznachennia rozmiru moralnoi shkody: pravovi zasady ta ekspertni metodyky. N. d. N. p. URL: https://www.google.com/url?sa=t&ct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjwxsPYiM3sAhXj4sKHUEmCi8QFjAAegQIARAC&url=https%3A488A%2F%2Fndekc.kh.ua%2Ffiles%2Fbooks%2FMoral_damage.pdf&usq=AOvVaw35pat04W0IKEnDxIGj3oBV. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15.07.2021

Гусева В. А., доктор юридических наук, доцент, доцент кафедры криминалистики, судебной экспертологии и доврачебной подготовки Харьковского национального университета внутренних дел (г. Харьков, Украина)

СОВРЕМЕННЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ЭКСПЕРТИЗ В РАССЛЕДОВАНИИ УГОЛОВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ, СОВЕРШЕННЫХ В ОТНОШЕНИИ СОТРУДНИКОВ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ

В статье определены значение и современные возможности судебно-психологических экспертиз при расследовании уголовных правонарушений против авторитета органов государственной власти в сфере правоохранительной деятельности. Установлено, что судебно-психологическая экспертиза может быть назначена в отношении психически здоровых подозреваемых, свидетелей и потерпевших независимо от их возраста. Доказано, что судебно-психологическая экспертиза является эффективным способом установления обстоятельств, подлежащих выяснению при расследовании уголовных преступлений исследуемой категории.

Ключевые слова: уголовное правонарушение, судебно-психологическая экспертиза, авторитет органов государственной власти, правоохранительные органы, общественные формирования по охране общественного порядка.

Husieva V., Doctor of Science of Law, Docent, Assistant Professor of the Department of Criminalistics, Forensic Science and Pre-medical care of Kharkov National University of Internal Affairs (Kharkiv, Ukraine)

CURRENT POSSIBILITIES OF PSYCHOLOGICAL EXAMINATIONS IN THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES COMMITTED AGAINST LAW ENFORCEMENT OFFICERS

The article considers the modern possibilities of forensic psychological examinations during the investigation of criminal offenses against the authority of public authorities in the field of law enforcement.

The author identifies the importance of forensic psychological examinations at the stage of pre-trial investigation and trial. The article also contains a definition of the object of forensic psychological examination, the grounds for its appointment in criminal proceedings and the purpose of its conduct. It is established that forensic psychological examination can be ordered for mentally healthy suspects, witnesses and victims, regardless of age. The article contains a detailed list of grounds for appointing a forensic psychological examination of juvenile suspects and witnesses.

The author emphasizes the importance of forensic psychological examination using a polygraph. Based on the analysis of the current legislation, the author determined that forensic psychological examinations for compensation of moral damage are most often assigned to victims.

The author proves that forensic psychological examination is an effective way to establish the circumstances to be clarified during the investigation of criminal offenses of the category under study. It is established that during the forensic psychological examination can be determined individual psychological characteristics, emotional reactions and states of mentally healthy suspects, victims and witnesses, the ability of victims, witnesses and suspects to perceive important circumstances in the case and give them the right (adequate) testimony,

resolved issues regarding compensation to the victim for non-pecuniary damage, as well as indicative information obtained during the investigation.

The article actualizes the importance of forensic psychological examination and emphasizes the need for further research.

Keywords: criminal offense, forensic psychological examination, authority of public authorities, law enforcement agencies, public formations for the protection of public order.

DOI: 10.33766/2524-0323.95.267-275
УДК 343.98

Лозова С. М., кандидат психологічних наук, доцент, провідний фахівець з наукової роботи відділу забезпечення діяльності центру Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України (м. Харків, Україна)

e-mail: sv.lozova@ukr.net

ORCID iD : <https://orcid.org/0000-0002-3348-3331>

Кокорін О. В., заступник директора центру, завідувач відділу криміналістичних видів досліджень Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України (м. Харків, Україна)

e-mail: jordan@3g.ua

ORCID iD : <https://orcid.org/0000-0001-6899-5794>

Лозовий А. О., завідувач сектору моніторингу та інформаційного забезпечення відділу забезпечення діяльності центру Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України (м. Харків, Україна)

e-mail: ndekc.kharkiv@gmail.com

ORCID iD : <https://orcid.org/0000-0001-9596-5515>

ВИКОРИСТАННЯ ОСВІТЛЮВАЛЬНИХ ПРИЛАДІВ ПІД ЧАС ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ В УТРУДНЕНИХ УМОВАХ

У статті розглянуто особливості проведення огляду місця події в утруднених умовах (погане освітлення, несприятливі погодні умови, огляд е прихованих місцях і деякі інші). Досліджено сучасний «польовий» засіб освітлення «Світлову вежу», який використовується для огляду великих за розмірами територій. Детально розглянуто джерело експертного світла OFK-8000A, що використовується для пошуку і виявлення різноманітних слідів (рук, біологічного походження, виявлення «хімічних пасток», ознак підробки документів) під час огляду місця події. Для використання в утруднених умовах запропоновано освітлювальний прилад FoxFury Nomad® 360.

Надано пропозиції щодо використання певних освітлювальних приладів у різних ситуаціях, у тому числі несприятливих, під час огляду місця події.

Ключові слова: освітлювальні прилади, огляд місця події, пошук і виявлення слідів, несприятливі умови.

Постановка проблеми. Використання різноманітних засобів освітлення для пошуку доказової інформації під час огляду місця події застосовується вже довгий

час. З давніх-давен засоби освітлення (від найпростіших свічок і ліхтариків до надсучасних джерел експертного світла) використовувалися для пошуку та виявлення різних слідів. Технічний прогрес стимулює виникнення нових технічних засобів, що застосовуються в різних галузях науки і техніки, а також можуть бути запозичені для криміналістичної діяльності. Одними з таких засобів і є освітлювальні прилади, які можуть використовуватися під час проведення слідчих (розшукових) дій. Найбільш ефективними вони будуть під час огляду місця події.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні питання тактики проведення огляду місця події (етапи, стадії, використання окремих техніко-криміналістичних засобів для пошуку, виявлення і фіксації слідової інформації) досліджували у своїх працях В. І. Алексійчук, Н. І. Кліменко, Є. І. Макаренко, В. Ю. Шепітько [1, 2, 3, 4], однак проблему застосування освітлювальних приладів під час огляду місця події в даних працях науковці майже не розкривали. Освітлювальні прилади, як складова техніко-криміналістичного забезпечення діяльності експертних підрозділів, були досліджені в працях С. І. Перліна, С. О. Шевцова [5], проте особливостям їх застосування в рамках огляду місця події, як слідчої дії, достатньої уваги науковцями не приділено.

Формулювання цілей. Метою статті є аналіз сучасних освітлювальних приладів, які можуть бути використані під час огляду місця події в утруднених умовах. Завданнями дослідження є визначення умов та особливостей використання сучасних освітлювальних приладів, а також надання пропозицій щодо їх застосування під час проведення огляду місця події.

Наукова новизна полягає в обґрунтуванні доцільності використання сучасних освітлювальних приладів з метою розширення можливостей пошуку і виявлення слідів при проведенні огляду місця події в утруднених умовах.

Виклад основного матеріалу. Найпоширенішою слідчою (розшуковою) дією під час розслідування будь-яких категорій злочинів є огляд місця події. Огляд місця події – це невідкладна слідча дія, направлена на встановлення, фіксацію і дослідження обстановки місця події, слідів злочину і злочинця та інших фактичних даних, що мають значення для кримінального провадження. При огляді місця події слідчий безпосередньо сприймає, досліджує, фіксує, оцінює об'єкти на місцевості або в приміщенні, де виявлені ознаки злочину [6, с. 283]. Загальним завданням огляду місця події є виявлення фактичних даних, за якими можна встановити механізм злочину у всіх деталях. Для розв'язання цього завдання потрібно максимально уважно й повно оглянути місце події, виявити всі можливі сліди злочину, інші докази, зафіксувати їх, правильно вилучити і в подальшому відправити на експертне дослідження. За загальними правилами, не допускається проведення слідчих дій, у тому числі огляду місця події в нічний час (з 22 години до 6 години), за винятком невідкладних випадків, коли затримка в їх проведенні може призвести до втрати слідів кримінального правопорушення чи втечі підозрюваного (ч.4 ст. 223 КПК) [7].

Огляд нерідко проводиться в утруднених умовах (погане освітлення, несприятливі погодні умови, огляд у прихованих місцях і т. ін.), тому потрібні додаткові

джерела освітлення для вивчення обстановки місця події, виявлення слабо видимих і невидимих слідів, плям, речовин та іншого. Освітлювальні прилади можна поділити на:

- засоби освітлення у видимій частині спектру (електроліхтарі, переносні софіти, електроосвітлювачі тощо);
- засоби освітлення у невидимій частині спектра (ультрафіолетові освітлювачі, електронно-оптичні прилади).

Усі ці джерела світла мають автономне (від акумулятора або сухих елементів), мережеве або універсальне живлення [8, с. 81].

Саме для вирішення завдань більш повного виявлення слідової інформації використовуються освітлювальні прилади.

Засоби освітлення — це різноманітні прилади, що дозволяють створити загальне розсіяне, спрямоване, моно- і поліхроматичне освітлення. Як джерела світла використовуються переносні фотоосвітлювачі, побутові ліхтаріки, електронні фотоспалахи й інша освітлювальна апаратура, найважливішими частинами якої є розсіювачі, відбивачі, світлофільтри, захисні екрани, що впливають на напрямок, інтенсивність, хвильовий діапазон й інші характеристики світлового потоку. До спеціальних джерел належать ультрафіолетові освітлювачі, що дозволяють знайти слабовидимі або невидимі сліди крові, сперми, поту й інших виділень людини, деяких хімічних речовин (нафтопродуктів, клею й ін.). Під дією ультрафіолетових променів деякі з цих об'єктів люмінесцюють або надто відрізняються за відтінком від об'єкта-носія. Однак, варто пам'ятати, що дія ультрафіолету повинна бути короткочасною (не більш 5 сек.), оскільки він може викликати необоротні зміни об'єкта. Засоби освітлення (освітлювальна техніка) застосовують для штучного освітлення ділянок місцевості, закритих приміщень, предметів і людей під час огляду місця події. Для цього використовують стаціонарні й переносні джерела освітлення побутового та спеціального призначення.

Нині застосовують переважно прилади та пристрої електричного й газорозрядного освітлення (лампи розжарювання, газорозрядні люмінесцентні) — прилади розсіяного світла (звичайні лампи без арматури); прилади спрямованого освітлення, що мають арматуру-відбивачі (плоскі, кутові, сферичні, параболічні), софіти, прожектори, імпульсні лампи-спалахи, переносні електричні ліхтарі та ін.; пристрої точкового освітлення, що дають змогу концентрувати світловий пучок. Такі засоби слугують для виявлення маловидимих і невидимих слідів, мікрочасток [9, с. 17-18].

За характером спектру випромінювання засоби освітлення поділяють на ультрафіолетові, звичайні та інфрачервоні. Джерела ультрафіолетового випромінювання — це пристрої з ртутними газорозрядними лампами (ПРК-7, ПУФ-5, УФО-4А, СВДШ-250, СВДШ-1000), спеціально виготовлені для криміналістичних досліджень (наприклад, УК-1 (ультрафіолетовий криміналістичний освітлювач), ОЛД-41 (освітлювач лабораторний діагностичний), «Таран» (стаціонарний ультрафіолетовий освітлювач), ультрафіолетовий освітлювач «Спектр - компакт» або «Portable Money Detector», настільний ультрафіолетовий освітлювач моделі «Regula mod. 4001» (верхнє світло).

Джерелами інфрачервоних променів є електронно-оптичні перетворювачі (ЕОП), що дозволяють виявити частки кіптяви, фарби, металу, сліди пострілу. Наприклад, прилад активної дії С – 270 (має інфрачервоне джерело і систему спостереження), прилади пасивної дії НН -12, НН-112, «Ореол» (мають систему спостереження у природному інфрачервоному фоні) тощо.

Крім того, слід звернути увагу й на інші криміналістичні засоби, які допомагають пошуку і фіксації слідів у прихованих місцях у умовах поганої видимості під час огляду:

- оглядовий прилад «Лоза» моделі «Regula mod. 3001, 3002» призначений для здійснення візуального контролю прихованих місць, огляд яких неможливий через важкий доступ до них (ніші автомобіля, місця без освітлення, схованки тощо).

- лупа «Крот» моделі «Regula mod. 1011» вимірювально-кодувальна з ультрафіолетовим підсвічуванням, ретрорефлективним світлом та виносним зарядним пристроєм, яку носять у чохлі на поясному ремні тощо.

Важливим завданням огляду місця події є максимальне освітлення території, яка підлягає огляду і, безумовно, використання засобів, які були перелічені в першій ситуації.

Із сучасних «польових» засобів освітлення, у тому числі великих за розмірами територій під час огляду, що використовуються працівниками експертної служби, найбільш ефективними є «Світлові Вежі»¹. Аварійна освітлювальна установка «Світлова Вежа» освітлює територію розміром більше ніж 10 тисяч квадратних метрів. Світильник виготовлений зі спеціальної тканини, котрий у згорнутому стані являє собою компактний тканинний контейнер, який надувається насосом і піднімається заввишки від трьох до семи метрів у вигляді циліндра. Джерело світла розташоване у верхній частині циліндра і являє собою натрієву лампу потужністю від 600 до 1000 ватт. Так само є установки, що мають дві лампи, які стоять поруч, завдяки чому освітлювана площа має овальну форму. Такі світильники використовуються там, де роботи ведуться на витягнутих ділянках, наприклад, залізничне полотно. Установка вводиться в дію однією людиною менш ніж за одну хвилину. При використанні установки із вбудованою електростанцією її потужність дозволяє підключити додаткові електроприлади та інструменти потужністю до 1,5 кВт [8, с. 82].

Завдяки стрімкому розвитку технічного прогресу, з'являється також велика кількість нових засобів освітлення, які можуть бути застосовані при пошуку слідів під час огляду місця події. Експертами Харківського НДЕКЦ МВС України використовується джерело експертного світла OFK-8000A.

OPTIMAX™ Multi-Lite™ – комплект світлодіодних ліхтарів для збору доказів та лабораторних криміналістичних досліджень. Має бездротовий, міцний корпус із чорного анодованого алюмінію і вісім змінних світлодіодних головок Qwik-Connect™ із вбудованим купольним об'єктивом: УФ-А (365 нм); фіолетовий, синій, блакитний, зелений, янтарний, червоний і білий світ (400-700нм). У комплект вхо-

¹ «Світлова вежа» використовується під час огляду місця події спеціалістами Харківського НДЕКЦ.

дять чотири пари окулярів (поглинають ультрафіолетове випромінювання, що контрастують з жовтим, помаранчевим і червоним кольором). Також у комплекті є три контрастних фільтри (жовтий, помаранчевий і червоний), що дозволяє експертам використовувати ліхтарі без необхідності носити захисні окуляри.

За допомогою джерела експертного світла OFK-8000A можуть бути виявлені плями речовин біологічного походження, невидимі або мало видимі відбитки пальців рук, синці, гематоми, сліди укусів, волосся і волокна, жир, масло, нафтові плями, подрібки в документах. Наприклад, застосування фіолетової насадки з жовтими окулярами допоможе при необхідності знайти кров на темних поверхнях. Використання синього кольору з жовтими або помаранчевими окулярами дає можливість виявлення таких речовин біологічного походження, як: кров, слина, сперма, сеча, які на білому тлі світяться жовтим. Чорна насадка (ультрафіолетове випромінювання) застосовується при розслідуванні насильницьких злочинів (вбивств, звалтувань, нанесення тілесних ушкоджень різного ступеню тяжкості), допомагаючи виявляти місця укусів, забоїв, синці, поранення, оскільки кров поглинає ультрафіолет і здається чорною. Також може слугувати при проведенні технічної експертизи документів (наприклад, для виявлення ознак травлення, підчистки). Блакитна насадка з використанням контрастних помаранчевих фільтрів або окулярів допомагає при розкритті багатьох злочинів, у тому числі і корисливої спрямованості (крадіжки, шахрайство, хабарництво), надаючи можливість виявляти хімічні пастки (певні предмети, гроші, марковані речовини). Не можна переоцінити її застосування для пошуку слідів пальців рук при розслідуванні будь-яких злочинів, виявлених за допомогою індандіону. Індандіон є флуоресцентною речовиною, і при освітленні блакитною насадкою OFK-8000A, яка випромінює зеленувато-блакитне світло, відбитки стають видимими [10].

Під час огляду місця події при розслідуванні злочинів проти особистості (нанесення різного ступеня тілесних ушкоджень, вбивства, звалтування) важливим є своєчасне і повне виявлення слідів біологічного походження. Певна складність полягає в тому, що деякі з цих слідів є маловидимими або невидимими, часто злочинцем вживаються заходи щодо їх знищення чи пошкодження, що істотно утруднює їх виявлення. Застосування освітлювальних приладів зі спеціальними фільтрами допомагає у вирішенні завдань пошуку і виявлення даних слідів. FoxFury MF All-in-One Forensic Light System використовується під час огляду місця події слідчим, інспектором-криміналістом або судовим медиком для пошуку серологічних/біологічних рідин (включаючи сечу і сперму), слідів укусів, синців та інших доказів (волосся і волокна). Він пропонує кілька довжин хвиль у синьому, блакитному, зеленому, інфрачервоному і білому світлі (470, 495, 525 і 850 нм) [11]. Даний портативний світлодіодний ліхтар дозволяє учасникам огляду виявляти сліди на відстані до 6 метрів. Ліхтар має 3 пари окулярів і автономне живлення від літій-іонної акумуляторної батареї (вистачає до 6 годин роботи). Сліди на одязі та білизні, сліди пошкодження на тілі потерпілого або виявлення слідів на труті, волосся людини чи волокна з одягу підозрюваного на потерпілому або, навпаки, допомагає виявляти світлодіодний ліхтар FoxFury MF All-in-One Forensic Light System.

Одним із нових освітлювальних приладів, використання якого може значно полегшити проведення огляду місця події в утруднених умовах, є FoxFury Nomad® 360 [12]. FoxFury Nomad® 360 – це автономний, переносний, зручний у транспортуванні прожектор. Вживати його можна як у приміщенні, так і на відкритій місцевості. FoxFury Nomad® 360 є водонепроникним, що дозволяє застосовувати його навіть при огляді під водою. У залежності від режиму використання освітлення (низький, середній, високий і строб), може працювати від 3 до 24 годин. Інтенсивність світла регулюється в залежності від ситуації огляду. Світлова головка Nomad® 360 досить висока, що зводить до мінімуму тіні і випадкове осліплення. Світлова головка може повертатися, регулюватися вгору і вниз і міняти орієнтацію від односпрямованої до багатовекторної.

Слід зауважити, що цей освітлювальний прилад працює в будь-яку погоду. Є водонепроникним, ударостійким, відповідає вимогам щодо вогнестійкості. При роботі в умовах сильного вітру, задля безпеки, можна збільшити вагу ліхтаря, використовуючи D-образне кільце в основі пристрою, яке дозволяє прикріпити для цієї мети мішок із піском. FoxFury сконструйований таким чином, що людина може розгорнути його за 20 секунд.

Висновки. Отже, завдяки технічному прогресу постійно виникають нові освітлювальні засоби, які можна використовувати в криміналістичній діяльності. Оглядові прилади «Лоза», «Крот» застосовуються для огляду у важкодоступних місцях, використовуючи джерела звичайного та інфрачервоного підсвічування («Лоза»). Польовий засіб «Світлова вежа» допомагає в освітленні великих територій в умовах поганої видимості, у темну пору доби. Використання таких інноваційних освітлювальних приладів, як OFK-8000A, допомагає виявляти різноманітні сліди біологічного походження при розслідуванні насильницьких злочинів, хімічні пастки при розслідуванні злочинів корисливої спрямованості, ознаки підробки при розслідуванні майже будь-яких злочинів. Виявленню слідів укусів, синців та інших доказів (волосся і волокна), а також слідів сечі, сперми при розслідуванні злочинів проти особистості допомагає світлодіодний ліхтар FoxFury MF All-in-One Forensic Light System. Освітлювальний прилад FoxFury Nomad® 360 допомагає при проведенні огляду місця події в поганих погодних умовах (дощ, сильні пориви вітру і т. ін.). Використання різноманітних освітлювальних приладів сприяє більш ефективному й повному пошуку і виявленню слідової інформації під час проведення огляду в утруднених умовах – від огляду в темну пору доби чи за несприятливих погодних умов до огляду у важкодоступних місцях.

Використані джерела:

1. Алексійчук В. І. Огляд місця події: тактика і психологія : монографія. Харків, 2011. 167 с.
2. Макаренко Є. І., Негодченко О. В., Тертишник В. М. Огляд місця події: навч. посіб. Дніпропетровськ, 2001. 156 с.
3. Огляд місця події при розслідуванні окремих видів злочинів: наук.-практич. посібник / за ред. Н. І. Клименко. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 216 с.
4. Шепітько В. Ю. Тактика огляду місця події: конспект лекцій. Харків : УкрІОА, 1994. 20 с.

5. Науково-технічні засоби в експертній практиці: концептуальні засади: метод. посібник / М-во внутр. справ України; Держ. наук. – дослід. експерт. - криміналіст. центр / авт.-упоряд. С. І. Перлін, С. О. Шевцов. Харків : ФОП Чальцев О. В., 2009. 152 с.

6. Криміналістика: підручник за заг. ред. д.ю.н., професора А. Ф. Волобуєва. Харкі: ХНУВС, 2011. 666 с.

7. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 12 квітня 2012 року № 4651-VI. / База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. (дата звернення: 19.07.2021).

8. Лозова С. М. Специфіка огляду місця події в темну пору доби. *Науково-практичний семінар «Актуальні проблеми криміналістики, кримінального процесу, судової експертизи, оперативно-розшукової діяльності», присвяченого 95-річчю з дня народження професора М. В. Салтєвського* / Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2013. С. 80-83.

9. Процесуальний порядок та тактичні особливості здійснення слідчих (розшукових) дій : науково-методичні рекомендації / В. В. Кікінчук, К. Л. Бугайчук, В. О. Малярова, Т. П. Матюшкова. Харків : ХНУВС. 2018. 101 с.

10. Лозова С. М., Кокорін О. В., Лозовий А. О. Використання іноваційних засобів освітлення під час огляду місця події. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 19 листоп. 2020р.)* / Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 259-262.

11. FoxFury MF All-in-One Forensic Light System. URL : <http://forensic.kiev.ua/uk/mf-all-in-one-forensic-light-system.6XvXfv/>. (дата звернення: 19.07.2021).

12. FoxFury Nomad®360. URL : <http://forensic.kiev.ua/uk/nomad-360-scene-light.6XvXfr/>.

References:

1. Aleksijchuk, V. I. (2011) Oglyad misyca podiyi: taktyka i psyhologiya. Kharkiv. [in Ukrainian].

2. Makarenko, Ye. I., Negodchenko, O. V., & Tertyshnyk, V. M. (2001) Oglyad misyca podiyi. Dnipropetrovsk. [in Ukrainian].

3. Oglyad misyca podiyi pry rozsliduvanni okremykh vydiv zlochyniv (2005) / Klymenko, N. I. (Ed.) Kyiv: Yurinkom Inter. [in Ukrainian].

4. Shepitko, V. Yu. (1994) Taktyka oglyadu misyca podiyi. Kharkiv : UkrYuA. [in Ukrainian].

5. Naukovo-tekhnichni zasoby v ekspertnii praktytisi: kontseptualni zasady (2009) / Perlin, S. I., Shevtsov, S. O. (Eds.) M-vo vnutr. sprav Ukrainy; Derzh. nauk.-doslid. ekspert.-kryminalist. tsentr. Kharkiv: FOP Chaltsev O. V. [in Ukrainian].

6. Kryminalistyka (2011) / A. F. Volobuyev (Ed.). Kharkiv : XNUVS. [in Ukrainian].

7. Kryminalnyj procesualnyj kodeks Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 12 kvitnya 2012 roku No 4651-VI. (2012) / Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrayiny» / Verkhovna Rada Ukrayiny - Database "Legislation of Ukraine" / The Verkhovna Rada of Ukraine. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. [in Ukrainian].

8. Lozova, S. M. (2013) Specyfika oglyadu misyca podiyi v temnu poru doby. activity Aktualni problemy kryminalistyky, kryminalnogo procesu, sudovoyi ekspertyzy, operatyvno-rozshukovoyi diyalnosti - Scientific-practical seminar "Actual problems of criminology, criminal procedure, forensic examination, operational and investigative activities", dedicated to the 95th anniversary of the birth of Professor M. Saltvsky, 80-83. Kharkiv: Kharkivskiy natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav. [in Ukrainian].

9. Protsesualnyi poriadok ta taktychni osoblyvosti zdiisnennia slidchykh (rozshukovykh) dii : naukovo-metodychni rekomendatsii (2018) / Kikinchuk, V. V., Bugajchuk, K. L., Malayarova, V. O., Matyushkova, T. P. (Eds.) Kharkiv : XNUVS. [in Ukrainian].

10. Lozova, S. M., Kokorin, O. V., Lozovyj, A. O. (2020) Vykorystannya inovacijnyx zasobiv osvittennya pid chas oglyadu miscya podiyi. *Aktualni pytannya kryminalistyky ta sudovoyi ekspertyzy: materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 19 lystop.) - Current issues of criminology and forensic science (Kyiv, November, 19)*, 259-262. Kyiv : Nacz. akad. vnutr. sprav. [in Ukrainian].

11. FoxFury MF All-in-One Forensic Light System. N. d. N. p. URL : <http://forensic.kiev.ua/uk/mf-all-in-one-forensic-light-system.6XvXfv/>. [in English].

12. FoxFury Nomad® 360. N. d. N. p. URL : <http://forensic.kiev.ua/uk/nomad-360-scene-light.6XvXfr/>. [in English].

Стаття надійшла до редакції 20.07.2021

Лозова С. Н., кандидат психологических наук, доцент, ведущий специалист по научной работе отдела обеспечения деятельности центра Харьковского научно-исследовательского экспертно-криминалистического центра МВД Украины (г. Харьков, Украина)

Кокорин О. В., заместитель директора центра, заведующий отделом криминалистических видов исследований Харьковского научно-исследовательского экспертно-криминалистического центра МВД Украины (г. Харьков, Украина)

Лозовой А. А., заведующий сектором мониторинга и информационного обеспечения отдела обеспечения деятельности центра Харьковского научно-исследовательского экспертно-криминалистического центра МВД Украины (г. Харьков, Украина)

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ОСВЕТИТЕЛЬНЫХ ПРИБОРОВ ПРИ ПРОВЕДЕНИИ ОСМОТРА МЕСТА ПРОИСШЕСТВИЯ В ЗАТРУДНЕННЫХ УСЛОВИЯХ

В статье рассмотрены особенности проведения осмотра места происшествия в затрудненных условиях (плохое освещение, неблагоприятные погодные условия, обзор в скрытых местах и т. д.).

Исследовано современное «полевое» средство освещения «световая башня», которое используется для осмотра больших по размерам территорий в условиях плохого освещения. Детально рассмотрен источник экспертного света OFK-8000A, который предназначен для поиска и обнаружения различных следов (рук, биологического происхождения, выявления «химических ловушек», признаков подделки документов) при осмотре места происшествия. Для использования в затруднённых условиях предложен прожектор FoxFury Nomad® 360. Также указано об использовании определенных осветительных приборов в различных ситуациях, в том числе неблагоприятных, при осмотре места происшествия.

Ключевые слова: осветительные приборы, осмотр места происшествия, поиск и обнаружение следов, неблагоприятные условия.

Lozova S., Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, a Leading specialist in the Scientific work of the Department ensuring the activities of Kharkiv Scientific research forensic center of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine (Kharkiv, Ukraine)

Kokorin O., Deputy Director, Head of the Department of Forensic Research of Kharkiv Scientific research forensic center of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine (Kharkiv, Ukraine)

Lozovyi A., Head of the monitoring and information support sector of the Department ensuring the activities of Kharkiv Scientific research forensic center of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine (Kharkiv, Ukraine)

USE OF LIGHTING DEVICES WHEN INSPECTING THE SCENE IN DIFFICULT CONDITIONS

The review of the scene as an investigative (investigative action) and the peculiarities of its conduct in difficult conditions (poor lighting, adverse weather conditions, inspection in hidden places and some others) are considered. To increase the effectiveness of the inspection, it is recommended to use additional light sources to study the situation at the scene, to detect faintly visible and invisible traces, spots, substances and more. Classifications of lighting devices depending on the tasks of the investigation are analyzed (detection of factual data that can establish the mechanism of the crime in all details, lighting of the area in difficult conditions) and the nature of the radiation spectrum (lighting in the visible part of the spectrum), and lighting in the invisible part of the spectrum (ultraviolet illuminators, electron-optical devices.) Due to technical progress, new lighting agents are constantly emerging that can be used in forensic activities. Inspection devices "Vine", "Mole" are used for inspection in hard-to-reach places, using sources of normal and infrared illumination ("Vine"). Modern "field" lighting "Light Tower" - helps to illuminate large areas in poor visibility, in the dark. The OFK-8000A expert light source is used to search for and detect various traces (hands, biological origin, detection of "chemical traps", signs of forgery) during the inspection of the scene, and can also be used during forensic laboratory tests. The FoxFury Nomad® 360 luminaire has been proposed for use in difficult conditions. Suggestions have been made for the use of certain luminaires in various, including adverse, scene inspection situations.

Keywords: lighting devices, inspection of the scene, search and detection of traces, adverse conditions.

DOI: 10.33766/2524-0323.95.276-286

УДК 343.98

Мирошниченко Ю. М., кандидат юридичних наук, суддя Ілчівського районного суду (м. Маріуполь, Україна)

e-mail: zaruba264@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9114-1495>

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ

Стаття присвячена формуванню загальних положень методики судового провадження, першим серед яких розглянуто питання щодо того, чи належить методичний аспект судового провадження до предметної області криміналістики. Визначені суб'єкти методики судового розгляду кримінальних справ. Сформульовані положення, що стосуються предмета, завдань, функцій, джерел, структури судової методики та її місця в системі криміналістики. Запропоновані дефініції деяких ключових категорій. Обґрунтовано значення розвитку судової методики для підвищення ефективності кримінального судочинства.

Ключові слова: криміналістичне забезпечення судового провадження, судова методика, кримінальне судочинство, криміналістика.

Постановка проблеми. Правосуддя є вершиною правозастосовної діяльності, і це положення висуває підвищені вимоги до змісту та професійного рівня судового провадження в кримінальних справах, що неминуче визначає необхідність широкого застосування криміналістичних засобів і методів окремими суб'єктами судового дослідження. Поступальний розвиток науки криміналістики та розширення уявлень про можливості застосування її положень не тільки в процесі розкриття й розслідування злочинів, але й під час судового розгляду кримінальних справ визначили необхідність і створили передумови формування цілісної концепції криміналістичного забезпечення судового провадження. Структурним компонентом нової концепції має стати судова методика, на базі якої передбачається створення системи методик судового розгляду кримінальних справ окремих категорій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До висвітлення певних аспектів проблеми побудови судової методики звертались Є. Б. Анісімов, В. І. Алексейчук, В. К. Гавло, В. А. Журавель, М. В. Зюзіна, Д. В. Кім, А. О. Кирилова, І. І. Когутич, А. А. Корчагін, О. Ю. Корчагін, І. І. Котюк, О. С. Кудрявицький, Р.Л. Степанюк, Г. Є. Хорошева, С. Н. Чурилов, Б. В. Щур та інші вітчизняні й закордонні криміналісти. Проте виконана ними, безумовно, необхідна й значуща для розвитку цього напрямку криміналістичної науки робота досі не привела до створення хоча б умовно закінченої теоретичної конструкції, котра посіла б чільне місце в системі криміналістики.

Формулювання цілей. Однак методологія наукового дослідження вимагає таке: перш ніж братися за розв'язання окремих питань, слід визначитися із загальною проблемою. Тому для початку необхідно сформулювати основні наукові положення, що стануть фундаментом нової теоретичної побудови. Власне, у цьому й полягала мета дослідження, результати якого презентуються у пропонованій статті.

Виклад основного матеріалу. Методико-криміналістичне забезпечення судового провадження є доволі новим напрямом криміналістичних наукових досліджень і перебуває лише на початковому етапі свого формування, а тому потребує додаткової аргументації та з'ясування доктринальної сутності поняття «криміналістична методика судового розгляду кримінальних справ», розроблення принципів побудови такого роду криміналістичного утворення, його структури, змісту, визначення суб'єктів реалізації тощо [1].

Корінним завданням, що потребує першочергового розв'язання, є відповідь на питання щодо того, чи належить методичний аспект судового провадження до предметної області криміналістики. Для відповіді на нього слід згадати, що базовою категорією, використовуваною при визначенні предмета криміналістики, є судове дослідження, його засоби та методи, тобто способи встановлення обставин кримінального правопорушення шляхом виявлення, фіксації, оцінки та використання доказів. При тому виявлення, збирання доказів — тільки початковий етап цієї діяльності. Для того щоб зібрані докази можна було застосувати як засоби встановлення істини, їх необхідно дослідити, оцінити й тільки після цього використовувати для досягнення цілей судочинства [2, с. 103]. Водночас істина в кримінальному провадженні вважається встановленою винятково рішенням суду, що набрало законної сили. Тільки суд, спираючись на методи, розроблені криміналістикою, у комплексі досліджує й оцінює докази, зібрані по справі, заслуховує учасників процесу та після всебічного дослідження всіх обставин справи приймає за сноване на законі рішення [3].

Кожна згадка про криміналістичну методику судового розгляду кримінальних справ починається з питання про її адресата. Як показав аналіз робіт за даною тематикою, будь-які пропоновані сьогодні комбінації суб'єктів-адресатів криміналістичних рекомендацій неминуче викликають суперечки [4, с. 396]. Звісно, найбільш активним користувачем криміналістичних рекомендацій у судовому провадженні є державний обвинувач. Законом на нього покладено обов'язок кримінального переслідування, з урахуванням якого він зобов'язаний вживати всі передбачені чинним кримінальним і кримінальним процесуальним законодавством заходи для відстоювання позиції досудового провадження в кримінальній справі, вираженої слідчим в обвинувальному акті [5]. Проте суддю, який реально застосовує криміналістичну тактику й методику, при дослідженні обставин справи з урахуванням судових ситуацій, з-поміж суб'єктів криміналістичної методики виключати також не можна. Зважаючи на принцип змагальності сторін, суд зобов'язаний створювати необхідні умови для виконання сторонами їх процесуальних обов'язків і здійснення наданих їм прав, але створити такі умови, не знаючи та не

застосовуючи криміналістичні знання з техніки, тактики та методики судового провадження, просто неможливо [6, с. 192].

Що ж до розробки криміналістичних методичних рекомендацій для захисників, то дане питання при всій його багатогранності й масштабності вже вирішене не на користь зазначених учасників процесу [4, с. 397]. Захисник до суб'єктів криміналістичної діяльності не належить, а отже, не є адресатом науково-методичних рекомендацій, що розробляються наукою криміналістикою. Тому не можна погодитися з авторами, які до змісту методики судового розгляду відносять рекомендації, призначені для оптимізації організації та здійснення захисної діяльності [7; 8; 9].

Власну позицію з цього приводу ми неодноразово заявляли й аргументували [10, с. 140-191]. Наразі ж зазначимо, що окремі криміналістичні методики розробляються насамперед для того, хто керує певним етапом кримінального провадження, має владні процесуальні повноваження й засоби впливу. На судових стадіях кримінального процесу головуючий у справі організує кримінальне провадження, керує судовим засіданням, визначає обсяг доказів, які підлягають дослідженню, та порядок їх дослідження. Захисник до суб'єктів криміналістичної діяльності не належить, а отже, не є адресатом науково-методичних рекомендацій, що розробляються наукою криміналістикою.

При формуванні загальних положень судової методики також належить розв'язати питання щодо її місця в системі криміналістики. На наш погляд, завершальний розділ криміналістики повинен структурно включати дві основні підсистеми, відповідно до процесуальних функцій основних суб'єктів криміналістичної діяльності. Перша з них – методика кримінального переслідування, що має наскрізний характер і складається з двох, поєднаних спільною метою компонентів, якими є методика розслідування злочинів і методика підтримання державного обвинувачення прокурором, котрий за загальним правилом здійснює процесуальне керівництво досудовим розслідуванням і реалізує свої повноваження в кримінальному провадженні з його початку до завершення. Друга – методика судового розгляду кримінальних справ, до якої мають увійти наукові положення й засновані на них практичні рекомендації щодо оптимальної організації судового провадження та ефективного керування судовим засіданням у різноманітних судових ситуаціях.

До загальнотеоретичних положень судової методики також належить питання про її власну структуру. Методологія системного підходу вимагає, щоб структура методики судового провадження, як частина науки криміналістики, будувалася за аналогією з системою вищого рівня, якою в нашому випадку є криміналістична методика. Відповідно до цього, у ній слід виділити дві основні частини – загальну й спеціальну. Зміст першої з них має включати теоретичні основи судової методики, які віддзеркалюють такі, що відносяться до неї, – науковознавчі проблеми криміналістики, а також найбільш важливі категорії методики судового розгляду кримінальних справ. У спеціальній частині повинні міститися різного рівня узагальнення комплексу науково-методичних рекомендацій з організації судового дослідження щодо кожного з етапів судового провадження в тій чи іншій ситуації,

викладатися відомості про криміналістичні особливості окремих видів судових проваджень, а також висвітлюватися питання криміналістичного забезпечення судового контролю за досудовим слідством.

Кожна теорія має власну систему категорій, понять і термінів, які в узагальненій формі віддзеркалюють досліджувані нею явища, і навіть у тому випадку, коли теорії, що вивчають різні аспекти одного об'єкта, використовують одні й ті ж терміни, вони отримують інший зміст. Очевидно, концептуальний апарат судової методики формуватиметься на основі загальних категорій криміналістики та понять криміналістичної методики, через що її власні поняття неминуче матимуть співзвучні з ними найменування, наповнені специфічним змістом. Ключовими серед них можуть стати:

а) «методика судового провадження» — система теоретичних положень, що відбивають закономірності організації судового розгляду кримінальних справ і розроблених на їх основі науково обґрунтованих і практично апробованих рекомендацій (алгоритмів) щодо раціональної діяльності судді, згідно з даною ситуацією;

б) «судово-методична рекомендація» — науково обґрунтована порада щодо найбільш доцільного способу дії судді в тій чи іншій типовій ситуації, що складається в процесі судового провадження;

в) «алгоритм судового провадження» — перелік послідовно викладених дій, рекомендованих криміналістичною наукою для успішного здійснення завдань кримінального судочинства в типових судових ситуаціях;

г) «базова судова методика» — ситуаційно-етапна модель загального провадження в суді першої інстанції, що складається з комплексу впорядкованих процесуальних дій, криміналістичних методів і прийомів управління судовим провадженням та рекомендацій щодо їх застосування, відповідно до ситуацій, що складаються на тому чи іншому етапі розгляду кримінальної справи;

ґ) «окрема судова методика» — комплекс розроблених наукою практичних рекомендацій з організації та здійснення судового провадження в кримінальній справі певної категорії;

д) «програма судового провадження» — загальний план провадження в конкретній кримінальній справі.

Загальною метою методики судового розгляду кримінальних справ має стати підвищення ефективності судового дослідження в кримінальних провадженнях певних категорій. Як об'єкт криміналістичної методики, судова діяльність підлягає дослідженню з метою визначення найбільш правильної побудови процесу пізнання судом обставин, що мають значення для кримінального провадження певної категорії. У результаті такого дослідження повинні бути встановлені найважливіші закономірності організації судового провадження, до яких насамперед відносяться зв'язки та залежності судового розгляду від об'єктивних і суб'єктивних чинників, що формують умови судового провадження. Вивчення цих закономірностей і розробка на їх основі науково обґрунтованих рекомендацій з найбільш раціональної організації та здійснення судового дослідження щодо тих чи інших ситуацій складають предмет і завдання судової методики. До завдань методики

судового провадження також можна віднести таке: пізнання видів і способів протидії кримінальному судочинству; вивчення та узагальнення досвіду розв'язання окремих судових ситуацій; поглиблення класифікації ситуацій судового провадження; розроблення засад класифікації кримінальних справ; вдосконалення наявних і розроблення нових методів судового дослідження в типових умовах судового розгляду та ін.

Як відомо, базовими елементами будь-якої системи є принципи. Тому важливим завданням судової методики на початковому етапі її розвитку є формування основоположних засад, дотримання яких є вирішальною умовою допустимості та ефективності розроблених нею рекомендацій. Огляд спеціальної літератури показує, що питання визначення та класифікації принципів методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень є *чи не найбільш дискусійними в криміналістичній науці*. Серед найчастіше згадуваних — законність, об'єктивність, теоретична обґрунтованість і практична застосовність, плановість, етапність, ситуаційна обумовленість та інші правила побудови та застосування криміналістичних методичних комплексів, які, очевидно, будуть пристосовані й для потреб методики судового провадження.

Якщо принципи формування методик — це основоположні правила, то джерела — вихідні носії інформації, необхідні для якісного розроблення методико-криміналістичних рекомендацій [11]. Джерелами судової методики, як підрозділу методики криміналістичної, є закон, наука, практика.

Розглядаючи кримінальну справу, суд керується вимогами кримінального матеріального та процесуального права, що визначають предмет, умови й порядок судового провадження. Без постійної орієнтації на норми кримінального закону розгляд кримінальної справи може виявитися безпредметним як такий, що здійснюється щодо події, яка не є кримінально караною, або щодо осіб, які не підлягають кримінальній відповідальності. При тому, за словами Г. Гроса, положення, що розробляються наукою кримінального права (наприклад, про умисел, необережність, про співучасть, про замах і т. ін.), позбавлені будь-якого значення, якщо суддя не зможе застосувати ці абстрактності до реалій поточного життя: якщо він не розуміє або неправильно оцінює свідчення очевидців, значення їх спостережень; якщо його вводять в оману прийоми зловмисників; якщо він не зуміє використати сліди злочину і якщо він взагалі не знайомий з незліченими положеннями, сукупність яких становить криміналістику [12, с. 18-19]. Положення, сформульоване фундатором криміналістичної науки на початку минулого століття, не втратило своєї актуальності й у наші дні.

Не менш важливими для судової методики є положення кримінального процесуального права. Взаємозв'язок кримінального процесу та криміналістики визначається застосуванням у практичній діяльності суду тісно пов'язаних між собою норм процесуального закону та наукових рекомендацій криміналістики. Причому, основним, головним і визначальним завжди є кримінальний процес. Криміналістичні засоби й рекомендації техніки, тактики й методики, неодмінно повинні узгоджуватися з принципами кримінального процесу та іншими положеннями кримінального процесуального законодавства.

Тож принципи кримінального процесу, загальні правила щодо процедури судового дослідження, джерел доказів, предмета і засобів доказування єдині й обов'язкові для будь-якого кримінального провадження і для кожного з його суб'єктів. Проте, це зовсім не виключає суттєвих особливостей, детермінованих різноманітністю судових ситуацій, методи управління якими також індивідуальні, як неповторне кожне конкретне провадження. Положення кримінального процесу становлять правову основу побудови методики судового провадження, тоді як остання покликана розкрити особливості застосування інститутів і норм кримінального процесуального права та розробити криміналістичні алгоритми, що включають тактичні прийоми виявлення брехні, переліки видів, джерел і правил інтерпретації інформації значущої для типових судових ситуацій, а також запропонувати інші засоби, що забезпечать встановлення істини у справі, у якому б порядку вона не розглядалась.

При тому важливим питанням наук кримінального процесуального права й криміналістики є демаркація предметних полів. У контексті судового провадження з цього приводу Т. С. Волчецька слушно зазначає, що в процедурі ведення судового розгляду є положення основоположні й тому чітко регламентовані законом. Це — предмет ведення процесуалістів. Але, крім того, з метою оптимізації судової діяльності, для суддів повинні розроблятися відповідні вказівки методичного характеру, що відкривають суду творчий простір у встановленні істини у справі, розраховані на конкретні судові ситуації [13, с. 13].

Важливим джерелом розробки засобів методико-криміналістичного забезпечення судового провадження є наука, насамперед криміналістика. Базовими для судової методики стануть дані криміналістичної тактики. Меншою мірою судова методика використовуватиме досягнення криміналістичної техніки, засоби якої призначені в основному для роботи з речовими доказами, характерної для стадії досудового провадження (виявлення, фіксація, вилучення і т. ін.). Водночас поява нових технічних засобів і технологій, розширення можливостей судової експертизи, поряд з удосконаленням тактичних прийомів і методів, впливають на криміналістичну, у тому числі й судову, методику, викликаючи необхідність уточнення наявних або створення нових методичних рекомендацій.

Передумовою підвищення ефективності криміналістичних рекомендацій виступає організація криміналістичного наукового знання, орієнтованого на конкретні ситуації [14, с. 257]. Звідси службова функція судової методики — забезпечення суддів науково-методичним комплексом знань, необхідних для ефективного управління судовим провадженням у різноманітних судових ситуаціях. І оскільки це так, основоположне значення для створення методичних рекомендацій для потреб суду має теорія криміналістичних ситуацій. Вивчення й систематизація ситуацій, що виникають під час розгляду кримінальних справ, дозволяє їх типізувати й формувати алгоритми ведення судового розгляду в типових умовах з неодмінним урахуванням специфіки конкретного провадження, оскільки навіть найдетальніший алгоритм діяльності не виключає необхідності застосування її суб'єктом творчих методів розв'язання криміналістичних задач.

Криміналістичні ситуації мають тенденцію до повторюваності. Ця обставина створює основу для різного роду узагальнень і типізації ситуацій [15, с. 666]. У процесі реалізації судовою методикою евристичної функції повинні аналізуватися, узагальнюватися та теоретично осмислюватися передовий досвід і недоліки судової практики, встановлюватися фактори, що впливають на розвиток ситуацій судового розгляду, виявлятися повторюваність останніх, що, зрештою, уможливить визначення закономірностей процесу судового дослідження та таких, що визначаються ними, особливостей організації судового провадження, на підставі яких будуть розроблятися методи розв'язання судових ситуацій у напрямку, сприятливому для здійснення завдань кримінального провадження. Науковий аналіз практики розгляду кримінальних справ виступає основою для визначення потреби кримінального судочинства в розробці та вдосконаленні методико-криміналістичних рекомендацій, ефективність яких знову-таки перевіряється практикою.

Вивчення та теоретичне узагальнення практики судової діяльності в типових ситуаціях судового провадження дозволить визначити ці загальні, найбільш дієві методи, що розробляються не лише криміналістичною наукою, але й виробляються практикою кримінального судочинства. У результаті наукового обґрунтування вони набувають методологічної завершеності. Своєю чергою, судова практика за допомогою зворотного зв'язку інформує розробників про невідповідність методичних рекомендацій завданням, що вирішуються в змінених умовах судочинства, визначає необхідність вдосконалення наявних або розробки нових криміналістичних засобів, прийомів і рекомендацій, стимулюючи розвиток криміналістичної техніки й тактики.

Висновки. Процес судового пізнання підпорядковується певним законам, тому навколо дослідження закономірностей оперування доказами на стадії судового розгляду окремих категорій кримінальних справ і буде в найближчій перспективі формуватися новий підрозділ криміналістичної методики — методики судового провадження, або судової методики. Саме тут, у четвертому розділі криміналістики, де розробляються найбільш ефективні методи судового дослідження та рекомендації щодо їх застосування, залежно від умов кримінального провадження, теорія криміналістичного забезпечення судового розгляду кримінальних справ повинна наповнитися практичним змістом. Причому, розбудову методичної складової нового вчення необхідно починати з формування загальних положень, з-поміж яких вищерозглянуті питання щодо предмета, завдань, функцій, джерел, структури судової методики та її місця в системі криміналістики запропоновані дефініції деяких ключових категорій. Наступним кроком у цьому напрямі має стати визначення правил побудови окремих методик судового провадження, дослідження яких у подальших планах автора.

Використані джерела:

1. Журавель В. А. Криміналістичні методики судового розгляду окремих категорій кримінальних справ: проблеми формування та реалізації. *Наукові праці Національного університету "Одеська юридична академія"*. Том XIX. 2017. С. 130-138.

2. Белкин Р. С. Курс криминалистики : учебное пособие для вузов в 3-х т. Т. 1. 2001. URL : http://www.sudexpertiza.org/upload/iblock/6ed/kurs-kriminalistiki.-v-3_kh-t.1._belkin-r.s_2001_-3_e-izd.pdf.

3. Ким Д. В., Ануфриева Е. А. О криминалистическом обеспечении судебного разбирательства по делам о коррупционных преступлениях, совершаемых соотрудниками ОБД. *Известия Алтайского государственного университета*. 2011. № 2-1. С. 94–97.

4. Хорошева А. Е. Деидеологизация современной криминалистической методики судебного разбирательства уголовных дел: миф или реальность? *Проблемы современной криминалистики и основные направления ее развития в XXI веке: материалы Международной научно-практической конференции, посвященной 60-летию юбилею кафедры криминалистики Уральского государственного юридического университета (6 октября 2017 года)*. Екатеринбург : Издательский дом Уральского государственного юридического университета, 2017. С. 395-399.

5. Ян Е. И. Судебное разбирательство и его криминалистическая характеристика. *Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия Философия. Социология. Право*. 2018. № 3. С. 558-565.

6. Гавло В. К., Ключко В. Е., Ким Д. В. Судебно-следственные ситуации: психолого–криминалистические аспекты. Барнаул, 2006. 224 с.

7. Алексейчук В. І. Методико-криміналістичне забезпечення судового розгляду кримінальних справ: сучасний стан та перспективи розвитку. *Теорія і практика правознавства*. 2013. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2013_2_65. (дата звернення: 01.08.2021 р.).

8. Когутич І. Поняття і місце методики підтримання державного обвинувачення в суді у системі криміналістики. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2014. Випуск 59. С. 334–342.

9. Шевчук В. М. Сучасні наукові концепції формування типової структури окремої криміналістичної методики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 4. С. 359-365. URL : http://lsej.org.ua/4_2020/87.pdf.

10. Мирошниченко Ю. М. Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз : монографія. Харків, 2019. 228 с.

11. Степанюк Р. Л. Джерела та принципи формування окремих методик розслідування злочинів, учинених в бюджетній сфері України. *Вісник Академії митної служби України*. Серія: «Право». 2014. № 1 (12). С. 138-145.

12. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики : новое изд., перепеч. с изд. 1908 г. Москва : ЛексЭст, 2002. 1088 с.

13. Волчещкая Т. С. Ситуационный подход в практической и исследовательской криминалистической деятельности : учебное пособие. Калининград, 1999. 74 с.

14. Якушин С. Ю. Ситуационный подход как принцип научного тактико-криминалистического обеспечения предварительного и судебного следствия. *Ситуационный подход в юридической науке и правоприменительной деятельности* : материалы Международной научно-практической конференции «Актуальные проблемы использования ситуационного подхода в юридической науке и правоприменительной деятельности», посвященной 10-летию научной школы криминалистической ситуологии / под ред. Т. С. Волчещкой. Калининград : Изд-во БФУ им. И. Канта, 2012. С. 253-259.

15. Зюзина М. В. Сущность ситуационного подхода в методике предварительного и судебного следствия. *Ситуационный подход в юридической науке и правоприменительной деятельности*: материалы Международной научно-практической конференции «Акту-

альные проблемы использования ситуационного подхода в юридической науке и правоприменительной деятельности», посвященной 10-летию научной школы криминалистической ситуологии / под ред. Т. С. Волчецкой. Калининград : Изд-во БФУ им. И. Канта, 2012. С. 661-667.

References:

1. Zhuravel, V. A. (2017). Kryminalistychni metodyky sudovoho rozghliadu okremykh katehorii kryminalnykh sprav: problemy formuvannya ta realizatsii. *Naukovi pratsi Natsionalnoho universytetu "Odeska yurydychna akademiia" - Scientific works of the National University "Odessa Law Academy"*, vol. XIX, 130-138. [in Ukrainian].
2. Belkin, R. S. (2001). Kurs kriminalistiki: Uchebnoe posobie dlya vuzov v 3-h t. (Vol. 1-3; Vol. 1.). URL : http://www.sudexpertiza.org/upload/iblock/6ed/kurs-kriminalistiki.v-3_kh-t.-t.1_belkin-r.s_2001_-3_e-izd..pdf. [in Russian].
3. Kim, D. V., & Anufrieva, E. A. (2011) O kriminalisticheskom obespechenii sudebnogo razbiratelstva po delam o korruptsionnykh prestupleniyah, sovershaemykh sotrudnikami OVD. *Izvestiya Altayskogo gosudarstvennogo universiteta - Proceedings of Altai State University*, 2-1, 94 – 97. [in Russian].
4. Horosheva, A. E. (2017). Deideologizatsiya sovremennoy kriminalisticheskoy metodiki sudebnogo razbiratelstva ugolovnykh del: mif ili realnost? *Problemy sovremennoy kriminalistiki i osnovnyye napravleniya ee razvitiya v XXI veke: Materialy Mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii, posvyaschennoy 60-letnemu yubileyu kafedry kriminalistiki Uralskogo gosudarstvennogo yuridicheskogo universiteta (6 oktyabrya 2017, Ekaterinburg) - Problems of modern criminology and the main directions of its development in the XXI century: materials of the International scientific-practical conference dedicated to the 60th anniversary of the Department of Criminology of the Ural State Law University (October 6, 2017)*, 395-399. [in Ukrainian].
5. Yan, E. I. (2018). Sudebnoe razbiratelstvo i ego kriminalisticheskaya karakteristika. *Nauchnyye vedomosti Belgorodskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya Filosofiya. Sotsiologiya, Pravo - Scientific sheets of Belgorod State University. Philosophy series. Sociology. Right*, 3, 558-565. [in Russian].
6. Gavlo, V. K., Klochko, V. E., & Kim, D. V. (2006). Sudebno-sledstvennyye situatsii: psihologo-kriminalisticheskie aspekty. Barnaul. [in Russian].
7. Aliexsiechuk, V. I. (2013). Metodyko-kryminalistychnye zabezpechennia sudovoho rozghliadu kryminalnykh sprav: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku. *Teoriia i praktyka pravoznavstva - Theory and practice of jurisprudence*, 2. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2013_2_65. [in Ukrainian].
8. Kohutych, I. (2014) Poniattia i mistse metodyky pidtrymanna derzhavnogo obvyuvachennia v sudi u systemi kryminalistyky. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya yurydychna - Bulletin of Lviv University. The series is legal*, 59, 334-342. [in Ukrainian].
9. Shevchuk, V. M. (2020). Suchasni naukovy kontseptsii formuvannia typovoi struktury okremoï kryminalistychnoi metodyky. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal - Legal scientific electronic journal*, 4, 359-365. URL : http://lsej.org.ua/4_2020/87.pdf. [in Ukrainian].
10. Myroshnychenko, Yu. M. (2019) Taktyka sudu v systemi kryminalistyky: strukturno-funktsionalnyi analiz : monohrafiia. Kharkiv. [in Ukrainian].
11. Stepaniuk, R. L. (2014) Dzherela ta pryntsypy formuvannia okremykh metodyk rozsliduvannia zlochyniv, uchynenykh v biudzhetnii sferi Ukrainy. *Visnyk Akademii mytnoi sluzhby Ukrainy. Seriya: «Pravo» - Bulletin of the Academy of Customs Service of Ukraine. Series: "Right"*, 1(12), 138-145. [in Ukrainian].

12. Gross, G. (2002) Rukovodstvo dlya sudebnyih sledovateley kak sistema krimina listiki : novoe izd., perepech. s izd. 1908 g. Moskva : LeksEst. [in Russian].

13. Volchetskaya, T. S. (1999). Situatsionnyiy podhod v prakticheskoy i issledovatel'skoy kriminalisticheskoy deyatel'nosti: Uchebnoe posobie. Kaliningrad. [in Russian].

14. Yakushin, S. Yu. (2012). Situatsionnyiy podhod kak printsip nauchnogo taktiko-kriminalisticheskogo obespecheniya predvaritel'nogo i sudebnogo sledstviya. *Situatsionnyiy podhod v yuridicheskoy nauke i pravoprimeritel'noy deyatel'nosti: Materialy Mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii «Aktualnyie problemy ispolzovaniya situatsionnogo podhoda v yuridicheskoy nauke i pravoprimeritel'noy deyatel'nosti», posvyaschennoy 10-letiyu nauchnoy shkoly kriminalisticheskoy situologii - Situational approach in legal science and law enforcement: materials of the International scientific-practical conference "Actual problems of using the situational approach in legal science and law enforcement", dedicated to the 10th anniversary of the scientific school of forensic situation. Kaliningrad, 253-259. [in Russian].*

15. Zyuzina M. V. (2012). Suschnost situatsionnogo podhoda v metodike predvaritel'nogo i sudebnogo sledstviya. *Situatsionnyiy podhod v yuridicheskoy nauke i pravoprimeritel'noy deyatel'nosti: materialy Mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii «Aktualnyie problemy ispolzovaniya situatsionnogo podhoda v yuridicheskoy nauke i pravoprimeritel'noy deyatel'nosti», posvyaschennoy 10-letiyu nauchnoy shkoly kriminalisticheskoy situologii. Kaliningrad, 661-667. [in Russian].*

Стаття надійшла до редакції 03.08.2021

Мирошніченко Ю. М., кандидат юридических наук, судья Илличевского районного суда (г. Мариуполь, Украина)

ОБЩИЕ ПОЛОЖЕНИЯ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЙ МЕТОДИКИ СУДЕБНОГО РАССМОТРЕНИЯ УГОЛОВНЫХ ДЕЛ

Статья посвящена формированию общих положений методики судебного разбирательства, первым среди которых рассмотрен вопрос о том, относится ли методический аспект судебного производства к предметной области криминалистики. Определены субъекты методики судебного рассмотрения уголовных дел. Сформулированы положения, касающиеся предмета, задач, функций, источников, структуры судебной методики и ее места в системе криминалистики. Предложенные дефиниции некоторых ключевых категорий. Обосновано значение развития судебной методики для повышения эффективности уголовного судопроизводства.

Ключевые слова: криминалистическое обеспечение судебного производства, судебная методика, уголовное судопроизводство, криминалистика.

Miroshnichenko Yu., Candidate of Legal Sciences, Judge of the Illichevsky district court (Mariupol, Ukrainian)

GENERAL PROVISIONS OF THE FORENSIC METHODOLOGY OF CRIMINAL CASES JUDICIAL REVIEW

The article is devoted to the formation of general provisions of the methodic of judicial methodics in criminal cases. The importance of the development of judicial methodics for increasing the efficiency of criminal proceedings has been substantiated. It is stated that justice is the pinnacle of law enforcement and this provision places increased demands on the content

and professional level of judicial proceeding in criminal cases, which inevitably determines the need for widespread use of criminalistic tools and methods by individual subjects of judicial process. The progressive development of the science of criminalistic and the expansion of ideas about the possibility of applying its provisions not only in the process of detecting and investigating crimes, but also during judicial proceedings have identified the need and created the preconditions for forming a holistic concept of criminalistic support judicial proceedings.

As a result of the study, the author concludes that in the near future a new unit of criminalistics methodics — the methodic of judicial proceedings or judicial methodic will be formed around the knowledge of the regularities of evidence at the stage of trial of certain categories of criminal cases. It is here — in the fourth section of criminalistics, which develops the most effective methods of judicial investigation and recommendations for their application depending on the conditions of criminal proceedings, the theory of forensic support of criminal proceedings should be filled with practical content. The development of the methodical component of the new doctrine should begin with the formation of general provisions, among which the author considers issues of subject, tasks, functions, sources, structure of judicial methodics and its place in the system of criminalistics, proposed definitions of some key categories, emphasizes importance for the interconnection of the judicial methodics and practice of criminal legal proceedings. The next step in this direction should be to determine the rules for constructing certain methodic of litigation, the study of which in the future plans of the author.

Keywords: criminalistic support of court proceedings, court methodics, criminal proceedings, criminalistics.

DOI: 10.33766/2524-0323.95.287-304

УДК 343.2:340.132(477)(094.4)

Розовский Б. Г., доктор юридических наук, профессор, заслуженный юрист Украины, заведующий кафедрой правоведения Восточноукраинского национального университета имени В. Даля (г. Северодонецк, Украина)

e-mail: rozovskiy@rambler.ru

ORCID iD : <https://orcid.org/0000-0002-5087-7076>

«РВАНЫЕ» НОРМЫ УГОЛОВНОГО КОДЕКСА

Уголовное право считается замыкающей отраслью права («Последний довод короля»). На деле многочисленные запреты норм Уголовного кодекса определяют пределы правового регулирования позитивных отраслей права, выстраивая «Великую китайскую стену», зачастую препятствующую реализации прогрессивных начинаний. Предупреждение такой опасности должно проходить красной нитью в готовящемся проекте УК Украины.

В действующем праве человек зачастую заменен роботом. В противовес этому в уголовном праве субъектом ответственности является человек со всеми его биологическими и социальными особенностями. Стандартизация здесь недопустима.

Ключевые слова: проект Уголовного кодекса Украины, верховенство права, робот, мотив и цель преступления, труднообъяснимое влечение к физической опасности, компульсивное поведение, «рваность норм кодекса».

Философы во всех исследованиях трубят о том, что человечество вступило в фазу никогда ранее не ведомого интенсивного изменения окружающего его мира. Апогеем стало массовое появление неведомой ранее новации – роботов, которые во многих сферах, вплоть до секса, заменяют живого человека¹.

Цели роботизации многоплановы. Выделю показательную в плане дальнейшего изложения. Прогнозируется, что с развитием чипирования и других технологий грань между человеком и роботом может в определенной мере сократиться: в ряде производств робот будет действовать по заранее спрогнозированным и заложенным программам, что позволит исключить человеческий фактор в сложных операциях.

¹ Настоящая статья является попыткой продолжить дискуссии с разработчиками проекта нового УК Украины. См. : URL : <https://newcriminalcode.org.ua>.

Естественно, подобные концепции не остаются без критики, зачастую, безжалостной. Оснований достаточно. Но, на удивление, главный, основополагающий методологический провал оказался в тени, замалчивается всеми, в том числе и юристами. Не буду вдаваться в подробности, констатирую парадокс: есть сфера общественных отношений, где уже тысячелетиями человек выступает в роли безукоризненного робота. И не один-два субъекта, сто или миллион, а подавляющая часть человечества. Она очевидна: это сфера государственного законодательного регулирования жизни и деятельности человека от рождения до смерти, а в наследовании даже позже. Если вдуматься, мы живем в мире, в какой-то части познанном, а больше – выдуманном законодателем, заранее смодулировавшим все мыслимые и немыслимые ситуации для обычных людей, которых принято называть среднестатистическими. Государство извечно, не всегда логично пытается регулировать каждый шаг, каждый вздох человека, предписывая, что ему можно делать и что нельзя, а если можно, то как и в каких границах. Показательный пример из недалекого прошлого. Знаменитый кинорежиссер Сергей Бондарчук состоял в браке с актрисой Инной Макаровой, но к тому времени у него был восьмилетний внебрачный сын Алексей. Бондарчук решил оформить своё отцовство. Для этого ему пришлось расторгнуть брак с Макаровой, официально расписаться с мамой Алёши, признать его своим сыном, после чего расторгнуть этот однодневный брак и вновь жениться на Макаровой¹.

Изменились времена, однако законодательные нравы не только сохранились, но приобрели еще более уродливые формы. Поделюсь собственным опытом. После трагических событий на Донбассе я приобрел ущербный статус переселенца. Чтобы получать украинскую пенсию, для идентификации потребовалось получить электронную карточку, выдаваемую сроком на два года. Получил ее я в Николаеве, куда первоначально выехал из Луганска. Условия жизни там были неблагоприятные, и мой старый друг проявил гостеприимство: предложил переехать в его дом в Чернигове, с официальной пропиской. С благодарностью предложение было принято. В Чернигов из Николаева было переслано мое пенсионное дело. Спустя время, меня пригласили заведовать кафедрой Восточнукраинского национального университета имени Владимира Даля в г. Северодонецке. Предложение принял. Пенсионное дело не переводил, ибо никто этого не требовал. Но истекли два года, меня обязали сменить электронную карточку. И началась эпопея.

От меня потребовали лично явиться в Николаев для закрытия электронной карточки. Я обратился в областное управление «Ощадбанка» в Северодонецке с просьбой провести эти операции по месту моего пребывания. Получил отказ. Приехал в Киев в главный офис «Ощадбанка». Там с трудом согласились не отсылать меня в Николаев, но обязали ехать в Чернигов. Приехал. В Черниговском областном отделении «Ощадбанка» провели «сложнейшую» процедуру: у меня

¹ За рубежом не лучше. Согласно закона штата Айова длительность поцелуя не должна превышать 5 минут. В штате Арканзас муж имеет право бить жену, но не чаще одного раза в месяц. Источник: Социальная сеть для зрелых людей. URL : <https://24pixelnews.com/novosti/23-13-samykh-nelepykh-za-konov-ssha/>.

взяли заявление сделали копии с паспорта и идентификационного кода. В главном офисе «Ощадбанка» в Киеве, где я «проторчал» более часа, сделать это не смогли.

Через две недели меня вновь вызвали в Чернигов: нужно было пойти в Пенсионный фонд, взять оформленный к этому времени документ и отнести его в «Ощадбанк». Через полтора месяца надо еще раз пересечь страну с юго-востока на северо-запад, чтобы забрать злополучную карточку (переслать ее в Северодонецк или вручить по нотариально удостоверенной доверенности моему другу, авторитетному человеку в области, категорически отказали... Идиотский закон, но закон!). Все это происходит в век интернета и начинающейся оцифровки информации. (Отмечу, отечественные кухарки потому и управляют государством, что им все расписано).

Я недаром акцентировал внимание на том, что в нашей стране сфера государственного законодательного регулирования жизни и деятельности человека роботизирована. Уже писал, но, памятуя, что «капля точит камень не силой, а частым падением», вынужденно повторяю: образно говоря, закон – это чурка, из которой еще предстоит вырезать Буратино. Без этого закон – грубое полено, который быт по головам без ума и толку. Скрупулезное соблюдение закона превращает его в вариант Мидаса. Закон обретает жизнь в праве. Реальная жизнь человека и человечества в целом состоит не из запретов, а из неисчислимых возможностей. Право и толкуется в обыденном сознании как свобода, разрешение иметь что-то, поступать желаемым образом¹. В 60-е годы, когда во Франции шли бунты договорились до того, что «свобода – это запретить запрещать». Можно все. Сейчас к этому относятся с иронией, но рациональное зерно в этом есть. Стоит ли все безоговорочно запрещать, если в реальной действительности редко какое правило не требует выявляемых в процессе его применения разного рода исключений. По большому счету, прогресс – это результат преодоления множества запретов. Недаром говорят, что все великие открытия сделали хулиганы². В действительности мы во многом руководствуемся правом – формой добровольного согласования способов решения жизненно важных проблем. Отнюдь не в единичных случаях право при этом вступает в противоречие с законом. Более того, оно повседневно служит, своего рода, ситом, через которое просеивается закон. Достаточно вспомнить, по-

1 Ричард Гир как-то сказал: «Каков был бы мир, если в нем нельзя было сделать что-то не так, если бы в нем не было запретов, сладостей, белого вина и красного мяса. Ради чего бы мы жили? В наших слабостях наша сила». "Помните, времени мало" / 3 поразительные цитаты Ричарда Гири для тех, кому за 50. Источник : SKVer.

2 «Брэнсон, я тебе гарантирую, что ты или сядешь в тюрьму, или станешь миллионером», - сказал директор школы, выпуская в жизнь одного из самых неутомимых учеников. Ричард Брэнсон оправдал ожидания, стал миллиардером, побывавшим в космосе:/ Ахмирова Р. Хиппи-миллиардер Ричард Брэнсон: пять историй о знаменитом богаче-фрике. [Интернет-источник] *Собеседник*. 12.07.2021. URL : <https://sobesednik.ru/kultura-i-tv/20210712-xippi-milliarder-ricard-brenson-pyat-is/>.

лучившие известность, так называемые «итальянские забастовки». В 1904 году итальянские железнодорожники изобрели новый способ бастовать. Во-первых, умерили свой итальянский темперамент. Всё стало делаться гораздо медленнее. Во-вторых, начали соблюдать ВСЕ технические инструкции и регламенты, прописанные работодателем. Таким образом, дирекции и предъявить было нечего. Железная дорога «встала». Поезда были отменены, хотя, формально, все работали.

С подобным результатом проходили итальянские забастовки диспетчеров аэропортов, которые в повседневной работе дополняли, изменяли, совершенствовали должностные инструкции с учетом специфики местных условий, реальной нагрузки аэропорта, типов самолетов, осуществляющих взлет – посадку, и даже квалификации пилотов [1].

В народном юморе находят образное отражение реальные хозяйственные и иные операции, когда пунктуальное соблюдение закона затруднено. «Одна семья жила бедно, но славилась на всю округу своей честностью и справедливостью. А кормило их нежнейшее масло, которое делала жена. По утрам женщина изготавливала его в круглых формах, и каждый сливочный диск весил один килограмм. Муж продавал продукт знакомому бакалейщику, а на вырученные средства покупал в лавке все необходимое, включая спички, хлеб и сахар. Но как-то раз бакалейщик заподозрил неладное! Ему показалось, что очередная партия, которую принёс бедняк, весит меньше, чем обычно. Лавочник не поленился и взвесил каждый круг. Действительно, их вес был ровно на 100 граммов меньше положенного. Бакалейщик пришел в ярость, но решил подождать следующего дня.

И вновь бедняк пришел к нему, чтобы продать сливочный продукт. Торговец гневно высказал ему свои претензии:

– Как ты мог! Мы договаривались, что ты будешь поставлять мне масло весом в килограмм. А ты обманул меня: каждый круг весит не больше 900 граммов! Можешь больше не приходите сюда, я найду другого поставщика! – кричал толстяк, потрясая кулаками.

Было видно, что бедняк удивлен и расстроен. Впрочем, мужчина не растерялся и ответил:

– Господин, мы слишком бедны, чтобы иметь весы. И всякий раз, покупая у тебя килограмм сахара, я делал его своей мерой, по которой взвешивал масло».

Это притча, однако за ней жизнь, плохая или хорошая, но во многом реальная. В системе государственного регулирования подобные бакалейщики и производители масла неминуемо должны стать субъектами уголовного процесса – есть норма, есть нарушение, независимо от причин, должен быть результат. Отечественное современное уголовное право является идеальным воплощением общей конструкции права, где человек исчез – его место занял бездушный абсолютизированный робот.

Нормы уголовного кодекса – это уникал, идеальным отражением которого может служить популярная серия «рваных» скульптур Бруно Каталано. (Одна из них отображена в начале статьи.) Его «вояжеры» – разных возрастов, полов, национальностей – представляют собой образы путешественников со странной, на первый взгляд, «пустотой внутри». Это намек художника на то, что современные динамичные, вечно куда-то спешащие люди, только и представляют собой, что

ноги, голову и чемодан, без целостности внутри, без ощущения внутреннего дома, как было когда-то [2].

Аналогия убедительна. Нормы Уголовного кодекса столь же «рваные» – это конструктивная форма, бездушный каркас набора всяких ограничений, превращающих жизнедеятельность живого гражданина – с его бедами, заботами, попытками реализовать себя в освоении природы, улучшении организации общества – в стандартизированного по не всегда понятной логике типичного робота. Здесь есть только механическая оболочка предаваемого суду. Никакой души, ничего живого, способного вызвать отклик на реальную жизнь, нет и в помине.

Приходится сожалеть, что разработчики проекта УК Украины живут в прошлом, продолжая традиционно исповедовать догмы многовековой практики. Признаюсь, не был удивлен, когда ознакомился на сайте разработчиков проекта УК Украины с их реакцией на разумные замечания В. Н. Сущенко о недопустимости игнорировать при определении наказания за преступление мотивов и целей его совершения. Она, в известной мере, отражает ущербность идеологии, и даже психологии, разработчиков Проекта, выступающих в роли представителя сильного пола в известной байке: «По каким параметрам женщины выбирают шампунь? – Марка, эффективность, запах, состав, цвет, качество, дизайн упаковки, рекомендации, отзывы, реклама, известность. – А по каким параметрам мужчины выбирают шампунь? – На этикетке должно быть написано «шампунь».

Рецензент пишет: «Отказ в отдельных случаях от установки «мотива и цели» правонарушения (п.7), как обязательного элемента состава преступления – «вины», приводит и, кажется, будет приводить к нарушению принципов «справедливости и пропорциональности» при определении «виновности/невиновности» и соответствующей меры наказания лицу.

Субъективную сторону состава уголовного правонарушения определяют признаки, характеризующие вину субъекта уголовного правонарушения, а в случаях, предусмотренных в статьях особенной и общей частей Кодекса, мотив, цель и особое психоэмоциональное состояние этого субъекта во время совершения им уголовного правонарушения».

В ответ В. А. Навроцкий безапелляционно заявил: «Если правильно понял замечание, его автор считает, что мотив и цель являются обязательными признаками, присущими составу любого преступления. Но это же не так, обязательными являются те признаки, которым законодатель придал такое значение. Или, может, В. Н. Сущенко считает, что мотив и цель являются составляющими вины? Но и с этим согласиться нельзя: вина – отношение к уже совершенному, мотив и цель – то, что предшествует преступлению, что «толкает» к его совершению. Поэтому их отождествлять нельзя. Связь того, что мотив и цель не признаются обязательными признаками состава с нарушением принципов «справедливости и соразмерности при ...», также не понят. Может, имеется в виду необходимость/целесообразность их учета и в случаях, когда мотив и цель не являются признаками состава преступления? Но ведь установление состава преступления (квалификация) и определение наказания – это различные этапы правоприменения, установление обязательных признаков состава является предпосылкой определению наказания» [3].

Может, и надо уточнить редакцию соответствующих статей Проекта. Но можно ли оспаривать суть: цель и мотив практически в большинстве являются психологической основой для образования у субъекта виновного отношения к совершаемому деянию? Л. Е. Владимиров писал: «Входит или не входит по закону мотив данного преступления в понятие последнего, он должен быть непременно выявлен. Мотив есть истинный источник преступления, и никогда просвещенный суд не удовлетворится следствием, не раскрывшим мотива преступления. Объясняя возникновение данного преступления, мотив имеет глубокое значение для психологического понимания деяния, а в случаях сильного душевного волнения подсудимого он представляет важный опорный пункт для заключения врача-психиатра» [4]. Но Л. Е. Владимиров для разработчиков кодекса не указ.

Я, в прошлом следователь и прокурор с многолетним стажем, не представляю, как можно судить о вине правонарушителя, не выяснив цель и мотив его совершения. На завершающей стадии вина является основанием для вынесения наказания. Но она выясняется с момента принятия заявления от потерпевшего о совершенном преступлении, и на всем протяжении расследования. И по многим преступлениям без мотива и цели совершения преступления ясную картину положить невозможно.

С. Н. Сущенко безоговорочно прав, утверждая, что их игнорирование будет приводить к нарушению принципов «справедливости и пропорциональности» при определении «виновности/невиновности» и соответствующей меры наказания лицу». Жаль, что его доводы не восприняты.

Формальная казуистика В. А. Навроцкого, если она разделяется остальными разработчиками УК, не столь безвредна. Игнорируя необходимость/целесообразность учета мотива и цели в случаях, когда они не являются обязательными признаками состава преступления, «которым законодатель придал такое значение», мы приходим к обезчеловечению уголовного права. Уголовный кодекс закономерно может рассматриваться как произведение жанра хоррор, где фантастика, став явью, предназначена утратить, напугать своих читателей, вызвав у них чувства ужаса и шока. Ни о каком сострадании к оступившимся речи быть не может.

Оценивая потуги разработчиков проекта УК, невольно вспоминаешь анекдот: «На море едешь со своей женой? – Нет, в путевке написано, что все включено». Кодекс пытаются представить универсальным законом с решениями на все случаи жизни. Однако тысячелетняя история убедительно свидетельствует: универсальные методы уголовного права пригодны только для противодействия стандартной преступности. Исследователи констатируют, что развитие права в нашем недалёком прошлом, как и сейчас, осуществлялось в основе своей на условном уровне – в форме «науки слов», а не науки реальных. Мы не имеем сколько-нибудь адекватного прогноза возможного развития преступности. Более того, эти проблемы научно не изучаются. Законы разрабатываются не на основе фундаментального анализа и прогноза реальных – научно не исследуется, не прогнозируется их возможная фактическая эффективность действия. Мы привыкли ко всему этому «незнанию», как к стихии.

Известный нобелевский лауреат немецкий физик и философ М. Планк убеждал, что существует лишь то, что можно измерить. Именно поэтому считается,

что любая реальная наука начинается с измерения. Академик В. Садовничий прямо сказал, что на юридических факультетах стоило бы преподавать курс общей математики, философию математики и логику, назвав это ключевым. Не пора ли подумать, советовал он, над математической моделью Гражданского кодекса, Уголовного кодекса, потому что сегодня соотношение разных норм, например, Уголовного кодекса, с его точки зрения, начисто лишено логики и здравого смысла? [5] К сожалению, слова остались словами, ничего для реализации предложения не сделали. В Украине не ставится даже такой вопрос.

Современное общество находится на новом витке своего развития. Глобализация ведет к формированию общих и единых моделей поведения людей. Украина стремится к сближению с западными моделями социального поведения. Реальная жизнь многогранна и многолика, спрогнозировать всё и вся наперед практически невозможно. Поэтому формулы многих норм Кодекса целесообразно проектировать с учетом потенциала новых решений.

Подвижность уголовной политики ожидается с неизбежным признанием судебной практикой цивилизованной формулы: правосудие – это когда судят не заведомого преступника, а человека, нарушившего закон. Однако в уголовном праве, при всех теоретических изысках, личность, уровень сознания человека, его способность оценивать совершенное деяние далеко не на первом плане. А различия между людьми в этом плане порой непредсказуемы.

Показательный пример. В конце шоу аргентинский фокусник Марво попросил своего ассистента выстрелить ему в голову из ружья. Грохнул выстрел – и Марво, торжествуя, выгацил пулю изо рта (фокус, видимо, был рассчитан на детей дошкольного возраста). Тем не менее, присутствующий в зале золотодобытчик Марко Аспрелла был восхищен трюком и со словами: «А поймите-ка эту!» – выстрелил в голову фокусника из своего пистолета. Маг долго не мучился. На суде Аспрелла выглядел подавленным и никак не мог понять, почему фокусник не поймал его пулю... Он был оправдан [6].

Аспреллы есть не только в Аргентине и, отнюдь, не в единичном количестве. Надо честно признать, при оценке их поведения в основе лежит критерий «вменяем – невменяем», без достаточной проработки. До критического проявления такие люди не являются объектами исследования и наблюдения. Может, надо начинать издалека – с анализа причин, почему в 2021 году 31,1 % участников ВНО (внешнего независимого оценивания знаний) среди выпускников украинских школ не справились с тестовым заданием по математике, меньшая часть – по другим предметам, не сумев набрать даже минимального количества баллов?

Показательно решение проблемы в Израиле. Корреспондент пишет: «Когда у меня начались сложности с успеваемостью, – мне на два дня вызвали психолога. Тесты показали, что у меня дисграфия (расстройство навыков письма, которое проявляется невозможностью или трудностью в соотношении звуков устной речи и букв, их звучания и начертания), после чего орфографические ошибки перестали влиять на мои оценки. Не исключаю, что без такой корректировки у меня могли бы возникнуть серьёзные психологические проблемы, которые непонятно как отразились бы на моём отношении к школе и соученикам. Ребят с психиче-

скими отклонениями вычисляли сразу. Кроме того, любая шалость, или, как иначе говорят, малейшее проявление девиантного поведения, сразу фиксировалась в личном деле учащегося. Причём эта информация никуда потом не пропадала – с ней впоследствии могли ознакомиться врачи, полицейские, члены приёмных комиссий вузов, а также кадровики госкомпаний. Самую серьёзную проверку израильские юноши проходят при призыве в армию. Досье, собранное в школе, там изучают от и до. К тому же, спецслужбы ещё могут что-то добавить от себя. В Израиле ты весь на виду» [7].

Опыт, безусловно, заслуживает применения в Украине, где информация о таких рисках, как наркомания, алкоголизм, хулиганские проявления и т.д., разбросана по разным ведомствам: о чём-то знают врачи, о чём-то – полиция.

Направления девиантного поведения множатся, и далеко не все учитываются при разработке уголовного и другого законодательства. Так британский психоаналитик Б. Карра, проанализировавший сексуальные фантазии 23 тыс. нормативных мужчин и женщин, заявил: «Если бы мы реализовывали свои фантазии, большая часть из нас оказалась бы за решёткой». Этому явлению мы в первую очередь обязаны порнографии, к которой наши современники приобщаются уже в начальной школе. А всё благодаря интернету. Каждое шестое посещение сети является заходом на порносайты, 80 % контента даркнета – это детская порнография [8]. Реализация многих фантазий – вопрос времени.

Мы постоянно боремся за единообразие, непременно хотим, чтобы наше мнение было всеобщим. Но подлинно цивилизованное общество состоит из личностей, с их индивидуальными интересами и стремлениями, потребностями в определенной свободе действий. Порочно, когда с сожалением приходится говорить: «Хорошо иностранцу: он и у себя дома иностранец». Интересы государства не могут игнорироваться, но их нарушения нельзя дальше оценивать автоматически по заранее заданной схеме. На первый план выдвигается чисто человеческий, не боюсь характеристики, обывательский подход к оценке причины – почему этот конкретный человек нарушил закон? И здесь мы отнюдь не редко сможем увидеть: вину правонарушителя должно разделить государство, поставившее его в неблагоприятные жизненные условия, которые он не смог преодолеть.

Моему коллеге, в прошлом судье, пришлось рассматривать дело о краже молодым отцом нескольких листов металла. Он вспоминал: «Семья испытывала вынужденные трудности». На вопрос о причине хищения, виновный пояснил: «Я прихожу домой, а маленький сын спрашивает: «Папа, ты принес конфетку?». До сих пор помню, как он это произнес. Признаюсь, я сказал прокурору: «Забери дело на следствие, осудить этого человека не могу» [9, с. 37]». Подобные жизненные ситуации отнюдь не единичны, но понимание их разработчиками УК не просматриваются.

Не сомневаюсь в том, что отечественные корифеи прекрасно осведомлены о зарубежном уголовном законодательстве. Однако оно, как и отечественное, постоянно пополняется и совершенствуется. Информационной системы, которая бы своевременно выявляла и учитывала новации, у нас, видимо, нет. Одним из свидетельств является ограниченность использования в разделе 2.7. Проекта – «Обстоятельства, исключающие противоправность деяния», зарубежных новаций. А они

есть, и весьма существенные. Например, ст. 16 УК КНР регламентирует: «Деяния, которые объективно хотя и привели к вредным последствиям, но были вызваны непреодолимой силой или невозможностью их предвидеть, не признаются преступными». Полагаю, аналогичная норма заслуживает включения в УК Украины.

Нельзя не осознавать противоречание юридической теории, но справедливые истины уже осознают. К сожалению, не у нас. В Италии Высший суд разрешил голодным красть еду. В 2011 году безработного Острякова приговорили к шести месяцам заключения и штрафу в 100 евро за кражу двух кусков сыра и упаковки сосисок за четыре евро. Высший кассационный суд Италии отменил приговор и постановил, что кража продуктов для утоления голода не является преступлением. «Не подлежит наказанию тот, кто, будучи движимым нуждой, крадет маленькое количество еды, чтобы удовлетворить жизненно важную потребность в пропитании», — говорится в постановлении суда. Решение Высшего кассационного суда является окончательным.

В уголовном праве при определении наказания оценивается внешнее поведение людей. Однако, по мере прогресса науки появляется возможность распознавать биологическую природу проступков. Задача невероятно сложная. Геном человека включает в себя 30-35 тысяч генов. Изучены пока единицы. Не исключено, что мозг содержит еще какие-то биологические управляющие структуры. Но уже сейчас выявлены эксцессы, когда человек в здравом уме не в состоянии должным образом управлять своим поведением.

Шведские биологи выявили в головном мозге группу нервных клеток, отвечающих за принятие человеком решения об употреблении алкоголя, даже в том случае, когда здравый смысл подсказывает ему, что этого делать не надо. Результаты исследования опубликованы в журнале *Science Advances*. Большинство людей, употребляющих алкоголь, могут контролировать себя и воздерживаются от принятия спиртного в ситуациях, когда это может иметь негативные последствия. Но некоторые не могут удержаться. Интересно, что иногда в группу людей с таким, как говорят ученые, компульсивным поведением попадают и те, у кого нет явно выраженной алкогольной зависимости [10]. Полагаю, новация ожидает реакции разработчиков проекта УК при оценке степени вины совершивших преступление в состоянии алкогольного опьянения.

Известна не получившая должной оценки, патологическая, в моем понимании, предрасположенность ряда людей к чрезвычайному экстриму. С. В. Михалков написал: «Умный в гору не пойдет, умный гору обойдет». Но на деле идут, и отнюдь не единицы. На одном только Эвересте в 1983 г. на вершине побывали 8 человек, в 1990-е количество не превышало сорока в год, а в 2012-м – 234 человека за один день! 2018-й стал рекордным: весной на гору взошли 715 человек.

Эверест – это, в полном смысле слова, гора смерти. На нем погибли более десяти тысяч восходящих. Штурмуя эту высоту, альпинист знает, что он рискует не вернуться. Гибель могут вызвать недостаток кислорода, сердечная недостаточность, обморожения или травмы. К смерти приводят и роковые случайности, вроде замерзшего клапана кислородного баллона. В зоне смерти действует негласное правило – каждый сам за себя. Если альпинисту становится плохо, он не может рассчитывать на чью-то помощь. На Эвересте группы альпинистов проходят

мимо разбросанных непогребённых трупов (это трупы таких же альпинистов, только им не повезло). Кто-то из них сорвался и переломал себе кости, кто-то замерз или просто ослаб и всё равно замерз. Какая мораль может быть на высоте 8 000 метров над уровнем моря?! Тут уж каждый за себя, лишь бы выжить! [11].

В Японии любители острых ощущений едят блюда из рыбы фугу. Она содержит яд, который считается лучшей приправой к готовому блюду. Смертельный яд – тетродотоксин – содержится в молоках, икре, на половых органах, коже и в печени фугу. Это вещество обладает нервнопаралитическим действием. Оно примерно в 1 200 раз опаснее цианистого калия. Смертельная доза для человека составляет всего один миллиграмм тетродотоксина. В одной рыбке этого вещества хватит, чтобы убить сорок человек. Причем, эффективного противоядия до сих пор не существует.

Главная встреча человека с фугу происходит в ресторане. Здесь гурман буквально вручает свою судьбу в руки повара. С 1598 года в Японии действует закон, который обязывает всех поваров по фугу получить лицензию. Для этого нужно пройти не только теоретическую подготовку и показать знание практических навыков, но и выполнить самое сложное испытание – съесть приготовленное блюдо. Так что плохие повара в Японии не задерживаются. Обязанность повара – бдительно следить за состоянием гостей, не позволяя им съесть больше безопасной дозы. Для этого необходимо не только знать тонкости приготовления этого блюда, но и обладать медицинскими знаниями, поскольку интенсивность воздействия яда зависит от комплекции, темперамента и даже цвета кожи клиента. Повара специально оставляют в готовом блюде небольшое количество яда. Именно это и обожает гурманы. Небольшая концентрация смертельного вещества создает ощущение легкого покалывания во рту и вызывает лёгкое одурманивание, которое сравнимо с опьянением. Психологический эффект – я принимаю яд!

Каждый год в Японии погибают 10-20 человек, которые ели эту рыбу. В большинстве эти люди погибают дома: пытаются сами приготовить фугу, но не справляются с задачей. Однако в их числе есть и посетители ресторанов. Японцы нашли способ получать фугу без яда. Спрос на нее упал! [12].

Еще один вид нестандартного поведения – ридефинг, трейсерфинг, зацепинг, запрыгивание на движущийся состав – это проезд снаружи поездов, опасный неформальный вид экстремального спорта. Лихачество подразумевает катание на крышах поездов, с торцевой или боковой стороны состава либо на площадках перед задней кабиной электропоездов. Экстремал цепляется за выступающие поручни, лестницы, подножки, втискивается между вагонами, проезжает одну или две станции, при этом они снимают на видео свое безрассудство. Подростки, молодые люди или любители острых ощущений от 15 до 25 лет, практикующие подобные поездки, называются зацеперами или трейнсерферами.

Любители острых ощущений общаются между собой в соцсетях, создают сообщества, где ищут единомышленников, объединяются в небольшие группы для совместных поездок с целью пощекотать себе нервы. Среди любителей лихачества существуют свои традиции и негласные правила этики. Они организуют массовые поездки, устраивают соревнования, снимают процесс на видео, и выклады-

вают в интернете. Количество «пассажиров», практикующих проезд снаружи, исчисляется десятками тысяч. До 70 % зацеперов гибнут в первые дни своего «увлечения». Опасный метод безбилетного проезда начинается игрой, а заканчивается трагедией [13].

Шоплифтеры – головная боль XXI века, абсолютно для всех магазинов и супермаркетов. Они способны вынести всё: от плитки шоколада до плазменного телевизора. Причем, ни охрана, ни даже прохожие не заметят. Занимаются этим отнюдь не только дети из бедных семей. Родители у шоплифтеров, как правило, зарабатывают выше среднего по стране, имеют квартиру и автомобиль, в общем, жаловаться не на что.

Это субкультура, зародившаяся в США еще в 40-ые годы прошлого века, когда только-только появились магазины самообслуживания (супермаркеты). Шоплифтеры себя позиционировали не как мелкие ворюшки, а как «освободители товаров». Это целая философия, которая идет наперекор всем канонам рыночного капитализма. Участники сего действия считают, что многие товары должны быть у людей бесплатно, и считают несправедливым десятикратную наценку продавца на товар.

Если обратиться к истории, труднообъяснимое влечение к физической опасности было у Пушкина и Лермонтова, заговорщика Гумилева. Стоит привести интересные рассуждения В. В. Шульгина – человека со сложной судьбой, видного государственного деятеля царской России: «В царской России, – вспоминал В. В. Шульгин, – яблок было много, и были они дешевы. Но и тогда мальчишки крали. Сейчас дела хуже. ... Плодокрадство – старинная русская привычка. Я сидел во Владимирской тюрьме с покойным князем Петром Дмитриевичем Долгоруковым как раз в то время, когда праздновалось 800-летие Москвы. Это было в 1947 году, осень. Ставили постамент для памятника основателю Москвы Юрию Долгорукову, предку Петра Долгорукова, с которым я сидел. Ему было около 80 лет. Конец его был недалек, но он сохранил живость ума и ясность памяти. И он однажды сказал мне:

– Уверю Вас, что Герцен (или Бакунин) был прав, когда говорил: «У русских бугор собственности не выгандцевался». Вот этому предку ставят памятник. За 800 лет, казалось бы, у Долгоруковых должна была бы пропасть охота красть, как Вы думаете?

– Срок достаточный!

– Так вот нет! Мне было лет десять, когда мы с матерью жили в Чехии. Почти каждый день мы ездили в экипаже в ближайший городок. Как все мальчишки, я любил влезать на козлы к кучеру, и мы с ним стали друзьями. Дорога, как все дороги в Чехии, была обсажена фруктовыми деревьями. Козлы высокие, вишни, сливы, потом яблоки были так близко, что я свободно мог бы их рвать. И, уверю Вас, что я только потому их не крал, что мне стыдно было перед кучером. Подумайте! Ведь у нас за столом ежедневно были лучшие фрукты; не от фруктового голода я на них зарился, совсем нет; тут было какое-то атавистическое желание украсть, свойственное всем нам, у которых «бугор собственности не выгандцевался», в отличие от чехов. Поэтому-то и возможно было у них обсаживать дороги

– никто не тронет. Нет, Вы вникните в эту трагедию, что чешский кучер был честнее, чем русский князь! Это у них, у чехов, такое отношение к чужой собственности было уже 100 лет тому назад. Как Вы думаете, через 100 лет от сего дня, то есть когда Москве будет 900 лет, можно ли будет обсаживать дороги фруктовыми деревьями?

Я сказал:

– Только в том случае, если всемогущая наука научит нас выращивать не только мичуринские сады, но и шишку собственности на лбу у русских мальчишек.

Не только у мальчишек! Как бывший помещик, я могу засвидетельствовать, что украсть у помещика не считалось ни грехом, ни преступлением. Крали фрукты из садов; дрова из леса; рыбу из прудов; муку из мельниц; землю, снимая межевые знаки, и другими способами. Иногда мы защищались, но редко. На кражи рассчитывалось, как на другие расходы» [14].

Уважаемые коллеги, Вы уверены, что нет таких же биологических экстремалов, кроме маньяков и педофилов, среди тех, кого придают суду за совершение умышленных преступлений? Не они ли повторно совершающие преступления почти сразу по выходу из колонии? Не приписываем ли мы им видимую цель совершения преступления, вместо истинной биологической причины? Давайте поставим перед наукой задачу форсировать исследования в этом направлении, обяжем практиков избегать опасного формализма. Для биологически зависимых одно лишь уголовное наказание бессмысленно, в зависимости от тяжести содеянного, реально они требуют применения мер социальной защиты до блокирования зависимости.

Возможно, стоит проработать вариант с принудительным чипированием. Уже практикуется глубокая стимуляция мозга для страдающих болезнью Паркинсона. Популярное направление – восстановление зрения с помощью имплантов, которые помещают в зрительную кору. Как отмечают специалисты, в медицине это уже не дело будущего, а дело настоящего.

Правоведы не могут здесь быть посторонними наблюдателями. Пока же требуется разработать систему административного контроля за лицами, представляющими потенциальную общественную опасность.

Проектанты предусмотрели ответственность за вынесение заведомо незаконного и необоснованного судебного решения. Необходимость такой нормы бесспорна. Но, опять-таки, что такое необоснованное решение? В Америке, на которую ориентируемся, судьи не столь жестко связаны нормами закона. Известны примеры, когда виновные приговаривались к наказанию, вообще не предусмотренному действующим законодательством. Так женщина, оставившая новорожденных щенят в лесу (в США это уголовно наказуемое деяние), была приговорена пробыть в одиночестве в том же лесу одну ночь [15]. В отечественных судах подобные вольности исключены.

Известны и другие экзотические примеры. Во время Великой депрессии люди выживали всеми доступными способами. Пожилой нью-йоркский мусорщик решил стать фальшивомонетчиком. В отличие от профессиональных жуликов, которые подделывали крупные купюры, он начал кустарным образом у себя на

кухне делать банкноты номиналом в один доллар. Когда в 1938 г. в секретную службу поступили первые фальшивки, детективы были потрясены. Во-первых, ни один уважающий себя фальшивомонетчик никогда не тратил время и силы на подделку 1-долларовых банкнот. Во-вторых, фальшивомонетчики обычно гордились своей работой: они были мастерами своего дела и старались сделать такие купюры, что их невозможно было бы отличить от настоящих денег. Но эти подделки были так ужасны, что секретная служба решила, что преступник просто издевается над ними. Деньги были напечатаны на самой дешевой бумаге, президент Вашингтон на них, по словам детективов, был «похож на смерть», а его фамилия была написана с ошибкой – «Wahsington».

Дело завели. Мошеннику дали имя «Мистер 880» из-за номера его дела. В течение месяца в криминалистической лаборатории появилось еще 40 таких же купюр. К середине 1938 года их число выросло до 585. Проблема была в том, что Мистер 880 был неуловим. Большинство фальшивомонетчиков губила жадность, но Мистер 880 никогда не тратил деньги в одном и том же месте дважды. И никогда не тратил более 15 фальшивых долларов в неделю. Следователи повесили огромную карту Нью-Йорка в своем офисе, отмечая место, в котором всплывали подделки, красной кнопкой. И скоро весь Нью-Йорк пламенел. Детективы напечатали и раздали около 200 000 предупредительных листовок. Они проинструктировали более 10 000 магазинов. Все было напрасно.

Годы шли, а поиск Мистера 880 превратился в самое дорогое расследование подделок в истории Секретной службы. Его поймали только в 1948 году. Совершенно случайно. В доме был пожар, и пожарные начали выбрасывать на улицу всякий хлам, который мог загореться. Там были и пробные клише, с которых печатали подделки.

Несмотря на незначительный номинал фальшивок, преступление Эриха относилось к категории тяжких. Теоретически он должен был получить от 30 лет до пожизненного заключения. Однако суд был впечатлен личностью преступника. Во время судебного заседания учли и возраст, и благородство в отношении жертв, и сотрудничество со следствием, и личное обаяние. В результате Эмерих Ютнер поставил еще один рекорд: он получил самый мягкий приговор среди всех фальшивомонетчиков.

Эмерих Ютнер оказался законопослушным гражданином. Он использовал свои фальшивые деньги только для покупки продуктов и предметов первой необходимости. Он никогда не обманывал ни одного продавца больше, чем на один доллар. Суд учел возраст преступника, незначительную сумму его подделок и приговорил Ютнера к штрафу в один доллар и тюремному заключению в один год и один день. Через четыре месяца Эмерих Ютнер вышел на свободу по УДО [16].

Еще необычный пример из так чтимой англосаксонской практики. 21-летнего Дэниела Гардмена приговорили к двум годам тюрьмы за то, что он бросил стакан во владельца бара. Услышав приговор, Гардмен разрыдался в зале суда. Судья Денис Кларк был искренне удивлен такой реакцией подсудимого. Он публично заявил, что верит в искренние раскаяния подсудимого, а значит, готов пе-

решотку вынесенный ему перед этим приговор. Наконец, вместо двух лет за решеткой, дебошира ждет лишь 200 часов принудительных работ и 500 фунтов компенсации, которую Дэниел должен выплатить обиженному им лицу [17].

Судья – человек, и все человеческое ему не чуждо. К сожалению, процессуальные требования закона порой ограничивают реализацию этих его качеств. Хотелось, чтобы разработчики проекта УК Украины минимизировали данный недостаток. Сведение имеющегося множества санкций к шести категориям – безусловный плюс. Можно надеяться, что в результате будущий УК хотя бы «поухудет». Но это чисто техническая мера. Недостаточно оставаться на поверхности, надо проникнуть в суть. В этом зарубежная судебная практика, отдельные примеры которой приведены, дает богатую пищу для творчества.

Есть резервы и отечественной практике. Насколько объективно, жизненно судьи оценивают личность подсудимого можно судить по динамике отмены и изменения приговоров. Однако есть еще один весьма весомый показатель – динамика условно досрочно освобожденных от дальнейшего наказания лиц его отбывающих. Если человека досрочно освобождают от отбывания наказания, возникает закономерный вопрос: зачем его суд изначально приговаривал к завышенному сроку? В принципе Уголовный кодекс в большинстве норм не должен ограничивать минимальный размер санкций, предоставляя судье свободу выбора наказания.

Доводы допустимо множить. Можно привести еще ряд пробелов в проекте отечественного УК. Но пока это стрельба по непробиваемой цели: разработчики настолько уверены в своей позиции, что не считают нужным ответить на высказанные критические замечания. Не вижу активности и других коллег. (Может, причина в летних отпусках?). Поэтому, чтобы не нарушить допустимые рамки статьи, в заключение ограничусь одной ссылкой.

Отечественные ученые-юристы весьма часто заявляют, что в своих научных конструкциях они руководствуются верховенством права. При этом ориентированы на максимальную консолидацию отечественного законодательства с западным. Объявлено о проведении в таком ракурсе международной конференции под эгидой разработчиков проекта УК Украины. В принципе, я готов поднять стяг с призывом: «Да здравствует верховенство права!». Считаю только необходимым оговорить, что поддерживаю именно желаемое верховенство права, а не фактически существующее у нас и исповедуемое разработчиками проекта УК Украины верховенство – на деле диктатуру закона со всеми присущими издержками.

Сразу заявляю, что верховенство права не означает тотальное нивелирование закона. Право призвано обеспечивать законность закона, его дееспособность и эффективность в решении жизненных задач. В этом право может защищать закон, примером чего служит эпопея с Конституционным судом Украины, который решением от 27 ноября 2020 года фактически уничтожил систему электронного декларирования, что привело к «дестабилизации социально-политической ситуации» и «дискредитации государства на международной арене», создало потенциальную угрозу госбезопасности.

Отчетность государственных чиновников о доходах (желательно и о расходах), конфискация незаконно нажитого является эффективным средством борьбы

с коррупцией. В Гонконге такие меры были предприняты еще в 1974 году, в результате уровень коррупции в стране упал с 90 до 5-6 %. Успехов достиг Китай. Учитываемая недостаточную активность отечественных граждан в ликвидации проблемы, решение Конституционного суда не вызвало протестов, демонстраций, митингов – представляется целесообразным установить государством суровую уголовную ответственность за противодействие антикоррупционной деятельности.

Основатель гомеопатии Самюэль Ганеман еще в 1796 году установил показательный факт: лекарства, введенные в здоровый организм, оказывают на него воздействие, идентичное тому, какое вызывают болезни, причем, те, против которых и должна «работать» микстура. Жизнь, повседневная действительность свидетельствуют, что тот же отрицательный эффект мы получаем при имеющемся избытке правового регулирования. Однако данная закономерность столетиями находится вне поля внимания теоретиков права и законодателя.

Главное: если посмотреть рефераты по криминологии, наводнившие интернет, то почти каждый начинается с утверждения: «Лозунгом ученых до середины XX века было выражение Листа: «Не преступление, а преступник, не понятие, а человек». И хотя с тех пор прошло много лет, вопрос о том, кто и почему является преступником, остался».

Человек – самый уникальный и самый непознанный объект Вселенной. В целях верховенства права уголовное право обязано преодолеть традиционную жесткость и переориентироваться на регулирование с учетом познаваемых его биологических и психологических особенностей. Будущий УК должен обеспечивать справедливое наказание не роботизированному субъекту, а человеку со всеми бедами, мотивами, помыслами, приведшими его на скамью подсудимых. Для этого нормы УК требуется освободить от присущей им «рваности».

Использованные источники:

1. Розовский Б. Г. Уголовному Кодексу следует придать напоминание-эпиграф: «Многие расстрелянные были посмертно реабилитированы!» *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2020. № 2(40). С. 196-200 ; Розовский Б. Г. Сизифов труд уголовного права. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2021. № 1(41). С. 31-46.
2. «Рваные» скульптуры Бруно Каталано – Ярмарка Мастеров. [Электронный ресурс]. URL : <https://www.livemaster.ru/topic/1129999-rvanye-skulptury-bruno-katalano>. (дата обращения : 05.09.2021)
3. Новий Кримінальний Кодекс : Головна [вебсайт]. URL : <https://newcriminalcode.org.ua>. (дата обращения: 05.09.2021)
4. Владимиров Л. Е. *Advocatus miles*. Пособие для уголовной защиты. Санкт-Петербург, 1911. 230 с.
5. Лунеев В. В. Соотношение криминальных реалий с теорией права в России. *Пролог : журнал о праве*. 2014. Т. 2. № 4. С. 45-52.
6. Все шуточки : История [Электронный ресурс]. URL : <https://vse-shutochki.ru/istorya/1387>.
7. Константин Поживилко. Выявить психа. [Электронный ресурс : Версия.]. URL : <https://versia.ru/pochemu-v-izraile-nevozmozhny-rasstrely-v-shkolax>.

8. Интервью известного израильского религиоведа и писателя Арье Бараца, автора книги «Хартия сексуальной свободы». [Элек. ресурс]. URL : <https://versia.sualnaya-gu.sekrevoluciya-unichtozhit-evropejskuyu-demokratiyu>.

9. Розовский Б. Г., Тагиев С. Р. Второй фронт криминологии: человек как социобиологический вид. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2019. Вип. 1 (85). С. 321-332.

10. Ученые раскрыли причину непреодолимой тяги к спиртному [Электронный ресурс]. URL : <ria.ru/20210818/alkogol-1746250564.html>.

11. Цель: Эверест: mr_gsv – LiveJournal. [Электронный ресурс]. URL : <ivejournal.com/846557.html>.

12. Рыба великая и ужасная. Фугу – великая и ужасная. [Электронный ресурс]. URL : <https://rikabu.ru>.

13. Зацеперы. Психологи на b17.ru. [Электронный ресурс]. URL : <https://www.b17.ru>.

14. Шульгин В. В. Опыт Ленина. 1958 г. [Электронный ресурс]. URL : https://royal-lib.com/shulgin_vasilyi/opit_lenina.

15. «Креативные» наказания судьи из США. [Электронный ресурс]. URL : <new.sru.com/crime/08dec2005/sudja.html>.

16. Кайдаш В. Мистер 880: Жизнь ценою в доллар. В Великобритании мужчину приговорили к самому короткому тюремному заключению в истории страны, сообщает Daily Mail. [Электронный ресурс]. URL : <https://journal.open-broker.ru/history/obman-na-odin-dollar/>.

17. Telegraph. 6 июля 2006 г. [Электронный ресурс]. URL : <https://www.inopressa.ru>. (дата обращения : 05.09.2021)

References:

1. Rozovskij, B. G. (2020, 2021) Ugolovnomu Kodeksu sleduet pridat' napominanie-epigraf: «Mnogie rastrelyannye byli posmertno rehabilitovany!». *Aktual'ni problemi prava: teoriya i praktika - Current issues of law: theory and practice*, 2(40), 196-200 ; Rozovskij, B. G. (2021) Sizifov trud ugolovnogogo prava. *Aktual'ni problemi prava: teoriya i praktika - Current issues of law: theory and practice*, 1(41), 31-46. [in Ukrainian].

2. «Rvanye» skul'ptury Bruno Katalano - YArmarka Masterov. [Elektronnyj resurs]. N. d. N. p. URL : <https://www.livemaster.ru/topic/1129999-rvanye-skul-ptury-bruno-katalano>. [in Russian].

3. Novyi Kryriminalnyi Kodeks : Holovna [vebsait]. N. d. N. p. URL : <https://newcriminalcode.org.ua>. [in Ukrainian].

4. Vladimirov, L. E. (1911)Advocatus miles. Posobie dlya ugolovnoj zashchity. Sankt-Peterburg. [in Russian].

5. Luneev, V. V. (2014) Sootnoshenie kriminal'nyh realij s teoriej prava v Rossii. *Prolog : zhurnal o prave - Prologue: a magazine about law*, vol. 2, 4, 45-52. [in Russian].

6. Vse shutochki : Istoriya [Elektronnyj resurs]. N. d. N. p. URL : <https://vse-shutochki.ru/istoriya/1387>. [in Russian].

7. Konstantin Pozhivilko. Vyvyavit' psiha. [Elektronnyj resurs: Versiya]. N. d. N. p. URL : <https://versia.ru/pochemu-v-izraile-nevozmozhny-rastrely-v-shkolax>. [in Russian].

8. Interv'yu izvestnogo izrail'skogo religioveda i pisatelya Ar'e Baraca, avtora knigi «Hartiya seksual'noj svobody». [Elektronnyj resurs]. N. d. N. p. URL : <https://versia.ru/seksualnaya-revoluciya-unichtozhit-evropejskuyu-demokratiyu>. [in Russian].

9. Rozovskij, B. G., Tagiev, S. R. (2019) Vtoroj front kriminologii: chelovek kak socio-biologicheskij vid. *Vismik LDUVS im. E.O. Didorenka – Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, issue 1 (85)*, 321-332. [in Russian].

10. Uchenye raskryli prichinu nepreodolimoj tyagi k spirtnomu [Elektronnyj resurs]. N. d. N. p. URL : ria.ru/20210818/alkogol-1746250564.html. [in Russian].

11. Cel': Everest: mr_gsv - LiveJournal. [Elektronnyj resurs]. N. d. N. p. URL : ivejournal.com/846557.html. [in Russian].

12. Ryba velikaya i uzhasnaya. Fugu – velikaya i uzhasnaya. [Elektronnyj resurs]. N. d. N. p. URL : <https://pikabu.ru> . [in Russian].

13. Zacepery. Psihologi na b17.ru. [Elektronnyj resurs]. N. d. N. p. URL : <https://www.b17.ru>. [in Russian].

14. SHul'gin, V. V. (1958) Opyt Lenina. 1958 g. [Elektronnyj resurs]. N. p. URL : https://royallib.com/shulgin_vasilij>opit_lenina. [in Russian].

15. «Kreativnye» nakazaniya sud'i iz SSHA. [Elektronnyj resurs]. N. d. N. p. URL : newsru.com>crime/08dec2005/sudja.html. [in Russian].

16. Kajdash, V. Mister 880: ZHizn' cenoyu v dollar. V Velikobritanii muzhchinu prigoovorili k samomu korotkomu tyuremnomu zaklyucheniyu v istorii strany, soobshchaet Daily Mail. [Elektronnyj resurs]. N. d. N. p. URL : <https://journal.open-broker.ru/history/obman-na-odin-dollar/>. [in Russian].

17. Telegraph. 6 iyulya 2006 g. [Elektronnyj resurs]. N. d. N. p. URL : <https://www.inopressa.ru>. [in Russian].

Статья получена редколлегией 06.09.2021

Розовський Б. Г., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, завідувач кафедурою правознавства Східноукраїнського національного університету імені В. Даля (м. Северодонецьк, Україна)

«РВАНІ» НОРМИ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ

Кримінальне право вважають замикальною галуззю права. («Останній аргумент короля»). Насправді численні заборони норм Кримінального кодексу визначають межі правового регулювання позитивних галузей права, вибудовуючи Велику китайську стіну, яка часто перешкоджає реалізації прогресивних починань. Попередження такої небезпеки має бути пріоритетним напрямком у підготовленому проєкті КК України.

У чинному праві людину найчастіше замінює робот. На противагу цьому в кримінальному праві суб'єктом відповідальності є людина з усіма її біологічними і соціальними особливостями. Стандартизація тут неприпустима. Доводиться шкодувати, що розробники проєкту КК України живуть у минулому, продовжуючи традиційно сповідувати догми багатовікової практики. У кримінальному праві, при всіх теоретичних вишукуваннях, особистість, рівень свідомості людини, її здатність оцінювати вчинене діяння далеко не на першому місці. Припустима відмова в окремих випадках від установки «мотиву і мети» правопорушення (п.7) як обов'язкового елемента складу злочину – «провини», не враховується важкопояснюваний потяг деяких людей до фізичної небезпеки, що призводить до порушення принципів «справедливості і пропорційності» при визначенні «винності/невинності» і відповідної міри покарання особи в кримінальному праві.

Людина – найунікальніший і найбільш непізнаний об'єкт Всесвіту. З метою верховенства права кримінальне право зобов'язане подолати традиційну відсталість і переорієнтуватися на регулювання біологічних і психологічних його особливостей у процесі пізнання. Майбутній КК повинен забезпечувати справедливе покарання не роботизованому суб'єкту, а людині – з усіма бідами, мотивами, помислами, що привели її на лаву підсудних. Для цього норми КК потрібно звільнити від властивої їм «рваності».

Ключові слова: проект Кримінального кодексу України, верховенство права, робот, мотив і мета злочину, важкопояснюваний потяг до фізичної небезпеки, компульсивна поведінка, «рваність норм Кодексу».

Rozovskiy B., Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Head of the Department of Law, V. Dahl East Ukrainian National University (Sievierodonetsk, Ukraine)

«RIPPED» STANDARDS OF THE CRIMINAL CODE

Criminal law is considered as a concluding branch of law ("The King's last argument"). In fact, numerous prohibitions of the Criminal Code define the limits of legal regulation of law positive branches, building the «Great Wall of China», which often hinders the implementation of progressive initiatives. Prevention of such a danger should be a priority in the prepared draft of the Criminal Code of Ukraine.

In the current law, a person is often replaced by a robot. In contrast, in criminal law, the subject of responsibility is a person with all his biological and social characteristics. Standardization is unacceptable here.

We have to regret that the developers of the project of the Criminal Code of Ukraine live in the past, continuing to traditionally profess the dogmas of centuries-old practice. In criminal law, with all the theoretical research, the personality, level of human consciousness, his ability to evaluate the Committed Act is far from in the foreground.

It is allowed to refuse in some cases to establish the "motive and purpose" of the offense (paragraph 7), as a mandatory element of the corpus delicti - "guilt", it does not take into account the hard-to-explain attraction of some people to physical danger, which leads to a violation of the principles of "justice and proportionality" in determining "guilt/innocence" and the appropriate punishment of a person in criminal law.

Human is the most unique and unknown object in the universe. For the rule of law, criminal law must overcome traditional backwardness and reorient to the regulation of its biological and psychological features in the process of cognition. The future Criminal Code must provide a fair punishment not for a robotic subject, but for a person with all the troubles, motives, and thoughts that led him to the dock. To do this, the rules of the Criminal Code must be freed from their inherent "ripped".

Keywords: project of the Criminal Code of Ukraine, the rule of law, robot, motive and purpose of the crime, difficult-to-explain attraction to physical danger, compulsive behavior, "ripped" of the norms of the Code.

Наукове видання

ВІСНИК
Луганського
державного університету
внутрішніх справ
імені Е. О. Дідоренка

Науковий журнал

Випуск 3 (95)

Українською, англійською та російською мовами

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 24202-14042 ПР від 16.09.2019

Відповідальний за випуск *В.В. Коваленко*

Комп'ютерна верстка *Л. Б. Коменко*

Підписано до друку 11.10.2021.
Формат 60x84¹/₁₆ Ум. друк. арк. 17,7
Тираж 100 прим. Зам. № 1210-21

ВИДАВЕЦЬ

Редакційно-видавниче відділення відділу організації наукової роботи
Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка
93400, Луганська обл., м. Северодонецьк, вул. Донецька, 1.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7229 від 29.12.2020 р.

ВИГОТОВЛЮВАЧ

Поліграфічне підприємство СПД Румянцева Г. В.
вул. Бузника 5/1 м. Миколаїв, 54038
Свідоцтво МК № 11 від 26.01.2007